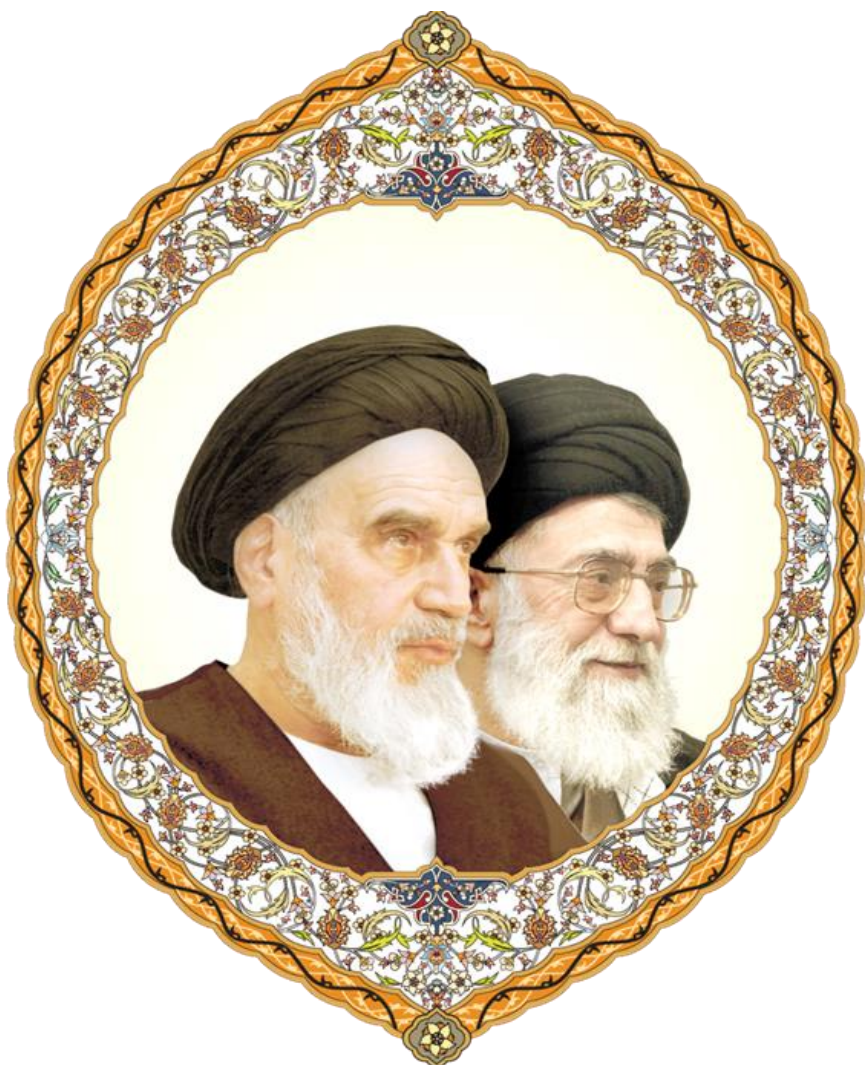

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه مطالعات دفاعی - استراتژیک

نشریه علمی - پژوهشی دانشگاه عالی دفاع ملی ستاد کل نیروهای مسلح

سال بیست و سوم، شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۴۰۴

صاحب امتیاز: دانشگاه عالی دفاع ملی

سر دبیر: محمد مهدی نژاد نوری جانشین سر دبیر: علی اصغر بیک بیلندی مدیر مسئول: محمدرضا کمالی

اعضای هیئت تحریریه

محمد حسین باقری افشردی	استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه عالی دفاع ملی
سید مهدی الوانی	استاد مدیریت دانشگاه علامه طباطبائی
محمد حسن صادقی مقدم	استاد حقوق جزا دانشگاه تهران
سیامک ره پیک	استاد حقوق دانشگاه حقوق و علوم قضایی
ناصر میر سپاسی	استاد مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی
محمدرضا حمیدی زاده	استاد مدیریت دانشگاه شهید بهشتی
علی رضائیان	استاد مدیریت دانشگاه امام صادق
محمد باقر حشمت زاده	دانشیار جامعه شناسی دانشگاه شهید بهشتی
ابراهیم حسن بیگی	استاد مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی
ارسطو توحیدی	دانشیار دفاع ملی دانشگاه عالی دفاع ملی

ویراستاری علمی: علیرضا راه چمنی

طرح جلد: علیرضا راه چمنی

مدیر اجرایی: علیرضا راه چمنی

صفحه آرا و حروف چین: علیرضا راه چمنی

چاپ و صحافی: چاپخانه دعا

انتشار این فصلنامه به استناد مجوز شماره ۱۳۷۹/۱/۲۵ مورخه ۱۳۴/۹۷۳ معاونت امور مطبوعاتی و تبلیغاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می باشد و برابر مجوز

شماره ۳/۳۰۴ مورخه ۱۳۸۷/۱/۲۸ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، نشریه علمی - پژوهشی محسوب می شود.

این فصلنامه در پایگاه استناد سازی علوم جهان اسلام (ISC) به آدرس www.isc.gov.ir نمایه سازی می گردد.

- ❖ مقالات مندرج در فصلنامه لزوماً دیدگاه دانشگاه نیست.
 - ❖ فصلنامه در رد یا قبول و نیز ویرایش مقالات آزاد است.
 - ❖ نقل مندرجات این فصلنامه با ذکر مأخذ بلامانع است.
- قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، ضلع شمالی بزرگراه شهید بابایی، بعد از اتوبان هنگام، دانشگاه عالی دفاع ملی

تلفن: ۲۲۹۷۰۳۴۷ دورنگار: ۲۲۹۷۰۳۲۳ آدرس پست الکترونیکی: defaeistrategic@sndu.ac.ir

فهرست مطالب

ارزش های انسانی در اندیشه نظامی سردار سپهد شهید حاج قاسم سلیمانی.....	۵
فرزاد آزادی	
الگوی بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی).....	۳۰
امین پاشایی هولاسو ؛ حسین دهقانی‌پوده ؛ ابوطالب شفقت	
مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران.....	۵۴
مریم بستان پیرا ، عبدالرضا سبجانی ، سید محسن بنی‌هاشمی	
شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در غزوات.....	۷۹
محمدحسن دهقان، رضا یداللهی، حامد مهرآبادی، محمدرضا رضالو	
اندیشه نظامی نادرشاه افشار.....	۱۰۳
حسین ولی‌وند زمانی، اسماعیل قمریان معمره	
نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در ارتقاء قدرت دفاعی بعد از جنگ تحمیلی نوظهور.....	۱۲۴
جعفر سعادت‌ی رازیان ، پرویز احدی ، محمد یوسفی جویبار، یعقوب سلامتی	
عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان	۱۵۲
حسین خانزادی ، داود فلاح‌نژاد	
مبانی دگرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس.....	۱۷۱
دکتر غلامعلی رشید ، دکتر یعقوب زهدی ، دکتر محمد حسین قنبری جهرمی ، عبدالکریم انصاری	
شناسایی سناریوهای آینده تحولات ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در افق ۱۴۱۴.....	۱۹۳
عبدلعلی پورشاسپ ، محمد احدی ، رحیم ایلغمی ، مهدی امیری	
عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در روابط ایران و عربستان در افق همکاری‌های جدید.....	۲۱۴
محمدرضا کمالی، خسرو بوالحسنی، علی فاطمی نسب	
عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی.....	۲۳۶
محمدحسن باقری عباسعلی، سلمان، آرمین حسن‌زاده ، حسین رضایی، احمد ویسی پور	

ارزش های انسانی در اندیشه نظامی سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی

فرزاد آزادی^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۲۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۰۳

چکیده

سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی بدون شک یکی از فرماندهان تأثیرگذار ایرانی در طول تاریخ به خصوص دوران دفاع مقدس و محور مقاومت و مطرح در صحنه های جهانی، به شمار می رود؛ لذا شناخت اندیشه های ایشان، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. از آنجایی که یکی از ابعاد و وجوه تشکیل دهنده اندیشه نظامی، ارزش های انسانی است، لازم است مقوله های ارزش های انسانی نیز، مورد بررسی، تحقیق و شناسایی قرار گیرد. لذا هدف این تحقیق بررسی ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه نظامی شهید سلیمانی بوده و سؤال اصلی آن عبارت است از: ارزش های انسانی مؤثر بر شکل گیری اندیشه نظامی سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی چیست؟ پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوا با رویکرد کیفی و جامعه آماری شامل سخنرانی های عمومی و خصوصی، مصاحبه رسمی، کتاب و دست نوشته (وصیت نامه، یادداشت و...) و نمونه گیری از جامعه آماری تا حد اشباع داده ها انجام شده و تجزیه تحلیل داده ها با استفاده از روش داده بنیاد و نرم افزار مکس کیو دا به عمل آمده است. یافته های تحقیق مبین این است که در راستای تبیین ارزش های انسانی در اندیشه نظامی شهید سلیمانی، به ۱۱ مقوله ایثار و شهادت طلبی، اخلاص، شکرگزاری، قدرشناسی، خضوع و فروتنی و طلب عفو و بخشش، صبر، معنویت، مردمی بودن، مناعت طبع، غیرت و جهاد با نفس از خصوصیات بارز ارزش های انسانی شهید سلیمانی بوده که در عمل نیز به عینه مشاهده گردیده است.

واژگان کلید ارزش های انسانی، اندیشه، اندیشه نظامی، شهید سلیمانی، داده بنیاد

^۱ - استادیار پایه ۱۳ علوم دفاعی راهبردی دانشگاه امام علی ع

مقدمه:

اسلام به عنوان یک مکتب جامع و کامل با ادعای رهایی بخشی نوع انسان و رساندن او به سعادت، نگاه خاصی به ارزش های انسانی دارد. بر اساس اصل کامل بودن و جامعیت اسلام و ضروری بودن پیروی همه جانبه از قوانین و مقررات آن، در ارزش های انسانی نیز یک مسلمان می بایست جهت گیری اقدامات و حرکت های نظامی خود را از اسلام و قرآن اخذ نماید. اندیشه نظامی و دفاعی، تفکر در باب مسائلی چون دفاع، امنیت جامعه و فرد، برخورد با دشمن و نظیر این هاست؛ لذا اندیشیدن در باب دفاع و امنیت برای نوع انسان یک ضرورت حیاتی، زیستی، تاریخی و تمدنی است. (جمشیدی، ۱۳۸۹: ۱۴۰)

فرماندهان نظامی با برخورداری از نگرش خود (حتی با وجود نداشتن شکل مدون) که برگرفته از انقلاب اسلامی و آرمان ها و ارزش های انسانی آن بود، توانستند هشت سال دفاع مقدس را، با سربلندی پشت سر گذاشته و تجربیات گران سنگی را به دست آورند. یکی از این فرماندهان که سال ها، در دفاع مقدس و بعد از آن و در جبهه های مختلف در داخل و خارج از کشور با این نگرش و اندیشه، مجاهدت نموده، سردار سپهد شهید حاج قاسم سلیمانی بود.

از محورهای عمده و مسئله ای اساسی مباحث اندیشه شهید، پرداختن به ارزش های انسانی است؛ لذا تفکرات و تجارب نظامی و دفاعی به علاوه ارزش های انسانی اندیشه ها همگام با تحولات نظامی، سازنده مباحثی هستند که ما از آن تحت عنوان اندیشه ی شهید عزیز یاد می کنیم. لذا تبیین اندیشه ایشان کمک شایانی برای ادامه راه نیروی قدس و سایر یگان های نیروهای مسلح خواهد بود و این مقاله این هدف را دنبال می کند که با تبیین ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه این شهید بزرگوار، گامی در جهت توسعه و تعمیق اندیشه های وی برداشته و به این سؤال اساسی پاسخ دهد که: ارزش های انسانی مؤثر بر شکل گیری اندیشه سردار سپهد شهید حاج قاسم سلیمانی چیست؟

مبانی نظری**-پیشینه شناسی:**

با بررسی های به عمل آمده و مطالعه منابع موجود داخل کشور و خارجی قابل دسترس، پروژه، رساله، مقاله و تحقیق علمی مستقل و مرتبط با عنوان این تحقیق مشاهده نگردید؛ اما تحقیقات

زیر با برخی از موضوعات این پژوهش مرتبط هستند که در روند پژوهش مورد استفاده قرار گرفت:

دکتر حسن خلفی در اردیبهشت ۱۴۰۳ رساله ای با عنوان الگوی فرماندهی و رهبری جهادی شهید سلیمانی در مبارزه با داعش در عراق به این نتایج دست یافته است مؤلفه های الگوی فرماندهی و رهبری جهادی شهید سلیمانی در مبارزه با داعش در عراق در قالب چهار بعد عبارتند از: بعد ویژگی های شخصیتی، ذینفعان (مخاطبین)، کارکردی (وظایف) و بعد محیط که در این مقاله ارزشهای انسانی در شاخص ویژگیهای شخصیتی مورد استفاده قرار گرفت.

علی باقری دولت آبادی در سال ۱۴۰۰ و در فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، در مقاله ای تحت عنوان «انقلاب اسلامی و مکتب سازی: نمونه موردی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی» به این نتایج دست یافته است: برای مکتب شهید سلیمانی خصوصیات و ویژگی های زیر را می توان برشمرد: شهادت طلبی، شجاعت و شهامت، اخلاص و دین داری، آینده نگر، تکلیف گرایی، اخلاق مداری، خدمت رسانی به محرومان، دشمن شناسی و تمرکز بر هدف و این خصوصیات را می توان در دو بعد دسته بندی کرد: بعد فردی و بعد مدیریتی.

محسن شفیعی سیف آبادی در دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی در سال ۱۳۹۹، در مقاله ای با عنوان «بررسی مهم ترین شاخصه های امنیتی - نظامی مدیریت جهادی سردار سلیمانی از تشکیل لشکر ۴۱ ثارالله در سال ۱۳۶۰ تا مبارزات برون مرزی با داعش» به این نتایج دست یافته که آنچه در بررسی شاخصه های امنیتی - نظامی مدیریت جهادی سردار سلیمانی از تشکیل لشکر ۴۱ ثارالله در سال ۱۳۶۰ تا مبارزات برون مرزی با داعش مورد توجه قرار می گیرد، هم تاکتیک ها و مهارت های بدون نقص وی را در برمی گیرد و هم به خلق و کارکرد نیروهای دفاع ملی و حشد الشعبی در سوریه و عراق اشاره دارد. سید محمد مقیمی نیز در فصلنامه علمی مدیریت اسلامی در سال ۱۳۹۹، در مقاله ای با عنوان «رهبری اخلاص مدار؛ جوهره مکتب شهید سلیمانی» به این نتایج دست یافته است که: در الگوی طراحی شده، مؤلفه ها در قالب چهار عامل ایمان به خدا، جهاد با نفس، ولایت مداری و حرکت جهادی گروه بندی که هسته مرکزی آن رفتارهای خالصانه است و به عنوان مهم ترین مضمون تأثیرگذار بر دیگر مضمون ها دارای نقش محوری در شکل دهی سایر رفتارها است.

مفهوم‌شناسی:

ارزش انسانی: ابزاری برای مدیریت روابط انسانی، رسیدن به اهداف و شناخت رسالت زندگی است که ریشه در باورها و اعتقادات اصلی ما دارد. (عمید، ۱۳۶۰)

اندیشه: فرهنگ معین اندیشه: تفکر، تأمل، بیم و اضطراب معنی شده است (معین؛ ۱۳۶۲؛ ۳۷۷/۱).

اندیشه نظامی: اندیشه نظامی، اشاره به مجموعه عناصر و اجزای نظام‌مندی دارد که در یک منظومه منسجم گرد هم آمده‌اند و در راستای تعریف مفهوم امنیت به مقابله با شرایط و عناصر ناامنی می‌پردازد. (اسدی و همکار: ۱۴۰۱: ۵) تفکری منسجم، موجه، اصولی، مهم و دارای چارچوب نظری و با اهمیت درباره امر و رأی نظامی که به بررسی مسئله بقای مادی و معنوی یک جامعه در مقابل خطرات و تهدیدات با توسل به قوه قهریه و سلاح و در جهت نیل به امنیت و تأمین منافع آن می‌پردازد. (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۲۹)

اندیشه و تفکر:

بسیاری از آیات قرآن و روایات به طور صریح انسان را دعوت به تفکر در آیات و نشانه‌های الهی می‌کنند، ازجمله آیات ۱۶۴ سوره بقره، ۶۹ سوره نحل، ۳ سوره رعد، ۷ سوره غاشیه، ۱ سوره یونس و... همچنین روایت‌های بسیاری نیز در اهمیت فکر و اندیشه بیان شده ازجمله: امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «لا عباده کالتفکر؛ عبادتی مانند اندیشیدن نیست» (آمدی، ۱۳۶۶: ۵۶) و امام صادق (علیه‌السلام) فرموده‌اند: «افضل العباده ادمان التفکر، بهترین عبادت مداومت در تفکر است» (کلینی، ۱۳۸۸، ۵۵/۲). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در مورد اهمیت و جایگاه اندیشه و اندیشیدن می‌فرمایند: انسان‌ها به برکت خرد است که می‌توانند پیام پیامبران را درک کنند؛ از مشکلات و دشواری‌های راه نورانی پیغمبران نهراسند و آن‌ها را بتوانند پشت سر بگذارند. به برکت عقل و اندیشه و خرد است که بشریت می‌تواند از مفاهیم قرآن به‌درستی استفاده کند و عمده مشکلات بشر حل خواهد شد. (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۳/۶/۳)

موضوعات اندیشه نظامی:

مهم‌ترین مسائل اندیشه نظامی عبارت‌اند از: مبانی و بنیان‌های نظری و فکری و اعتقادی شکل‌گیری اندیشه‌های نظامی، تأثیر و تأثر اندیشه نظامی نسبت به زمان و تحولات، اصول جنگ، مقررات و قواعد جنگ، اخلاق و جنگ، معاهده‌ها و قراردادهای نظامی، صلح، نیرو، امنیت،

دشمن شناسی، تهدید، تکنولوژی، آموزش، لجستیک، طراحی عملیات رزمی، تاریخ نظامی، استراتژی (راهبرد)، تاکتیک و... (جمشیدی، ۱۳۹۶: ۶۰)

ابعاد اندیشه نظامی: هر اندیشه نظامی نیز سه بعد دارد که عبارت اند از:

- ۱- مبانی (فرهنگی، معرفتی، اعتقادی، روشی، انسان شناسانه و...)
- ۲- مفاهیم (جنگ، صلح، نیرو، سلاح، انسان، رزم، مکت، امنیت، بقا، سیاست و...)
- ۳- عناصر (هنر جنگ، اصول جنگ، انواع جنگ، دشمن شناسی و...). (زهدي نسب، ۱۳۹۹)

عوامل مهم شکل گیری اندیشه نظامی:

- ۱- عوامل، شرایط و مقتضیات زمانی و تاریخی
- ۲- عوامل، شرایط و ویژگی های مکانی (جغرافیایی، زیستی، ژئوپلیتیکی و...)
- ۳- عوامل و ویژگی ها و خصایص شخصیتی یا (روان شناسی) شخصیت نظریه پرداز و اندیشمند

- ۴- عوامل و ویژگی های نظامی، نظام های نظامی حاکم، جو و فضای نظامی موجود و...
- ۵- عوامل و ویژگی های فرهنگی شامل مکاتب، دیدگاه های فلسفی و فکری و تربیتی موجود
- ۶- عوامل سیاسی (آقا محمدی: ۱۳۹۹)

اندیشه های دفاعی - نظامی در دین مبین اسلام:

در قرآن و حدیث، مسلمانان به مدارا، دوستی و صلح کردن با برادران ایمانی و نیز مخاصمه نکردن با غیرمسلمانان تشویق شده اند. پیامبر اسلام (صلی الله و علیه و آله و سلم) در سراسر دوران اقامت در مکه به جنگ و درگیری رضایت نداد و به دستور الهی در برابر آزار و اذیت مشرکان، یاران خود را به خویش شدن داری و خودداری از جنگ سفارش کرد. (سوره حجر: آیه ۸۵ و ۹۳ و ۹۴)

اصول حاکم بر اندیشه دفاعی - نظامی اسلام

الف- دفاع	ب- عبادت و قداست جهاد و جنگ
پ- تکلیف و مسئولیت	ت- کمال رزم
ث- فضیلت جهاد در راه خدا	ج- بسیج رزمی و تدارک مهمات و سلاح
چ- مقابله به مثل	ح- زمان و مکان جنگ
خ- مقررات جنگ	د- جهاد
ذ- هم زیستی مسالمت آمیز	ر- صلح

ز- وفاداری به تعهدات (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۴۶۸-۴۵۴)

اندیشه نظامی امام خمینی (رحمه الله علیه)

دفاع نظامی در اندیشه امام خمینی (رحمه الله علیه) یکی از ابعاد دفاع همه جانبه است که این دفاع در سه سطح و عرصه ملی، جهان اسلام و جبهه جهانی مستضعفین قابل تبیین است. مهم ترین اهداف دفاع نظامی در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمه الله علیه)

۱- دفع تجاوز دشمن

۲- حفظ اسلام

۳- دفاع از مرز جغرافیایی و تمامیت ارضی کشور

۴- دفاع از استقلال و شرف ملت

۵- تنبیه متجاوز و جبران خسارت (فرزندی، ۱۳۹۹)

نظریه دفاعی نظامی فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی)

جنگ پدیده ای است ناشی از خوی تجاوزطلبی و زیاده خواهی های نظام سلطه و استکبار جهانی علیه ملل مسلمان و مستضعف جهان. وظیفه این ملت ها بدو اتخاذ تدابیر بازدارنده و سپس ایستادگی در برابر قدرت های زورگو و زیاده طلب شیطانی است.

دفاع مقتدرانه و عزتمندانه از ارزش ها و آرمان های اسلامی، انقلابی، ملی و انسانی و حفاظت از استقلال، تمامیت ارضی، نظام اسلامی و منافع ملی در پرتو آموزه های دفاعی مکتب اسلام در سرلوحه اهداف دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران قرار دارد.

درنهایت: «ایجاد قدرت دفاعی بازدارنده و مقاومت در برابر تجاوزطلبی و زیاده خواهی های نظام سلطه در چارچوب ارزش ها و آرمان های اسلامی، انقلابی، ملی و انسانی به منظور پاسداری و دفاع از ارزش های دینی و ملی، نظام اسلامی، استقلال، تمامیت ارضی و منافع ملی». (آقا محمدی، ۱۳۹۹)

چارچوب نظری:

اگر اندیشه نظامی را به مثابه مثلی تصور نمایم، سه عنصر ارزش های انسانی، تفکرات و تجارب نظامی و تحولات سیاسی و نظامی (مبانی سیاسی - نظامی) سه رأس آن را تشکیل می دهند. (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۳۷). براساس این مدل، «ارزش های انسانی» یکی از رئوس مثلث اندیشه نظامی است و در این مقاله فقط به ارزش های انسانی پرداخته ایم.

روش‌شناسی تحقیق :

نوع پژوهش توسعه‌ای - کاربردی، با رویکرد کیفی است و از روش تحقیق «تحلیل محتوا» و تجزیه و تحلیل کیفی استفاده شده است؛ جامعه آماری و منابع مورد استفاده همگی دست‌اول بوده و شامل سخنرانی‌های عمومی و خصوصی، مصاحبه رسمی، کتاب و دست‌نوشته (وصیت‌نامه، یادداشت و...) است و نمونه‌گیری از جامعه آماری تا اشباع داده‌ها انجام شده است. برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز، از روش کتابخانه‌ای (اسنادی) و با ابزار فیش‌برداری اسناد و مدارک دست‌اول و آرشیو سازمانی، مورد استفاده قرار گرفته است.

به منظور تحلیل هرچه دقیق‌تر بیانات و آثار سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی در خصوص مبانی اعتقادی مؤثر بر شکل‌گیری اندیشه نظامی، ابتدا مفاهیم مرتبط با این موضوع استخراج گردیده و محتوای آن به صورت دقیق مورد تحلیل قرار گرفته است. تحلیل محتوا به دنبال این بود که میزان تأکیدات شهید عزیز در ارتباط با موضوع را بررسی نماید. در تحلیل محتوا مفاهیم و کلمات کلیدی مربوط با بحث به گونه‌ای انتخاب و احصاء گردید تا بتواند تمام مفاهیم بیان شده را به طور کامل پوشش دهد. جستجوی مفاهیم و متن‌کاوی در بیانات، آثار و سخنرانی‌های شهید صورت گرفته و به منظور تحلیل محتوا کیفی، ابتدا مجموعه سخنرانی‌ها، بیانات و آثار، جمله به جمله بررسی گردید و در نهایت مفهوم‌پردازی و سپس مقوله‌بندی شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در این تحقیق از رویکرد عرفی یعنی به دست آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین شده برای تحلیل محتوا استفاده شده است. در این راستا

در گام نخست، بر روی گزاره‌ها و جمله‌های متون جامعه آماری که تشکیل شده از سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها، دست‌نوشته‌ها و کتاب تألیفی سردار سپهبد شهید حاج‌قاسم سلیمانی، با واحد ثبت «جمله»، کدگذاری باز به صورت یکجا انجام شده تا «مفاهیم» به دست آید.

در گام دوم، در کدگذاری محوری، بنا به موضوع مطروحه در هر سؤال فرعی، «مؤلفه‌ها» (که از سطح انتزاعی بالاتری برخوردار هستند)، با دسته‌بندی «مفاهیم» استخراج شده، حاصل شده است.

در گام سوم، «مؤلفه‌ها» به وسیله کدگذاری انتخابی، «مقوله‌ها»ی اصلی را تشکیل داده‌اند؛ با انتخاب واحد معنایی به صورت دقیق، تلاش شده هیچ داده‌ای به طور سهوی وارد مقوله‌بندی نشود و به منظور حفظ قابلیت اعتماد، عوامل عدم قطعیت و عوامل پدیدارشنونده، همگی برشمرده شوند؛ در هر مرحله نیز، مطابق الگوی ارائه شده تا رسیدن به اشباع، کدگذاری انجام گرفته است.

به علت کثرت داده‌ها و مفاهیم، در جدول ۱، خلاصه‌ای از شیوه‌ی تخصیص کدها در مرحله کدگذاری باز آمده است.

جدول ۱: کدگذاری باز ارزشهای انسانی مؤثر بر اندیشه شهید سلیمانی

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
سخنرانی خصوصی درباره دفاع مقدس در جمع رزمندگان	ب۶۷	برادران بسیجی رزمنده‌ام، برادر گرانقدر و ای کسی که امام بازوانت را می‌بوسد	۸م	تقدیر از رزمندگان اسلام توسط فرمانده کل قوا
			۱۳م	تا آخرین قطره‌ی خونمان برای پیروزی اسلام تلاش بکنیم
			۱۴م	تا آخرین نفس برای پیروزی اسلام تلاش بکنیم
سخنرانی خصوصی در جمع مدیران	ب۱۹۰	جهاد اکبر خیلی سخت است	۲۹م	سختی جهاد اکبر

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
صداوسیما کرمان ۹۵/۱۲				
جلسه عملیات والفجر ۱۰ با حضور شهید حاج قاسم سلیمانی ۶۶/۱۲	ب ۵۷	خدایا! تو را سپاس می گویم به خاطر نعمت های	م ۵۰	شکر به خاطر نعمت های خداوند
سخنرانی خصوصی در افطاری رزمندگان لشکر ثارالله کرمان ۹۴/۴	ب ۱۶۹	آن دنیا دنیای قوم و خویشاوندی، فامیلی صرفاً دوستی نیست هم سنگری عادی نیست اگر آن هم سنگری دیروز را تا به امروز حفظ کرده باشیم آلوده اش نکرده باشیم ما باید طمع داشته باشیم	م ۷۵	شرط شفاعت شهیدان آلوده نشدن و پاک زندگی کردن است
		برای طمع به شفاعت دوستانمان باید تلاش کنیم	م ۷۶	تلاش برای شفاعت شهیدان
		یک دوره ای را طی کردیم دوره های سختی است بعضاً تکان دهنده است به این نباید دل خوش کنیم باید از این مراقبت کنیم	م ۷۷	دل خوش نبودن به دوران سخت قبلی و تلاش برای شفاعت شهیدان
سخنرانی عمومی در سالگرد شهادت شهید حسن شاطری سمنان ۹۲/۱۱	ب ۱۶۶	ایران یعنی این، انقلاب اسلامی یعنی این، همه را تسلیم خودش کرد.	م ۳۰۵	شهیدان برای ایران اسلامی جان داده اند
سخنرانی خصوصی در افطاری رزمندگان لشکر ۴۱ ثارالله کرمان ۹۷/۳	ب ۲۱۶	ما به عنوان یک انسان در این شب قدر باید توجه بکنیم همه ی مشکلات مال خودمان هست و همه ی خوبی ها به خودمان می تواند برگردد اگر نقصی در ما وجود دارد این نقص را نباید به دیگری نسبت بدهیم نقص در من هست	م ۳۰۸	خوبی و نقص هر انسان به خودش برمی گردد

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
		مهم ترین دشمن انسان خود انسان هست، اعداُ به من شر نفسی... مهم ترین و بزرگ ترین دشمن انسان نفس خود انسان هست		مهم ترین و بزرگ ترین دشمن انسان نفس خود انسان هست
		، ما خودمان اگر خودمان را پاسداری نکنیم ما اگر خودمان را از گذشته ی خودمان از سابقه ی خودمان، از جهاد خودمان، از علقه های خودمان، از روحی که در وجود خودمان وجود داشت خودمان پاسداری نکنیم کسی نمی تواند این را به ما تلقین کند،		مراقبت از نفس پاک توسط خود انسان
سخنرانی عمومی در مراسم کنگره شهید عماد مغنیه تهران ۹۶/۱۱		آرزو و اراده دو عامل مهمی هستند که پیوسته شخصیت انسان را تحت تأثیر خود دارند		شخصیت انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست
		ریشه یا انسان هم به همین دو عامل برمی گردد	۳۱۲م	استقامت انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست
			۳۱۳م	تزلزل انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست
	ب ۲۰۱	اگر آرزوی خاکی بود و آرمان، آرمان خاکی بود انسان را در همان جایگاه خاکی نگه می دارد	۳۱۴م	آرزوی سخیف انسان را سخیف نگه می دارد
		اگر این آرزو یک آرزوی متعالی بود انسان را ورای خاک نگه می دارد به اوج می برد این خیلی در بعد تربیتی مهم است	۳۱۵م	آرزوی متعالی انسان را به اوج می برد
		اراده انسان هم تابع تعلق انسان است تعلق نقش محوری را در اراده دارد	۳۱۶م	اراده و تعلقات انسان در ارتباط باهم هستند
		اگر خواستید بفهمید، بشناسید، انسان ها را و قدرت و ضعف اراده آنها کشف کنید، باید به تعلق آنها نگاه	۳۱۷م	برای کشف قدرت و ضعف اراده انسان ها

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
		کنید		باید به تعلقات وی نگاه کرد
		تعلق به اشیای خاکی انسان را خاکی می کند		آرزوی سخیف انسان را سخیف نگه می دارد
		تعلق به موضوعات متعالی انسان را مافوق خاک قرار می دهد و متعالی می کند.		آرزوی متعالی انسان را به اوج می برد
		نیت انسان هم این که گفته می شود الاعمال بالنیات، نیت انسان هم برشی از تعلقات است،		نیت انسان هم برشی از تعلقات است،
		تعلقات، اثر اساسی را در اراده و همه ی اقدام و عمل انسان، در حرکتش دارد		تعلقات انسان در اراده و اعمال وی اثر دارد
سخنرانی خصوصی در جمع پاسداران تبپ یکم سیدالشهدا بم دهه ۷۰	ب۱۱۴	فاصله خودمان را از آن عمل های ارزشمند کم کنیم.	م۳۳۱	باید فاصله ی خود را با فرهنگ و اعمال جبهه کم کنیم
سخنرانی عمومی در مراسم یادواره شهید حسین همدانی تهران ۹۵/۶	ب۱۷۹	عمر بابرکت او در این قریب ۶۰ سال عمر زیباترین و بهترین ثمره را از عمر خودش دریافت کرد.	م۳۳۲	انسان می تواند بهترین ثمره از عمر خویش را با شهادت دریافت کند
کتاب «از چیزی نمی-ترسیدم»	د۲۳۹	دختر جوانی با سر برهنه و موهای کاملاً بلند در پیاده رو در حال حرکت بود که آن روزها یک امر طبیعی بود. در پیاده رو یک پاسبان شهربانی به او جسارتی کرد. این عمل زشت او در روز عاشورا برآشفته ام	م۳۵۰	حساسیت و غیرت شهید به ناموس مردم

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
		کرد		
		یکبار دو زن محجبه آمدند. یکی از آنها گفت: «پسرم، اسمت چیه؟» گفتم: «قاسم» گفت: «قاسم جان، میایی با من تا کمکت کنم درست رو تمام کنی؟» اصرار زیادی کرد. گفتم: «نه! من با همین کار کردن می‌تونم درس بخونم»		تکیه به خود، تلاش و مناعت طبع
		چشمم به یک کامیون آجر افتاد. با دوستم حسن، به سمت آنها حمله کردیم. لذا درگیری قبل از مسجد آغاز شد. پلیس وارد شد. اول تیر مشقی می‌زد. بعداً شروع به زدن تیر جنگی کرد. وقتی تیر می‌زد		درگیری با عمال رژیم پهلوی در دوران طاغوت
		من خدا را هزاران بار شکر کردم که خدایا من که لایق نبودم		شکرگزاری به خاطر حضور در انقلاب
سخنرانی خصوصی در مراسم تودیع و معارفه فرمانده لشکر ۴۱ ثارالله کرمان ۷۷	ب ۹۷	از برکت آن مرد صالح ارزشمندی که ناجی همه ما بود و در تاریکی شب ما را در این فضای رحمت و این وادی مغفرت قرار داد		شکرگزاری از ولایت فقیه
سخنرانی عمومی در مراسم یادواره شهدا، بخش جواران رابر ۹۲	ب ۱۶۳	هیچ چیز نیستیم در مقابل عظمت اسلام ملت، شهدایمان و همه این‌ها.		خضوع و خشوع در برابر اسلام
				خضوع و خشوع در برابر ملت
				خضوع و خشوع در برابر شهدا
سخنرانی و صحبت در جمع خانواده و اهالی	ب ۱۵۵	البته من عددی نیستم، این القاب و عبارتهایی را هم که به کار بردند هیچ کدامشان من در شأن من و من مستحق آن نیستم		خضوع و فروتنی

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
روستای قنات ملک				
وصیت نامه شهید حاج قاسم سلیمانی	۲۶۴د	سربازتان و دست بوستان از همه طلب عفو دارم از همسایگانم و دوستانم و همکارانم طلب بخشش و عفو دارم	۳۹۷م	طلب عفو و بخشش از همسایگان، دوستان و همکاران
سخنرانی عمومی در مراسم دعای ندبه در مسجد صاحب الزمان کرمان ۷۴	ب ۸۸	خداوند به همه من و شماها یک نعمت بسیار بزرگ و عظمایی (انقلاب) عطا کرد و به من فزون تر از همه این جمع و حتی جمع های دیگری	۳۹۹م	شکرگزاری به خاطر در مسیر انقلاب قرار گرفتن
سخنرانی خصوصی در افطاری رزمندگان لشکر ۴۱ ثارالله بیت الزهرا کرمان ۹۷/۳	ب ۲۱۶	خلوت ما مهم تر از جلوت ما هست،	م ۴۱۶	خلوت ما مهم تر از جلوت ما هست،
وصیت نامه شهید حاج قاسم سلیمانی	ب ۲۶۴	خداوند مرا پاکیزه بپذیر، آن چنان که شایسته دیدارت شوم	م ۴۳۰	شوق پاک ترین مرگ یعنی شهادت
		جز دیدار تو را نمی خواهم، بهشت من جوار توست، یا الله!	م ۴۳۱	شوق دیدار خداوند
		چگونه ممکن است کسی که چهل سال بر درت ایستاده است را نپذیری؟ خالق من، محبوب من، عشق من که پیوسته از تو خواستم سراسر وجودم را مملو از عشق به خودت کنی؛ مرا در فراق خود بسوزان و بمیران	م ۴۳۳	طلب شهادت به خاطر ۴۰ سال مجاهدت در راه خدا
		من قادر به مهار نفس خود نیستم، رسوایم نکن. مرا به حرمت کسانی که حرمتشان را بر خودت واجب	م ۴۳۶	دعا برای مهار نفس

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
		کرده‌ای		
		بارها تو را دیدم و حس کردم، نمی‌توانم از تو جدا بمانم. بس است، بس. مرا بپذیر، اما آن‌چنان‌که شایسته تو باشم.		دعا برای شهادت
سخنرانی عمومی در یادواره ۸۰۰۰ شهید استان گیلان رشت ۹۵/۲	ب ۱۷۵	یکی از مشخصه‌های مهم جنگ اخلاص در همه‌چیز بود اخلاص در بیان، اخلاص در عمل، اخلاص در فکر، چسبیده به معصوم		یکی از مشخصه‌های جنگ اخلاص رزمندگان در همه‌چیز بود
		خصیصه دیگر شاید این بود که در سطوح جنگ هیچ‌گونه احساسی توقعی از پاداش نداشتند. جنگ ما افتخارش این است که رتبه‌ای نبود.		نبود احساس توقع برای دریافت پاداش و رتبه‌ی بالاتر
سخنرانی عمومی در مراسم یادواره شهدا عملیات رمضان همدان ۹۷/۵	ب ۲۱۷	امام دلیل طلب شهادت را تبعیت می‌داند یعنی تبعیت از خدا موجب طلب شهادت می‌شود		طلب شهادت به علت تبعیت از خداست
سخنرانی خصوصی در جمع پاسداران دانشگاه امام حسین تهران دهه ۹۰		مقدم دانستن دیگران بر خود این فقط در مسئله‌ی هدف در رفتن به سمت مأموریت هم نیست در موضوعات عادی هم هست.		مقدم دانستن دیگران بر خود
سخنرانی عمومی در کنگره شهدا در مصلا امام علی (ع) کرمان ۹۷/۱۲	ب ۲۲۳	دیگران را با آن چیزی که فضیلت دارد بر خود. همین برتری داشتن و مقدم دانستن آن چیزی که فضیلت دارد بر خود، این بالاترین فضیلت شهید است.		مقدم دانستن آن چیزی که فضیلت دارد بر خود، این بالاترین فضیلت است

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
سخنرانی خصوصی در جمع رزمندگان لشکر ۴۱ ثارالله در بیت الزهرا کرمان	ب ۲۲۲	این را نباید ناامید بشویم، جنگی نیست، ما دیگر نمی‌توانیم، نه این به آن رابطه‌ی ما با خدا بند هست، فقط گرفتار نشویم، گرفتار نقش و نگار دنیا نشویم	م ۶۲۵	عدم ناامیدی از شهادت و گرفتاری در نفسانیت
		، ما آمدیم مشغول خودمان باشیم فاصله گرفتیم، شهید هم نمی‌شویم، خصلت شهید هم نداریم، در جبهه هم باشیم، [شهید] نیستیم.	م ۶۲۶	در حال اشتغال به نفسانیت اگر در جبهه هم کشته شویم شهید نیستیم
سخنرانی عمومی در یادواره شهید یوسف الهی حسینیه ثارالله کرمان	ب ۱۳۳	ایثار و جهاد و شهادت در اعلی‌ترین شکل نشان داده شد	م ۸۸۰	ایثار و جهاد و شهادت در دفاع مقدس
سخنرانی عمومی در یادواره شهدا لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله تهران ۹۱/۱۲	ب ۱۶۱	تأثیر میدانی آن مربوط به فرمانده‌هایشان بود	م ۱۰۵۳	تأثیر میدانی عرفان و معنویت در رزمندگان فرماندهان شهید بودند
سخنرانی خصوصی درباره دفاع مقدس در جمع رزمندگان زمان دفاع	ب ۶۲	رمز پیروزی این عملیات ۳ چیز است: اول ذکر خدا، دوم صبر، سوم توکل	م ۱۱۱۴	رمز پیروزی: ذکر خدا، صبر، توکل به خدا
جلسه عملیات کربلا ۵ با حضور شهید حاج قاسم سلیمانی زمستان ۶۵	ب ۴۱	یک نوع پیروزی هم داریم که در استقامت است، در صبر و استقامت پیروزی است که اسلام به آن اهمیت می‌دهد و خیلی هم مهم است	م ۱۱۱۶	صبر و استقامت در اسلام پیروزی محسوب می‌شود

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
سخنرانی عمومی در گرامیداشت سالروز عملیات بیت المقدس قم ۹۴/۳	ب ۱۶۸	این رهبری هم سه سطح داشت، یکی رهبری خاص که امام بود با آن نفس قدسی خودش، همه را دگرگون کرده بود، دوم رهبری در میدان بود، شهدای بود، مانند حسن باقری، شهید باقری. سوم رهبری عمومی داخل جامعه ما بود	م ۱۱۲۱	سه سطح رهبری در جنگ: رهبری امام، فرماندهان و افراد داخل جامعه
سخنرانی عمومی در مراسم یادواره ۱۱۰۰ شهید ملایر ۹۵/۷	ب ۱۸۱	علاج جامعه ما در همین است، آن چیزی که بر این فضا اثرگذار شد در بُعد اخلاقی و در ایثار و فداکاری، جلوه‌های زیبا و ارزشمند و باورنکردنی و متحیرکننده به وجود آمد.	م ۱۱۳۰	جلوه‌های زیبا و ارزشمند در ایثار و فداکاری، علاج جامعه ما است
سخنرانی خصوصی در سالروز والفجر ۸ جمع رزمندگان لشکر ۴۱ ثارالله کرمان ۹۶/۱۱	ب ۲۰۲	دورانی که سرخ و سیاه نداشت هرکس اخلاص داشت زیر آن سقف جا داشت	م ۱۱۷۲	در جنگ اخلاص وجود داشت
		کسی از کسی سؤال نمی‌کرد چه خطی دارید چه اندیشه‌ای دارید	م ۱۱۷۳	مهم نبودن فکر و اندیشه افراد در جنگ
وصیت‌نامه شهید حاج قاسم سلیمانی	د ۲۶۴	برادران و خواهران عزیز ایرانی من، مردم پرافتخار و سربلند که جان من و امثال من، هزاران بار فدای شما باد	م ۱۲۱۸	جان رزمندگان فدای مردم ایران
سخنرانی خصوصی در گرامیداشت سوم خرداد حسینی ثارالله کرمان ۹۴/۳	ب ۱۶۷	عامل مذهب عامل تقویت ماست، عامل قدرت ماست، عامل انسجام ماست، عامل وحدت ماست، رمز فداکاری و ایثار ماست، رمز قبول مشقت‌ها و رنج‌هاست این عامل، عامل بزرگی بود مهمی بود تو جنگ ما اثرگذار شد و اثرگذار بود این یکی از و مهم‌ترین عامل بود	م ۱۲۸۱ م ۱۲۸۲	مذهب رمز فداکاری و ایثار ماست مذهب رمز قبول مشقت‌ها و رنج‌های ماست
سخنرانی	ب ۱۹	رمز پیروزی این عملیات ۳ چیز است یک ذکر خدا،	م ۱۳۸۴	ذکر خدا، صبر و

منبع	شناسه	گزاره	شناسه	مفهوم
خصوصی به مناسبت دهه فجر در جمع رزمندگان زمان دفاع		دوم صبر، سوم توکل و این ۳ چیز است که ما را پیروز می کند		توکل کلید پیروزی عملیات
سخنرانی خصوصی درباره دفاع مقدس در جمع طلاب و روحانیون زمان دفاع	ب ۵۰	ما باید آماده باش باشیم، باید آماده باشیم در این زمان حساس در این وضعیت حساس	م ۱۶۱۴	آمادگی در مقابل توطئه منافقین
صحبت خصوصی با اعضا کنگره پایداری کرمان ۹۵/۱۱	ب ۱۸۵	ایثار فقط در سطوح جان دادن و جان باختن نیست بلکه ایثار در همه ی سطوح جامعه در ابعاد گوناگونش معنا پیدا می کند و ارزش پیدا می کند که توی جامعه ی ما امروز رواج پیدا کرده	م ۱۶۲۶	ایثار و فداکاری در جامعه رواج پیدا کرده
سخنرانی عمومی به مناسبت هفته کرمان برج میلاد تهران ۹۴/۵	ب ۱۷۰	جامعه ی بدون ایثار یک جامعه ی بدون حیات و حرارت هست، جامعه ای که در آن ایثار وجود نداشته باشد در آن نورانیت و روشنائی وجود ندارد	م ۱۶۴۸	ایثار در جامعه باعث حیات و نورانیت جامعه است
		ایثار فقط در سطوح جان دادن و جان باختن نیست بلکه ایثار در همه ی سطوح جامعه در ابعاد گوناگونش معنا پیدا می کند و ارزش پیدا می کند	م ۱۶۴۹	ایثار در همه ابعاد معنا و ارزش دارد
مصاحبه درباره شهید علی عابدینی کرمان دهه ۷۰	ب ۱۲۳	عامل مذهب عامل تقویت ماست، عامل قدرت ماست، عامل انسجام ماست، عامل وحدت ماست،	م ۱۷۹۷	فرمانده بامعنویت - ترین فرد در بین نیروها بود.

کدگذاری محوری

کدگذاری محوری، مرحله دوم تجزیه و تحلیل در روش تحلیل محتوا است. هدف این مرحله ترکیب بندی و دسته بندی بین مفاهیم ایجاد شده در مرحله کدگذاری باز است. نحوه تبدیل مفاهیم به دسته بندی کلی (مؤلفه ها)، طی مرحله کدگذاری محوری، در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: کدگذاری محوری ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه شهید سلیمانی

شناسه	مفهوم	شناسه	مؤلفه	مقوله
م۱۳	تا آخرین قطره‌ی خونمان برای پیروزی اسلام تلاش بکنیم	ل۳۲	ایثار برای اسلام و ایران	ایثار و شهادت- طلبی
م۱۴	تا آخرین نفس برای پیروزی اسلام تلاش بکنیم			
م۸۸۰	ایثار و جهاد و شهادت در دفاع مقدس بود			
م۱۲۱۸	جان رزمنده‌ها فدای مردم ایران			
م۱۶۴۴	رزمنده باید ایثار کند			
م۱۶۴۹	ایثار در همه ابعاد معنا و ارزش دارد			
م۳۰۵	شهیدان برای ایران اسلامی جان داده‌اند			
م۱۷۱۵	در مقابل دشمن باید فداکاری، جان‌فشانی و ایثار کرد			
م۱۲۸۱	مذهب رمز فداکاری و ایثار ماست	ل۳۳	ایثار نیاز جامعه	
م۱۲۸۲	مذهب رمز قبول مشقت‌ها و رنج‌های ماست			
م۱۶۲۶	ایثار و فداکاری در جامعه رواج پیدا کرده			
م۱۶۴۸	ایثار در جامعه باعث حیات و نورانیت جامعه است			
م۱۱۳۰	جلوه‌های زیبا و ارزشمند در ایثار و فداکاری، علاج جامعه ما است			
م۴۳۸	دعا برای شهادت	ل۳۴	شهادت‌طلبی	
م۴۳۰	شوق پاک‌ترین مرگ یعنی شهادت			
م۴۳۱	شوق دیدار خداوند			
م۴۳۳	طلب شهادت به‌خاطر ۴۰ سال مجاهدت در راه خدا			

شناسه	مفهوم	شناسه	مؤلفه	مقوله
م ۵۲۵	طلب شهادت به علت تبعیت از خداست			
م ۵۱۷	یکی از مشخصه های جنگ اخلاص رزمندگان در همه چیز بود	ل ۳۵	اخلاص رزمندگان	اخلاص
م ۱۱۷۲	در جنگ اخلاص وجود داشت			
م ۵۱۸	نبود احساس توقع برای دریافت پاداش و رتبه بالاتر			
م ۱۱۷۳	مهم نبودن فکر و اندیشه برای افراد در جنگ			
م ۵۰	شکر به خاطر نعمت های خداوند			
م ۳۸۴	شکرگزاری از ولایت فقیه	ل ۳۶	شکرگزاری	شکرگزاری
م ۳۷۵	شکرگزاری به خاطر حضور در انقلاب			
م ۳۹۹	شکرگزاری به خاطر در مسیر انقلاب قرارگرفتن			
م ۲۷۷	قدر نظر خداوند بر رزمندگان اسلام را باید دانست			
م ۸	تقدیر از رزمندگان اسلام توسط فرمانده کل قوا			
م ۷۹۳	قدرشناسی وحدت و مقاومت	ل ۳۹	قدرشناسی از رزمندگان	قدرشناسی
م ۳۹۷	طلب عفو و بخشش از همسایگان، دوستان و همکاران	ل ۳۷	طلب عفو و بخشش	خضوع و فروتنی و طلب عفو و بخشش
م ۳۹۴	خضوع و فروتنی	ل ۴۱	خضوع و فروتنی	
م ۳۸۹	خضوع و خشوع در برابر اسلام			
م ۳۹۰	خضوع و خشوع در برابر ملت			
م ۳۹۱	خضوع و خشوع در برابر شهدا			
م ۱۱۱۴	رمز پیروزی: ذکر خدا، صبر، توکل به خدا	ل ۳۸	صبر	صبر
م ۱۳۸۴	ذکر خدا، صبر و توکل کلید پیروزی عملیات			
م ۱۱۱۶	صبر و استقامت در اسلام پیروزی محسوب می شود			
م ۱۷۹۷	فرمانده با معنویت ترین فرد در بین نیروها بود.	ل ۴۰	معنویت	معنویت
م ۱۳۷۴	فرمانده باید با معنویت واقعی داشته باشد			
م ۱۰۵۳	تأثیر میدانی عرفان و معنویت در رزمندگان			

شناسه	مفهوم	شناسه	مؤلفه	مقوله	
	فرماندهان شهید بودند				
م۳۷۷	تعلق خاطر نسبت به مردم	ل۴۲	مردمی بودن	مردمی بودن	
م۳۷۹	افتخار به متعلق بودن به مردم				
م۳۹۵	متولد روستای قنات ملک و از این مردم هستم				
م۳۵۵	تکیه به خود، تلاش و مناعت طبع	ل۴۳	متکی به خود و مناعت طبع	مناعت طبع	
م۳۵۰	حساسیت و غیرت شهید به ناموس مردم	ل۴۴	غیرت به ناموس	غیرت	
م۲۹	جهاد اکبر خیلی سخت است	ل۴۵	جهاد با نفس	جهاد با نفس	
م۳۱۰	مراقبت از نفس پاک توسط خود انسان				
م۴۳۶	دعا برای مهار نفس				
م۴۱۶	خلوت ما مهم تر از جلوت ما هست،				
م۳۸۵	خطاها و اشتباهاتم از روی نفسانیت نبوده است				
م۳۰۹	مهم ترین و بزرگ ترین دشمن انسان نفس خود انسان هست				
م۳۱۱	شخصیت انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست	ل۴۶	داشتن اراده و تعلقات متعالی		
م۳۱۲	استقامت انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست				
م۳۱۳	تزلزل انسان تحت تأثیر آرزوها و اراده او هست				
م۳۰۸	خوبی و نقص هر انسان به خودش برمی گردد				
م۳۱۶	اراده و تعلقات انسان در ارتباط باهم هستند				
م۳۱۵	آرزوی متعالی انسان را به اوج می برد				
م۳۱۹	آرزوی متعالی انسان را به اوج می برد				
م۳۱۴	آرزوی سخیف انسان را سخیف نگه می دارد				
م۳۱۸	آرزوی سخیف انسان را سخیف نگه می دارد				
م۳۱۷	برای کشف قدرت و ضعف اراده انسان ها باید به				

شناسه	مفهوم	شناسه	مؤلفه	مقوله
	تعلقات وی نگاه کرد			
۳۲۰م	نیت انسان هم برشی از تعلقات است			
۳۲۱م	تعلقات انسان در اراده و اعمال وی اثر دارد			
۷۵م	شرط شفاعت شهیدان آلوده نشدن و پاک زندگی کردن است			
۷۶م	تلاش برای شفاعت شهیدان			
۷۷م	دلخوش نبودن به دوران سخت قبلی و تلاش برای شفاعت شهدا			
۶۲۵م	عدم ناامیدی از شهادت و گرفتاری در نفسانیت			
۶۲۶م	در حال اشتغال به نفسانیت اگر در جبهه هم کشته شویم شهید نیستیم			
۵۵۰م	مقدم دانستن آن چیزی که فضیلت دارد بر خود، این بالاترین فضیلت است			
۵۴۲م	مقدم دانستن دیگران بر خود			

کدگذاری انتخابی ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه شهید سلیمانی

در مرحله کدگذاری انتخابی نیز با استفاده از روش تحلیل محتوا و نرم افزار مکس. کیو. دا ۲۰۲۰ در موضوع « ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه شهید سلیمانی » در قالب جدول ۳ پرداخته شده است. جدول ۳: کدگذاری انتخابی ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه شهید سلیمانی

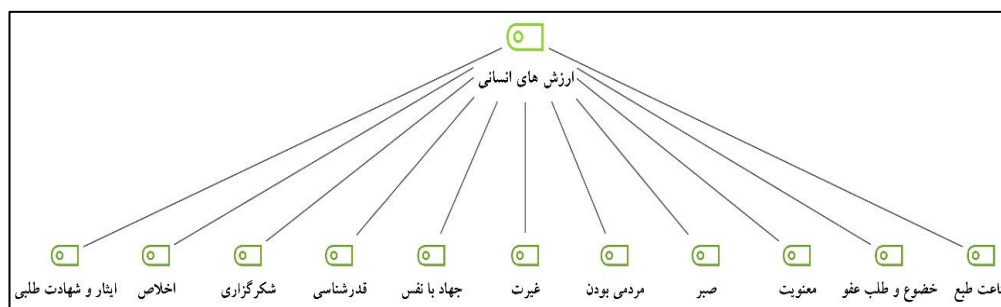
شناسه	مؤلفه	مقوله
۳۲ل	ایثار برای اسلام و ایران	ایثار و شهادت طلبی
۳۳ل	ایثار نیاز جامعه	
۳۴ل	شهادت طلبی	
۳۵ل	اخلاص رزمندگان	اخلاص
۳۶ل	شکرگزاری	شکرگزاری
۳۹ل	قدرشناسی از رزمندگان	قدرشناسی
۳۷ل	طلب عفو و بخشش	خضوع و فروتنی و طلب عفو و بخشش

مقوله	مؤلفه	شناسه
	خضوع و فروتنی	۴۱ل
صبر	صبر	۳۸ل
معنویت	معنویت	۴۰ل
مردمی بودن	مردمی بودن	۴۲ل
مناعت طبع	متکی به خود و مناعت طبع	۴۳ل
غیرت	غیرت به ناموس	۴۴ل
جهاد با نفس	جهاد با نفس	۴۵ل
	داشتن اراده و تعلقات متعالی	۴۶ل
	پاک زندگی کردن برای بهره‌مندی از شفاعت شهدا	۴۷ل
	مقدم دانستن دیگران بر خود	۴۸ل

پس از کدگذاری انتخابی برابر جدول بالا در راستای تبیین ارزش‌های انسانی در اندیشه شهید سلیمانی، به ۱۱ مقوله ایثار و شهادت‌طلبی، اخلاص، شکرگزاری، قدرشناسی، خضوع و فروتنی و طلب عفو و بخشش، صبر، معنویت، مردمی بودن، مناعت طبع، غیرت و جهاد با نفس دست پیدا نمودیم که در شکل بالا و برابر الگوی زیرآورده شده است.

الف- نتیجه‌گیری

در چارچوب نظری تحقیق یکی از رئوس مثلث اندیشه نظامی، « ارزش‌های انسانی » است که ارزش-

های انسانی مؤثر بر اندیشه نظامی شهید سلیمانی نیز زیر مجموعه این مبانی است؛ با عنایت به اینکه اصول‌دین، باورهای پایه دین اسلام است و شرط مسلمان بودن را اعتقاد به آن‌ها دانسته‌اند، و شهید سلیمانی که در یک خانواده مذهبی متولد و رشد نموده بود و از ابتدای زندگی بنا به گفته‌های خود شهید، پدر و مادر دین‌دار و معتقدی داشته است، لذا با ارزش‌های انسانی شیعه پرورش‌یافته و ارزش‌های انسانی

ایشان بر همین اساس شکل گرفته است؛ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده ها نیز مبین همین مسئله است که در راستای تبیین ارزش های انسانی در اندیشه نظامی شهید سلیمانی، به ۱۱ مقوله ایثار و شهادت طلبی، اخلاص، شکرگزاری، قدرشناسی، خضوع و فروتنی و طلب عفو و بخشش، صبر، معنویت، مردمی بودن، مناعت طبع، غیرت و جهاد با نفس از خصوصیات بارز ارزش های انسانی شهید سلیمانی بوده که در عمل نیز به عینه مشاهده گردیده است

ب- پیشنهادها

- ۱- معاونت تربیت و آموزش سازمان های سپاه و ارتش و نیروهای تحت امر، جهت به کار بستن ارزش های انسانی مؤثر بر اندیشه نظامی سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی به عنوان یک الگوی نظامی موفق در حوزه مقاومت، از محتوی و نتایج پژوهش در تدوین برخی از دروس آموزشی مرتبط در مقاطع مختلف تحصیلی استفاده نمایند.
- ۲- معاونت نیروی انسانی ستاد کل با اطلاع رسانی به فرماندهان نظامی و مدیران وزارت کشور با اطلاع رسانی به مسئولان کشوری به منظور اتخاذ تصمیمات و سیاست گذاری دفاعی کشور به وسیله آشنایی بیشتر با اندیشه نظامی (به خصوص ارزش های انسانی اندیشه نظامی شهید سلیمانی)، از محتوی و نتایج این پژوهش می توانند بهره برداری نمایند.
- ۳- معاونت تربیت و آموزش ستاد کل، به منظور دستیابی به اندیشه نظامی اندیشمندان ایرانی و اسلامی، مکاتب و ادیان مختلف، ادوار مختلف تاریخی ایران و... با الگوگیری از ادبیات، روش تحقیق و نتایج حاصله از این پژوهش به عنوان یک روش مناسب، در تدوین بخش هایی از پایان نامه ها و رساله های دانشجویان گرایش اندیشه نظامی دانشگاه های نیروهای مسلح استفاده نمایند.

فهرست منابع:

- قرآن کریم، سوره حجر، آیه‌های ۸۵-۹۳-۹۴

- بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir

کتاب

- آقا محمدی، داود، (۱۳۹۹)، روش‌های تحقیق کیفی و کاربرد در اندیشه نظامی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، جزوه درسی.

- آقا محمدی، داود، (۱۳۹۷)، اندیشه نظامی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، جزوه درسی.

- آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، (۱۳۶۶)، غررالحکم و درر الکلم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی

- جمشیدی، محمدحسین؛ (۱۳۸۰)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران، تهران، انتشارات آراین.

- جمشیدی، محمدحسین؛ (۱۳۸۳)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، تهران، انتشارات آراین.

- جمشیدی، محمدحسین؛ (۱۳۸۹)، مبانی اندیشه نظامی در اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه امام حسین (علیه السلام).

- جمشیدی، محمدحسین، (۱۳۹۶)، اندیشه نظامی امام علی (علیه السلام)، پروژه تحقیقاتی ستاد کل نیروهای مسلح.

- زهدی نسب، یعقوب، (۱۳۹۹)، سیر تحول اندیشه نظامی در جهان، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

- فرهنگ عمید، حسن عمید، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۰.

- فرهنگ معین، محمد معین، تهران، امیرکبیر، جلد ۱.

- لغت‌نامه دهخدا، علی اکبر دهخدا، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۲.

- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۸)، اصول الکافی، تهران، دار الکتاب الاسلامیه.

- معلوف، لوئیس، (۱۳۸۶)، المنجد عربی به فارسی، ج ۱، مترجم: محمد بندر ریگی، چاپ ششم، تهران.

- مطهری، مرتضی، (۱۳۹۵)، مجموعه آثار، تهران، صدرا، جلد ۲.

مقالات

- اسدی، مجید، آقا محمدی، داود، (۱۴۰۱)، مطالعه تطبیقی اندیشه نظامی سوسیالیسم و فاشیسم (از منظر

اندیشمندان دو مکتب)، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، صص ۲۲-۱.

- باقری دولت‌آبادی، علی، (۱۴۰۰)، انقلاب اسلامی و مکتب‌سازی: نمونه موردی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.

- حامدی سنجانی، علی رضا، بیک بیلندی، علی اصغر، (۱۴۰۱)، شناسایی ابعاد دانش اندیشه نظامی به روش فراترکیب، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، صص ۱۳۶-۱۱۵.

- شفیعی سیف آبادی، محسن، (۱۳۹۹)، بررسی مهم‌ترین شاخصه‌های امنیتی-نظامی مدیریت جهادی سردار سلیمانی از تشکیل لشکر ۴۱ ثارالله در سال ۱۳۶۰ تا مبارزات برون‌مرزی با داعش، دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی، مکتب شهید سلیمانی؛ الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن ساز.

– فرزندی، عباسعلی، (۱۳۹۹)، اصول اندیشه نظامی از منظر حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)، دفتر مکتب اندیشه دفاعی، د.ع.ا.

– مقیمی، سید محمد، (۱۳۹۹)، رهبری اخلاص مدار؛ جوهره مکتب شهید سلیمانی، فصلنامه علمی «مدیریت اسلامی»، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).

– یداللهی، رضا، (۱۳۹۵)، تبیین اصول و مبانی مکتب دفاعی اسلام و ارائه نظریه دفاعی بر مبنای اندیشه دفاعی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.

منابع خارجی

– Lincoln, Y.S., & Guba, E. (1985). Establishing Trustworthiness, Naturalist Inquiry. Newbury Park, LA, Sage.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

الگوی بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌عالی)

امین پاشایی هولاسو^۱؛ حسین دهقانی‌پوده^۲؛ ابوطالب شفقت^۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۲۴

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۲۴

چکیده

امروزه بهره‌وری و استفاده صحیح و هرچه بهتر و مناسب‌تر از مجموع عوامل تولید به اولویتی ملی تبدیل شده است و همه جوامع به این باورند که تداوم حیات هر جامعه بدون توجه به موضوع بهره‌وری ممکن نیست و رسیدن به بهره‌وری به عنوان یک فلسفه و دیدگاه مبتنی بر استراتژی بهبود به عنوان هدف هر سازمان از طریق استفاده موثر و بهینه از امکانات حاصل می‌شود. پژوهش حاضر به منظور روشن نمودن ابعاد بهره‌وری از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی به رشته تحریر درآمده است تا مفهوم بهره‌وری از دیدگاه معظم له برای همگان قابل فهم، روشن و مشخص گردد. پرسش اصلی تحقیق این است که الگوی بهره‌وری مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌عالی) چیست؟ نوع تحقیق کاربردی و توسعه‌ای بوده، ابزار گردآوری داده‌ها در بخش اسنادی فیش‌برداری از فرمایشات و بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌عالی) از سال ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۸/۰۱/۰۱ بوده و در بخش میدانی، پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. جهت استخراج داده‌ها از روش نظریه‌مبنایی و تحلیل محتوا و جهت اعتبارسنجی و تأیید مولفه‌ها و شاخص‌ها از نظر خبرگان استفاده شده است. بر اساس نتایج این تحقیق تعداد ۶۲۵ مفهوم استخراج و از کنار هم قرارگرفتن آن‌ها، تعداد ۵۹ مولفه احصاء و در نهایت الگوی بهره‌وری مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌عالی) در ۶ دسته علی، محوری، مداخله‌ای، محیطی، پیامدی و راهبردی ارائه گردید.

واژگان کلیدی: امام خامنه‌ای، بهره‌وری، نیروهای مسلح، نظریه مبنایی.

۱- استادیار مدیریت صنعتی دانشگاه صنعتی مالک اشتر (نویسنده مسئول) pashaeiamin@yahoo.com

۲- دانشیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر

۳- استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر

مقدمه

در قرن بیست و یکم، رقابت در صحنه جهانی ابعاد تازه‌ای یافته و تلاش برای بهبود بهره‌وری، پایه اصلی این رقابت را تشکیل می‌دهد. بررسی عملکرد کشورهایی که در سال‌های اخیر رشد چشمگیر داشته‌اند، حکایت از آن دارد که اکثر این کشورها رشد را عمدتاً از طریق افزایش بهره‌وری به دست آورده‌اند (قابضی، ۱۳۹۲)، به طوری که شاید بتوان گفت پایه توسعه اقتصادی و فناورانه آن‌ها بر اساس توجه به مقوله بهره‌وری و اشاعه آن در کلیه سطوح و طبقات جامعه می‌باشد (مقدم تبریزی و ولی‌زاده‌زنور، ۱۳۸۵). به همین خاطر، امروزه رشد و توسعه نیروی انسانی و افزایش مهارت، خلاقیت و دانش نیروی کار در تمام سطوح سازمان برای مدیران یک اولویت راهبردی به شمار می‌رود (نامور و همکاران، ۱۳۹۷)، زیرا در دنیای کنونی رقابت در صحنه‌های جهانی ابعاد دیگر به خود گرفته و تلاش برای نیل به سطح بهره‌وری بالاتر یکی از پایه‌های اصلی این رقابت‌ها را تشکیل می‌دهد (نجفی و آذربایجانی، ۱۳۹۶) و به عنوان یک فلسفه و دیدگاه مبتنی بر استراتژی بهبود، مهم‌ترین هدف سازمانی محسوب می‌شود و می‌تواند هم‌چون زنجیره‌هایی فعالیت‌های کلیه بخش‌های جامعه را دربرگیرد (Shaykh Ali Zadeh, 2011). این امر سبب شده است که در کلیه کشورها بهره‌وری و استفاده صحیح و هر چه بهتر و مناسب‌تر از مجموع عوامل تولید (اعم از کالا و خدمات) به اولویتی ملی تبدیل شود و همه جوامع به این باور برسند که تداوم حیات هر جامعه بدون توجه به موضوع بهره‌وری ممکن نیست (Vaziri, 2010). بهره‌وری، از جمله مفاهیمی است که بیش از ۲۳۰ سال از نخستین تلاش و برداشت علمی پیرامون آن می‌گذرد (طاهری، ۱۳۸۸: ۲۰) و همواره مورد توجه جوامع علمی و ملت‌های مختلف بوده است. واژه بهره‌وری، نخستین بار توسط «فرانسواکنه» در سال ۱۷۷۶ به مفهوم «قدرت تولید کردن» بیان شد (Zomorodian, 2013) و سپس در لغت‌نامه‌های «لیتره» به سال ۱۸۸۳ و «لاروس» به سال ۱۹۴۶ به مفهوم دانش و فن تولید تعریف گردید (خاکی، ۱۳۷۶: ۲۱) و بعدها از سوی محققین و سازمان‌های مختلف به شیوه‌های متفاوت به عنوان «ستانده به داده» تعریف شد. امروزه بهره‌وری به عنوان یک دیدگاه فکری و به مفهوم هوشمندانه کار کردن و عمل کردن مطرح است (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۵) و اهمیت و ضرورت بررسی آن با توجه به افزایش رقابت، پیچیدگی تکنولوژی، تنوع سلیقه‌ها، کمبود منابع و سرعت تبادل اطلاعات بر کسی پوشیده نیست. اگرچه بهره‌وری واژه‌ای است مرسوم که هم در سطح کلان و هم در سطح خرد مطرح است و طیفی وسیع از

سنجش و چگونگی عملکرد را شامل می‌شود، اما علی‌رغم اهمیت و گسترهٔ بکارگیری آن، مفهوم بهره‌وری برای بسیاری از مدیران روشن و مشخص نیست و غالباً آن را به دیدگاه‌های خود محدود می‌کنند (اصغری‌زاده و شهریاری، ۱۳۹۰). همچنین با توجه به رویکرد همه‌جانبه نظام جمهوری اسلامی ایران برای ارتقاء بهره‌وری که در سیاست‌های کلی محیط‌زیست (۱۳۹۴/۰۸/۲۶)، سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه (۱۳۹۴/۰۴/۰۹)، سیاست‌های کلی علم و فناوری (۱۳۹۳/۰۶/۲۶)، سیاست‌های کلی جمعیت (۱۳۹۳/۰۲/۳۰)، سیاست‌های کلی سلامت (۱۳۹۳/۰۱/۱۸)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲/۱۱/۳۰)، سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور (۱۳۹۲/۰۲/۰۵)، سیاست‌های کلی تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی (۱۳۹۱/۱۱/۱۴)، سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی (۱۳۹۱/۰۹/۲۹)، سیاست‌های کلی نظام در خصوص خودکفایی دفاعی و امنیتی (۱۳۹۱/۰۹/۲۹)، سیاست‌های کلی نظام در بخش صنعت (۱۳۹۱/۰۹/۲۹)، سیاست‌های کلی آمایش سرزمین (۱۳۹۰/۰۹/۲۱)، سیاست‌های کلی اشتغال (۱۳۹۰/۰۴/۲۸)، سیاست‌های کلی نظام در خصوص تشویق سرمایه‌گذاری (۱۳۸۹/۱۱/۲۹)، سیاست‌های کلی برای ترویج و تحکیم فرهنگ ایشار و جهاد و ساماندهی امور ایشارگران (۱۳۸۹/۱۱/۲۹)، سیاست‌های کلی نظام در بخش شهرسازی (۱۳۸۹/۱۱/۲۹)، سیاست‌های کلی نظام در بخش مسکن (۱۳۸۹/۱۱/۲۹)، سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف (۱۳۸۹/۰۴/۱۴)، سیاست‌های کلی نظام اداری (۱۳۸۹/۰۱/۱۴)، سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷/۱۰/۲۱)، سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲/۰۹/۱۱)، سیاست‌های کلی نظام در بخش حمل‌ونقل (۱۳۷۹/۱۱/۰۳)، سیاست‌های کلی نظام در بخش تامین آب (۱۳۷۹/۱۱/۰۳)، سیاست‌های کلی نظام در بخش منابع طبیعی (۱۳۷۹/۱۱/۰۳) و سیاست‌های کلی برنامه پنج‌ساله سوم (۱۳۷۸/۰۳/۰۱) به آن اشاره شده است و در بین دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) موضوع بهره‌وری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و بارها در فرمایشات و بیانات معظم‌له به این موضوع اشاره شده است و می‌فرماید: «استفاده بهینه از امکانات و منابع موجود کشور و بهره‌وری مهم است» (بیانات معظم‌له در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر، ۱۳۸۹/۰۱/۰۱).

بنابراین با توجه به چشم‌انداز آینده و توجه به این نکته که بهره‌وری و استفاده صحیح و هرچه بهتر و مناسب‌تر از مجموع عوامل تولید به اولویتی ملی تبدیل شده است و تداوم حیات هر جامعه بدون توجه به موضوع بهره‌وری ممکن نیست و رسیدن به بهره‌وری به‌عنوان یک فلسفه و دیدگاه مبتنی بر استراتژی بهبود به‌عنوان هدف هر سازمان از طریق استفاده موثر و بهینه از امکانات حاصل می‌شود، پژوهش حاضر به‌منظور روشن نمودن ابعاد بهره‌وری از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی به رشته تحریر درآمده است تا مفهوم بهره‌وری از دیدگاه معظم‌له برا همگان قابل فهم، روشن و مشخص گردد.

سوال‌های تحقیق:

سوال اصلی:

الگوی بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) چیست؟

سوال‌های فرعی:

مقوله‌های علی موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

مقوله‌های محوری موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

مقوله‌های زمینه‌ای موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

مقوله‌های مداخله‌ای موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

(مدظله‌العالی) کدامند؟

مقوله‌های راهبردی موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

(مدظله‌العالی) کدامند؟

مقوله‌های پیامدی موثر بر بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) کدامند؟

فرضیه پژوهش

با توجه به ماهیت موضوع و به دلیل اینکه هدف پژوهش حاضر، جستجو و طراحی الگویی برای بهره‌وری است در ابتدای تحقیق فرضیه خاصی قابل بیان نیست و به‌جای بیان فرضیه، از سوال در جهت اهداف تحقیق بهره برده می‌شود. همچنین با توجه به رویکرد اکتشافی و بهره‌گیری از روش استقرایی، امکان ارائه فرضیه وجود ندارد.

مبانی نظری

- پیشینه شناسی:

تاکنون محققان بسیاری به تحقیق در خصوص عوامل موثر بر بهره‌وری پرداخته‌اند که در این میان می‌توان به مطالعات دانشمندانی از جمله سوترمایستر، موری اینسورث و نوبل اسمیت، هرسی و گلداسمیت اشاره کرد که بیشترین توجه آن‌ها معطوف به توانایی و انگیزه افراد بوده است (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۵).

دیزجی و کتابفروش (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی اثر سرمایه انسانی و بهره‌وری نیروی کار بر مصرف انرژی در بخش‌های مختلف اقتصاد ایران» با بهره‌گیری از روش داده‌های تابلویی در بازه زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به این نتیجه رسیدند که سرمایه انسانی، بهره‌وری نیروی کار، حاصل ضرب سرمایه انسانی در بهره‌وری نیروی کار و مجذور ارزش افزوده دارای تاثیر منفی و ارزش افزوده دارای تاثیر مثبت بر مصرف انرژی در بازه زمانی موردبررسی بوده‌اند.

ایرانزاده و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی رابطه ابعاد چابکی سازمانی و بهره‌وری کارکنان شرکت بیمه دانا استان آذربایجان شرقی» به این نتیجه رسیدند که بین چابکی سازمانی و ابعاد آن (انعطاف‌پذیری، پاسخ‌گویی، تغییر فرهنگ، سرعت در کار، یکپارچگی و پیچیدگی کم، کیفیت بالا و تولید سفارشی، شایستگی‌های اصلی) و بهره‌وری نیروی انسانی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

طیبی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی رابطه بین سرمایه فکری و بهره‌وری در صنایع تولیدی ایران» با بهره‌گیری از ارزش سرمایه فکری شرکت‌های سرمایه‌گذاری بر اساس روشی کاربردی و همچنین ارزش بهره‌وری بر اساس شاخص‌های بهره‌وری ارائه شده توسط سازمان بهره‌وری ملی ایران برای دوره زمانی ۱۰ ساله از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۸ به این نتیجه رسیدند که بین کارایی سرمایه ساختاری، کارایی سرمایه انسانی و کارایی سرمایه بکارگرفته با بهره‌وری نیروی کار و بهره‌وری سرمایه رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

مردانی و خاکی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «ارائه الگوی بهره‌وری کارکنان دانشگاه‌های نیروهای مسلح با تاکید بر نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات» با بهره‌گیری از روش پیمایشی به این نتیجه رسیدند که بین فاوا با بهره‌وری کارکنان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. و از بین مولفه‌های بهره‌وری نیروی انسانی، شناخت شغل دارای بیشترین اهمیت است.

مهرگان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت‌عنوان «طراحی مدل آشفتگی - پویایی توسعه بهره‌وری منابع انسانی صنعت نفت ایران» با الهام از تفکر سیستمی انتقادی و روش‌شناسی چندگانه به این نتیجه رسیده است که توجه ناکافی به شفافیت ساختار صنعت نفت در بعد قدرت و بهره‌گیری از سرمایه‌های فکری و انسانی در بُعد ارزش و انگیزش کارکنان سبب شده است که به بهره‌وری منابع انسانی صنعت نفت، آسیب‌های فراوانی وارد شود.

محمدی و الوانی (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت‌عنوان «تحلیل ارزیابی عملکرد کارکنان سازمان‌های دولتی با محوریت توسعه پایدار در جهت ارتقای بهره‌وری» با بهره‌گیری از روش تحلیل تماتیک به‌صورت کیفی با استفاده از نرم‌افزار NVIVO شاخص‌های ارزیابی عملکرد کارکنان را در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی شناسایی کردند و به این نتیجه رسیدند که بعد زیست‌محیطی و بعد اجتماعی - فرهنگی اولویت بیشتری نسبت به سایر ابعاد دارند.

ساباتینی^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی تحت‌عنوان «رابطه سرمایه اجتماعی و بهره‌وری نیروی کار در بنگاه‌های کوچک و متوسط» به این نتیجه رسیدند که بین سرمایه اجتماعی و بهره‌وری نیروی کار رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

سوانا^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی تحت‌عنوان «کشف اثر فناوری اطلاعات و ارتباطات در بهره‌وری شرکت‌های کوچک و متوسط در نیجریه» به این نتیجه رسید که فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب بهبود فرآیند تولید در سازمان به‌عنوان یک فناوری نظارت که باعث کاهش هزینه، افزایش قابلیت‌های سازمانی و همچنین کمک به شکل‌دادن به هماهنگی درون‌سازمانی شده است.

کازاز و همکاران^۳ (۲۰۱۶) در پژوهشی تحت‌عنوان «عوامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار»، سی‌وهفت عامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار را در چهار گروه سازمانی، اقتصادی، فیزیکی و اجتماعی - فیزیولوژیکی دسته‌بندی نمودند.

سولمینیهاک^۴ (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت‌عنوان «بهره‌وری معدن مس: درس‌هایی از شیلی» به این نتیجه رسیده است که تغییرات ۱۰ درصد در دستمزد کاهش ۶/۲ درصد در تولید را به‌همراه دارد.

^۱ Sabatini

^۲ Sewana

^۳ Kazaz & et al

^۴ Solminihac

همچنین ۳۰ درصد تغییرات در قیمت انرژی، ۴/۸- درصد کاهش در بهره‌وری نیروی کار را به همراه دارد.

پیز^۱ (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت عنوان «شرایط مالی و بهره‌وری نیروی کار در طول چرخه تجارت» به این نتیجه رسیده است که بهره‌وری نیروی کار به تغییرات در ساختار اقتصاد جهانی بسیار وابسته است.

مفهوم شناسی:

بهره‌وری^۲ دیدگاهی فکری است که همواره سعی دارد آنچه را که در حال حاضر وجود دارد، بهبود بخشد (مهرگان و همکاران، ۱۳۹۸) و در سالیان متمادی، بیشتر تحت عنوان «نرخ کارایی» معرفی شده است و با مسائل کیفیت و هزینه سروکار داشته است تا به امروز که بهره‌وری به موضوعات اجتماعی مانند ایجاد شغل، امنیت شغلی، کاهش فقر، حفظ محیط زیست و پاسخ‌گویی اجتماعی هم وارد شده است (افروزی و توکلی، ۱۳۹۵). این واژه در فرهنگ واژگان فارسی به معنای سودآوری، مفیدبودن و کامیابی آمده است و در فرهنگ لغت انگلیسی به معنای قدرت تولید، بارور و مولد بودن تعریف شده است (طاهر، ۱۳۹۴).

بهره‌وری از دیدگاه اسلام، عمل احسنی است که با سه عنصر علم، عقل و تقوا توانمند شود تا اعمال آدمی را شایسته کسب خشنودی و رضایت الهی نماید و شرایط سعادت و پیشرفت جامعه را فراهم سازد. اسلام، مهم‌ترین عامل بهره‌وری را ایمان به خدا و اعتقاد به مبانی اصیل اسلامی می‌داند که نتیجه آن، مثبت‌اندیشی نسبت به کار، درست‌کاری، وجدان‌کاری، خدا را ناظر بر اعمال خود دانستن و کار را برای کسب رضای خداوند انجام دادن است (سلمانی، ۱۳۸۹). مبانی بهره‌وری در اسلام نیز شامل نظم و سامان‌دادن به کارها، حسابرسی از چگونگی عملکرد خویش، عمل‌گرایی، پرهیز از انجام اموری که توان پرداختن به آن‌ها وجود ندارد و کشف استعدادها و توانمندی‌های افراد است (کیانی، ۱۳۹۵).

سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی (۲۰۰۴)، بهره‌وری را به صورت درآمد تقسیم بر منابع تعریف کرده است (OECD, 2004).

آژانش بهره‌وری اروپا (۲۰۱۰) بهره‌وری را به دو صورت زیر تعریف کرده است:

۱. بهره‌وری، حداکثر استفاده از منابع موردنیاز در تولید است.

¹ Yépez

² Productivity

۲. بهره‌وری یک نوع تفکر است. باید اعتقاد داشته باشیم هر کاری که فردا می‌تواند انجام شود، ممکن است امروز بهتر انجام گیرد (EPA, 2010).

با توجه به تعریف مرکز بهره‌وری ژاپن، بهره‌وری یک اولویت و انتخاب ملی است و هر تلاشی برای افزایش بهره‌وری باید به افزایش رفاه اجتماعی، کاهش فقر و انتخاب و انجام درست کارها منجر شود (Fernandes, 2016). به عبارتی، بهره‌وری به معنای استفاده علمی از منابع ملی مانند منابع انسانی و سایر عوامل تولید در کاهش قیمت، افزایش ارزش بازار، کاهش بیکاری، افزایش درآمد واقعی و افزایش استانداردهای زندگی مشتریان، مدیران و کارکنان است (مبینی‌دهکری و ابراهیمی، ۱۳۹۵).

طبق نظر دماتر و همکاران^۱ (۲۰۱۸) بهره‌وری به عنوان عاملی برای حصول اطمینان از مزیت رقابتی محسوب می‌شود (Demeter & et al, 2011).

همچنین بهره‌وری نیروی انسانی عبارت است از استفاده بهینه از نیروی انسانی در جهت پیشبرد اهداف سازمان و چگونگی استفاده از جوانان، میان‌سالان و حتی بازنشستگان (زرین‌نگار، ۱۳۹۱)، به عبارتی به حداکثر رساندن استفاده از منابع انسانی و تعهدات به طریق علمی به منظور کاهش هزینه‌ها، رضایت کارکنان، مدیران و مصرف‌کنندگان (مردانی و خاکی، ۱۳۹۸). تعاریف دیگر، بهره‌وری نیروی انسانی را حداکثر استفاده مناسب از نیروی انسانی به منظور تحقق اهداف سازمان با کم‌ترین هزینه و حداقل هزینه برشمرده‌اند (آزادی، ۱۳۹۲).

بهره‌وری نیروی کار، به دست آوردن نتیجه کمی و کیفی مطلوبی از نیروی کار در راستای اهداف جامعه و سازمان است (محسنی و همکاران، ۱۳۹۱). بهره‌وری منابع انسانی منجر به نیل به حداکثر سود ممکن با بهره‌گیری و استفاده بهینه از توان، استعداد و مهارت منابع انسانی به منظور تحقق اهداف سازمان می‌شود (ابطحی و کاظمی، ۱۳۹۵). معیار بهره‌وری منابع انسانی بر اساس ارزش افزوده، نشان‌دهنده میزان ثروت ایجادشده (ارزش افزوده) به نسبت تعداد کارکنان آن سازمان است. این نسبت نه تنها بازتاب کارایی کارکنان در ایجاد ستانده است، بلکه حاکی از عوامل دیگری مثل سرمایه‌گذاری، کارایی مدیریت، رابطه مدیریت با نیروی کار، نگرش کاری و آثار قیمت و تقاضای محصولات نیز هست. هر چه این نسبت بزرگ‌تر باشد، آثار عوامل بیان‌شده بر توانایی شرکت در ایجاد ثروت مطلوب‌تر است (خاکی، ۱۳۸۰).

¹ Demeter & et al

با عنایت به موارد فوق، برای بهره‌وری دو تعریف اصلی می‌توان ذکر است که در بسیاری از کتب علمی به آن اشاره شده است. تعریف اول نسبت ستانده (مانند کالاها و خدمات تولیدشده) به داده (نیروی کار، مواد، انرژی و ...) است. هدف بهره‌وری در این تعریف، بیشینه کردن ستانده و کمینه کردن داده‌هاست. تعریف دوم عبارت از جمع بین کارایی و اثربخشی است. کارایی را می‌توان به انجام درست کارها تعبیر کرد؛ بدین معنی که نتایج با کمترین هزینه و بیشترین ارزش افزوده حاصل شوند. اثربخشی نیز به مفهوم انجام کارهای درست است؛ یعنی اهداف تعیین شده به درستی انتخاب شده باشند. بنابراین، بهره‌وری ترکیبی از کارایی و اثربخشی است (Kalaw, 2015) و بیشتر به عنوان یک دیدگاه فکری و یک نگرش و طرز تفکری برای استمرار پیشرفت و بهبود مطرح می‌باشد و در عمق معنای خویش، نگرشی برای عقلایی کردن فعالیت‌هاست (Spithoven, 2016).

تاریخچه پیدایش واژه بهره‌وری در جدول ذیل (جدول شماره ۱) ارائه می‌گردد:

جدول ۱. تاریخچه پیدایش واژه بهره‌وری

سال	محقق	تعریف بهره‌وری
۱۷۷۶	فرانسواکنه - ریاضی دان و اقتصاددان	اعتقاد هر دولتی منوط به افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی است.
۱۸۳۳	لیتره	بهره‌وری را دانش فن و تولید تعریف نموده است.
۱۹۰۰	تیلور و گیلبرت	بهره‌وری را در افزایش کارایی کارگران می‌دانستند. بدین رو به منظور افزایش کارایی کارگران درباره تقسیم کار، بهبود روش‌ها و تعیین زمان استاندارد، مطالعاتی انجام دادند.
۱۹۵۰	سازمان همکاری اقتصادی	بهره‌وری حاصل کسری از تقسیم مقدار یا ارزش محصول بر مقدار یا ارزش یکی از عوامل تولید به دست می‌آید.
۱۹۵۵	مرکز بهره‌وری ژاپن	حداکثر استفاده از عوامل فیزیکی، منابع انسانی و سایر عوامل به روش‌های علمی به طوری که بهبود بهره‌وری به کاهش هزینه‌های تولید، گسترش تولید، گسترش بازارها، افزایش اشتغال و بالا رفتن سطح زندگی همه آحاد ملت منجر شود.
۱۹۵۸	آژانس بهره‌وری اروپا	بهره‌وری درجه شدن و استفاده موثر از هر یک از عوامل تولید می‌باشد.
۱۹۶۲	فابریکانت	بهره‌وری عبارت است از نسبت ستاده به نهاده.
۱۹۶۵	کندریک و کریمر	بهره‌وری را نگرشی اقتصادی یعنی تولید سرانه یا میزان ناخالص به ازای هر نفر - ساعت کار می‌دانند.

سال	محقق	تعریف بهره‌وری
۱۹۷۶	سیگل	بهره‌وری را نسبت میان بازده به هزینه عملیاتی تولیدی تعریف کرده است.
۱۹۷۹	سومانث	بهره‌وری کل را تعریف نمود که نسبت ستاده‌های ملموس به کل نهاده‌های ملموس می‌باشد.
۱۹۸۰	ماندل	بهره‌وری به مفهوم نسبت بین بازده تولید به واحد مصرف شده است که با سال پایه مقایسه می‌شود.

منبع: (جودزاده و همکاران، ۱۳۹۸)

روش‌شناسی تحقیق

روش پژوهش نظریه پایه‌ور (داده‌بنیاد) یکی از پرکاربردترین روش‌های نظام‌مند تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی است که قادر است تا مفاهیم نهفته در ورای داده‌ها را استخراج کرده و با کشف روابط بین آن‌ها به نظریه‌هایی دست یابد که چگونگی و چرایی پدیده‌ها را توضیح می‌دهد. نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، یک روش‌شناسی «استقرایی» کشف نظریه است که این امکان را برای پژوهشگر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از ویژگی‌های عمومی موضوع پرورش دهد، در حالی که به‌طور هم‌زمان، پایه این گزارش را در مشاهده‌های تجربی داده‌ها محکم می‌سازد. از جهتی، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد نشان‌دهنده همان عملی است که بسیاری از پژوهشگران، در هنگام مرور گذشته انجام می‌دهند، آن‌ها برای سازگار شدن با داده‌ها، فرضیه‌های جدیدی شکل می‌دهند. با این حال، در نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، پژوهشگر وانمود نمی‌کند که فرضیه‌ها را پیشاپیش تدوین کرده است؛ زیرا پژوهشگران از فرضیه‌های از پیش شکل گرفته، منع می‌شوند (دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷).

روش نظریه‌بنیانی (داده‌بنیاد) بیشتر برای پژوهش درباره موضوع‌هایی به کار می‌رود که پیش‌تر مطالعه چندانی در مورد آن‌ها انجام نشده و نیاز به بررسی و فهم عمیق‌تر آن‌ها وجود دارد (ادیب حاج‌باقری، ۱۳۸۵: ۱۷). با توجه به ویژگی‌های برشمرده شده از روش تحلیل داده‌بنیاد برای انجام تحقیق حاضر استفاده گردید. همچنین در این پژوهش، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، از فرآیند ۳ مرحله‌ای کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شده است. با توجه به کدگذاری‌های صورت گرفته، الگوی بهره‌وری ارائه که به منظور بررسی حساسیت نظری آن، پرسشنامه‌ای متشکل از ۵۹ سوال تدوین و یک جامعه آماری در نیروهای مسلح با دارا بودن حداقل دو شرط از شرایط مدرک تحصیلی فوق‌لیسانس یا بالاتر؛ شاغل

در مشاغل الف - ۵ یا راهبردی؛ رتبه کارمندی ۱۷ و بالاتر انتخاب شدند که با در نظر گرفتن معیار دسترسی، تعداد ۲۰ نفر انتخاب و نسبت به تکمیل پرسشنامه اقدام نمودند.

جامعه آماری

در این تحقیق کلیه بیانات حضرت امام خامنه‌ای از سال ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۸/۰۱/۰۱ در خصوص موضوعات بهره‌وری، صرفه‌جویی، بهره‌گیری از امکانات، کار، تولید، وقت و زمان‌شناسی، نوآوری و ابتکار مورد بررسی قرار گرفت و تعداد ۶۲۵ مفهوم استخراج گردید. همچنین به‌منظور بررسی حساسیت نظری الگوی ارائه شده، پرسشنامه‌ای تدوین و یک جامعه آماری ۲۰ نفره نسبت به تکمیل پرسشنامه اقدام نمودند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

کدگذاری باز

در مرحله کدگذاری باز، تعداد ۶۲۵ مفهوم احصاء شد. منظور از مفهوم‌پردازی تجزیه (شکستن) جملات به اجزاء و برچسب‌گذاری (عنوان‌گذاری) هر یک از این اجزاء و به این طریق، دستیابی به نشانه‌هایی است که می‌توانند بیانگر مفاهیم باشند. از کنار یکدیگر قرار دادن مفاهیم مرتبط، مفهوم کلی استنتاج گردید. برخی از مفاهیم به‌طور نمونه در جدول شماره ۲ ارائه می‌گردد:

جدول شماره ۲. نمونه‌ای از کدگذاری باز

مفهوم	تاریخ	داده
اصول بنیادین انقلاب اسلامی	۱۳۹۷/۰۱/۰۱	در باب ارزش‌های اصلی انقلاب و شعارهای انقلاب و اصول بنیادین انقلاب، آنچه من می‌توانم عرض بکنم این است که انقلاب، امتحان خوبی در این زمینه پس داده است؛ یعنی ملت ایران توانسته است اصول بنیادین را و شعارهای اصلی انقلاب را به همان استحکام اول تا امروز حفظ کند. شعارها و ارزش‌های اصلی این‌ها است: استقلال، آزادی، مردم‌سالاری، اعتماد به نفس ملی و خودباوری ملی، عدالت و برتر و بالاتر از همه این‌ها تحقق و پیاده‌شدن احکام دین و شریعت در کشور؛ این شعارها با همان طراوت اول حفظ شده است.
لزوم افزایش بهره‌وری	۱۳۹۳/۰۱/۰۱	صاحبان سرمایه و نیروی کار که تولیدگر هستند، آنها بایستی به تولید ملی اهمیت بدهند؛ به چه معنا؟ به این معنا که بهره‌وری را افزایش بدهند.
استحکام درونی نظام	۱۳۸۷/۰۲/۱۲	انگیزه سلطه‌گران عالم در نظام‌های مستکبر، به همه ملت‌ها هشدار می‌دهد که ساخت درونی خود و آمادگی‌های لازم را برای تقویت این ساخت به‌وجود بیاورند و تقویت کنند.

مفهوم	تاریخ	داده
- حداکثر استفاده از امکانات - دقت در انجام کار - کاهش هزینه‌های تولید - تدبیر در انجام امور	۱۳۹۳/۰۱/۰۱	بهره‌وری، یعنی از امکاناتی که وجود دارد حداکثر استفاده‌ی بهینه بشود؛ کارگر که کار میکند، کار را با دقت انجام بدهد؛ رحم الله امرء عمل عملاً فأتقنه، این معنای بهره‌وری است؛ از قول پیغمبر نقل شده است: رحمت خدا بر آن کسی است که کاری را که انجام میدهد، محکم انجام بدهد، متقن انجام بدهد. آن کسی که سرمایه‌گذاری میکند، سعی کند حداکثر استفاده از آن سرمایه انجام بگیرد؛ یعنی هزینه‌های تولید را کاهش بدهند؛ بعضی از بی‌تدبیری‌ها، بی‌سیاستی‌ها موجب میشود هزینه‌ی تولید برود بالا، بهره‌وری سرمایه و کار کم بشود.
اتکاء به قدرت علمی خود	۱۳۸۴/۰۷/۰۶	ملت‌ها باید به خودشان تکیه کنند تا بتوانند عزتی را که خود را شایسته آن می‌دانند، به دست بیاورند. این قدرت، قدرت علمی است، قدرت دفاع از خود است.
- کاهش هزینه‌ها - افزایش کیفیت	۱۳۹۳/۱۱/۲۹	یک نکته‌ی دیگر، ارتقاء بهره‌وری است که از تعبیرات رایجی است که میکنند؛ بنده این را خلاصه میکنم به دو کلمه در زبان فارسی. تولیدکننده‌ی ما، بنگاهدار ما سعی کند با کم کردن ریخت‌وپاش، هزینه‌ی تولید را کم کند، کیفیت را بالا ببرد؛ این میشود بهبود بهره‌وری.
- همت مضاعف و کار مضاعف - استفاده‌ی بهینه از منابع و امکانات موجود کشور - ارتقای بهره‌وری	۱۳۸۹/۰۱/۰۱	همت مضاعف و کار مضاعف در استفاده‌ی بهینه از منابع و امکانات موجود کشور و ارتقای بهره‌وری
خودکفایی	۱۳۹۰/۰۶/۰۶	آن‌ها گفتند تحریم‌های هوشمند یا تحریم‌های فلج‌کننده؛ اما می‌بینیم که این تحریم‌ها نه آن‌چنان هوشمند بود، نه فلج‌کننده بود. خب همین تحریم‌ها موجب شد که در بسیاری از چیزهایی که خودکفایی نداشتیم، به خودکفایی برسیم.
نقش اساسی و محوری نیروی انسانی در موفقیت‌ها	۱۳۸۳/۰۲/۱۹	امروزه دنیا از لحاظ ابزارهای مادی از جمله ابزارهای نظامی پیشرفت‌های زیادی کرده، اما همچنان نقطه‌ی اصلی برای هر پیروزی و شکستی، انسان است.
توجه به عمق‌ها	۱۳۹۰/۰۸/۱۹	موکداً توصیه می‌کنم که به عمق‌ها توجه کنید و آن را بطلبید.
روح سازندگی و بکارگیری فناوری پیشرفته‌ی نظامی	۱۳۷۱/۰۷/۱۸	نیروهای مسلح ما باید به همت جوانان متفکر و دست‌های ماهر و مبتکر و برخوردار از روح سازندگی تجهیز شود، اما در عین حال با این اعتقاد که فناوری و علم امروز جهان به همه بشریت تعلق دارد، خود را از به‌کارگرفتن فناوری پیشرفته‌ی نظامی نیز محروم نمی‌کنیم.

مفهوم	تاریخ	داده
- دفاع همگانی - دفاع همه‌جانبه	۱۳۶۸/۱۲/۱۰	تمامی نیروهای مسلح اعم از نظامی و انتظامی و نیز نیروهای پرتوان بسیج باید آمادگی خود را برای دفاع همه‌جانبه از دستاوردها و آرمان‌های انقلاب حفظ کنند و این دستوری است که کلیه مسئولین نیروهای مسلح باید آن را به‌عنوان یک وظیفه مهم دنبال کنند.
- بهره‌وری در رشد اقتصادی	۱۳۹۴/۰۱/۰۱	رشد پرشتاب کشور به میزان تعیین شده‌ی در برنامه‌ی پنجم با ارتقاء سهم بهره‌وری در رشد اقتصادی
- توجه به تولید ملی	۱۳۹۴/۰۱/۰۱	اهمیت دادن به تولید ملی از جانب صاحبان سرمایه و نیروی کار
- صرفه‌جویی در مصرف انرژی - افزایش بهره‌وری - نوسازی ماشین‌آلات و تجهیزات	۱۳۹۶/۰۱/۰۱	البته بخش تولید هم در قبال این حمایت وظایفی دارد که از آن جمله، صرفه‌جویی در مصرف انرژی، افزایش بهره‌وری و نوسازی ماشین‌آلات و تجهیزات است.
نوآوری و ابتکار در همه‌ امور	۱۳۹۴/۰۲/۳۰	هم باید نوآوری و ابتکار را در همه‌ کارها مورد توجه جدی قرار داد، هم زیبایی و چشم‌نوازی را، هم پرمغز بودن و پرمضمون بودن را. از کارهای سطحی در همه‌ مسائل زندگی و مهم کشور باید صرف‌نظر کرد و به کارهای عمیق، پرمغز و ماندگار توجه کرد.
کارهای عمیق و راهبردی	۱۳۹۴/۰۲/۳۰	هم باید نوآوری و ابتکار را در همه‌ کارها مورد توجه جدی قرار داد، هم زیبایی و چشم‌نوازی را، هم پرمغز بودن و پرمضمون بودن را. از کارهای سطحی در همه‌ مسائل زندگی و مهم کشور باید صرف‌نظر کرد و به کارهای عمیق، پرمغز و ماندگار توجه کرد.
پیشرفت‌های علمی	۱۳۹۴/۰۲/۰۶	پیشرفت‌های علمی و اتکاء به ابتکارات علمی‌ای که روزه‌روز در دنیا به‌وجود می‌آید، بسیار کار لازمی است که این، ارتقای سازمانی را ایجاد می‌کند.
اتکاء به ابتکارات علمی	۱۳۹۴/۰۲/۰۶	پیشرفت‌های علمی و اتکاء به ابتکارات علمی‌ای که روزه‌روز در دنیا به‌وجود می‌آید، بسیار کار لازمی است که این، ارتقای سازمانی را ایجاد می‌کند.
اخلاص در عمل و انجام وظیفه بر اساس تکلیف الهی	۱۳۷۵/۰۹/۲۴	در برابر تهاجم و توطئه‌آفرینی دشمنان اسلام، نیازمند قدرتی هستیم که از اخلاص در عمل و انجام وظیفه بر اساس تکلیف الهی حاصل می‌شود و تنها با این قدرت است که می‌توان پارسایانه و شجاعانه در مقابل دشمنان ایستادگی کرد.

کدگذاری محوری

با استفاده از روش مقایسه پایدار، زمینه ظهور ابعاد مشترک مفاهیم که همان کدگذاری محوری است، امکان‌پذیر می‌گردد. حاصل این مرحله از فرآیند شکل‌گیری «مولفه‌ها» می‌باشد. برخی از مولفه‌های بکار رفته در جدول شماره ۳ ارائه می‌گردد:

جدول شماره ۳. نمونه‌ای از کدگذاری محوری

مولفه	مفاهیم
شاخص‌های بهره‌وری	کاهش هزینه‌ها + افزایش کیفیت + دقت در انجام کار
صرفه‌جویی همه‌جانبه	حداکثر استفاده از امکانات + صرفه‌جویی در مصرف انرژی + استفاده بهینه از منابع و امکانات
اتکاء به عوامل و ارزش معنوی و الهی	ارتباط با خداوند + توکل به خدا + ایمان + عمل صالح + اخلاص + ایثار + داشتن روحیه بسیجی + تکلیف‌گرایی + مدیریت جهادی + جهاد فی سبیل الله + تقوا + قصد قربت در انجام امور
قابلیت محوری و ابتکار عمل	نوآوری و ابتکار در همه امور + کارهای عمیق و راهبردی + پیشرفت‌های کاری علمی + اتکاء به ابتکارات علمی
توسعه خلاقیت و نوآوری	نوآوری و ابتکار در همه امور + نوآوری و شکوفایی استعدادها + اتکاء به ابتکارات علمی + نگاه جامع و یکپارچه به نوآوری + تربیت علمی و ذهنی اولیه + استفاده از تمام شیوه‌ها و ابزارهای جدید علم و تحقیق + پیدا کردن راه‌های میان‌بُر و شکستن مرزهای دانش + اتخاذ شیوه‌های پیشرفته و نو با تکیه بر فهم، درک و نیاز ایرانی + دستیابی به فناوری جهشی و اختراعات صددرصد ایرانی
قابلیت محوری	استفاده از تمامی ظرفیت‌ها + کاهش نقاط ضعف + وجود عناصر قدرت فراوان + ایجاد آمادگی و حفظ آن

کدگذاری انتخابی

در این مرحله، ۵۹ مفهوم مستخرجه از ۶۲۵ کد، در قالب شش مقوله علی، محوری، زمینه‌ای، محیطی، راهبردی و پیامدی دسته‌بندی می‌شوند که در جدول شماره ۴ ارائه می‌گردد:

جدول شماره ۴. کدگذاری انتخابی

مقوله	مؤلفه
علی	مبانی فکری - فرهنگی اسلام + اصول بنیادین انقلاب اسلامی + اسناد بالادستی نظام + سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران + الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت + برنامه های پنج‌ساله توسعه + سیاست‌های اقتصاد مقاومتی + محدودیت منابع و امکانات
محوری	بهره‌وری
محیطی	تحریم‌های ظالمانه + در معرض تهدید بودن ج.ا.ا + محیط رقابتی
زمینه‌ای	ارزش‌های اسلامی + حمایت مسئولین و مدیران ارشد + سبک مدیریت یا رهبری + فرهنگ سازمانی + فرهنگ عمومی (محیط) + نوع فعالیت سازمان + توانمندی‌های سخت‌افزاری + توانمندی‌های نرم‌افزاری + ارتباطات سازمانی افقی + نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا + وجدان کاری و انضباط اجتماعی + شرایط روانی محیط کار + پابندی به اصول اخلاقی + امنیت شغلی
راهبردی	اتکاء به عوامل و ارزش‌های معنوی و الهی + توجه به شاخص‌های بهره‌وری و ترسیم نقشه جامع بهره‌وری + انجام اقدامات عمیق و راهبردی در حوزه بهره‌وری + بسترسازی فرهنگ بهره‌وری + سازماندهی و ارتقای کیفیت نیروی انسانی + بهره‌گیری از نخبگان و چهره‌های جوان و میدان‌دادن به آن‌ها + قابلیت‌محوری، هوشمندی و ابتکار عمل + سبک رهبری حمایتی + برنامه‌های انگیزشی + آزادی و استقلال عمل کارکنان + مشارکت کارکنان در عملکرد سازمان + بهره‌گیری از تکنولوژی و فناوری + آموزش مستمر شغلی + ارزیابی عملکرد و نظام پرداخت متناسب با عملکرد + شفافیت و وضوح نقش و وظایف کارکنان + انطباق و تناسب شغل با شاغل + گردش شغلی نیروی انسانی + شایسته‌گزینی، شایسته‌محوری و شایسته‌پروری + ایجاد جو همکاری و حمایتی در محیط کار + وحدت مدیریت + عدالت سازمانی + صرفه‌جویی همه‌جانبه + عمل به قانون و مقررات و پابندی به آن + بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا + استمرار و پیوستگی زمانی و برنامه‌ای + کوچک‌سازی و چابک‌سازی سازمانی + یادگیری سازمانی
پیامدی	رضایت شغلی کارکنان و توانمندسازی آنان + تعهد و وفاداری کارکنان + توسعه فرهنگ بهره‌وری و ارتقاء کارآمدی + تعمیق بهره‌وری در ساختار اداری + استقرار نظام بهره‌وری + بهبود برند (جایگاه یا وضعیت) سازمانی

همچنین به‌منظور بررسی روایی مدل نسبت به محاسبه حساسیت نظری آن اقدام شد که یک جامعه آماری ۲۰ نفره با شرایط مدرک تحصیلی فوق‌لیسانس یا بالاتر؛ شاغل در مشاغل الف - ۵ یا راهبردی؛ رتبه کارمندی ۱۷ و بالاتر نسبت به مدل ارائه شده نظر دادند. حساسیت نظری در جدول شماره ۵ ارائه می‌گردد:

جدول شماره ۵. حساسیت نظری الگوی بهره‌وری

ردیف	مفهوم	میانگین	ردیف	مفهوم	میانگین
۱	مبانی فکری - فرهنگی اسلام	۵	۳۱	بهره‌گیری از نخبگان و چهره‌های جوان و میدان‌دادن به آن‌ها	۵
۲	اصول بنیادین انقلاب اسلامی	۵	۳۲	قابلیت‌محوری، هوشمندی و ابتکار عمل	۴/۹۰
۳	اسناد بالادستی نظام	۵	۳۳	سبک رهبری حمایتی	۵
۴	سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران	۵	۳۴	برنامه‌های انگیزشی	۵
۵	الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت	۵	۳۵	آزادی و استقلال عمل کارکنان	۴/۹۵
۶	برنامه‌های پنج‌ساله توسعه	۵	۳۶	مشارکت کارکنان در عملکرد سازمان	۴/۹۵
۷	سیاست‌های اقتصاد مقاومتی	۵	۳۷	بهره‌گیری از تکنولوژی و فناوری	۵
۸	بهره‌وری	۵	۳۸	آموزش مستمر شغلی	۵
۹	تحریم‌های ظالمانه	۵	۳۹	ارزیابی عملکرد و نظام پرداخت متناسب با عملکرد	۵
۱۰	در معرض تهدید بودن ج.ا.ا.	۵	۴۰	شفافیت و وضوح نقش و وظایف کارکنان	۴/۹۰
۱۱	محدودیت منابع و امکانات	۵	۴۱	انطباق و تناسب شغل با شاغل	۵
۱۲	ارزش‌های اسلامی	۵	۴۲	گردش شغلی نیروی انسانی	۵
۱۳	حمایت مسئولین و مدیران ارشد	۵	۴۳	شایسته‌گزینی، شایسته‌محوری و شایسته‌پروری	۵
۱۴	سبک مدیریت یا رهبری	۵	۴۴	ایجاد جو همکاری و حمایتی در محیط کار	۵
۱۵	فرهنگ سازمانی	۴/۹۵	۴۵	وحدت مدیریت	۵
۱۶	فرهنگ عمومی (محیط)	۵	۴۶	عدالت سازمانی	۵
۱۷	نوع فعالیت سازمان	۴/۹۵	۴۷	امنیت شغلی	۵
۱۸	محیط رقابتی	۵	۴۸	عمل به قانون و مقررات و	۵

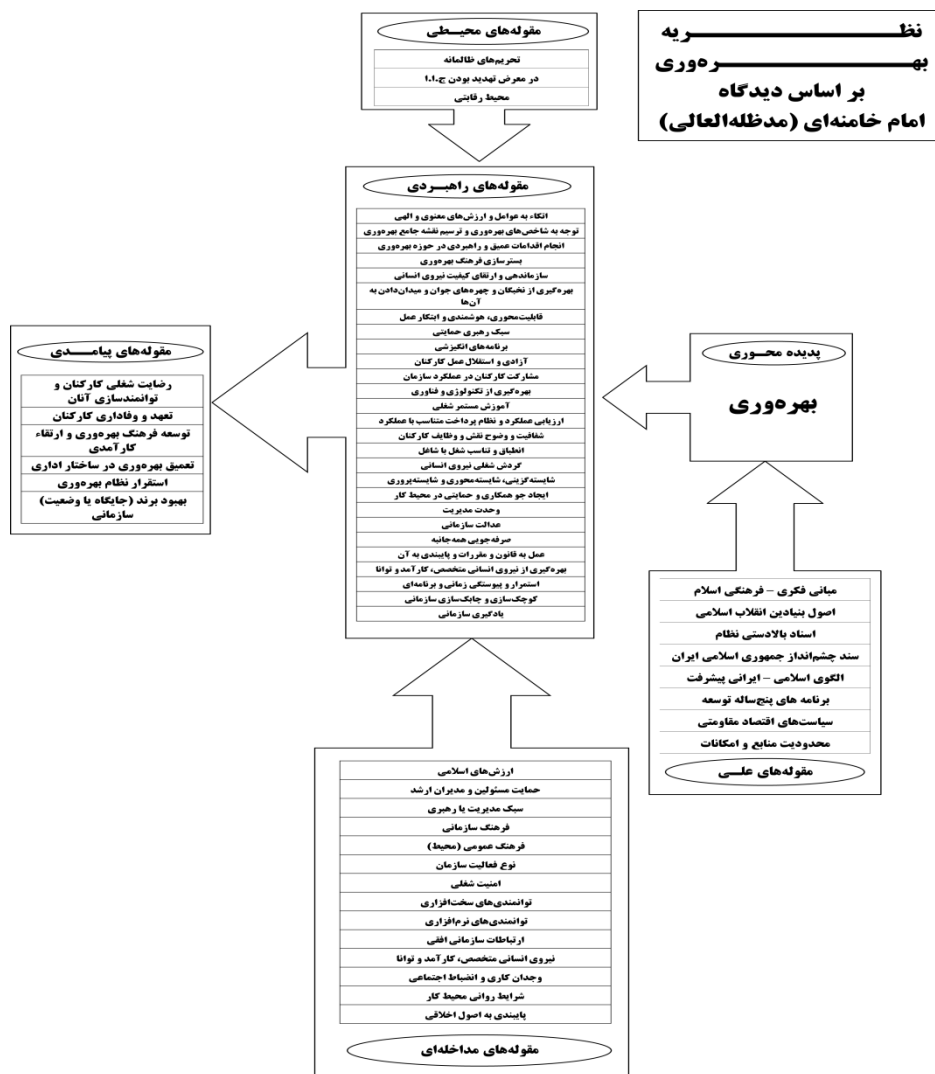
ردیف	مفهوم	میانگین	ردیف	مفهوم	میانگین
	پایبندی به آن				
۱۹	توانمندی‌های سخت‌افزاری	۵	۴۹	بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا	۵
۲۰	توانمندی‌های نرم‌افزاری	۵	۵۰	استمرار و پیوستگی زمانی و برنامه‌ای	۵
۲۱	ارتباطات سازمانی افقی	۵	۵۱	کوچک‌سازی و چابک‌سازی سازمانی	۵
۲۲	نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا	۵	۵۲	یادگیری سازمانی	۵
۲۳	وجدان کاری و انضباط اجتماعی	۵	۵۳	رضایت شغلی کارکنان و توانمندسازی آنان	۵
۲۴	شرایط روانی محیط کار	۴/۹۵	۵۴	تعهد و وفاداری کارکنان	۵
۲۵	پایبندی به اصول اخلاقی	۵	۵۵	توسعه فرهنگ بهره‌وری و ارتقاء کارآمدی	۵
۲۶	اتکاء به عوامل و ارزش‌های معنوی و الهی	۵	۵۶	تعمیق بهره‌وری در ساختار اداری	۵
۲۷	توجه به شاخص‌های بهره‌وری و ترسیم نقشه جامع بهره‌وری	۵	۵۷	استقرار نظام بهره‌وری	۵
۲۸	انجام اقدامات عمیق و راهبردی در حوزه بهره‌وری	۵	۵۸	صرفه‌جویی همه‌جانبه	۵
۲۹	بسترسازی فرهنگ بهره‌وری	۵	۵۹	بهبود برند (جایگاه یا وضعیت) سازمانی	۵
۳۰	سازماندهی و ارتقای کیفیت نیروی انسانی	۵			

با توجه به میانگین محاسبه شده پاسخ‌های جامعه‌آماری راجع به مولفه‌های بهره‌وری و اختلاف آن با طیف لیکرت (در این تحقیق عدد ۵ می‌باشد)، می‌توان نتیجه گرفت که مولفه‌های مزبور به درستی انتخاب شده‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه‌گیری

بر اساس کدگذاری‌های صورت‌گرفته در زمینه بهره‌وری، نام نظریه مبنایی این تحقیق که پشتیبان طراحی مدل خواهد بود عبارت است از: «الگوی بهره‌وری در نیروهای مسلح مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)». این الگو به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

بر اساس این الگو، «مبانی فکری - فرهنگی اسلام»، «اصول بنیادین انقلاب اسلامی»، «اسناد بالادستی نظام»، «سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران»، «الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت»، «برنامه‌های پنج‌ساله توسعه»، «سیاست‌های اقتصاد مقاومتی» و «محدودیت منابع و امکانات» به‌عنوان مقوله‌های علی و پایه‌ای بر مقوله محوری یعنی بهره‌وری تاثیر گذاشته و «تحریم‌های ظالمانه»، «در معرض تهدید بودن ج.ا.ا» و «محیط رقابتی» به‌عنوان مقوله‌های محیطی و «ارزش‌های اسلامی»، «حمایت مسئولین و مدیران ارشد»، «سبک مدیریت یا رهبری»، «فرهنگ سازمانی»، «فرهنگ عمومی (محیط)»، «نوع فعالیت سازمان»، «امنیت شغلی»، «توانمندی‌های سخت‌افزاری»، «توانمندی‌های نرم‌افزاری»، «ارتباطات سازمانی افقی»، «نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا»، «وجدان کاری و انضباط اجتماعی»، «شرایط روانی محیط کار» و «پایبندی به اصول اخلاقی» به‌عنوان مداخله‌ای بر الگوی بهره‌وری در نیروهای مسلح تاثیرگذار هستند. در این میان با «اتکاء به عوامل و ارزش‌های معنوی و الهی»، «توجه به شاخص‌های بهره‌وری و ترسیم نقشه جامع بهره‌وری»، «انجام اقدامات عمیق و راهبردی در حوزه بهره‌وری»، «بسترسازی فرهنگ بهره‌وری»، «سازماندهی و ارتقای کیفیت نیروی انسانی»، «بهره‌گیری از نخبگان و چهره‌های جوان و میدان‌دادن به آن‌ها»، «قابلیت محوری، هوشمندی و ابتکار عمل»، «سبک رهبری حمایتی»، «برنامه‌های انگیزشی»، «آزادی و استقلال عمل کارکنان»، «مشارکت کارکنان در عملکرد سازمان»، «بهره‌گیری از تکنولوژی و فناوری»، «آموزش مستمر شغلی»، «ارزیابی عملکرد و نظام پرداخت متناسب با عملکرد»، «شفافیت و وضوح نقش و وظایف کارکنان»، «انطباق و تناسب شغل با شاغل»، «گردش شغلی نیروی انسانی»، «شایسته‌گزینی، شایسته‌محوری و شایسته‌پروری»، «ایجاد جو همکاری و حمایتی در محیط کار»، «وحدت مدیریت»، «عدالت سازمانی»، «صرفه‌جویی همه‌جانبه»، «عمل به قانون و مقررات و پایبندی به آن»، «بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص، کارآمد و توانا»، «استمرار و پیوستگی زمانی و برنامه‌ای»، «کوچک‌سازی و چابک‌سازی سازمانی» و «یادگیری سازمانی» به‌عنوان مقوله‌های راهبردی می‌توان به بهره‌وری در نیروهای مسلح دست یافت که خروجی آن نیز «رضایت شغلی کارکنان و توانمندسازی آنان»، «تعهد و وفاداری کارکنان»، «توسعه فرهنگ بهره‌وری و ارتقاء کارآمدی»، «تعمیق بهره‌وری در ساختار اداری»، «استقرار نظام بهره‌وری» و «بهبود برند (جایگاه یا وضعیت) سازمانی» به‌عنوان مقوله‌های پیامدی می‌باشد.

ب- پیشنهادها

- با توجه به اهمیت موضوع و در راستای نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:
- (۱) با توجه به تأکیدات عدیده و توصیه‌های مکرر مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به بهره‌وری و مبانی دینی و فرهنگی آن، پیشنهاد می‌گردد در جهت انس هر چه بیشتر با قرآن و عترت، تقوا و دینداری، توجه به ارزش‌های اسلامی و معنویت‌گرایی، برنامه‌ریزی‌های لازم انجام شود.
 - (۲) پیاده‌سازی مقوله‌های راهبردی الگوی به‌دست‌آمده در این تحقیق در سازمان‌ها با حمایت مدیران و سیاستگذاران مربوط.
 - (۳) برنامه‌ریزی آموزشی برای تقویت و بهبود ابعاد و مؤلفه‌های بهره‌وری.
 - (۴) تدوین چشم‌انداز و برنامه‌های راهبردی و عملیاتی برای پیاده‌سازی ارکان بهره‌وری.
 - (۵) بررسی و تحلیل شکاف وضعیت موجود بهره‌وری و استخراج چالش‌های موجود برای مدیریت تحول در این عرصه.
 - (۶) تست نظریه در پژوهشی دیگری توسط روش‌های کمی و تجزیه و تحلیل آماری.

فهرست منابع

- ابطحی، حسین؛ کاظمی، بابک (۱۳۷۹). بهره‌وری، تهران: انتشارات موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- آزادی، سیداحمد (۱۳۹۲). «بهره‌وری نیروی انسانی»، فصلنامه فرهنگ و رفتار اداری، شماره ۶، صص ۲۵-۲۱.
- اصغری‌زاده، عزت‌الله؛ شهریاری، سلطانه‌علی (۱۳۹۰). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل موثر بر بهره‌وری شرکت‌های تولیدکننده رادیو - تلویزیون با استفاده از روش تحلیل فرآیند شبکه‌ای»، فصلنامه دانشور رفتار، سال هجدهم، شماره ۴۷، صص ۶۷-۵۱.
- افروزی‌نیا، علی؛ توکلی، عبدالله (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی بهره‌وری نیروی کار در ایران»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، سال هشتم، شماره ۴، صص ۱۲۵-۱۰۵.
- جودزاده، مهتا؛ یعقوبی، نورمحمد؛ روشن، سیدعلی‌قلی؛ نداف، مهدی (۱۳۹۸). «طراحی مدل بومی شناخت، سنجش و آسیب‌شناسی فرهنگ بهره‌وری (مطالعه‌ای در شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب)»، فصلنامه مدیریت بهره‌وری، سال دوازدهم، شماره ۴۸، صص ۷۵-۳۷.
- خاکی، غلام‌رضا (۱۳۷۶). آشنایی با مدیریت بهره‌وری، چاپ اول، تهران: انتشارات سایه‌نما.
- خاکی، غلام‌رضا (۱۳۸۰). ارزش‌افزوده، تهران: انتشارات موسسه مطالعات و بهره‌وری.
- دهقانی‌پوده، حسین؛ پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۷). «الگوی نیروهای مسلح هوشمند»، فصلنامه راهبرد دفاعی، دوره شانزدهم، شماره دوم، صص ۷۲ - ۳۷.
- دیزجی، منیژه؛ کتابفروش‌بدری، آرش (۱۳۹۸). «بررسی اثر سرمایه انسانی و بهره‌وری نیروی کار بر مصرف انرژی در بخش‌های مختلف اقتصاد ایران»، فصلنامه مدیریت بهره‌وری، سال سیزدهم، شماره ۴۹، صص ۱۹۴-۱۶۹.
- زرین‌نگار، محمدجعفر (۱۳۹۰). «بررسی عوامل موثر بر افزایش بهره‌وری در بانک سامان»، فصلنامه مدیریت دولتی، سال سوم، شماره ۷، صص ۱۳۰-۱۱۵.
- سلمانی قه‌بازی، احمد (۱۳۸۹). مدیریت بهره‌وری و تعالی سازمانی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

- شجاعی، سیدسعید؛ جمالی، غلام‌رضا؛ منطقی، نیکزاد (۱۳۹۵). «شناسایی عوامل موثر بر بهره‌وری منابع انسانی»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، سال هشتم، شماره ۲، صص ۱۸۱-۱۶۱.
- طاهر، بیتا (۱۳۹۴). «بررسی عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی انسانی»، ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۹۰، صص ۷۱-۵۸.
- طاهری، شهنام (۱۳۸۸). بهره‌وری و تجزیه و تحلیل آن در سازمان‌ها، چاپ شانزدهم، تهران: نشر هستان.
- طبیبی، محمدرضا؛ واهبی، آرزو؛ نورنژادونوش، وحید (۱۳۹۷). «بررسی رابطه بین سرمایه فکری و بهره‌وری در صنایع تولیدی ایران»، فصلنامه مدیریت بهره‌وری، سال دوازدهم، شماره ۴۷، صص ۵۹-۳۷.
- قابضی، روح‌الله (۱۳۹۲). «بررسی عوامل موثر بر بهره‌وری سرمایه‌های انسانی در مراکز پژوهشی (مطالعه موردی: پژوهشگاه صنعت نفت)»، دوفصلنامه نوآوری و ارزش‌آفرینی، سال اول، شماره ۳، صص ۱۲۱-۱۱۱.
- کیانی، سورنا (۱۳۹۵). «الگوی بهره‌وری فرماندهان در عرصه جهاد از دیدگاه قرآن کریم»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال چهاردهم، شماره ۵۶، صص ۱۶۳-۱۳۳.
- مبینی‌دهکردی، الهه؛ ابراهیمی، مسیح (۱۳۹۵). «تحلیل نقش نظام ارزشیابی عملکرد در بهره‌وری - سازمان با استفاده از نظریه داده‌بنیاد»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، سال هشتم، شماره ۳، صص ۸۱-۵۹.
- محسنی، علیرضا؛ زنجان، حبیب‌الله؛ طالقانی، متین (۱۳۹۱). «بیگانگی از کار و تاثیر آن بر بهره‌وری نیروی کار»، ماهنامه مهندسی مدیریت، سال پنجم، شماره ۸۷، صص ۸۱-۳۷.
- مردانی‌شهربابک، محمد؛ خاکی، ابوذ (۱۳۹۸). «ارائه الگوی بهره‌وری کارکنان دانشگاه‌های نیروهای مسلح با تاکید بر نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۱۰۰-۷۵.
- مقدم‌تبریزی، ناهید؛ ولی‌زاده‌زنور، پروین (۱۳۸۵). «بررسی بهره‌وری در اقتصاد ایران»، مجله روند، سال شانزدهم، شماره ۴۹، صص ۴۱-۱۵.

- مهرگان، محمدرضا؛ حسین زاده، مهناز؛ ربیعی سرونبدی، نیما (۱۳۹۸). «طراحی مدل آشفستگی - پویایی توسعه بهره‌وری منابع انسانی صنعت نفت ایران»، فصلنامه مدیریت دولتی، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۳۳۸-۳۰۹.
- نامور، محمد؛ رضوی، سیدمحمدحسین؛ کلان‌سیف‌ری، معصومه (۱۳۹۷). «اثر سرمایه فکری بر بهره‌وری با تاکید بر تسهیم دانش در کارشناسان ادارات ورزش و جوانان استان خراسان رضوی»، فصلنامه مطالعات مدیریت رفتاری سازمانی در ورزش، دوره پنجم، شماره ۱، صص ۳۲-۲۵.
- نجفی، زهرا؛ آذربایجانی، کریم (۱۳۹۶). «نقش مخارج تحقیق و توسعه در میان عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار (مورد ایران و شرکای تجاری منتخب)»، فصلنامه مدیریت نوآوری، سال ششم، شماره ۲، صص ۱۶۲-۱۳۹.

- Demeter, K., Chikan, A., & Matyusz, Z. (2018). Labour Productivity Change: Drivers, Business Impact and Macroeconomic Moderators. *Int. J. Production Economics* 131, 215-223.
- Fernandes, A.M (2016). "Firm Productivity in Bangladesh Manufacturing Industries", *World Development*, 36(10): 1725-1744.
- Iranzadeh, S., Alsadat Mesbahi, N., Shokri, R., & Ebrahimi, A. (2016). A Study of the Relation between Organizational Agility Dimensions and the Productivity of Dana Insurance Company Employees in East Azarbaijan Province. *Quarterly Journal of Productivity Management*, 10(38), 146-117.
- Kalaw, Antonia D, (2015), *Handbook on Productivity*, Tokyo: Asian productivity Organization.
- Kazaz, A., Ulubeyl, S., Acicara, T. & ER, B. (2016). Factors Affecting Labor Productivity. *Procedia Engineering*, 164, 28-34.
- Sabatini, F (2014). Does social capital improve labor productivity in Small and Medium Enterprises? *International Journal of Management and Decision Making*. 9(5), 454-480.
- Sewana; Olatunji Oluwafemi, (2015). The Impact of information Communisication Technology on small and medium Scale Enterprice Productivity in Nigeria, *Business Economics and Tourism*.
- Shaykh Ali Zadeh, M (2011). Structural Equation Modeling Analysis The Effect of Leadership Styles and Organizational Culture on

- Organizational Effectiveness in Iranian Sports Organizations, Ph.D., University of Tehran: Physical Education and Sport Sciences.
- Solminihaç, H. D. (2017). Copper Mining Productivity: Lessons from Chile. *Journal of Policy Modeling*, 40(1), 182-193.
- Spithoven, a.h.g.m., (2016). "The Productivity paradox and the business cycle", *international journal of social economics*, Vol. 30, No. 6.
- Vaziri, S; mansouri, H; Adiban, A (2010). Identification & prioritize the Factors Affecting the productivity of Human Resources With MADM Technique. *Journal of Civility & Training*. No 100.
- Yépez, C. (2017). Financial conditions and labor productivity over the business cycle. *Economics Letters*, 150, 34-38.
- Zomorodian, A (2013). "Total Quality Management", Tehran: Institute for Educational Research and Planning.

COPYRIGHTS

- © 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران

مریم بستان پیرا^۱، عبدالرضا سبحانی^۲، سید محسن بنی‌هاشمی^۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۹

چکیده

هرگونه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی راهبردی مقابله با تهدیدات رسانه‌ای مستلزم توجه به نحوه عملکرد تهدیدات نوین رسانه‌ای و در نظر گرفتن ملاحظات مدیریتی در سازمان‌های رسانه‌ای است. پژوهش حاضر باهدف یافتن الگویی برای برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در کشور و اعتبارسنجی آن صورت پذیرفت. این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ نوع داده، آمیخته اکتشافی است. جامعه آماری شامل، پژوهشگران، کارشناسان و مدیران در عرصه رسانه‌ها و متخصصین حوزه دفاعی هستند. در هر دو بخش کمی و کیفی این پژوهش از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. به‌منظور جمع‌آوری داده‌ها در بخش کیفی، با تعداد ۱۴ نفر از جامعه آماری مصاحبه انجام شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از روش تحلیل مضمون استفاده شد و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا کدگذاری گردید. در بخش کمی پژوهش، نتایج بخش کیفی با ارائه پرسشنامه و بکارگیری روش دلفی بصورت دو دور متوالی اعتبار سنجی شد. در بخش کیفی پژوهش شش مضمون اصلی شامل، شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای، بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه، الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای، وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین دفاع رسانه‌ای، ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای، پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل به‌منظور تدوین الگوی پژوهش حاضر استخراج شد. در بخش کمی پژوهش مدل تدوین شده مورد اعتبارسنجی قرار گرفت، نتایج نشان داد علی‌رغم حذف برخی از زیرمؤلفه‌ها، کلیه مؤلفه‌های استخراج شده و درنهایت مدل پژوهش مورد تأیید می‌باشد.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی راهبردی، الگوی مدیریت راهبردی رسانه‌ای، پدافند رسانه‌ای، رویکردهای نوین جنگی، جنگ رسانه‌ای

^۱ گروه مدیریت فرهنگی و رسانه، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

mbostanpira@gmail.com

^۲ گروه مدیریت فرهنگی و رسانه، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

abdsobhani@gmail.com

^۳ گروه مدیریت فرهنگی و رسانه، دانشکده فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه سوره، تهران، ایران.

smohsenb@yahoo.com

مقدمه

در گذشته نقش و کارکرد رسانه‌ها محدود به نقش خبررسانی، آموزشی، توسعه همبستگی‌های اجتماعی و در نهایت نقش تفریحی و سرگرم‌کنندگی بود اما امروزه به این نقش‌های تعریف‌شده تهدید و جنگ نیز اضافه شده است. در جنگ‌های جدید بین‌المللی، رسانه‌ها نیز در کنار سایر مؤلفه‌های قدرت نقش‌آفرینی می‌کنند و غالباً این تهدید رسانه‌ای بصورت کاملاً آگاهانه باهدف تضعیف، تهدید و حتی فروپاشی تهدیدشونده برنامه‌ریزی می‌گردد. مهم‌ترین تهدید رسانه‌ها را می‌توان توانایی آن‌ها در بهم‌ریختن مرز میان واقعیت و مجاز و تحریف واقعیت دانست که باهدف هدایت افکار عمومی در جهت خواست و اهداف قدرت‌های پشتیبان رسانه‌ها و با بکارگیری ابزار و قواعد فنی و تکنیکی رسانه‌ای متناسب باهدف و نوع عملیات رسانه‌ای برنامه‌ریزی می‌گردد.

امروزه با ظهور جنگ‌های ترکیبی و با استفاده از رویکرد تأثیرمحوری در جنگ‌ها، حوزه تهدیدات پیش‌روی یک کشور فراتر از تهدیدات نظامی است و در منازعات علاوه بر قوای نظامی از سایر ارکان قدرت مانند، عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، علوم زیستی، پرتویی، شیمیایی و سایبری استفاده می‌شود. در این میان تهدیدات رسانه‌ای نیز در هماهنگی و تعامل با سایر حوزه‌های تهدیدآفرین به شکلی هوشمند و باهدف ایجاد هم‌افزایی و ایجاد اثرات مطلوب عمل می‌کنند. این هم‌افزایی میان ارکان قدرت ملی، رویکرد دفاعی متناسب با این رویکرد تهاجمی و نوعی دفاع همه‌جانبه را طلب می‌کند؛ بنابراین مقابله با تهدیدات ترکیبی و همه‌جانبه نیازمند داشتن دفاعی کل‌نگر و سیستمی است و رسانه خودی می‌بایست در تعامل با سایر ارکان قدرت از جمله قدرت‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی و سیاسی نقش دفاعی خود را ایفا کند. از این‌رو به نظر می‌رسد، بهترین راه برای مقابله و پایداری در برابر تهدیدات دائم رسانه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران، رصد این تهدیدات، تلاش برای شناخت نحوه عملکرد آن‌ها و اتخاذ راهبردهای متناسب به‌منظور مقابله با این تهدیدات است که این امر مستلزم تدوین و پیروی از الگوی برنامه‌ریزی پدافند رسانه‌ای متناسب با این تهدیدات می‌باشد. تدوین یک مدل مطلوب برنامه‌ریزی راهبردی برای رسانه‌ها باهدف مقابله با تهدیدات رسانه‌ای در عین توجه به نحوه عملکرد تهدیدات رسانه‌ای در گستره تهدیدات همه‌جانبه و ترکیبی نیازمند توجه به شرایط محیطی و الزامات مربوط به اهداف و نقش رسانه‌ها است.

یک مدل مطلوب راهبردی در رسانه می‌بایست بتواند، با توجه به محیط ناپایدار رسانه و تغییر سریع عوامل راهبردی با تغییرات منطبق شود و راهبردهای جدیدی خلق نماید. همچنین

می‌بایست هم‌زمان به سه اصل بقا و سودآوری، توسعه اجتماعی و هدایت انسانی بیندیشد و از توجه صرف به جنبه‌های بقای اقتصادی و توسعه رسانه بپرهیزد و از یک چارچوب کلان‌تر که جامعیت را در تدوین مأموریت، تحلیل محیط، هدف‌گذاری، تعیین راهبردها و سپس مرحله اجرا و ارزیابی محقق سازد، استفاده کند تا خروجی‌های مدل، تولید و خلق ارزش برای سازمان رسانه‌ای، جامعه و انسان بصورت هم‌زمان باشد (علی‌عسگری و مکبری، ۱۳۹۰: ۵۵-۵۲).

همان‌طور که اشاره شد به‌منظور مقابله با تهدیدات رسانه‌ای نوین، تدوین و پیروی از یک الگوی برنامه‌ریزی پدافند رسانه‌ای از طریق شناخت نحوه عملکرد این تهدیدات، توجه به شرایط محیطی و اهداف رسانه ضروری است و چنانچه اقدامات پدافندی رسانه‌ای بدون تبعیت از یک الگوی جامع و یکپارچه صورت پذیرد، بدون شک اتخاذ راهبردها و متعاقب آن اقدامات دفاعی رسانه‌ای متناسب، جهت مقابله با تهدیدات رسانه‌ای صورت نخواهد گرفت و اقدامات انجام‌شده نیز به دلیل عدم انسجام و یکپارچگی، موجبات هدر رفت هزینه‌های مادی و انسانی خواهد شد.

با توجه به مطالب مطرح‌شده، این پژوهش درصدد است با بررسی انواع تهدیدات و جنگ‌های جدید بین‌المللی و نحوه آرایش توانمندی‌های رسانه‌ای در کنار سایر قدرت‌های ملی و همچنین با بررسی مکاتب و مدل‌های برنامه‌ریزی راهبردی مدلی مناسب جهت برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران بیابد. از این‌رو مسئله اصلی تحقیق حاضر این است که: "مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران و اعتبارسنجی آن چگونه است؟"

در راستای پاسخ به سؤال مذکور سؤالات فرعی ذیل طرح گردید.

- مؤلفه‌های مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟
- اعتبار مدل پیشنهادی از نظر خبرگان چگونه است؟

مبانی نظری

الف - پیشینه‌شناسی

در سال ۱۴۰۰ پژوهشی با عنوان "تدوین الگوی مطلوب پدافند غیرعامل رسانه‌ای در ایران" با استفاده از روش داده بنیاد انجام شد، بر اساس یافته‌ها ابعاد اصلی الگو شامل، زمان اجرای اقدام‌ها (پیش از جنگ روانی، حین جنگ روانی، بعد از جنگ روانی)، مجریان (رسانه‌ای، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی) و نوع اقدام‌ها (جمععی و فردی) می‌باشد (محمدی و دانایی، ۱۴۰۱).

در سال ۱۳۹۰ پژوهشی با عنوان "مدیریت استراتژیک رسانه و ارائه مدل مفهومی جدید" انجام شد. در پژوهش مذکور با توجه به الزامات مدل مطلوب مدیریت استراتژیک برای سازمان‌های رسانه‌ای با تأکید بر رسانه‌های عمومی، الگوی مدیریت استراتژیک در رسانه بر پایه پارادایم تلفیقی پیشنهاد شد (علی‌عسگری، مکی‌ری، ۱۳۹۰).

بر اساس پیشینه تحقیقات، پیش‌ازاین در خصوص ویژگی‌ها و رویکردهای نوین صحنه نبرد مقاله‌ای با عنوان "عوامل و ویژگی‌های نسل چهارم جنگ‌ها مؤثر بر صحنه جنگ‌های آینده" تهیه شد. یافته‌های پژوهش نشان داد، جنگ‌های نسل چهارم با قابلیت تحرک بالا، تأثیرمحوری، سرعت بالا، هماهنگی میان عملیات‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عمل می‌کند (رشید، پوردستان، رضایی، ۱۴۰۰).

در سال ۲۰۱۹ پژوهشی با عنوان "توسعه بازدارندگی منطقه خاکستری: مفهوم‌سازی و درس‌هایی از تجربه ژاپن" انجام شد. بر اساس یافته‌های پژوهش، سه جنگ شامل جنگ روانی، جنگ قانونی و جنگ رسانه‌ای می‌تواند به‌عنوان بخشی از تهدیدهای منطقه خاکستری طبقه‌بندی شود که هدف آن دست‌کاری درک بین‌المللی از موضوع تعارض است (تاکاهاشی^۱، ۲۰۱۸).

در سال ۲۰۰۴ میلادی مقاله‌ای با عنوان "رسانه، جنگ و تبلیغ سیاسی: استراتژی‌های مدیریت اطلاعات در طول جنگ عراق در سال ۲۰۰۳" نوشته شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد دولت بوش از اطلاعات معیوب و غلط برای موجه جلوه دادن جنگ عراق استفاده کرده است و جریان اصلی رسانه‌ها، به دلیل کوتاهی در تفحص کافی در مورد جنگ، در این واقعه کمک‌کننده بوده‌اند (کومار^۲، ۲۰۰۴).

در سال ۲۰۲۱، مقاله با عنوان "ابهام جنگ ترکیبی: تحلیل محتوای کیفی گفتمان سیاسی-نظامی بریتانیا در مورد فعالیت‌های خصمانه روسیه" توسط "سیلوی جنیکاتوآ و پترا ملینکوآ" به رشته تحریر درآمد. این مقاله گفتمان نمایندگان سیاسی و نظامی بریتانیا پیرامون چگونگی درک آن‌ها از جنگ ترکیبی روسیه و پیامدهای آن برای سیاست دفاعی را بررسی می‌کند؛ نمایندگان جنبه‌های غیرنظامی جنگ هیبریدی را نسبت به جنبه‌های نظامی برجسته می‌کنند و نقش سیاست دفاعی را وابسته به ماهیت یک تهدید ترکیبی خاص می‌دانند (جنیکاتوآ و ملینکوآ، ۲۰۲۱).

¹. Takahashi, S

². Kumar, D

³. Janičatová, S., & Mlejnková, P

با جمع‌بندی پیشینه پژوهش می‌توان گفت، پژوهش حاضر با پژوهش‌های ذکر شده در پیشینه در حوزه‌های موضوعی مانند، ارائه الگوی پدافند رسانه‌ای، نقش رسانه‌ها در رویکردهای نوین جنگی، همچنین پیرامون ارائه الگو به‌منظور مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی در رسانه‌ها شباهت و هم‌پوشانی محتوایی دارد، با این وجود در پژوهش‌های گذشته ارائه الگوی پدافند رسانه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی صورت نگرفته است و وجه تمایز و نوآوری دیگر پژوهش حاضر در ارائه یک الگوی برنامه‌ریزی راهبردی به‌منظور مقابله با تهدیدات رسانه‌ای است که در تدوین آن نحوه عملکرد تهدیدات رسانه‌ای نوین به‌عنوان یک مؤلفه‌ی مهم مورد توجه قرار گرفته است.

مفهوم شناسی:

مفهوم جنگ رسانه‌ای: ماهیت اصلی جنگ رسانه‌ای نفوذ و تأثیرگذاری بر افکار و عواطف، تمایلات و درنهایت رفتار مخاطبان است که با ابزار و قواعد فنی و تکنیکی با در نظر گرفتن هدف، سطح و نوع عملیات طرح‌ریزی و به مرحله اجرا گذاشته می‌شود (نصرت‌آبادی، پسندیده، ۱۳۹۹: ۸-۹). جنگ رسانه‌ای استفاده از رسانه‌ها برای تضعیف کشور هدف و بهره‌گیری از توان و ظرفیت رسانه‌ها با استفاده از شیوه‌های جنگ روانی به‌منظور کسب منافع است. جنگ رسانه‌ای از برجسته‌ترین مؤلفه‌های جنگ نرم و جنگ‌های مدرن در جهان کنونی است. جنگ رسانه‌ای تنها جنگی است که حتی در شرایط صلح نیز بین کشورها به‌صورت غیررسمی ادامه دارد (اندیشکده برهان، ۱۳۹۶: ۳۳).

تعریف جنگ رسانه‌ای: در تعبیر جنگ رسانه‌ای، جنگ با نوع ابزار آن تعریف شده است. درواقع رسانه‌ها ابزار جنگ‌اند (نصرت‌آبادی، پسندیده، ۱۳۹۹: ۸-۹). جنگ رسانه‌ای قواعد و مقررات و فنون خاص خود را دارد، تصویرسازی، افکارسازی، تحریف، دست‌کاری، مرعوب‌سازی، شایعه‌سازی، تبلیغات و پروپاگاندا، شوک‌های خبری، بزرگ‌نمایی و برجسته‌سازی ازجمله این فن‌ها هستند (نقیب‌السادات، ۱۳۸۷: ۱۲۵). به‌طورکلی می‌توان دو نوع جنگ رسانه‌ای تصور کرد، یک جنگ رسانه‌ای به‌عنوان حلقه واسطه یا حمایتی از جورجین یک راهبرد، برنامه یا تکنیک غیر رسانه‌ای برای مثال، نظامی، اقتصادی یا سیاسی انجام می‌گیرد. نوع دیگر جنگ رسانه‌ای، نبردی است که خود به‌عنوان هدف راهبردی طراحی می‌شود و اقدامات غیر رسانه‌ای به‌صورت حمایتی یا تکمیلی در ذیل آن شکل می‌گیرد (رضائیان، ۱۳۸۷: ۲۰).

مفهوم پدافند رسانه‌ای: رسانه‌ها مداوم با وقایع و حوادثی روبرو هستند که می‌تواند توسط دشمنان طراحی و یا به نفع دشمن نتیجه‌گیری شود و مقابله با تهدیدات همواره یکی از دغدغه‌های

دست‌اندرکاران مسئول و دلسوز هر رسانه‌ای است. در دنیای امروز تهدیدها به اشکال گوناگون، بی‌سابقه و غافلگیرکننده‌ای درآمده‌اند، عملیات روانی، جنگ فرهنگی و اقتصادی ازجمله تهدیدهای نرم هستند که رسانه‌ها مستقیم و غیرمستقیم در آن حضور دارند و وظیفه متقابل یعنی مقابله و خنثی‌سازی تهدیدات رسانه‌ای نیز در همین ابزار نهفته است (محمدی، دانایی، ۱۴۰۱: ۱۸۶-۱۸۵).

تعریف پدافند رسانه‌ای: منظور از "پدافند رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه"، به‌کارگیری کلیه امکانات و توانمندی‌های رسانه‌ای در سه بعد مدیریتی، محتوایی و زیرساختی- فناوریانه در تعاملی هم‌افزا با سایر مؤلفه‌های قدرت ملی و فراملی به‌صورت هوشمند به‌منظور مقابله با تهدیدات رسانه‌ای و تهدیدات همه‌جانبه دشمن است (بستان‌پیرا، سبحانی، بنی‌هاشمی، ۱۴۰۳: ۱۰۶). همچنین منظور از "پدافند غیرعامل رسانه‌ی ملی" کلیه اقدامات و تدابیر نرم‌افزاری، سخت‌افزاری و مغزافزاری و یا به‌عبارتی مدیریتی، زیرساختی و محتوایی است که موجب تحقق اهداف و مأموریت‌های رسانه ملی در تمام شرایط مختلف و در تمام بخش‌های مختلف ستادی و استانی می‌شود و بیانگر قدرت و توانایی هوشمند رسانه ملی در اتخاذ اقدامات حیاتی، حساس و مهم در رسانه ملی به‌منظور تحقق کاتات^۱ می‌باشد (علوی‌وفا، جلالی‌فراهانی، ۱۳۹۴: ۷).

مفهوم برنامه‌ریزی راهبردی: برنامه‌ریزی راهی است برای به‌تصویر کشیدن آینده دلخواه و شناسایی راه‌های رسیدن به آن، برنامه‌ریزی راهبردی نوعی فرایند است برای دسترسی به اهداف سازمانی از طریق تعریف راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های جزئی مرتبط با آن. برنامه‌ریزی راهبردی یک نگرش است، یک راه برای زندگی و عزمی برای داشتن برنامه‌ای دائمی و نظام‌مند به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از مدیریت سیستم (استینر^۲، ۲۰۱۰: ۱۴-۱۳).

تعریف برنامه‌ریزی راهبردی: از نگاه عملیاتی، برنامه‌ریزی راهبردی به‌عنوان فرایند شناخت محیط‌های داخلی و خارجی یک سازمان، تصمیم‌گیری بر اساس چشم‌انداز و مأموریت، توسعه اهداف کلی، ساخت و انتخاب راهبردها عمومی که باید پیگیری شود و تخصیص منابع برای دستیابی به اهداف سازمان است (رنجبر، ۱۳۸۸: ۱۶). برنامه‌ریزی راهبردی شامل سه مرحله هست، اولین مرحله

^{۱۱} کاتات: مخفف اول اهداف پدافند غیرعامل مبتنی بر کاهش آسیب‌پذیری، ارتقاء بازدارندگی، تداوم فعالیت‌های ضروری، افزایش پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن است.

^۲ Steiner, George A

تجزیه و تحلیل وضع موجود است، مرحله دوم تجزیه و تحلیل محیطی و مرحله سوم شامل، ارزیابی، گزینش و انتخاب راهبرد است (محمدی، ۱۳۹۵: ۲۱).

گرایش‌های برنامه‌ریزی راهبردی: برنامه‌ریزی راهبردی دارای چهار گرایش، ارتجاعی یا نگاه به گذشته، گرایش غیرفعال یا نگاه به زمان حال، گرایش فعال یا نگاه به آینده و گرایش تعاملی است. چهار گرایش مذکور بندرت به صورت خالص ظاهر می‌شوند و معمولاً در آن‌ها یکی از گرایش‌ها غالب است. مدیران در سازمان‌های گذشته‌نگر از روش‌های مدیریتی بالا به پایین استفاده می‌کنند ولی سازوکار برنامه‌ریزی آن‌ها از پایین به بالا است. برنامه‌ریزی ارتجاعی با مسائل به صورت جداگانه و نه سیستمی برخورد می‌کند بنابراین ویژگی‌های ضروری و پراهمیت بسیاری را از دست می‌دهد. در گرایش غیرفعال یا گرایش به حال، مدیران همانند موج‌سواری هستند که سرنوشت خود را به جریان باد و تلاطم امواج سپرده‌اند غافل از اینکه تغییری در جریان باد و افراشت موجی متلاطم، ایشان را واژگون خواهد ساخت (گروسی، ۱۳۹۱: ۶۳). مدیران در گرایش فعال یا آینده‌نگری، خواستار بهتر ساختن وضع موجود هستند، از فناوری به عنوان یک عامل تغییر استقبال می‌کنند، آن‌ها شیفته استفاده از روش‌های علمی مقداری، مثل برنامه‌ریزی خطی، طرح‌ریزی، بودجه‌بندی، تجزیه و تحلیل ریسک و مطالعات کاهش هزینه هستند و راه‌ها و روش‌های جدید را آزمایش می‌کنند (کارنال^۱، ۱۳۸۱: ۲۸). طرفداران گرایش تعاملی اعتقاد دارند که آینده عمدتاً تحت تأثیر آفرینندگی است. لذا مفهوم برنامه‌ریزی تعاملی را می‌توان طراحی آینده دلخواه و ابداع راه‌های پدید آوردن آن دانست. مدیرانی که به این گرایش اعتقاد دارند نمی‌خواهند زیربناها را نیز همچون روبناها تغییر دهند. ایشان در برابر موج مقاومت نمی‌کنند بلکه بر آن سوار می‌شوند و سعی می‌کنند جهت موج را تغییر دهند (گروسی، ۱۳۹۱: ۶۶).

روش‌شناسی تحقیق

روش‌شناسی این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ نوع داده، آمیخته اکتشافی است. در طرح‌های تحقیق آمیخته اکتشافی پژوهشگر درصدد زمینه‌یابی درباره موقعیت نامعین است برای این منظور ابتدا به گردآوری داده‌های کیفی می‌پردازد پس از آن در مرحله بعدی پژوهشگر می‌تواند از طریق گردآوری داده‌های کمی فرضیه‌ها را مورد آزمون قرار دهد (بازرگان، ۱۳۸۷: ۱۶۶-۱۶۱).

^۱.Carnall, Colin A

پژوهش حاضر در بازه زمانی بهار ۱۴۰۲ تا بهار ۱۴۰۳ انجام شد. جامعه آماری این پژوهش در هر دو بخش کمی و کیفی شامل، پژوهشگران، کارشناسان ارشد، مدیران رسانه‌ای و متخصصین حوزه دفاعی دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری هستند. در بخش کیفی پژوهش حاضر از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و به‌منظور جمع‌آوری داده‌ها با تعداد ۱۴ نفر از متخصصان، مدیران و کارشناسان مربوطه مصاحبه حضوری انجام شد. به‌منظور گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، از مطالعات کتابخانه‌ای شامل کتب داخلی و خارجی، پایان‌نامه‌های مرتبط و مقالات از سه پایگاه داده "مگ‌ایران" به‌عنوان بزرگ‌ترین پایگاه مرجع نشریات کشور، "نورمگز" به‌عنوان بزرگ‌ترین بانک مقالات علوم اسلامی و انسانی و پایگاه "تیلور اند فرنسیس"^۱ به‌عنوان پایگاه مقالات لاتین در زمینه‌ی موضوعات علوم انسانی و اجتماعی و همچنین ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته به‌صورت حضوری استفاده شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از روش تحلیل مضمون کینگ و هاروکز^۲ (۲۰۱۰) در تلفیق با روش فریر^۳ (۲۰۲۲) استفاده شد. فرایند کدگذاری در تحلیل مضمون به روش کینگ و هاروکز شامل سه مرحله کدگذاری توصیفی، کدگذاری تفسیری و یکپارچه‌سازی از طریق مضامین فراگیر است (مختاریان‌پور، ۱۳۹۰: ۱۷۰). در مرحله کدگذاری توصیفی محقق ضمن بهره‌گیری از منطق کلی روش کینگ و هاروکز "از مراحل سه‌گانه کدگذاری توصیفی در روش فریر شامل "اعمال کدها"، "توسعه کدها" و "بررسی کدها" بهره‌گیری کرد (فریر، ۲۰۲۲: ۱۵-۳) بخش بررسی کدها در روش فریر بر اعتبار کدها و بررسی روایی توصیفی و تفسیری آن‌ها تمرکز دارد. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس‌کیودا^۴ (۲۰۲۰) کدگذاری گردید. در ادامه نتایج حاصل از بخش کیفی پژوهش با استفاده از روش کمی مورد آزمون و اعتبارسنجی قرار گرفت. فرایند اعتبارسنجی به مدل‌ساز کمک می‌کند مطمئن شود که مدل صحیح ساخته شده است و اعتبارسنجی فرآیندی است برای اطمینان از اینکه مدل تا حد ممکن دنیای واقعی را نشان دهد. در طرح‌های تحقیق آمیخته پژوهشگر ابتدا به گردآوری داده‌های کیفی می‌پردازد پس از آن در مرحله بعدی می‌تواند از طریق گردآوری داده‌های کمی فرضیه‌ها را مورد آزمون قرار دهد. در این نوع طرح‌های تحقیق آمیخته به داده‌های کیفی اهمیت بیشتری داده می‌شود علاوه بر آن در توالی گردآوری داده‌ها، ابتدا داده‌های کیفی سپس داده‌های کمی گردآوری می‌شوند، بالاخره

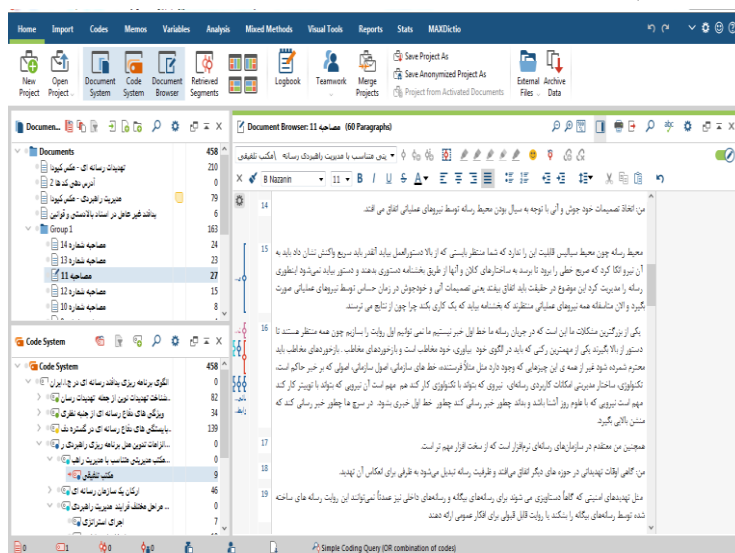
^۱. Taylor & Francis Group

^۲. Horrocks, C., & King, N

^۳. Fryer, Tom.

^۴ MAXQDA 2020

پژوهشگر بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی سعی بر آن دارد که داده‌های کمی را گردآوری کند تا تعمیم‌پذیری یافته‌ها را میسر سازد (بازرگان، ۱۳۸۷: ۱۶۶-۱۶۱).

شکل شماره (۱): نمونه تصویر از نرم‌افزار مکس کیودا هنگام کدگذاری

در بخش کمی این پژوهش از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. در این بخش پرسشنامه‌ای حاوی ۳۳ سؤال در اختیار ۲۸ نفر از جامعه آماری قرار گرفت. ۲۰ پرسشنامه در دور اول و ۱۸ پرسشنامه در دوم دلفی بازگشت داده شد. در بخش کمی، داده‌ها از طریق ارائه پرسشنامه الکترونیکی گردآوری شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کمی از روش دلفی به صورت دو دور متوالی استفاده شد و برای تعیین تعداد دورهای دلفی و میزان وحدت نظر از ضریب هماهنگی کندال^۱ استفاده گردید. ضریب هماهنگی کندال در دور اول دلفی معادل، ۱۴۵. و در دوم دلفی معادل، ۱۵۱. محاسبه گردید. با توجه به رشد ناچیز ضریب هماهنگی کندال در دور دوم که میزان ۰/۰۰۶ درصد محاسبه شد، ادامه ارائه پرسشنامه به منظور افزایش وحدت نظر پس از اجرای دو دور دلفی متوقف شد و بر اساس میانگین دور دوم دلفی به غربال مقوله‌ها پرداخته شد. در تأمین روایی پرسشنامه‌ی مورد استفاده در این پژوهش، روایی محتوا^۲ مدنظر قرار گرفت. روایی محتوا توسط افراد متخصص و اساتید تعیین می‌شود. در پژوهش حاضر پرسشنامه محقق ساخته توسط دو نفر از اساتید

^۱.Kendall's Coefficient of Concordance

^۲. Content Validity

دانشگاه بررسی و پس از اعمال اصلاحات تأیید شد. همچنین به‌منظور تعیین پایایی پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ^۱ استفاده شد. معمولاً آلفای حداقل ۰/۷۰ قابل قبول است (میرزایی، ۱۳۸۸: ۳۲۰-۳۲۱). داده‌ها نشان داد ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹ است که نشان از پایایی پرسشنامه مورد استفاده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

همان‌طور که ذکر شد، در پژوهش حاضر از روش آمیخته اکتشافی استفاده شد. بر این اساس داده‌های حاصل از بخش کیفی پژوهش با استفاده از روش کمی مورد آزمون و اعتبارسنجی قرار گرفت. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های بخش کیفی از روش تحلیل مضمون استفاده شد و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا (۲۰۲۰) کدگذاری گردید. در مجموع تعداد ۴۱۸ کد توصیفی ۲۸ کد تفسیری و شش مضمون استخراج گردید، سپس مدل پژوهش بر اساس مضامین استخراج شده تدوین و با بکارگیری روش دلفی در دو دور متوالی مدل اعتبار سنجی شد. جدول کدگذاری داده‌ها به صورت ذیل است:

جدول شماره (۱): مضامین فراگیر و کدهای تفسیری

مدل برنامه‌ریزی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران					
فراوانی کدهای توصیفی	کدهای تفسیری	مضامین	فراوانی کدهای توصیفی	کدهای تفسیری	مضامین

^۱. Cronbach's alpha coefficient

	توجه به ارتباط سیستمی میان عناصر مختلف قدرت	۵	وضع، تقویت و رفع توان دفاعی	قوانین وضع شده در خصوص دفاع رسانه‌ای	۶
شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای	نرم افزارگرایی هوشمندی تهدیدات هم‌افزایی میان ارکان مختلف قدرت در تهدیدات مرکب بودن تهدیدات استفاده از راهبرد تأثیرمحور در تهدیدات	۲۶ ۹ ۴ ۲۷ ۱۰		تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات دفاع رسانه‌ای	۱۸
	راهبردهای دفاعی حوزه محتوا و مغز افزار راهبردهای دفاعی حوزه نرم‌افزار و مدیریتی راهبردهای دفاعی حوزه سخت‌افزار، فناوری و زیرساخت	۴۰ ۳۸ ۱۰		آسیب‌شناسی سیستم ارزیابی عملکرد	۱۱
بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه	ایجاد ائتلاف‌های رسانه‌ای در سطح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی تدوین راهبردهای دفاع رسانه در سطح مدیریت عالی تدوین راهبردهای دفاع رسانه‌ای در سطح مدیریت میانی تدوین راهبردهای دفاع رسانه‌ای در سطح مدیریت عملیاتی	۹ ۱۶ ۱۳ ۴	ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای	آسیب‌شناسی ساختار و روابط	۳۵

الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای	۷	مقابله با تهدیدات رسانه‌ای در چهارچوب مفهوم دفاع همه‌جانبه				
	۸	مکتب مدیریتی متناسب با مدیریت راهبردی رسانه			۶	عدم هماهنگی میان رسانه‌های دولتی، حاکمیتی و حزبی برای منافع ملی
	۴۶	ارکان یک سازمان رسانه‌ای			۹	عمکرد ناموفق در جنگ روایت‌ها
					۳	عدم آمادگی از افکار عمومی پیش از اقدامات مهم
	۴۰	مراحل مختلف فرایند مدیریت راهبردی به‌صورت عمومی			۵	عدم پرداخت ماهرانه موضوعات
					۶	وجود خطوط قرمز فراوان
					۱	سیاست‌گذاری‌های مبتنی بر شخص
					۶	عدم توجه به نیاز مخاطب

بررسی مؤلفه‌های مدل: در بخش کیفی پژوهش با استفاده از تحلیل مضمون ادبیات نظری و مصاحبه‌ها و باهدف پاسخ به اولین سؤال فرعی مبنی بر اینکه "مؤلفه‌های مدل برنامه‌ریزی

راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟" این مؤلفه‌ها به شرح ذیل استخراج گردید:

الف) شناخت تهدیدات نوین ازجمله تهدیدات رسانه‌ای

۱- مرکب بودن تهدیدات: در رویکردهای نوین صحنه نبرد ارکان مختلف قدرت شامل، قدرت نرم و سخت؛ توانمندی‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ بازیگران دولتی، فرادولتی، فرودولتی؛^۱ روش‌های کلاسیک و نوین و شیوه‌های متعارف و نامتعارف؛ باهدف دستیابی به یک برتری، مزیت و ارزش افزوده درصحنه جنگ با یکدیگر ترکیب می‌شوند.

۲- توجه به ارتباط سیستمی میان عناصر مختلف قدرت: در رویکردهای نوین جنگی مانند راهبرد انهدام مراکز ثقل، راهبردهای تأثیرمحوری و جنگ‌های ترکیبی روابط سیستمی و نظام‌مندی میان عناصر مختلف قدرت وجود دارد. درک این رابطه سیستمی در بکارگیری نحوه استفاده از این عوامل برای رسیدن به هدف دلخواه در هرگونه عملیات جنگی و دفاعی حائز اهمیت است.

۳- نرم‌افزار گرایی: سیر تحول قدرت از سخت‌افزار گرایی به‌سوی نرم‌افزار گرایی است. در رویکردهای نوین جنگی استفاده از قدرت نرم بر استفاده از قدرت سخت و نظامی اولویت دارد و به نقل از تاکاهاشی (۲۰۱۸) از جنگ قانونی، جنگ رسانه‌ای و جنگ روانی به‌عنوان ابزارهای جنگ نرم در شیوه‌های نوین نبرد مانند جنگ‌های ترکیبی استفاده می‌گردد.

۴- هوشمندی تهدیدات: قدرت هوشمند به معنای ترکیب هدفمند و خردمندانه قدرت سخت و نرم در مقابله با تهدیدات است. در اعمال قدرت بصورت هوشمند توانایی‌ها و برتری‌های نظامی، اقتصادی، فرهنگی و ایدئولوژیک باید در یک‌جهت هماهنگ و همگرا شوند تا برآیند آن تداوم برتری یک کشور را تضمین کند.

۵- هم‌افزایی میان ارکان مختلف قدرت در تهدیدات: در رویکردهای نوین صحنه نبرد حوزه‌های تهدیدآفرین در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی، سیاسی، امنیتی و... ضمن اینکه با یکدیگر در ارتباط هستند اثر یکدیگر را نیز تقویت می‌کنند

۶- استفاده از راهبرد تأثیرمحور در تهدیدات: یکی از ویژگی‌های مهم در رویکردهای اخیر صحنه نبرد این است که عملیات متمرکز بر اهداف خاص یا تخریب فیزیکی نیست بلکه بر ایجاد اثرات مطلوب متمرکز است.

^۱ بازیگران فرو دولتی شامل: سازمان‌دهی‌های اجتماعی خودجوش مانند سمن‌ها و انجمن‌های دوستی و... هستند.

ب) **بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه:** تهدیدات رسانه‌ای سعی دارند در هماهنگی با سایر تهدیدات نظامی، سیاسی، اجتماعی و تحریم‌های اقتصادی دشمن بیش‌ترین قدرت تخریبی ممکن را ایجاد نمایند. از این‌رو می‌توان گفت: است ضروری است برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های دفاع رسانه‌ای در سطوح سه‌گانه مدیریت عالی، میانی و عملیاتی با به‌کارگیری کلیه ابزار و امکانات رسانه‌ای در سه حوزه مدیریتی، محتوایی، زیرساختی - فناوریانه در بخش‌های مختلف رسانه‌ای اعم از صدا، سیما، مطبوعات، صنعت نشر و فضای مجازی به‌صورت هماهنگ، در تلاشی هم‌افزا با سایر ارکان قدرت ملی به‌صورت هوشمند به نبرد با تهدیدات رسانه‌ای و تهدیدات همه‌جانبه بپردازد.

ج) الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای

۱- پیروی از مکتب تلفیقی: با توجه به تحلیل ادبیات نظری و مصاحبه‌ها مکتب یا پارادایم متناسب با مدیریت استراتژیک در رسانه‌ها به‌عنوان یک فرایند پیچیده و خلاق، دارای چهارچوبی مختلط و تلفیقی است. در این رویکرد که ترکیبی از دو پارادایم توصیفی و تجویزی است، استراتژی تابعی از شرایط اقتصادی است بدین معنی که در مواجهه با تغییرات، ابعاد مختلف سازمان باهم ترکیب می‌شوند تا مدل موردنظر برای تطابق با این تغییرات را ایجاد کنند، پس‌ازاینکه مدل جدید ایجاد شد و سازمان در وضعیت جدید قرار گرفت مجدداً به دنبال پایداری در مسیر جدید است. در این راستا در مصاحبه شماره ۱۱، در خصوص موضوع بیان شد "محیط رسانه چون محیطی سیال است نمی‌توان مدت‌زمان طولانی منتظر صدور دستورالعمل از بالا ماند و باید سریع واکنش نشان داد؛ بنابراین می‌توان گفت، ضروری است در عین وجود یک مدیریت متمرکز و نظارت کلان، نیروهای عملیاتی امکان اتخاذ تصمیمات آنی و خودجوش در زمان حساس را داشته باشند."

۲- ارکان یک سازمان رسانه‌ای: نتایج حاصل از مطالعه مصاحبه‌ها و ادبیات نظری به‌ویژه بررسی ویژگی‌های سه الگوی فراگیر مدیریت رسانه، روش‌اندل ارتباطی (۱۳۸۵)، مدل استراتژیک مدیریت رسانه، فرهنگی (۱۳۹۰)، مدل شش‌وجهی ابعاد مدیریت رسانه، خاشعی (۱۳۹۰) نشان داد، هر سازمان رسانه‌ای متأثر از عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی و یا محیط داخلی و محیط خارجی خودش است. بر این اساس مؤلفه‌های مشترک محیط داخلی یک سازمان رسانه‌ای عبارت‌اند از: امکانات و فناوری، سرمایه انسانی، اهداف، ساختار و روابط، فرهنگ‌سازمانی؛ همچنین مؤلفه‌های مشترک محیط خارجی یک سازمان رسانه‌ای عبارت‌اند از: دولت و گروه‌های ذی‌نفوذ، سهامداران،

تأمین‌کنندگان، رقبای مخاطبان و مشتریان، عوامل فرهنگی، سیاسی، فناورانه، اجتماعی، حقوقی، اقتصادی، ائتلاف‌ها و تشکل‌های رسانه‌ای؛

۳- مراحل مختلف فرایند مدیریت راهبردی بصورت عمومی: ده مدل مدیریت استراتژیک شامل، مدل ویلیام گلوئیگ و لارنس جاج^۱، مدل برایسون^۲، مدل دی‌جان پیرس و ریچارد رابینسون^۳، مدل ایگور انسوف^۴، مدل هنری مینتزبرگ^۵، مدل مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، مدل مفهومی مدیریت استراتژیک رسانه، مدل برنامه‌ریزی استراتژیک سازمان صداوسیما، مدل برنامه‌ریزی استراتژیک روزنامه همشهری بررسی شد و مؤلفه‌های مشترک این مدل‌ها شامل موارد ذیل استخراج شد: مأموریت و اهداف کلان سازمان، بررسی عوامل محیطی داخلی و خارجی، تدوین و انتخاب استراتژی‌ها، اجرای استراتژی‌ها، ارزیابی استراتژی‌ها.

د) وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات دفاع رسانه‌ای: در پژوهش حاضر با بررسی قوانین وضع‌شده در خصوص دفاع رسانه‌ای شامل، اصل ۱۷۶ قانون اساسی پیرامون تشکیل شورای عالی امنیت ملی و مواد قانونی، ۱۰۶ و ۱۰۷ و ۱۰۹ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه و مصاحبه با نخبگان، روزرسانی قوانین، لزوم فاصله گرفتن از ویژگی اقتدارگرایی در رسانه، ایجاد نظام صنفی رسانه‌ای در جهت تقویت قوانین رسانه‌ای مدنظر قرار گرفت.

ه) ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای

۱- آسیب‌شناسی سیستم ارزیابی عملکرد: یکی از مشکلات زیر سیستم‌ها در نظام دیوان‌سالاری جمهوری اسلامی ایران عدم وجود نظام ارزیابی کارآمد است. در یک نظام ارزیابی کارآمد ورودی‌های سیستم، خروجی‌های سیستم و بازخوردها کنترل می‌شوند از این‌رو ضروری است تولیدات رسانه‌ای متناسب با نیاز مخاطب تولید شود و پس از ارائه تولیدات رسانه‌ای بازخوردهای مخاطب دریافت شود و بر اساس بازخوردهای گرفته‌شده، اصلاحات و تغییرات متناسب اعمال گردد.

۲- آسیب‌شناسی ساختار و روابط: دولتی و حاکمیتی بودن رسانه‌ها، توسعه کمی رسانه‌ها و غفلت از کیفیت، تعدد مراکز تصمیم‌گیری و جزیره‌ای عمل کردن بخش‌های مختلف رسانه‌ای و ضرورت بازآرایی روابط میان بخش‌های مختلف رسانه‌ای از مهم‌ترین آسیب‌های ساختار نظام رسانه‌ای

¹ William Glueck and Lawrence Jauch

² Bryson

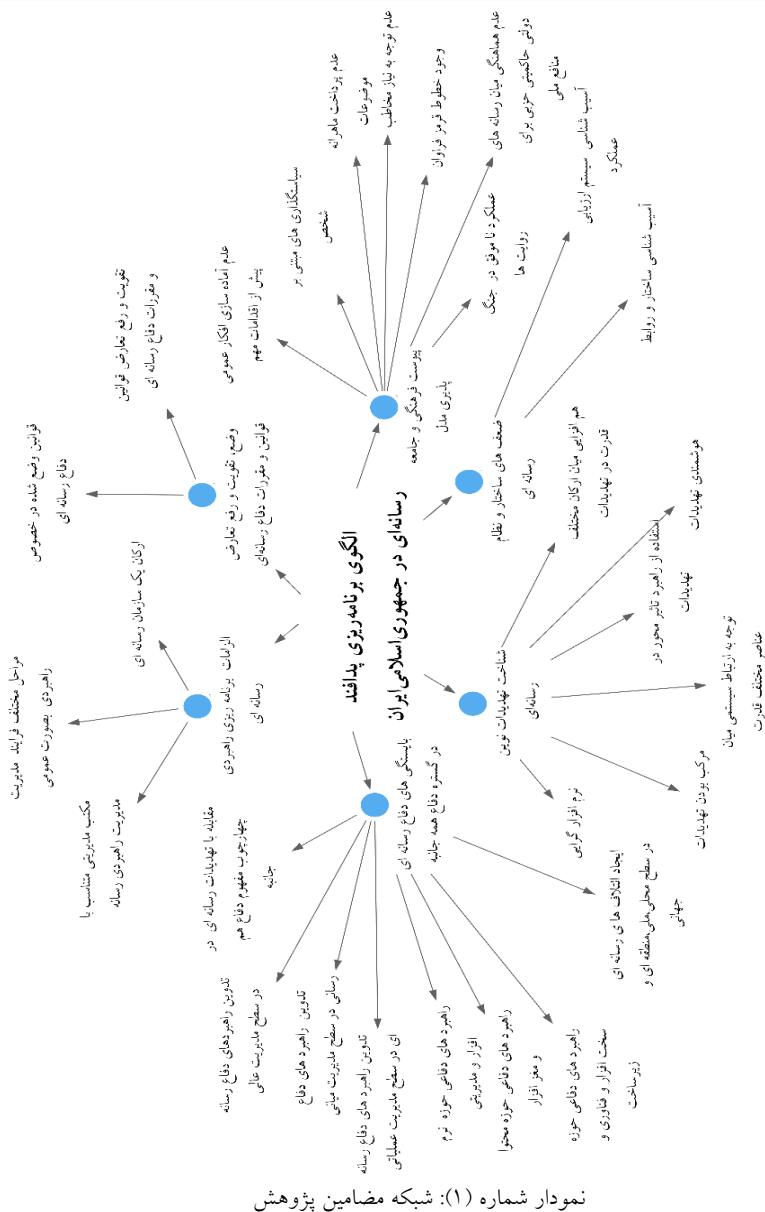
³ D. John Pearce and Richard Robinson

⁴ Igor Ansoff

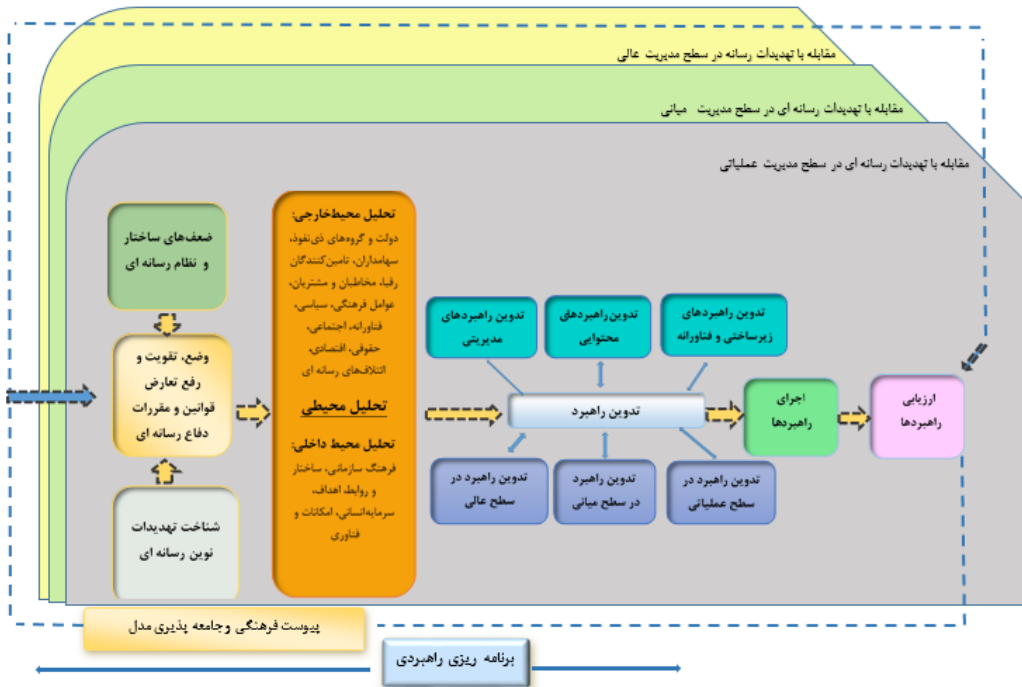
⁵ Henry Mintzberg

کشور شناخته شد. در این زمینه در مصاحبه شماره ۱۴ عنوان شد "داشتن تعداد زیاد رسانه در کشور یا تعداد بالای خبر لزوماً به معنای قدرت رسانه نیست هر رسانه‌ای محتوایی تولید و منتشر کند که مخاطب بیشتری داشته باشد آن رسانه قدرتمندتر تلقی می‌شود، اکنون دوران انتخاب اطلاعاتی رسیده و مردم انتخاب می‌کنند حتی در تولید محتوا مشارکت می‌کنند."

ی) پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل: اجرایی شدن هرگونه طرح، الگو و یا پیشنهادی مستلزم پذیرش آن از سوی افراد درون آن سیستم است از این رو می‌توان اذعان داشت، توجه به ایجاد هماهنگی میان رسانه‌های دولتی، حاکمیتی و حزبی برای حفظ منافع ملی و پرهیز از رقابت‌های کاذب، تلاش برای عملکرد موفق در جنگ روایت‌ها شامل عدم صدور روایت‌های متفاوت و متناقض، عدم تأخیر در خلق روایت، خلق ماهرانه روایت یک رویداد، آماده‌سازی افکار عمومی پیش از اقدامات مهم و نه بعدازآن، پرداخت ماهرانه موضوعات، عدم وضع خطوط قرمز فراوان خارج از محدوده منافع ملی و عدم وضع سیاست‌های مبتنی بر شخص یا منافع حزبی و نیز توجه به نیازهای مخاطب در جامعه‌پذیری و اجرای یک مدل رسانه‌ای به‌منظور مقابله با تهدیدات رسانه‌ای حائز اهمیت است. چنانچه در مصاحبه شماره ۱۲ برخی از موارد فوق مورد اشاره قرار گرفته است "طرح روایت اول در رسانه مهم است، وقتی روایت اول از دست رفت بعدازآن هرچقدر تلاش شود، مخاطب نمی‌پذیرد، همچنین قبل از تصمیم‌گیری برای اجرای اقدامات مهم باید رسانه را در جریان گذاشت نه اینکه در جامعه بعدازاینکه یک اقدام به انجام رسید تازه به دنبال اقناع افکار عمومی بود."

مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران

شکل شماره (۲): مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران

اجزای مدل پیش رو برگرفته از شش مضمون اصلی: ۱- وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین دفاع رسانه‌ای ۲- شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای ۳- ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای ۴- الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای ۵- بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه ۶- پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل است. بر اساس یافته‌های پژوهش، مدل برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران از مکتب تلفیقی پیروی می‌کند از این‌رو خطوط خط‌چین در مدل نمادی از ساختاری است که به اقتضای شرایط ناپایدار رسانه در آن ارکان ساختار بازترکیب می‌شوند تا با تغییرات منطبق شوند و پس‌از آن ساختار مجدداً به دنبال پایداری در مسیر جدید قرار می‌گیرد بنابراین لزوماً مراحل مختلف دارای توالی مشخصی نیستند. مناسب است قوانین بالادستی در زمینه‌ی پدافند رسانه‌ای که مبنایی است برای مأموریت و رسالت سازمان‌ها و نهادهای رسانه‌ای با توجه به نحوه عملکرد تهدیدات نوین رسانه‌ای و همچنین ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای تدوین شود، از این‌رو مضمون "وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین دفاع رسانه‌ای" در ارتباط با دو مضمون "شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای" و "ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای" در مدل جای گرفت. از مهم‌ترین بخش‌های یک مدل برنامه‌ریزی رسانه‌ای تحلیل محیطی است. اجزای

محیط خارجی یک سازمان رسانه‌ای شامل، دولت و گروه‌های ذی‌نفوذ؛ سهامداران؛ تأمین‌کنندگان؛ رقبا؛ مخاطبان و مشتریان؛ عوامل فرهنگی، سیاسی، فناورانه، اجتماعی، حقوقی و اقتصادی و ائتلاف‌ها و تشکلهای رسانه‌ای است و اجزای محیط داخلی یک سازمان رسانه‌ای را امکانات و فناوری؛ سرمایه انسانی؛ اهداف؛ ساختار و روابط و فرهنگ‌سازمانی تشکیل می‌دهد. همچنین در مدل حاضر تدوین راهبردها در سه سطح مدیریت عالی، میانی، عملیاتی و در سه حوزه موضوعی مدیریتی، محتوایی و زیرساختی-فناورانه متناظر با مضمون "بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در چهارچوب دفاع همه‌جانبه" در مدل جای گرفت.

اعتبار سنجی مدل: با بکارگیری روش تحلیل مضمون شش مؤلفه برای تدوین مدل پژوهش استخراج شد؛ و به‌منظور پاسخ به دومین سؤال فرعی تحقیق مبنی بر اینکه "اعتبار مدل پیشنهادی از نظر خبرگان چگونه است؟" مؤلفه‌های بدست آمده با استفاده از روش دلفی و ارائه دو دور پرسشنامه مورد اعتبارسنجی قرار گرفتند. همچنین برای تعیین تعداد دورهای دلفی و میزان وحدت نظر از ضریب هماهنگی کندال استفاده گردید.

جدول شماره (۲): جدول ضرایب هماهنگی کندال

ضریب هماهنگی کندال مربوط به دور اول دلفی		ضریب هماهنگی کندال مربوط به دور دوم دلفی	
تعداد	۱۸	تعداد	۱۸
ضریب کندال	۰.۱۴۵	ضریب کندال	۰.۱۵۱
رشد ضریب هماهنگی کندال در دوم نسبت به دور اول: ۰/۰۰۶			

با توجه به رشد ناچیز ضریب هماهنگی کندال در دوم که میزان ۰/۰۰۶ درصد محاسبه شد، ادامه ارائه پرسشنامه به‌منظور افزایش وحدت نظر پس از اجرای دو دور دلفی متوقف گردید. در پرسشنامه پژوهش حاضر از طیف پنج درجه لیکرت استفاده شد و هر مؤلفه با چندین پرسش مورد آزمون قرار گرفت. در استفاده از طیف پنج درجه لیکرت، سؤالاتی که میانگین زیر چهار کسب کرده‌اند می‌بایست حذف گردند و مبنای محاسبه، میانگین آخرین دور دلفی است. بنابراین پس از محاسبه میانگین نظر خبرگان برای هر سؤال در دور دوم دلفی، پاسخ‌هایی که میانگین پایین‌تر از چهار کسب کرده بودند، طبق جدول ذیل حذف شدند.

جدول شماره (۳): بررسی میانگین نظر خبرگان برای هر سؤال در دور دوم دلفی

مؤلفه		تعداد	تعداد سؤالات	وضعیت اعتبار
		سؤالات	با میانگین	اعتبارسنجی مؤلفه
		معرف مؤلفه	بالای ۴	

شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای	۳ سؤال	۳ سؤال	مؤلفه معتبر است.
بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه	۳ سؤال	۳ سؤال	مؤلفه معتبر است.
الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای	۵ سؤال	۵ سؤال	مؤلفه معتبر است.
وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات دفاع رسانه‌ای	۴ سؤال	۳ سؤال	مؤلفه معتبر است.
ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای	۶ سؤال	۵ سؤال	مؤلفه معتبر است.
پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل	۷ سؤال	۷ سؤال	مؤلفه معتبر است.

از چهار سؤال معرف مؤلفه‌ی "وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات دفاع رسانه‌ای" یک سؤال حذف شد. باوجود کسب امتیاز بالای چهار در سایر سؤالات، این مؤلفه معتبر تشخیص داده شد. از شش سؤال معرف مؤلفه‌ی "ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای" یک سؤال حذف شد. باوجود کسب امتیاز بالای چهار در سایر مؤلفه‌ها، این مؤلفه معتبر تشخیص داده شد. کلیه مؤلفه‌های مدل با عنایت به کسب میانگین بالاتر از چهار در بیش از سه سؤال مربوط به هر مؤلفه، تأیید و ابقاء شدند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه‌گیری

با پیدایش الگوهای جدید جنگی که با بکارگیری هم‌زمان قدرت سخت و نرم بصورت هوشمند و هم‌افزا به‌شکل یورش همه‌جانبه عمل می‌کنند و نیز ظهور روزافزون فناوری‌های جدید رسانه‌ای و پویایی محیط رسانه‌ها، بازآرایی و بروز رسانی ساختارهای مدیریتی، متناسب این تغییرات و تحولات ضروری است. در جنگ‌های جدید بین‌المللی، تهدیدات رسانه‌ای در هماهنگی با سایر تهدیدات نظامی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و تحریم‌های اقتصادی عمل می‌کنند ازاین‌رو در تدوین الگوهای مدیریتی و برنامه‌ریزی راهبردی مقابله با تهدیدات رسانه‌ای، قرارگیری دفاع رسانه‌ای در منظومه دفاع همه‌جانبه حائز اهمیت است. بر این اساس برای یافتن الگوی موردنظر ادبیات موضوعی و متن مصاحبه با نخبگان با استفاده از روش تحلیل مضمون بررسی و مدل بدست آمده با بهره‌گیری از روش دلفی اعتبارسنجی شد.

شش مضمون جهت تدوین مدل شامل: شناخت تهدیدات نوین رسانه‌ای، بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه، الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای، وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین دفاع رسانه‌ای، ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای، پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل شناسایی شد. جهت تدوین الگوی برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در جمهوری اسلامی

ایران، در ذیل مضمون الزامات برنامه‌ریزی راهبردی رسانه‌ای سه پارادایم مدیریتی تجویزی، توصیفی و تلفیقی بررسی شدند؛ بررسی و مطالعه مکاتب مدیریت استراتژیک و مصاحبه با نخبگان نشان داد، ساختار تلفیقی، ساختاری است که برای تدوین الگوی پژوهش مناسب است که این امر در مدل حاضر بصورت خطوط و پیکان‌های خط‌چین بین مؤلفه‌های مدل نمایش داده شده است. این خطوط بیانگر این نکته است که این ساختار، ساختاری منعطف و غیرثابت است که در صورت لزوم، توالی مؤلفه‌ها بر اساس شرایط قابلیت تغییر دارد. همچنین با بررسی ده مدل مدیریت راهبردی، وجوه مشترک مدل‌ها و الگوها بصورت ذیل استخراج شد:

۱- اهداف یا رسالت سازمان؛

۲- تحلیل محیطی:

- محیط داخلی سازمان: امکانات و فناوری، سرمایه انسانی، اهداف، ساختار و روابط، فرهنگ سازمانی؛

- محیط خارجی سازمان: دولت و گروه‌های ذی‌نفوذ، سهامداران، تأمین‌کنندگان، رقبا، مخاطبان و مشتریان، عوامل فرهنگی، سیاسی، فناورانه، اجتماعی، حقوقی و اقتصادی، ائتلاف‌ها و تشکل‌های رسانه‌ای؛

۳- تدوین راهبردها؛

۴- اجرای راهبردها؛

۵- ارزیابی راهبردها؛

با بررسی مضمون بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در گستره دفاع همه‌جانبه شش زیر مؤلفه به بخش تدوین راهبردها به ترتیب ذیل افزوده شد: تدوین راهبردهای محتوایی؛ تدوین راهبردهای مدیریتی؛ تدوین راهبردهای زیرساختی و فناورانه؛ تدوین راهبردها در سطح مدیریت عملیاتی؛ تدوین راهبردها در سطح مدیریت میانی؛ تدوین راهبردها در سطح مدیریت عالی؛ افزوده شدن زیر مؤلفه‌های فوق متناظر با مفهوم ضرورت قرارگیری دفاع رسانه‌ای در چارچوب دفاع همه‌جانبه در مدل جای داده شد. در بخش تعیین اهداف و رسالت‌های سازمان می‌توان اشاره کرد، سیاست‌گذاری‌های کلان و تعیین رسالت یک نظام رسانه‌ای در جهت مقابله با تهدیدات مستلزم بررسی وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات رسانه‌ای است. بر این اساس قوانین وضع‌شده در خصوص دفاع رسانه‌ای، ضعف‌ها و تعارضات قانونی موجود مانند عدم بروزرسانی قوانین رسانه‌ای، لزوم تقویت قوانین تخصصی در حوزه رسانه‌ها در قالب یک مضمون جداگانه

موردبررسی قرار گرفت. با عنایت به اینکه برای مقابله و مواجهه با تهدیدات، شناخت ویژگی‌های تهدیدات و نیز درک نقاط ضعف موجود برای تدوین سیاست‌های کلان رسانه‌ای و اتخاذ راهبردهای متناسب ضروری است؛ دو مؤلفه **ضعف‌های ساختار و نظام رسانه‌ای و ویژگی‌های تهدیدات نوین** از جمله **تهدیدات رسانه‌ای** با پیکان به مؤلفه وضع، تقویت و رفع تعارض قوانین و مقررات دفاع رسانه مرتبط شد. در انتها با توجه به اینکه ضروری است هر مدل مدیریتی متناسب با محیط و جامعه موردبررسی، تدوین و اجرا گردد، **پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل** به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مدل مطمح نظر قرار گرفت. با توجه به بهره‌گیری از روش آمیخته اکتشافی در پژوهش حاضر، پس از تدوین مدل با استفاده از روش کیفی تحلیل مضمون، مدل بدست آمده، با استفاده از روش کمی و از طریق بکارگیری دو دور متوالی دلفی مورد اعتبار سنجی قرار گرفت. در هر دور دلفی مؤلفه‌های مدل با استفاده از ارائه پرسشنامه به نخبگان مورد ارزیابی قرار گرفت. علی‌رغم حذف برخی از زیر مؤلفه‌ها نتایج نشان داد کلیه مؤلفه‌های پژوهش مورد تأیید می‌باشند.

ب- پیشنهادها

۱- با توجه به ضرورت تدوین راهبردهای پدافند رسانه‌ای در سه سطح مدیریت عالی، میانی و عملیاتی که در بخش بایستگی‌های دفاع رسانه‌ای در چهارچوب دفاع همه‌جانبه موردبررسی قرار گرفت، ایجاد سازوکاری قانونی جهت تشکیل شورای عالی رسانه‌ای باهدف هماهنگی و هم‌افزایی اقدامات بخش‌های مختلف رسانه‌ای اعم از صدا، سیما، مطبوعات، صنعت نشر و فضای مجازی در تعامل و هماهنگی با سایر ارکان قدرت ملی برای مقابله با تهدیدات رسانه‌ای پیشنهاد می‌گردد. این ساختار به‌عنوان ساختاری که امکان اشراف به کلیه تهدیدات رسانه‌ای را دارد و به سطوح پایین‌تر اجرایی نیز متصل است، فقدان زنجیره مدیریتی برنامه‌ریزی راهبردی پدافند رسانه‌ای در سطح مدیریت میانی را جبران خواهد کرد و ضمانت اجرای خوبی برای پیگیری مصوبات شورای عالی امنیت ملی در سطوح پایین‌تر مدیریتی و اجرایی خواهد بود. ایجاد انسجام و وحدت فرماندهی میان بخش‌های مختلف رسانه‌ای در کشور از طریق ایجاد چنین ساختار مدیریتی می‌تواند ضعف هماهنگی میان رسانه‌های فعال داخلی و خارجی کشور را نیز جبران و امکان صف‌آرایی رسانه‌های خودی درنبرد نامتقارن رسانه‌ای در مقابل مجموعه‌ای از رسانه‌های بزرگ، قوی و جهانی را فراهم آورد. در این سطح ساختاری برای مدیریت رسانه‌ها مناسب است که هم‌زمان هم کارویژه مقابله با

تهدیدات و هم کارویژه بهره‌گیری از فرصت‌ها را داشته باشد بدین معنا که هم آفندی و هم پدافندی عمل نمایند و دستورات صادرشده در این ساختار می‌بایست ضمانت اجرا داشته باشند.

۲- در راستای پیشنهاد ذکرشده در بالا، تشکیل کمیته دیپلماسی رسانه‌ای کشور به‌عنوان یکی از کمیته‌های زیرمجموعه‌ی شورای عالی رسانه‌ای باهدف منسجم کردن اقدامات بخش‌های مختلف رسانه‌ای مانند صدا، سیما، مطبوعات، صنعت نشر و فضای مجازی با سیاست‌های خارجی کشور توصیه می‌گردد.

۳- با توجه به مطالب مطرح‌شده در بخش پیوست فرهنگی و جامعه‌پذیری مدل، تلاش برای تولید روایت‌های رسانه‌ای بهنگام، برخوردار از گفتمانی هم‌راستا با منافع ملی و درعین‌حال متنوع، متکثر و بایبانی منحصربه‌فرد در مقابل روایت‌های دروغین رسانه‌ای علیه کشورمان از طریق آموزش و تقویت نیروی انسانی نخبه و فعال در رسانه‌ها پیشنهاد می‌گردد.

۴- پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی مطالعه تطبیقی میان مدیریت راهبردی رسانه‌ای در جمهوری اسلامی ایران با مدیریت راهبردی رسانه‌ها در سایر کشورها صورت گیرد.

فهرست منابع:

الف - منابع فارسی

- اندیشکده برهان (۱۳۹۶). رسانه و راهبردهای جدید آن از دریچه اندیشکده‌های غربی، تهران: دیده‌مان.
- بازرگان هرندی، عباس (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته؛ رویکردهای متداول در علوم رفتاری، تهران: دیدار.
- بستان پیرا، مریم؛ سبحانی، عبدالرضا؛ بنی‌هاشمی، سید محسن (۱۴۰۳). بررسی ادبیات نظری و راهبردهای پدافند رسانه‌ای با توجه به ویژگی‌های تهدیدات نوین: مرور نظام‌مند، امنیت ملی، ۱۴(۵۰): ۱۱۸-۸۹.
- رشید، غلامعلی؛ پوردستان، احمدرضا؛ رضایی، محسن (۱۴۰۰). عوامل و ویژگی‌های نسل چهارم جنگ‌ها مؤثر بر صحنه جنگ آینده، مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۹(۸۳)، ۱۸۴-۱۵۹.
- رضائیان، علی (۱۳۸۷). مبانی سازمان و مدیریت، تهران: سمت.
- رنجبر، رضا (۱۳۸۸). طراحی یک مدل کمی برای پشتیبانی از برنامه‌ریزی استراتژیک با تلفیق تکنیک‌های BSC، SWOT، CSF، QFD، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- علوی‌وفا، سعید؛ جلالی‌فراهانی، غلامرضا (۱۳۹۴). طراحی محیط راهبردی فضای تخصص رسانه‌ای دشمنان علیه رسانه جمهوری اسلامی ایران با رویکرد پدافند غیرعامل، مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۳(۵۹)، ۲۶-۵.
- علی‌عسگری، عبدالعلی؛ مکبری، امیرحسین (۱۳۹۰). مدیریت استراتژیک رسانه و ارائه مدل مفهومی جدید (ملاحظات بر کاربست مدل‌های مرسوم در سازمان‌های رسانه‌ای)، پژوهش‌های ارتباطی، ۱۸(۶۵)، ۷۱-۴۱.
- کارنال، کالین (۱۳۸۱). مدیریت تغییر، ترجمه سید امین‌الله علوی، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی ریاست جمهوری.
- گروسی، امیر (۱۳۹۱). الگوی مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، پایان‌نامه دکتری، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی.
- محمدی، علیرضا؛ دانایی، ابوالفضل (۱۴۰۱). تدوین الگوی مطلوب پدافند غیرعامل رسانه‌ای در ایران. رسانه، ۳۳(۱۲۹)، ۲۰۲-۱۸۱.
- محمدی، مهران (۱۳۹۵). برنامه‌ریزی استراتژیک بر اساس تحلیل SWOT و اولویت‌بندی استراتژی‌ها با استفاده از تحلیل رتبه‌بندی چند شاخصه مقایسه‌ای (MAPPAC) مورد مطالعه: شرکت شرق سازه

- کویر یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه یزد.
- مختاریان‌پور، مجید (۱۳۹۱). طراحی مدل اجرای سیاست‌های فرهنگی مبتنی بر برنامه‌های توسعه کشور، پایان‌نامه دکتری، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی.
- میرزایی، حمیدرضا (۱۳۸۸). روش تحقیق: مفاهیم و نکات کلیدی برای مدرسان، پژوهشگران و دانشجویان، مشهد: شایسته گستر.
- نصرت‌آبادی، جمشید؛ پسندیده، جواد (۱۳۹۹). اقدامات حفاظتی در مواجهه با جنگ رسانه‌های اجتماعی در فضای سایبر، پدافند غیرعامل و امنیت، ۸ (۳۰)، ۳۴-۵.
- نقیب‌السادات، سیدرضا (۱۳۸۷). تهدیدهای رسانه‌ای و مدیریت بحران، پژوهش‌های ارتباطی، ۱۵ (۵۵)، ۱۱۳-۱۳۹.

ب - منابع انگلیسی

- Fryer, T. (2022). A critical realist approach to thematic analysis: producing causal explanations. *Journal of Critical Realism*, 21(4), 365-384.
- Janičatová, S., & Mlejnková, P. (2021). The ambiguity of hybrid warfare: A qualitative content analysis of the United Kingdom's political-military discourse on Russia's hostile activities. *Contemporary security policy*, 42(3), 312-344.
- Kumar, D. (2006). Media, war, and propaganda: Strategies of information management during the 2003 Iraq war. *Communication and critical/cultural studies*, 3(1), 48-69.
- Takahashi, S. (2018). Development of gray-zone deterrence: concept building and lessons from Japan's experience. *The Pacific Review*, 31(6), 787-810.
- Steiner, G. A. (2010). *Strategic planning*. Simon and Schuster.

COPYRIGHTS

- © 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons
- © Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در غزوات

محمدحسن دهقان^۱، رضا یداللهی^۲، حامد مهرآبادی^۳، محمدرضا رضالو^{۴*}

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱۹

چکیده

اندیشه، فرآیندی است که عقل، ابزار محوری آن است و اندیشه‌ورزی، حرکت ذهنی و مرور معلومات و دانش‌های حاضر برای دستیابی به مجهولات و روشنایی بخشیدن به آن‌ها است. در این میان اندیشه نظامی به‌عنوان بخشی از اندیشه‌های اجتماعی ماحصل تفکر اندیشمندان در امور نظامی است؛ اندیشه نظامی بیانگر طرز تلقی مکاتب، نظام‌های سیاسی، اندیشمندان و نوع نگرش آن‌ها به مسائل و موضوعات نظامی است و حضرت محمد(ص) نیز به‌عنوان بهترین الگوی شخصیت اسلام در عرصه‌های مختلف، دستورها و بیاناتی داشته‌اند، یکی از مهم‌ترین اندیشه‌های ایشان در بحث جهاد و دفاع، غزوات این پیامبر بزرگ الهی می‌باشد. هدف از انجام این تحقیق شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد(ص) است.

مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی - کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته‌شده و در مرحله تحلیل کمی به منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسشنامه بسته محقق ساخته استفاده شده است.

براساس علل فلسفی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) علل فاعلی شامل مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های ماموران، قوای الهی و ملائکه؛ جنود الهی (زمین، آسمان، باد، ...) و مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های حضرت محمد(ص)؛ فرماندهان سربه؛ فرماندهان زیردست؛ مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین؛ نیروهای جنگ روانی مسلمانان می‌باشد.

علل مادی شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های تجهیزات و سلاح‌ها؛ آماد و لجستیک؛ پیمان نامه‌ها؛ اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های موقعیت جغرافیایی و شرایط جوی می‌باشد.

واژگان کلیدی: اندیشه نظامی، حضرت محمد(ص)، علل فاعلی، علل مادی، غزوات.

۱. دانشیار، مدیریت آینده پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
۲. استادیار دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران.
۳. دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، مدیر اندیشکده دیده‌بانی راهبردی سپاه، تهران، ایران.
۴. دکترای اندیشه نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی، پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی آجا، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

مقدمه

یکی از نیازهای اساسی و اولیه آدمی دفاع و امنیت است. دفاع و امنیت قبل از آنکه در قالب فلسفه‌ها و اندیشه‌های انسانی یا قوانین و مقررات بشری یا احکام و حدود الهی درآید، امری فطری و طبیعی است. فطری بودن آن نیز از اینجا سرچشمه می‌گیرد که دفاع اساساً امری انسانی و برتر از آن، امری حیاتی هست؛ یعنی امریست که حیات و بقا بدان بستگی تمام دارد. همچنین انسان عاقل به پیروی از خرد و عقل، در جهت دفاع از خود به اندیشه، اختراعات نظامی، ساخت و تولید و گسترش ابزار و سلاح نظامی و تلاش برای به کارگیری مناسب‌تر آن در جنگ و مقابله با دشمن دست یازید. و اقدامات فوق پایه‌گذار اندیشه نظامی گردید. اندیشه نظامی تفکری است که به صورت قاعده‌مند و توأم با انسجام درون گفتمانی به بررسی مسأله بقای مادی و معنوی یک جامعه پرداخته تا آن را در برابر خطرات و تهدیدات نظامی خارجی ایمن نماید و در جهت حصول به امنیت و تأمین منافع آن به چاره‌جویی بپردازد (زه‌دی، ۱۴۰۱: ۱۶). اندیشه نظامی، مجموعه‌ای کلی از عقاید و ایده‌ها است که الهام‌بخش طراحان سیاست دفاعی و راهبرد نظامی است. اندیشه نظامی در پی یافتن پاسخی برای این پرسش اساسی است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدهای نظامی و غیرنظامی مصون و محفوظ نگه داشت و بر دشمن پیروز شد؟ (عسگری، ۱۳۹۱: ۳).

کشورها بدون اندیشه نظامی منسجم و کارآمد، در سیاست‌ها و راهبردهای خود از ثبات و انسجام کافی برخوردار نخواهند بود. اندیشه نظامی به‌عنوان مجموعه‌ای از عقاید و ایده‌ها در خصوص دفاع و جهاد، به دنبال پاسخ به این سؤال است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدات نظامی محفوظ نگه داشت. موضوع «جهاد و دفاع» در اسلام، که خود برگرفته از اندیشه نظامی است، از نیازهای اساسی بشر به شمار می‌رود. درک صحیح و جامع از این موضوع به‌ویژه در شرایط کنونی، که کشورها با تهدیدات و چالش‌های متنوعی مواجه‌اند، بیش‌ازپیش ضروری است.

اندیشه نظامی در اسلام، به‌ویژه در سیره پیامبر اکرم حضرت محمد(ص)، یکی از محوری‌ترین مباحث در تاریخ و تمدن اسلامی به شمار می‌آید. آیات قرآنی و روایات معصومین (علیهم‌السلام) مبنای

اصلی این اندیشه را شکل می‌دهند و به ما کمک می‌کنند تا درک بهتری از مفهوم دفاع و جهاد در اسلام پیدا کنیم. به‌ویژه آیه «أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...» (انفال: ۶۰) به‌عنوان یک فرمان الهی در زمینه آمادگی نظامی، بر اهمیت و ضرورت اندیشه نظامی تأکید دارد.

در دوران معاصر، چالش‌های امنیتی و تهدیدات نظامی متنوعی وجود دارد که کشورها را به اتخاذ راهبردهای مؤثر و کارآمد در زمینه دفاعی ملزم می‌کند. در این راستا، توجه به اندیشه‌های نظامی حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وسلم می‌تواند راهگشا باشد. با توجه به اینکه بسیاری از مکاتب نظامی در جهان، به دلایل مختلف از جمله فقدان یک مبنای اخلاقی و دینی، باعث ناامنی و بحران‌های متعدد شده‌اند، سؤال اساسی این است که بهترین الگوی اندیشه نظامی چیست و چگونه می‌تواند به حفظ امنیت و صلح در سطح بین‌المللی کمک کند؟

تحقیق در زمینه علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وسلم به دلایل متعددی اهمیت دارد. نخست، تاریخ صدر اسلام مملو از حوادث نظامی و جنگ‌های مسلحانه است که نوع اندیشه نظامی حاکم بر این جنگ‌ها مبتنی بر اصول و مبانی خاصی بود. بررسی این اصول می‌تواند به تدوین دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران کمک کند و به ارتقاء دانش در حوزه دفاعی و امنیتی بینجامد. از سوی دیگر، بی‌توجهی به این موضوع می‌تواند منجر به عدم بهره‌مندی فرماندهان نظامی از اندیشه‌های ناب حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وسلم گردد. در صورت فقدان چنین تحقیقاتی، ممکن است فرقه‌های نوظهور و ناهمگون به دستاویز اندیشه‌های نادرست و غیرمنطقی تبدیل شوند، که این امر می‌تواند به ضعف جبهه مقاومت در برابر تهدیدات جهانی منجر گردد. هدف این تحقیق، تبیین علل فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، به‌عنوان یک الگوی مؤثر در دفاع و جهاد است. این تحقیق با پاسخ به سؤالات:

- ۱- علل فاعلی اندیشه نظامی پیامبر عظیم‌الشان اسلام حضرت محمد(ص) بر اساس غزوات کدامند؟
- ۲- علل مادی اندیشه نظامی پیامبر عظیم‌الشان اسلام حضرت محمد(ص) بر اساس غزوات کدامند؟ قصد دارد گام مؤثری در راستای بهره‌مندی از آموزه‌های اسلامی در حوزه نظامی‌گری و دفاع بردارد.

مبانی نظری

-پیشینه شناسی:

پس از بررسی پایگاه‌های داده‌های علمی و منابع مطالعاتی داخلی و خارجی، برخی از عناوین یافت شده مرتبط از لحاظ موضوع یا نحوه مطالعه، شامل دو مورد رساله، سه عنوان مقاله داخلی و دو عنوان مقاله خارجی است که به شرح پیش‌رو مورد بررسی و استفاده قرار خواهد گرفت.

رساله دکتری: تبیین اندیشه نظامی مسیحیت

محقق	سرهنگ پاسدار احسان سروش کاشانی، سال ۱۴۰۳ دانشگاه عالی دفاع ملی
نتیجه	نتایج حاصل از پژوهش عبارت است از چهار اصل به ترتیب صلح، مهر و محبت و گذشت، نفی جنگ، جهانی بودن مسیحیت و چهار مبنا به ترتیب جنگ دادگرانه، قدرت طلبی مسیحیان، عدالت و جنگ، مشروعیت جنگ و سه بُعد به ترتیب نظریه نظامی مسیحیت، فلسفه نظامی مسیحیت، مکتب و ایدئولوژی نظامی مسیحیت و شش مؤلفه به ترتیب قوانین و شیوه‌های جنگ، تعالیم جهاد در مسیحیت، حدود و ثغور صلح در مسیحیت، امنیت اشخاص درگیر جنگ، اموال و محیط زیست در جنگ، حقوق اشخاص بعد از جنگ و شصت و یک عنصر و مفاهیم به دست آمد و در نهایت الگوی اندیشه نظامی مسیحیت شکل گرفت و تبیین گردید.

عنوان پروژه مطالعات گروهی: اندیشه نظامی (اصول، مبانی، مفاهیم و روش‌شناسی)

محقق	دانشجویان دوره دوم تحقیق محور
نتیجه	نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که مبانی اندیشه نظامی از یک زیربنای فکری لازم که ریشه در تاریخ دارد، شکل می‌گیرد. در خصوص اندیشه نظامی هم بیان شده است که اصول همیشه ثابت نمی‌توانند باشند یا به عبارتی دیگر یک اصل تا زمانی ثابت است که اصلی دیگر آن را نفی ننماید. در خصوص روش‌شناسی اندیشه نظامی هم اگرچه در بیان مکاتب ممکن است روش‌های زیادی مورد نظر باشد اما نظر غالب بر این است که روش‌شناسی اندیشه نظامی یک روش فلسفی است که بیشتر به طریق قیاسی یا برهانی شکل می‌گیرد، اگرچه در این زمینه روش استقرایی یا تجربی را نیز نمی‌توان از نظر دور داشت. به هر حال در مسائل راهبردی از روش قیاسی و در مسائل عملیاتی و تاکتیکی از روش استقرایی یا تجربی بهره گرفته می‌شود.

عنوان مقاله داخلی: نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه السلام)

محقق	فریدون عبدی- عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شناخت و درک صحیح اندیشه‌های فرماندهی، مدیریت و رهبری نظامی حضرت علی (علیه السلام) حائز اهمیت فراوان بوده و ضمن تحکیم و توسعه قدرت و اقتدار نظامی نیروهای مسلح، باعث افزایش روحیه خودباوری در آن‌ها می‌گردد و نقش اساسی در هوشیاری، بیداری، بصیرت و مقاومت آحاد نیروهای مسلح و پیروان آن حضرت، در برابر نفس شیطانی، دشمنان داخلی و خارجی و سلطه‌طلبان و متجاوزان دارد.

عنوان مقاله داخلی: مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و سلم

محقق	رضا شاهقلیان قهفرخی - دانشگاه افسری امام حسین (علیه السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشانگر این است که چهار شاخص مهم در مدیریت و فرماندهی پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و سلم نقش بسیار مهمی در پیروزی ایشان در جنگ‌ها داشت که عبارت‌اند از: ۱. استفاده از انواع اصول و روش‌های جنگی ۲. خلاقیت و نوآوری در جنگ‌ها ۳. آمادگی و آموزش فنون جنگی به لشکر ۴. سازماندهی نیروها و تجهیزات در جنگ‌ها.

عنوان مقاله داخلی: راهبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمت‌الله علیه)

محقق	اسماعیل خان احمدی و حسن یزدانی (۱۳۹۱) - داعا
نتیجه	راهبرد فوق پنج ظرفیت را برای نظام اسلامی ایجاد می‌کند، که این ظرفیت‌ها باتوجه به شاخص‌های بیان‌شده، عبارت‌اند از: ۱- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات سخت. ۲- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات نیمه سخت. ۳- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات جنگ نرم. ۴- ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی داخلی. ۵- ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی خارجی

عنوان مقاله خارجی: اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد(ص)^۱

محقق	دکتر محمد سلیمان - دانشگاه لیدز انگلستان
نتیجه	در روزگاری که نژادپرستی، بردگی افسارگسیخته و تبعیض قومی بر اساس وابستگی‌های ناعادلانه قبیله‌ای عادی بود، پیامبر اسلام صلی‌الله علیه و سلم به عنوان نمونه‌ای برجسته از نحوه رفتار انسان‌ها با یکدیگر بود. و از آنجایی که حضرت محمد(ص) به عنوان یک

^۱ - لمحات من الفكر السياسي للنبي محمد صلى الله عليه وسلم

شخص در تمام شئون زندگی و جهت‌گیری‌ها و حتی معاملات کامل بود و هیچ‌کس از نظر احترام و عظمت و بلندی با او قابل‌مقایسه نیست، یادآوری انسانیت ایشان نیز ضروری است. از این‌رو، اگر حضرت محمد(ص) هنوز هم مانند ما انسان است. ارادت او به تأیید برابری، عدالت و نیکی در قلب پیام نبوی او نهفته است، زیرا او به ما می‌آموزد که با اتحاد ربوبیت با خداوند متعال، مسئولیت‌هایی را پیرامون رفتار ما به‌عنوان انسان در جامعه به ارمغان می‌آورد	
---	--

عنوان مقاله خارجی: زندگی حضرت محمد(ص) از نظر نبردها و سفرها^۱

محقق حسین گوکالپ^۲ - دکتری، دانشگاه سلجوق، دانشکده معارف اسلامی - ترکیه	
نیزمندگان مسلمان به قوانین سخت جنگ محدود می‌شدند تا تاکتیک و سلاح‌های آن‌ها از کشتن زنان، کودکان، سالمندان، کشاورزان منع شوند. نه می‌توانستند درختان را قطع کنند و نه می‌توانستند خانه‌ها را آتش زنند. به دلیل کاربرد عملی بسیاری از این قواعد، مسلمانان این کار را نکردند. نتیجه اینکه، محمد(ص) و جنگ‌های او میراثی از اخلاقی متوازن به‌جا گذاشت سیاستی که صلح مطلق را با پذیرش واقعیت‌های انسانی ارائه می‌دهد، نه شعار. که جهان را با لفاظی مذاکرات صلح به آتش کشید	نتیجه

مفهوم شناسی:

اندیشه نظامی: اندیشه نظامی، تفکر و تأملی است منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و

مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی (جمشیدی، ۱۳۸۰)

غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه به عهده

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وسلم باشد. البته در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده است؛ سربیه مؤته به‌خاطر

اهمیتش و سفر عبادی عمره القضا به‌دلیل تاثیرات مهم سیاسی - امنیتی غزوه نامیده

شدند (سیره‌النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

علل اربعه فلسفی: علت فاعلی و علت مادی به دو علت از چهار نوع علت در فلسفه ارسطو اشاره

دارد که به علل اربعه مشهورند و برای توضیح چگونگی و چرایی یک شیء یا پدیده بکار می‌رود.

۱- علت فاعلی: سبب و منبع اولیه تغییر به‌مثابه کنشگرانی که در آن نقش‌آفرینی می‌کنند، مانند

نجاری که میز درست می‌کند.

¹ The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

² Huseyin Gokalp

۲- علت مادی: چیزی که جنس موجود را تشکیل می‌دهد، به عبارت دیگر، علت مادی مشخص می‌کند که یک شیء از چه موادی تشکیل شده است. مانند چوب و میخ و اره برای ساختن میز، به مثابه جوه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تشکیل‌دهنده هر چیزی.

تعاریف عملیاتی:

۱- علت فاعلی: علت فاعلی به عامل یا نیروهایی اشاره دارد که موجب ایجاد یا تغییر یک شیء یا بوجود آمدن پدیده‌ای می‌شود. مثلاً در مورد جنگ فاعل و مجریان و تاثیرگذاران هر جنگ به عنوان علت فاعلی آن نبرد شناخته می‌شود.

۲- علت مادی: علت مادی به ماده‌ای اشاره دارد که چیزی از آن ساخته شده است. مثلاً در مورد جنگ علت مادی شامل ادوات و تجهیزات و سلاح‌ها، آماد و لجستیک و ... می‌باشد(محقق).

چارچوب نظری:

اندیشه و تفکر: «اندیشه» واژه‌ای است فارسی که معادل عربی آن «الفکر» یا «التفکر» است. این واژه در عام‌ترین معنا عبارت است از هر نوع تفکر و منظور از تفکر تلاش و کوششی است که انسان صاحب عقل و به تعبیر فلاسفه «حیوان ناطق» می‌تواند در جهت رسیدن به مقصود و مقصدی انجام دهد؛ بدین معنا که انسان می‌تواند ذهن خود را به کار اندازد و از دانسته‌ای به کشف نادانسته و مجهولی برسد. در این نگرش تفکر و اندیشه نوعی فعالیت ذهنی انسان عاقل محسوب می‌گردد که در جهت کشف نادانسته‌ها صورت می‌گیرد. منطقیون و فلاسفه نیز در تعریف فکر یا اندیشه به مفهوم عام، به فعالیت ذهنی بشر برای کشف مجهول توجه داشته‌اند. برای نمونه در کتب منطقی آمده است: الفکر ترتیب امور معلومه للتأدی الی مجهول (خوانساری، ۱۳۷۷: ۱۱) یعنی فکر یا اندیشه عبارت است از مرتب ساختن امور معلوم برای رسیدن به مجهول.

چیستی و تعریف مفهوم «نظامی»^۱: واژه «نظامی» را در لغت عربی «العسکری» می‌نامند. این اصطلاح از مفاهیمی است که با ذهن قرابت دارد اما در معانی و مفاهیم متعددی به کار می‌رود؛ به عنوان مثال کتاب ارزشمند «تاریخ نظامی گری، غیرنظامی و نظامی» واژه نظامی را گاه به عنوان فرد یا شخص نظامی و درست در برابر واژه غیرنظامی به کار می‌برد؛ گاه نیز از روش نظامی سخن به میان می‌آورد و آن را تمرکز اولیه افراد برای رسیدن به اهداف خاص قدرت با اکثر کارایی می‌داند که با حداقل تلفات و هزینه صورت می‌گیرد.

در زبان فارسی «نظامی» معمولاً صفت و منسوب به نظام است، هرچندگاه در قالب اسمی که

^۱. military matter

جانشین صفت شده است نیز می آید. «نظام» خود واژه‌ای مبهم است زیرا «نظام» چیزی یا امری یا حالتی است که در درون آن و بر وجود آن نوعی نظم و هماهنگی مستمر و نیز هدفی و مقصدی حکم فرما باشد و چون هماهنگی و هدف می تواند در هر چیز، امر یا حالت منظمی وجود داشته باشد، پس هر چه منظم باشد به معنی سرباز، سپاهی و فرد نظامی نیز آمده است؛ به عنوان مثال در فرهنگ عمید آمده است: «نظامی منسوب به نظام: ۱- قشونی، دارای «نظام» است. نظام سپاهی، تجهیزات نظام (فنون نظامی) ۲- یک فرد سرباز، سپاهی (معین، ۱۳۷۶: ۸). مؤنث نظامی، «نظامیه» می باشد. همچنین نظام دادن به معنای نظم دادن یا ترتیب دادن و نظم گرفتن و مرتب شدن آمده است و نظام به مفهوم آراستن، نظم دادن، به رشته کشیدن گوه‌ها، عادت، روش، نظم و ... نیز آمده است (معین، ۱۳۷۶: ۹) به طور کلی در مفهوم نظام چند عنصر اساسی وجود دارد که عبارت اند از: ۱- نظم و هماهنگی ۲- همبستگی و ارتباط متقابل اجزا ۳- استمرار و دوام ۴- هدف و مقصد. در زبان انگلیسی، واژه نظامی به چند معنی چون «جنگیدن، ستیز کردن، مخالف یا منافعی بودن، دعوا کردن، زد و خورد کردن، بحث کردن و ...» آمده است (۷۹۶: ۱۹۸۲ Heritage Dictionary, The American)

اندیشه نظامی: پیش از پرداختن به اندیشه نظامی، باید به این نکته اشاره کرد که فکر با اندیشه (تفکر) متفاوت است. فکر، یک حرکت ذهنی و عامل ایجاد تشخیص است و ماده خام و عنصر سازنده تفکر است؛ لیکن اندیشه (تفکر) تلاش ذهنی است که برای کشف اسرار و حقایق بیرونی انجام می گیرد. به عبارت دیگر؛ اندیشه یا تفکر، کنترل هدفمند فکر است. فکر ما خودسر است؛ به عبارتی از این شاخه به شاخه دیگر می رود و نمی توان آن را روی یک موضوع ثابت نگه داشت و مسیری که به سمتش می رود، قابل پیش بینی نیست. تفکر باعث می شود که عنان فکر در دست متفکر باشد. تفکر، کیمیاگری فکر است. چه بسیار از افکاری که به ذهن ما می رسد، بی ارزش و بیهوده باشد، اما تفکر می تواند همین افکار بیهوده را تبدیل به ایده های ارزشمند نماید. (آقاجانی و عسگری، ۱۳۹۳: ۲)

حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) در بیانات ارزشمند خود در مورد اندیشه نظامی می فرمایند: "مسئله، مسئله ای نیست که ما می خواهیم فقط جنگ بکنیم یا می خواهیم دفاع کنیم، ما می خواهیم از آبروی اسلام و از آبروی کشور اسلامی دفاع کنیم. این یک تفکر نظامی است که عقل و اسلام هر دو با آن موافقت." (امام خمینی «رحمت الله علیه»، ۱۳۸۵: ۴۵۷)

اندیشه نظامی به مفهوم عام، عبارت است از هرگونه تفکر در باب امور و مسائل و موضوعات

نظامی؛ مثلاً هرگونه تفکری در باب جنگ یا صلح و ... اندیشه نظامی گفته می‌شود.

اندیشه نظامی به مفهوم خاص: «مجموعه تفکرات منسجم، مبنادار، موجه (مستدل)، مهم و دارای چهارچوب درباره‌ی امور نظامی (آقامحمدی، ۱۳۹۹: ۲۳). ولی اگر بخواهیم تعریفی خاص و یا معرفت‌شناسانه از آن ارائه نماییم، باید گفت که اندیشه نظامی، تفکر و تأملی منسجم، دارای چارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی است (گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی، ۱۳۹۰: ۴۵).

جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر اسلام ﷺ: اسلام با تکیه بر اصول و بنیان‌های انسانی یعنی توحید، برابری آدمیان، تشکیل امت بر اساس بیعت، عدالت، آزادی و صلح و ضرورت حفظ این مبانی، جنگ را به مثابه ضرورتی انسانی و اجتماعی مورد توجه و تأکید قرار داده است. بنابراین جنگ از احکام و مسائل تاییدی در این دین تلقی می‌گردد. چه تشکیل امت و جامعه اسلامی مسأله ارتباط میان دارالاسلام و سایر سرزمین‌ها را مطرح می‌سازد و یکی از وجوه چنین ارتباطی که در شرایطی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد جنگ است، چه ارتباط میان دارالاسلام با سایر سرزمین‌ها همیشه مبتنی بر صلح و مسالمت نخواهد بود. فلسفه تجویز جنگ در اسلام همان مسأله مبارزه و معارضه میان حق با باطل یا عدالت با بی عدالتی و ستم است. هدف اساسی چنین جنگی ایجاد و برقراری عدالت و صلح در جوامع بشری، تحقق توحید و نیل به سعادت راستین و تعالی می‌باشد. به تعبیری: "مسلمان (به خصوص) برای حفظ مقام و حیثیت طبیعی خویش مبارزه می‌کند و می‌کوشد تا مقام و موقعیتی را که خدا برایش آفریده و مقرر داشته و پسندیده است نگه داری کند و از مرتبه‌اش تنزل ننماید."

درواقع حفظ کرامت انسان و رسیدن او به سعادت به‌عنوان مهم‌ترین هدف جهاد مطرح شده است و بر همین اساس صلح و عدالت هدف جنگ می‌باشد نه جهان‌گشایی، استعمار، سلطه بر ملت‌های دیگر و مواردی از این قبیل. بی‌دلیل نیست که در قرآن آیه ۲۵۱ سوره بقره از جنگ، دفع برخی با برخی دیگر برای نفی فساد قلمداد می‌شود، چه دفع و سلطه امریست انسانی اما آنچه مهم است این است که دفع سلطه در جهت نفی فساد و تحقق عدالت و صلح باشد. امام خمینی (ره) نیز می‌نویسد: "جهاد اسلام مبارزه با شرک‌ها و بی‌عفتی‌ها و چپاول‌ها و بیدادگری‌ها و ستمکاری‌هاست (امام خمینی (ره)، بی تا: ۱۳۰).

بنابراین جنگ در اسلام در قالب قتال فی سبیل الله مطرح شده است و آن نبردی است که در راه خدا و با نیت عبادت و قصد تقرب به او و به دور از هرگونه تعدی و تجاوز و بی‌عدالتی صورت

می‌گیرد. درواقع این جنگ با چهار قید: فی سبیل الله، نیت عبادت، قصد تقرب به خدا و نفی هرگونه تعدی و بی‌عدالتی محدود و معین می‌شود.

پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم پس از تشکیل دولت اسلامی و تحکیم پایه‌های حاکمیت سیاسی - دینی آن، با توجه به برخورد سخت و غیرانسانی مشرکین مکه و تلاش آن‌ها در جهت محدود کردن آن حضرت و یارانش در مدینه‌النبی، حرکت‌های نظامی متعددی را برای احقاق حقوق مسلمانان، نمایش قدرت در برابر مشرکان و کفار مکه، و ابلاغ و گسترش توحید آغاز کرد. این حرکت‌ها در اصل نوعی نمایش قدرت در برابر دشمن سرسخت محسوب می‌شدند و در آغاز و عمدتاً در ارتباط و رویارویی با مشرکین قریش، جنبه تدافعی داشتند؛ ولی بعدها به تدریج حالت رهایی‌بخش و گسترش دعوت را نیز به خود گرفتند. تعداد جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را که برخی حرکت‌ها تنها در قالب یک مانور نظامی تحقق یافته است. جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را مورخین به دو دسته «غزوه» و «سریه» تقسیم کرده‌اند؛ از این میان ۲۸ غزوه و ۳۲ سریه معروف است (عقیقی بخشایشی، بی‌تا: ۱۱۵).

معنی‌شناسی غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه به عهده رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم باشد، برخلاف سریه که فرماندهی آن به عهده شخصی منصوب از سوی رسول خدا است. در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده‌است؛ سریه مؤته به‌خاطر اهمیتش و سفر عبادی عمره القضا به‌دلیل تأثیرات مهم سیاسی - امنیتی غزوه نامیده شدند. گاهی هم به سرایایی، غزوه گفته شده که اهمیت چندانی نداشته‌اند (سیره النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

در جدول زیر اسامی غزوات رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به ترتیب وقوع ذکر و در ادامه به توضیح مختصر چند غزوه مهم پرداخته خواهد شد:

جدول ۱: غزوات حضرت محمد (ص)

غزوات رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم			
۱	غزوه ودان؛ نخستین غزوه اسلام	۱۵	غزوه بدر الموعِد
۲	غزوه بواط	۱۶	غزوه دُومَةُ الْجَنْدَل
۳	غزوه ذوالعُشَیره	۱۷	غزوه احزاب (خندق)
۴	غزوه سَفْوَان یا بدر نخست	۱۸	غزوه بنی قریظه

۵	غزوه بدر	۱۹	غزوه مُرَیْسِیع یا بنی مصطلق
۶	غزوه کُدر	۲۰	غزوه بنی لحيان
۷	غزوه بنی قَیْنَقاع	۲۱	غزوه ذی قَرَد(غابه)
۸	غزوه سَوِیق	۲۲	غزوه حُدیبیه یا پیمان حدیبیه
۹	غزوه ذی اَمَر	۲۳	غزوه خیبر
۱۰	غزوه بحران	۲۴	غزوه وادی القُری
۱۱	غزوه اُحد	۲۵	فتح مکه
۱۲	غزوه حمراء الاسد	۲۶	غزوه حنین
۱۳	غزوه بنی نضیر	۲۷	غزوه طائف
۱۴	غزوه ذات الرُّقاع	۲۸	غزوه تبوک یا جنگ تبوک

*- **غزوه بدر:** ابوسفیان، ضَمُصَم بن عمرو غفاری را به مکه روانه کرد تا قریشیان را برای پشتیبانی از اموالشان فرا بخواند (ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ق: ۱۲ و ۱۳؛ ابن کثیر، ج ۳، ۱۴۰۸ق: ۳۱۴؛ مقریزی، ج ۱، ۱۴۲۰ق: ۸۵). ظرف سه روز سپاه قریش با ترکیبی از نهصد و پنجاه جنگجو و با تمام امکانات آن زمان سازمان دهی شد. سپاهی کم نظیر به راه افتاد، (تفسیر مجمع البیان، ج ۴، ۴۳۲؛ بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۲۱۷). در مقابل رسول خدا ﷺ و یارانش با کمترین امکانات به راه افتادند، در حالی که تنها ۳۱۳ نفر، دو اسب، هفتاد شتر، شش زره و هشت شمشیر داشتند (تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۴۷؛ مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۲۳۸).

شروع نبرد: در ابتدای جنگ و در نبرد تن به تن سه مبارز قریش کشته شدند و شرایط برای همه گیر شدن نبرد فراهم گشت. حمله همگانی قریشیان آغاز شد و مسلمانان نیز درگیر شدند؛ رسول خدا ﷺ نیز پیشاپیش مسلمانان مشغول نبرد بود (سبل الهادی والرشاد، ج ۴: ۴۵). افزون بر فرود آمدن فرشتگان و امدادهای ویژه که دل های مومنان را محکم و مشرکان را وحشت زده می ساخت (جامع البیان، ج ۹: ۲۶۱)، نیز با شوری که در قلوب می آفرید، دشمن را در دیده ها کوچک می کرد (ر.ک: سوره انفال، ۴۳ و ۴۴).

با نابودی هفتاد نفر از مشرکان و سران آنان از جمله ابوجهل، دیگران در بیابان های اطراف پراکنده شده ولی شماری از آنها به اسارت درآمدند، این دستاورد بزرگ در حالی بود که از مسلمانان حداکثر بیست نفر به شهادت رسیدند (المغازی، ج ۱: ۱۴۶).

***- غزوه اُحد:** بزرگان قریش که تصمیم داشتند انتقام شکست سنگین بدر را از مسلمانان بگیرند، باید حالت خشم و کینه و انتقام‌جویی را در اهل مکه نگه می‌داشتند. از این‌رو ابوسفیان دستور داد کسی بر کشته خویش نگرید و مرثیه نسراید. وی و همسرش هند، شادی و زینت را تا گرفتن انتقام بر خود حرام کردند (ر.ک: واقدی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۲۱). در سال سوم هجری، قریش که شکست سختی از مسلمانان در جنگ بدر خورده بودند، برای گرفتن انتقام، راهی مدینه و در احد با سپاه اسلام روبه‌رو شدند. در غزوه احد ابتدا پیروزی به نفع مسلمانان بود، پس از فرار دشمن و رو آوردن مسلمانان به جمع‌آوری غنائم، بیشتر تیراندازان مستقر در عینین برای غنیمت‌جوئی از کوه پایین آمده و به هشدار عبدالله بن جبر و اندک نفرات باقی‌مانده گوش ندادند و به علت همین نافرمانی برخی مسلمانان از دستورات نظامی و امنیتی پیامبر، جنگ به نفع دشمن تمام شد و مسلمانان شکست خوردند. در این غزوه بسیاری از صحابه و حضرت حمزه عموی پیامبر به شهادت رسیدند (ر.ک: ابن‌سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ق: ۴۱).

***- غزوه بنی‌نضیر:** غزوه بنی‌نضیر در سال چهارم هجرت رخ داد. یهودیان مدینه پس از شکست مسلمانان در احد، به دنبال فرصتی بودند تا در مدینه شورش کنند، پیامبر پس از آگاهی از طرز فکر یهودیان بنی‌نضیر، همراه گروهی از یاران خود عازم قلعه آن‌ها شد. پیامبر به قلعه وارد نشد و در مقابل درب آن به گفتگو با سران بنی‌نضیر پرداخت. در همین حین، حضرت از حرکات و سخنان مرموز آن‌ها احساس کرد توطئه‌ای در راه است و آن‌ها قصد از بین بردن پیامبر را دارند؛ بنابراین بدون این که به یاران خود چیزی بگوید وانمود کرد که برای کاری به اطراف می‌رود و برمی‌گردد، اما راه مدینه را پیش گرفت. سپس برای سران بنی‌نضیر پیغام فرستاد که آن‌ها پیمان‌شکنی کرده و باید مدینه را ترک کنند (تفسیر مجمع‌البیان، ج ۹: ۴۲۵). در این میان منافقان دست به کار شدند و به یهودیان پیشنهاد کمک کردند و یهودیان برای دفاع، در های قلعه را بستند. پیامبر هم برای محاصره قلعه بنی‌نضیر حرکت کرد. سرانجام یهودیان تسلیم شدند و مدینه را ترک کردند (ر.ک: واقدی، ج ۱، ۴۰۹ق: ۳۸۰؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۳۹).

***- غزوه خندق (احزاب):** در سال پنجم هجرت، تعدادی از یهودیان بنی‌نضیر به مکه رفتند و قریش را بر ضد مسلمانان تحریک کردند. قریش از فرصت استفاده کرده لشکر انبوهی از گروه‌های مختلف به سوی مدینه فرستاد (واقدی، ج ۱، ۴۰۹ق: ۴۴۱ و ۴۴۲؛ ابن‌هشام، ج ۳: ۷۰۰). مسلمانان به پیشنهاد سلمان فارسی، اطراف شهر مدینه که در آن زمان مرکز اسلام بود، خندق کردند و در برابر سپاه چندین هزار نفره کفار ایستادند. حضرت علی در این جنگ سردار آنان عمرو بن عبدود را از پا

درآورد و سرانجام جنگ به نفع مسلمین تمام شد. این جنگ به دلیل اتحاد قبایل عرب به غزوه احزاب نیز معروف است. (ابن هشام، ج ۳، ۱۳۸۳ق: ۲۰۵؛ تفسیر مجمع البیان، ج ۸: ۱۳۳-۱۳۱).

***- غزوه بنی قریظه:** غزوه بنی قریظه در سال پنجم هجرت اتفاق افتاد. بنی قریظه از یهودیان اطراف مدینه بودند که با پیامبر پیمان صلح بسته بودند، ولی در غزوه احزاب پیمان شکنی کرده و به کمک قریش رفتند، بنابراین پس از جنگ احزاب، پیامبر دستور داد سپاه اسلام به سوی بنی قریظه حرکت کند. سرانجام آن ها پس از بیست و پنج روز محاصره تسلیم شدند. طایفه اوس از پیامبر خواهش کردند تا از خونشان درگذرد. حضرت فرمود اگر راضی هستید سعد معاذ که یکی از بزرگان شماست درباره شما حکم کند؟ همه پذیرفتند به این امید که سعد از آن ها طرفداری خواهد کرد، ولی سعد به کشتن مردانشان و تقسیم اموال و اسیری زنانشان حکم کرد(المغازی، ج ۲، ص ۵۱۲؛ ابن هشام، السیره النبویه، ج ۳، ص ۷۲۱؛ جامع البیان، ج ۲۰، ص ۴۶).. پیامبر حکم سعد را تایید کرد و درباره آن فرمود: سعد آنچه را خدا از فراز آسمان ها حکم داده بود، اعلام کرد(تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۹۱) و به این ترتیب همه جنگجویان آنان کشته شدند.

***- غزوه خیبر:** غزوه خیبر در سال هفتم هجرت رخ داد. تعداد زیادی از یهودیان در قلعه خیبر زندگی می کردند که با مشرکین روابط نظامی و اقتصادی داشتند. اما چون امنیت مسلمانان از سوی آنان تهدید می شد، پیامبر دستور محاصره خیبر را که ستاد مرکزی دشمن به حساب می آمد داد و به این ترتیب یهودیان تسلیم حکومت اسلامی شدند(المغازی، ج ۲، ۶۷۷-۶۳۴؛ ر.ک: سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، ص ۷۲۴).

***- فتح مکه:** فتح مکه در سال هشتم هجرت رخ داد. قریشیان در پیمان صلح حدیبیه با پیامبر عهد بسته بودند که نسبت به مسلمانان و هم پیمانان آن ها تجاوز و تعدی نکنند، اما آنان پیمان خود را شکستند و با قبیله بنی بکر همکاری کردند تا قبیله خزاعه را که هم پیمان مسلمین بود نابود سازند(ر.ک: قمی، عباس، منتهی الآمال، ج ۱، ص ۱۶۰).. پیامبر برای جلوگیری از تجاوز آنان بی خبر به سمت مکه حرکت کرد و با تدبیر شهر مکه را فتح کرد(بحار الانوار، ج ۲۱، ص ۱۱۷).

***- غزوه حنین:** در سال هشتم هجرت، قبیله هوازن لشکری بر علیه اسلام ترتیب دادند. پیامبر پس از فتح مکه از این موضوع باخبر شد و با دوازده هزار نفر به سراغ آنان در سرزمین حنین رفت. سرانجام در این جنگ سپاه دشمن شکست خوردند و تسلیم شدند (ر.ک: ابن هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ق: ۹۲۹؛ ابن سعد، ج ۲، ۴۱۸ق: ۱۳۷).

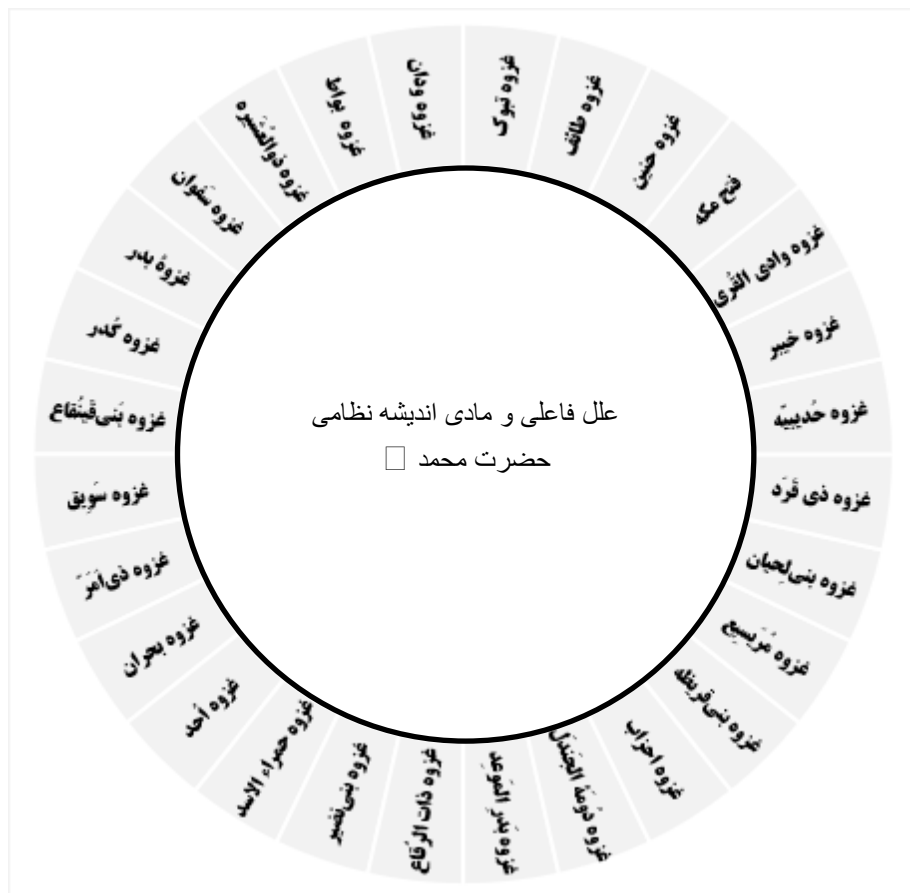
***- غزوه تبوک:** به سال نهم قمری بازرگانان نبطی که با مدینه روابط تجاری داشتند، از تصمیم

هراکلیوس / هرقل، امپراتور روم شرقی، برای حمله به مسلمانان گزارش دادند. بر اساس این گزارش، هراکلیوس با فراخوانی قبایل عرب مسیحی سرزمین‌های مرزی شام و حجاز همچون عَسَنان، جُذام و لَخم، سپاهیان خود را با شمار ۴۰۰۰۰ تن تا بلقاء، از شهرهای شام در اردن امروزی، پیش راند و خود نیز در حمص، از شهرهای شمالی سوریه، مستقر شد (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۹۹۰).

برخی علت این لشکرکشی را نامه مسیحیان عرب به هراکلیوس می‌دانند که در آن به دروغ، از درگذشت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم و قحطی سخت در شبه‌جزیره و ناتوانی اقتصادی مسلمانان گزارش داده و از امپراتور روم خواسته بودند تا برای برچیدن این دین و پیروانش تلاش نماید (ابن‌عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۳۹: ۶۳). پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم در پی احساس خطر از رومیان، با نگاشتن نامه‌های گوناگون و اعزام نمایندگانی، قبایل مسلمان بیرون از مدینه را به نبرد با رومیان فراخواند (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۹۹۰). پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم نیز با لشکری عظیم به سمت سرزمین تبوک حرکت کرد، اما اثری از سپاه روم نبود. گویا سران روم پس از آگاهی از حرکت سپاه اسلام به سرزمین تبوک، هراسیده و به کشور خود بازگشته بودند؛ بنابراین سپاه مسلمین پس از پانزده روز که از رومیان خبری نشد به مدینه بازگشتند (الصالحی، ج ۵، ۱۴۱۴ق: ۴۳۳؛ ابن‌هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ق: ۹۵۲).

در این میان، با اینکه نبردی بین مسلمانان با رومیان رخ نداد؛ اما ویژگی‌های این اعزام به یکی از دورترین و حساس‌ترین مناطق شبه‌جزیره، آن‌هم در برابر قدرت بزرگ جهان آن روز، بر اهمیت این غزوه می‌افزاید.

چارچوب نظری: پس از بررسی تعداد ۲۸ غزوه بر مبنای علل فاعلی و مادی چارچوب نظری مقاله شکل گرفت، که مطابق شکل زیر ارائه می‌گردد.

شکل ۱: چارچوب نظری تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق اطلاعات سودمندی در زمینه اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در اختیار صاحب‌نظران می‌گذارد. چون از این طریق می‌توان دانش موجود را نسبت به موضوع تحقیق افزایش داد، بنابراین توسعه‌ای است و از آن جهت که این مقاله می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان بخش نظامی، دفاعی و بخش سیاست خارجی کشور قرارگیرد و قابلیت توسعه و بسط در سایر حوزه‌ها را دارد. کاربردی می‌باشد؛ بنابراین، تحقیق حاضر از نوع «توسعه‌ای- کاربردی» است.

مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی- کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته شده و فرمت داده‌ها نیز با توجه به اسناد و منابع تاریخی احصاء شده متن می‌باشد و در مرحله تحلیل کمی به منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد علل

فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسشنامه بسته محقق ساخته استفاده شده است.

جامعه آماری در گام اول: شامل کلیه غزوات ثبت شده حضرت محمد(ص) بر اساس منابع معتبر و در گام دوم: شامل خبرگانی که در حوزه اندیشه نظامی و علوم مرتبط با آن اشرافیت دارند و ملاک انتخاب آنان به شرح زیر می باشد:

الف- متخصص حوزه علوم دینی و دفاعی باشند.

ب- نسبت به سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی ایران در حوزه دفاع مشرف باشند.

ج- فرماندهان، رؤسا و مدیران دارای مشاغل راهبردی و یا همپراز ۱۸ به بالا باشند.

د- دارای مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری و یا معادل مدارک حوزوی.

روش نمونه‌گیری در این تحقیق در گام اول به صورت تمام شمار مدارک و مستندات غزوات به عنوان نمونه مورد مطالعه استفاده شده است و در گام دوم برای اعتبارسنجی شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد از تعداد ۲۴ صاحب‌نظر که به صورت هدفمند و اطلاعات محور انتخاب شدند استفاده شده است.

جهت روایی در این مقاله در روش کتابخانه‌ای از آخرین منابع معتبر علمی مناسب با موضوع استفاده شده است. ضمن مطالعه عمیق و بررسی و درگیری چند ماهه محقق با غزوات حضرت محمد(ص)، در منابع مختلف و مستند، تجزیه و تحلیلی صورت گرفت که پس از خلاصه سازی و کدگذاری بر مبنای علل فلسفی فاعلی و مادی می‌باشد؛ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و مولفه‌ها و شاخص‌های علل فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد(ص) احصاء گردید؛ سپس مولفه‌ها و شاخص‌های احصاء شده در قالب پرسشنامه بسته در طیف لیکرت تنظیم و در نهایت اعتبار شاخص‌ها و مولفه‌های احصاء شده توسط خبرگان و از طریق محاسبه CVI و CVR و محاسبه ضریب لاوشه؛ و در روش کتابخانه‌ای به منظور تعیین پایایی ابزار از کتب مرجع، مقالات و کتب مطرح مورد استفاده مراکز دانشگاهی، رساله‌ها و پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع که همگی به تأیید اساتید راهنما و مشاور رسیده‌اند، بهره‌گیری گردید.

جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها، با توجه به ماهیت داده‌ها در این مقاله، در بخش کیفی تحلیل محتوا در خصوص امر و رای نظامی حضرت محمد(ص) و همچنین اقدامات ایشان در غزوات، متن استخراج داده‌های این پژوهش را تشکیل داده است، اساس کاربرد تحلیل محتوا در موضوعاتی است که هدف نهایی آن، کشف معنا و مقصود داده‌های موجود است که اغلب شامل الفاظ،

عبارات، مقولات و اصطلاحات می‌شود؛ واحد تجزیه و تحلیل برای استخراج معنا در این پژوهش بصورت فرایندی می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های کتابخانه‌ای، مدل مفهومی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، با ۲ بعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص طراحی گردید.

پس از پایان مطالعات کتابخانه‌ای ابتدا، پntl خبرگی با تعداد ۸ نفر از متخصصان اندیشه نظامی و استادان محترم راهنما و مشاور، جهت تایید روایی صوری برگزار که طی آن، توسط شرکت‌کنندگان مزبور نسبت به قرارگیری برخی از شاخص‌ها و انتخاب مؤلفه‌ها و ابعاد آن توافق نظری نداشتند و تصحیحاتی بر روی مدل انجام شد. سپس بر اساس یافته‌های مصاحبه و جلسه خبرگی، بر اساس نتایج پرسش‌نامه‌های خبرگان تغییراتی در شاخص‌ها صورت پذیرفت، به اینصورت که شاخص‌های چارپایان و خیمه‌های محاصره در علل مادی در مؤلفه عوامل زیرساختی حذف و شاخص ثروت و اقتصاد در علل مادی مؤلفه عوامل زیر ساختی به شاخص اقتصاد مقاومتی مبدل گردید. نتایج بررسی روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در جدول زیر ارائه شده است.

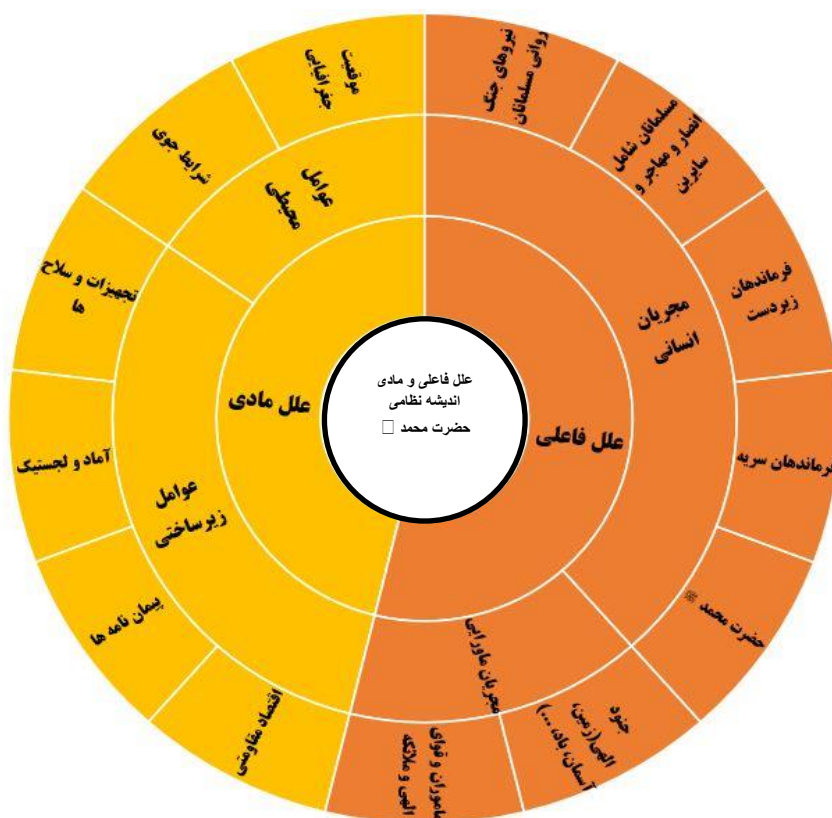
جدول ۱: روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)

آبجد	مؤلفه‌ها	مؤلفه	مقدار OM	مقدار OR	وضعیت
علل فاعلی	مجریان ماورایی	ماموران و قوای الهی و ملائکه	۱	۱	تایید
		جنود الهی(زمین، آسمان، باد، ...)	۰/۸۳	۰/۶۶	تایید
	مجریان انسانی	حضرت محمد(ص)	۱	۱	تایید
		فرماندهان سریه	۱	۱	تایید
		فرماندهان زیردست	۰/۹۱	۰/۸۳	تایید
		مسلمانان شامل انصار و مهاجر و سایرین	۱	۱	تایید
		نیروهای جنگ روانی مسلمانان	۰/۹۱	۰/۶۶	تایید
		تجهیزات و سلاح‌ها	۱	۱	تایید
		خیمه‌های محاصره	۰/۸۳	۰/۵	عدم تایید
		آمد و لجستیک	۱	۱	تایید

علل	عوامل زیر	چارپایان	۰/۵۸	عدم تایید
مادی	ساختی	پیمان نامه ها	۰/۹۱	تایید
		اقتصاد مقاومتی	۰/۷۵	بازبینی و تایید
	عوامل محیطی	موقعیت جغرافیایی	۱	تایید
		شرایط جوی	۰/۹۱	تایید

مدل نهایی تحقیق

پس از بررسی روایی محتوای مدل مفهومی در نهایت مدل علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) مشتمل بر دو بعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص به شرح زیر تدوین شد.

شکل ۲: مدل اکتشافی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد ﷺ

نتیجه گیری و پیشنهاد:

الف-نتیجه گیری

بحث در باب علل فاعلی غزوات حضرت محمد(ص): در پاسخ به سوال اول پژوهش علل

فاعلی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) شامل مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های: ماموران، قوای الهی و ملائکه - جنود الهی(زمین، آسمان، باد، ...); مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های: حضرت محمد(ص) - فرماندهان سریه - فرماندهان زیردست - مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین - نیروهای جنگ روانی مسلمانان می‌باشد.

علت فاعلی، به‌ویژه در بررسی‌های تاریخی و نظامی، نقش کلیدی در تبیین علل وقوع رویدادها و پدیده‌ها دارد. این مفهوم به عواملی اشاره دارد که مستقیماً موجب رخداد یک واقعه یا دگرگونی در ساختارها می‌شوند. به‌طورکلی، در مطالعات نظامی، علت فاعلی نه‌تنها به فرد یا گروه‌هایی اشاره می‌کند که به‌صورت مستقیم در شکل‌گیری یک نبرد یا جنگ نقش دارند، بلکه شامل نیروهای فراتر از عوامل انسانی نیز می‌شود، به‌خصوص در چارچوب اعتقادی و معنوی که به تبیین عوامل ماورایی نیز می‌پردازد.

این ترکیب از علل فاعلی، که شامل هر دو بُعد ماورایی و انسانی است، نشان‌دهنده یک دیدگاه جامع و چندبعدی است که جنگ و نظامی‌گری را نه‌تنها از منظر صرفاً نظامی، بلکه از جنبه‌های اعتقادی و روحی نیز تبیین می‌کند. این نگاه چندلایه، بینش خاصی از تعامل انسان و نیروهای فراانسانی در اسلام ارائه می‌دهد که می‌تواند درک بهتری از موفقیت‌ها و چالش‌های تاریخ نظامی اسلام فراهم کند.

بحث در باب علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص): در پاسخ به سوال دوم پژوهش علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های: تجهیزات و سلاح‌ها - آماد و لجستیک - پیمان نامه‌ها - اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های: موقعیت جغرافیایی - شرایط جوی می‌باشد.

علت مادی، به‌ویژه در بررسی‌های نظامی و راهبردی، به عوامل و عناصر مادی اشاره دارد که زیربنای یک پدیده یا رویداد نظامی را تشکیل می‌دهند. این مفهوم، در تحلیل جنگ‌ها و عملیات نظامی، اهمیت بسزایی دارد؛ زیرا شرایط و امکانات مادی، بستر و ابزارهای عملیاتی مورد نیاز را فراهم می‌آورند و می‌توانند به میزان زیادی در موفقیت یا شکست تاثیرگذار باشند.

بنابراین، در اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، علت مادی به عنوان پایه و بنیان عملیات نظامی

نقش آفرینی می‌کرد و شامل طیفی از منابع و شرایط بود که قابلیت و توان عملیاتی را افزایش می‌داد. این ترکیب از عوامل زیرساختی و محیطی، یک رویکرد واقع‌گرایانه به جنگ و مبارزه را نشان می‌دهد که بر اساس ظرفیت‌های واقعی و منابع در دسترس، طراحی شده و به مدیریت بهتر شرایط جنگی منجر می‌شد.

ب- پیشنهادها

الف- در تدریس عملیات‌های هشت سال دفاع مقدس، شاخص‌های احصاء شده علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) را موردتوجه قرار داده تا دانش پژوهان بر اساس شاخص‌های موردنظر درک بهتری از دفاع مقدس کسب کنند.

ب- در برنامه تفصیلی دوره‌های افسری در نیروهای مسلح، نسبت به تبیین و تشریح شاخص‌های علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) اقدام نمایند.

پ- با توجه به کارکردهای اثبات‌شده و موفقیت علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) چه از لحاظ آموزه‌های اسلامی و چه از نظر اخلاقی و نظامی، نسبت به نهادینه‌سازی اندیشه نظامی رسول خدا ﷺ در سازمان‌های نیروهای مسلح اهتمام شود.

ت- علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) طی یک تحقیق با اندیشه نظامی به کار رفته در هشت سال دفاع مقدس تطبیق داده شده و چراغ راهی برای آینده ترسیم گردد.

فهرست منابع:

- قرآن کریم؛ ناصر مکارم شیرازی، قم، انتشارات جمهوری
- نهج البلاغه؛ ترجمه و تفسیر: علامه محمدتقی جعفری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- امام خمینی (رحمت الله علیه)، (۱۳۸۵)، صحیفه نور، ج ۱ تا ۲۲، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی (رحمت الله علیه)، (۱۳۶۴)، تحریر الوسیله، ج ۱ تا ۴، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، بیانات قابل دسترسی در Khamenei.ir
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی) نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه بیانات ۱۳۶۹/۰۹/۱۹-۱۳۶۹/۰۹/۱۴-۱۳۸۸/۰۲/۲۸-۱۳۸۷/۱/۱
- الف- منابع فارسی**
- توکلی زاده، حسین؛ ساجدی فر، محمد؛ ساغری، مهدی؛ عبدالهی، شهرام؛ مرادی، قاسم، (۱۳۸۹)، نقش دین در مقابله با جنگ نرم، تهران، سازمان بسیج مستضعفین.
- جمشیدی، محمد حسین، (۱۳۸۰)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، چاپ اول، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- جمشیدی، محمد حسین، (۱۳۸۹)، مبانی اندیشه نظامی در اسلام، چاپ اول (۱۳۸۹)، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).
- خان‌احمدی، اسماعیل؛ یزدانی، حسن، (۱۳۹۱)، راهبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمت الله علیه)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خوانساری، محمد (۱۳۷۷)، منطق صوری (دوره مختصر)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۷۳۳، چاپ سیزدهم.
- سبحانی، جعفر (۱۳۶۳)، فروغ ابدیت، تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر علیه‌السلام، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، قم، انتشارات نشر دانش اسلامی.
- سلیمان، محمد، (۱۳۹۸)، اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد(ص)، ۱، انگلستان، دانشگاه لیدز.
- سهرابی، محمد، (۱۳۷۹)، استراتژی دفاعی در اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه)، تهران،

دانشگاه تربیت مدرس.

- شاهقلیان قهفرخی، رضا، (۱۳۹۹)، **مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وسلم)**، تهران، دانشگاه افسری امام حسین (علیه‌السلام).
- عبدی، فریدون، (۱۳۹۸)، **نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه‌السلام)**، تهران، دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام).
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی‌تا)، **محمد رسول الله (صلی‌الله‌علیه‌وسلم)**، چاپ اول (بی‌تا)، تهران، دفتر نشر نویداسلام.
- علامه مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۵). بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۲۱۷. تهران: انتشارات اسلامیه.
- عمید، حسن، (۱۳۶۰)، **فرهنگ عمید**، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- معین، محمد، **فرهنگ معین**، انتشارات امیرکبیر.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۲)، **لغتنامه دهخدا**، تهران، دانشگاه تهران.
- رشیدزاده، فتح‌ا...، (۱۳۸۹)، **تبیین اندیشه نظامی فرماندهی معظم کل قوا (مد ظله العالی)**، نشریه مدیریت نظامی، شماره ۳۷.
- رشیدزاده، فتح‌ا...، (۱۳۹۴)، **تبیین فرازهایی از اندیشه نظامی - دفاعی فرماندهی معظم کل قوا (مد ظله العالی)**، تهران، انتشارات دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام).
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۸۶)، **منتهی الأمال یا زندگی چهارده معصوم (علیه‌السلام)**، چاپ انصارالمهدی، تهران، انتشارات جهان‌آرا، چاپ اول.
- کرم نیا، رضا، (۱۳۹۱)، **ارائه الگوی راهبردی براساس اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گروه مطالعات دوره چهاردهم دانشکده امنیت (۱۳۸۹)، **تدوین الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار ملی جمهوری اسلامی ایران**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گوکالپ^۱، حسین، (۱۳۹۵)، **زندگی حضرت محمد (ص)** از نظر نبردها و سفرها، ۲، ترکیه، دانشگاه سلجوق.
- عسگری، محمود، (۱۳۹۱)، **ویژگی‌ها و مؤلفه‌های کلیدی اندیشه نظامی امام خامنه‌ای (مد ظله العالی)**، مجموع

¹ Huseyin Gokalp

² The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

- مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای^(مد ظله العالی)، معاونت سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، تهران.
- آقاجانی، احمد؛ عسگری، محمود، (۱۳۹۰)، نقش‌آفرینی اتاق‌های فکر در سیاست‌گذاری دفاعی-امنیتی، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره سی و دوم، ۱۳۷-۱۷۲.
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی‌تا)، همسران رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، دارالتبلیغ اسلامی.

ب- منابع عربی

- ابن‌سعد، محمد بن سعد، (۲۳۰ ق)، الطبقات الکبری، به کوشش محمد عبدالقادر، (۱۴۱۸ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۷۹). مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱، ص ۲۳۸. قم: انتشارات علامه.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، (۷۷۴ ق)، البدایة و النهایة، به کوشش علی شیر، (۱۴۰۸ ق)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، السیره النبویه، (۷۷۴ ق)، به کوشش مصطفی عبدالواحد، (۱۳۹۶ ق)، بیروت، دار المعرفه.
- ابن هشام حمیری، عبدالملک، السیره النبویه، (۲۱۳ ق/۲۱۸ ق)، به کوشش محمد محیی الدین، (۱۳۸۳ ق)، مصر، مکتبه محمد علی صبیح.
- الصالحی، محمد بن یوسف، (۹۴۲ ق)، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، به کوشش عادل احمد و علی محمد، (۱۴۱۴ ق)، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- الطبرسی، (۵۴۸ ق)، مجمع البیان، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۱۵ ق)، بیروت، اعلامی.
- الطبری، (۳۱۰ ق)، جامع البیان، به کوشش صدقی جمیل، (۱۴۱۵ ق)، بیروت، دار الفکر.
- الطبری، محمد بن جریر، (۳۱۰ ق)، تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک)، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۰۳ ق)، بیروت، اعلامی.
- مقریزی، تقی الدین احمد، (۸۴۵ ق)، امتاع الاسماع، (۱۴۲۰ ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- واقدی، محمد بن عمر، (۲۰۷ هـ ق)، المغازی، به کوشش مارسدن جونز، (۱۴۰۹ ق) بیروت.
- واقدی، محمد بن عمر، (۲۰۷ هـ ق)، المغازی، چاپ دوم (۱۳۷۶)، قم، دفتر تبلیغات اسلام.
- یعقوبی، احمد بن یعقوب، (۲۹۲ ق)، تاریخ یعقوبی، ترجمه: محمد ابراهیم آیتی، (۱۳۶۶)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

پ - منابع انگلیسی

- Heritage Dictionary, The American, (1389) , 5th Edition.

ت - جزوات درسی

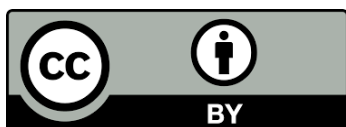
- آقامحمدی، داود، (۱۳۹۹)، جزوه درس اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- زهدی، یعقوب، (۱۴۰۱)، جزوه درس اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی.

ت - سایت ها:

www.khamenei.ir

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

اندیشه نظامی نادرشاه افشار

حسین ولی‌وند زمانی^۱، اسماعیل قمریان معمره^۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۰۷

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۴

چکیده

تبیین اندیشه‌ی نظامی یک کشور در یک دوره‌ی تاریخی و نقش آن در شکل‌گیری اندیشه‌ی دفاعی، موضوعی قابل توجه و قابل تأمل است. بُعد نظامی اندیشه‌ی دفاعی مهم‌ترین بُعد از ابعاد آن می‌باشد؛ چرا که وظیفه برقراری و حفظ امنیت کشورها، رمز بقاء آن‌ها در این بُعد تعریف می‌گردد؛ بنابراین برای بررسی عوامل و زمینه‌های پیدایش اندیشه نظامی نیازمند شناخت حوزه‌های اندیشه و مبانی آن هستیم که برای تبیین آن، افراد شاخص، سلسله‌های تاریخی و مکاتب مختلف گزینه‌های مناسبی هستند و در این میان نادرشاه افشار که یکی از نبوغ تاریخی ایران بوده، تبیین اندیشه نظامی ایشان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ بر همین اساس سؤال اصلی تحقیق، بدین صورت مطرح گردید که: «اندیشه نظامی نادرشاه افشار چگونه بوده است؟»

تحقیق حاضر از نظر نوع روش، توصیفی-تحلیلی است و از آنجایی که تحقیق حاضر به دنبال شناخت تبیین اندیشه نظامی نادرشاه افشار می‌باشد، لذا از نوع موردی یا زمینه‌ای است. تحقیق حاضر از آنجایی که داده‌های کیفی تحقیق از طریق مطالعه منابع مختلف مرتبط با موضوع تحقیق، گردآوری شده، دارای رویکرد کیفی است. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که اندیشه نظامی نادرشاه افشار، مشتمل بر سه بعد: ۱- مبانی نظری، اعتقادی و ایران‌دوستی موثر بر اندیشه‌های نظامی نادرشاه افشار با سه مولفه و ۷۸ زیرمولفه ۲- تحولات سیاسی و نظامی دوران نادرشاه افشار با دو مولفه و ۲۰ زیرمولفه ۳- تفکرات و تجارب نظامی نادرشاه افشار از جنگ‌ها با دو مولفه و ۱۰۴ زیرمولفه می‌باشد.

واژگان کلیدی: اندیشه نظامی، نادرشاه افشار، مبانی نظری و اعتقادی، تحولات سیاسی و نظامی، تفکرات و تجارب نظامی

^۱ - دانشیار دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا. ایمیل: hvz42@hotmail_com

^۲ - دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی گرایش اندیشه نظامی (نویسنده مسئول) ایمیل نویسنده:

مقدمه

اندیشه‌ی نظامی، به دلیل اینکه امری انسانی است، علاوه بر همیشگی بودن، «همگانی» و «همه جایی» نیز می‌باشد، زیرا آدمیان در درون جوامع زندگی می‌کنند و در این جوامع، ضرورت بررسی و طرح امور نظامی به شکل اساسی و منسجم ظاهر می‌شود. همچنین اندیشه‌ی نظامی به دلیل انسانی بودن راه‌گشای انسان در زندگانی به ویژه زندگانی نظامی و امنیتی او می‌باشد. اندیشه‌ی نظامی به فرد بینشی می‌دهد که در سایه‌ی آن بتواند ضمن شناخت و تجزیه و تحلیل وضعیت دفاعی و رزمی جامعه، نیروها، امکانات و مقتضیات زمانی، جایگاه و نقش خود را مشخص نماید. بر این مبنا دانستن اندیشه‌های نظامی و دفاعی نه تنها برای نیروهای نظامی و دفاعی جامعه بلکه برای هر فردی که «دفاع» و «رزم»، به نوعی با زندگی او ارتباط امری ضروری و حیاتی محسوب می‌شود.

اندیشه‌ی نظامی ایرانیان، خصوصاً نادرشاه افشار که یک نابغه بوده، باوجود منابع بسیار غنی تاریخی که در این رابطه وجود دارد، متأسفانه دارای شکل تدوین شده‌ای نمی‌باشد. بنابراین محقق درنظر دارد با توجه به موارد بیان‌شده، اندیشه‌ی نظامی نادرشاه افشار را تبیین و تدوین نماید.

شاید تاکنون به این جنبه از پیشرفت نادرشاه توجه نشده بود که او مسند خود را از شبانی به پادشاهی رسانده و این نشان دهنده عمق اندیشه‌های نظامی و سیاسی اوست که باعث شده او را به بالاترین جایگاه آن زمان جامعه برساند. ایران ده سال پیش از فتح دهلی یعنی در سال ۱۷۲۹ میلادی در وضعیتی آشفته، ناگوار و تحقیرآمیز قرار داشت. اصفهان، پایتخت ایران به مدت ۷ سال در اشغال بود. ترک‌ها و روس‌ها بخش‌های زیادی از ایالات شمالی و غربی را اشغال کرده بودند. نادر در عرض یک دهه تمام دشمنان ایران را شکست داد و این کشور را به قدرت برتر سرزمین‌های میان‌کوه‌های قفقاز و رود جمنا تبدیل کرد. چنین کاری در تغییر کشورها رویدادی کم‌نظیر و برجسته به‌شمار می‌آید (اکس‌ورسی، م.ا، ۱۳۸۹، ۲۴-۲۵).

انتظار می‌رود با پژوهش و بررسی اندیشه‌ها و مهارت‌های نادرشاه بتوان راهکارهایی جهت بهبود شرایط ایران کنونی که در محاصره تحریم و دشمنان اسلام قرار گرفته، پیشنهاد گردد، تا بتوان گامی مثبت در جهت تبدیل ایران به قدرت منطقه برداشت. ضمن اینکه الگوسازی برای نسل جوان، تقویت حس وطن دوستی و افزایش پابندی به اعتقادات دینی از دیگر اهداف جانبی مد نظر نویسنده از تدوین این مقاله می‌باشد.

در برخی موارد مانند جنگ کرنال که مابین ایران و هند اتفاق افتاد، آرایش جنگی و راهکارهای نظامی نادرشاه افشار همچنان پس از دویست و شصت سال بر مبنای کتاب های تاریخ اروپایی در مدارس نظامی تدریس می شود، حتی تعدادی از مورخان نظامی ایران نیز به تصور صحیح بودن، آن را در کتاب های خود منعکس کرده اند (مروی، ۱۳۹۸: ۱۷)؛ بنابراین مسئله اصلی این پژوهش، شناخت ناکافی و درک ناکامل از اندیشه نظامی نادرشاه افشار است و بر همین اساس، هدف اصلی این تحقیق «تبیین اندیشه نظامی نادرشاه افشار» می باشد.

مبانی نظری

-پیشینه شناسی:

از طریق بررسی منابع مرجع درباره موضوع تحقیق و نیز پژوهش های دانشگاهی، تعدادی از پیشینه های پژوهشی مرتبط با موضوع، به شرح ذیل ارائه شده است.

۱) سید هاشم آقاچری و همکاران، در مقاله خود با موضوع: «تاثیر سیاست نظامی گری نادرشاه افشار بر تجارت خارجی ایران» که در سال ۱۳۹۷ در فصلنامه تاریخ نامه ایران بعد از اسلام انتشار یافته، به این نتایج دست یافتند که: رویکرد نظامی گری نادرشاه که به اخذ مالیات های سنگین از تولیدکنندگان و تخریب زیرساخت های کشاورزی، تجاری و ناامنی داخلی منجر شد، کاهش تولید اصلی ترین کالاهای صادراتی ایران یعنی ابریشم و پشم را در پی داشت. کاهش کالاهای تجارتي ذکر شده باعث افزایش قیمت آن ها شد که در نتیجه تجارت خارجی ایران را تحت شعاع قرار داد. کمپانی های خارجی در این دوره متأثر از وضعیت داخلی ایران، با کاهش سودآوری مواجه شدند، در نتیجه این شرایط، سطح فعالیت ها و تعاملاتشان با ایران به میزان قابل ملاحظه ای کاهش یافت.

۲) جهانبخش ثواقب و همکاران، در مقاله ای با عنوان «سیاست نظامی نادرشاه افشار در قفقاز» که در سال ۱۳۹۸ و فصلنامه تاریخ روابط خارجی انتشار یافته در نتایج پژوهش خود به این موارد اشاره نمود: سقوط دولت صفوی در ایران و فقدان حکومت مرکزی قدرتمند، قفقاز را صحنه منازعات و رقابت دولت های عثمانی و روسیه با ایران نمود. دولت عثمانی به بهانه حمایت از هم کیشان سنی خود و دولت روسیه به بهانه حمایت از مسیحیان قفقاز، شروع به قدرت نمایی و تصرف نواحی مختلف این منطقه کردند. ظهور نادر در صحنه سیاسی ایران سبب شد که این دولت ها، بر سر مسائل قفقاز با وی وارد منازعات جدی و بلندمدت شوند. نادرشاه به مدت یک دهه با جنگ های طولانی مدت در اران،

شروان، ایروان، گرجستان و داغستان توانست حاکمیت ایران بر قفقاز را احیاء کند. هدف این مقاله، بررسی فتوحات سیاسی و نظامی نادر، پیش و پس از رسیدن به سلطنت در منطقه قفقاز است که به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است. یافته پژوهش حاضر حاکی از آن است که سیاست‌های واقع‌گرایانه و حساب‌شده نادرشاه در قفقاز، ضمن برقراری حاکمیت دگرباره ایران بر این منطقه، جدایی قفقاز از ایران را تا اوایل دوره قاجاریه به تعویق انداخت.

۳) هومان محمدی شرف آباد و همکار در مقاله خود با عنوان «نیروی دریایی تجاری-نظامی ایران در خلیج فارس در عصر نادرشاه افشار» که در سال ۱۳۹۹ و در فصلنامه مطالعات خلیج فارس انتشار یافته به این نتایج دست یافتند: مقارن با روی کار آمدن نادرشاه افشار در ایران (قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی) خلیج فارس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد. کمپانی‌های هند شرقی اروپایی (انگلیس، هلند و فرانسه) و نیز همسایگان ایران (ترکیه عثمانی و عمان) در این مقطع فعالانه به دنبال اهداف سیاسی و تجاری خود در خلیج فارس بودند. نادرشاه با اشراف بر این موضوع، با کاهش نفوذ سیاسی و نظامی عثمانی و عمان در خلیج فارس و سرزمین‌های مجاور آن و همچنین افزایش تجارت بازرگانی خلیج فارس که بیشتر در دست کمپانی‌های هند شرقی اروپایی بود، روابط خارجی خود را بیشتر از هر حوزه دیگر در خلیج فارس متمرکز کرد. این مقاله به شیوه توصیفی - تحلیلی با ارایه چشم‌اندازی از فراز و نشیب‌های روابط سیاسی و تجاری، به بازتاب اهمیت خلیج فارس در روابط خارجی ایران و همچنین سابقه کشتی‌سازی و اهمیت نیروی دریایی ایران عصر نادری، در خلیج فارس می‌پردازد.

- مفهوم‌شناسی:

تبیین: اصطلاح تبیین فرایندی است، عقلی - تحقیقی (معرفتی) که براساس دلیل و برهان و به‌شیوه‌ای منسجم و منطقی، به بررسی جنبه یا جنبه‌های گوناگون یک مسئله پرداخته و از پیدایش مسأله‌ی مجهول یا امر مبهم، به‌وجود می‌آید. (جمشیدی، ۱۳۹۹، ۷۰).

اندیشه: اندیشه عبارت است از مجموعه تلاش‌های ذهنی دارای انسجام منطقی، چارچوب مشخص، مبنا، مستدل و با اهمیت درباره‌ی موضوعاتی خاص چون سیاست، اقتصاد، جامعه، فرهنگ، دفاع، نظام و ... (درویشی سه‌تلانی و نقدی عشرت‌آباد، ۱۳۹۶: ۱۴).

اندیشه نظامی: به مجموعه‌ای از تفکرات مرتبط با امور نظامی (مبانی، اصول، مفاهیم و دیدگاه‌های مرتبط با دکترین‌ها، استراتژی‌ها، تاکتیک‌ها و فلسفه‌های جنگ و دفاع و ...) است که چگونگی تشکیل به

کارگیری قدرت نظامی را برای تحقق اهداف نظامی در راستای تحقق امنیت ملی بیان می‌کند. این تفکر دارای ویژگی‌های منسجم، مستدل، اصولی و مبنایی و مهم و دارای چهارچوب نظری است. (آقامحمدی، ۱۴۰۳: ۱۹)

مبانی نظری اندیشه نظامی

اندیشه نظامی به مجموعه اصول، نظریه‌ها و روش‌هایی اطلاق می‌شود که جهت برنامه‌ریزی، اجرا و تحلیل عملیات نظامی در سطوح کلان و خرد به کار می‌رود. این مفهوم، بر پایه تجربه‌های تاریخی، تحولات فناوری، و الزامات امنیتی مدرن شکل می‌گیرد. (Smith & Lee, 2021) در رویکرد نوین، اندیشه نظامی تنها محدود به جنگ افزارهای سنتی نیست، بلکه حوزه‌هایی مانند جنگ سایبری، عملیات چنددامنه‌ای، و مدیریت بحران‌های امنیتی غیرمتعارف را نیز دربر می‌گیرد (Johnson et al., 2020).

اندیشه نظامی به مجموعه اصول، نظریه‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی، اجرا و تحلیل عملیات دفاعی و امنیتی گفته می‌شود که بر پایه تجربه‌های تاریخی، نیازهای جغرافیایی-استراتژیک، و تحولات فناوری در یک کشور شکل می‌گیرد (رضایی و موسوی، ۱۴۰۰). در رویکرد ایرانی، این مفهوم علاوه بر ابعاد کلاسیک دفاعی، بر مقاومت، نوآوری بومی، و امنیت نرم (مانند جنگ روانی و رسانه‌ای) تأکید ویژه دارد (حسینی و جعفری، ۱۳۹۹).

اندیشه نظامی را میتوان به مثابه مثلثی تصور نماییم که سه عنصر مبانی نظری و عقیدتی، تفکرات و تجارب نظامی و تحولات سیاسی و نظامی (مبانی سیاسی- نظامی) سه رأس آن را تشکیل میدهند.

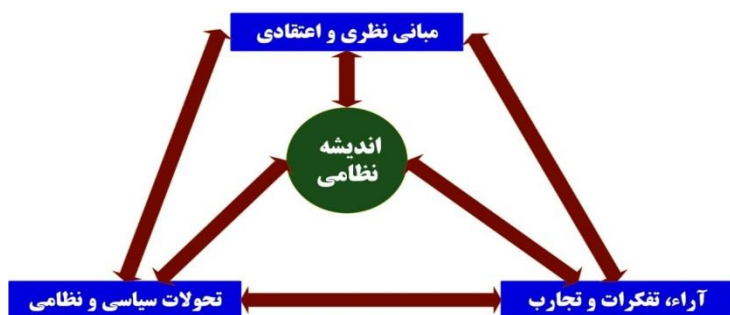
چارچوب نظری تحقیق

با توجه به اینکه فیض معتقد است که موضوع اندیشه نظامی از زاویه ای همان موضوع سایر معارف و علوم نظامی است به عبارت دقیق تر «امر نظامی» یا «زندگانی نظامی» موضوع اصلی اندیشه نظامی تلقی میگردد که از منظر این دانش و به مثابه نظریات و اندیشه ها نه به مثابه کنشها و رفتارها مورد بررسی قرار میگیرد. (فیض، ۱۳۸۰: ۱۷) میتوان نتیجه گرفت که برای دستیابی به اندیشه نظامی یک اندیشمند باید اندیشه آن را به مثابه نظریه مورد بررسی قرار داد. از آنجاکه (بالاک) معتقد است که تئوری یا نظریه، تصویری نمادین از موضوعی است که از انسجام منطقی و توانمندی لازم برای تبیین مسائل و موارد خاص و موردی برخوردار است. یکی از مهمترین ابعاد نظریه ها، «ایده ها» و «مفاهیم» بنیادی و تعیین کننده هستند. هر نظریه از تعدادی مفهوم و ایده تشکیل شده است که کار آنها روشن کردن راه تبیین گر و محقق است. (بالاک، ۱۳۷۲: ۱۱۸) و از آنجاکه این پژوهش به دنبال دستیابی به

اندیشه نظامی (نظریه نظامی) نادرشاه افشار می‌باشد، جهت رسیدن به این مهم میبایست ابتدا مفاهیم و سپس قوانین کلی (سازه‌های) اندیشه نظامی نادرشاه افشار را بدست آورد.

دکتر جمشیدی که معتقد است که در بیان مسائل اندیشه نظامی دو بحث مطرح است: ۱- معروض که همان موضوع دانش است. ۲- عوارض که همان مسائل دانش هستند. بنابراین (پرسشهای اساسی و همیشگی) مسائل اصلی اندیشه نظامی را تشکیل میدهند و کار اندیشمند این است که از طریق تأمل و اندیشه به آنها پاسخ گوید به مسائل و مفاهیمی چون «جنگ»، «صلح»، «پیروزی»، «قدرت»، «اقتدار»، «تهدید»، «ساختار و سازمان»، «فرماندهی و مدیریت»، «نیرو»، «دشمن»، «راهبرد نظامی دکترین نظامی»، «امنیت»، «تهدیدات» و... از مسائل اساسی اندیشه نظامی هستند. (جمشیدی: ۱۳۹۹: ۱۳)

با توجه به نظر وی تصور ذهنی اندیشمند نظامی از مفاهیمی همچون «جنگ»، «صلح»، «پیروزی»، «قدرت»، «اقتدار»، «تهدید»، «ساختار و سازمان»، «فرماندهی و مدیریت»، «نیرو»، «دشمن»، «راهبرد نظامی»، «دکترین نظامی»، «امنیت»، «تهدیدات» می‌تواند تشکیل دهنده اندیشه نظامی یک فرد باشند، پس میتوان نتیجه گرفت که هر اندیشه نظامی با تصویری که اندیشمند از آن مفاهیم در ذهن خود دارد ایجاد میگردد. با توجه این که دکتر محمدحسین جمشیدی اندیشه نظامی را تفکرات و تجارب نظامی و دفاعی به علاوه مبانی نظری اندیشه ها همگام با تحولات نظامی، میداند، پس میتوان نتیجه گرفت که میتوان با احصاء مبانی نظری و اعتقادی، تحولات سیاسی و نظامی و تجارب نظامی و آراء و تفکرات نادرشاه افشار دست یافت. با توجه به جمع موارد مطرح شده چارچوب نظری جهت دستیابی به اندیشه نظامی نادرشاه افشار از نظر محقق مطابق با تصویر شماره ۱ است.

شکل ۱: چارچوب نظری تحقیق

مبانی نظری اندیشه نظامی نادرشاه

مبانی نظری اندیشه نظامی نادرشاه نادرشاه بر سه اصل استوار بود: ۱- تمرکز قدرت: حذف نهادهای موازی و ایجاد فرماندهی واحد (شیرزادی، ۱۴۰۱)؛ ۲- انعطاف‌پذیری تاکتیکی: استفاده از نیروهای سواره سبک برای غافلگیری دشمن (کرمی، ۱۳۹۹)؛ ۳- اقتصاد جنگ: تأمین هزینه‌ها از طریق غنایم و مالیات‌های سنگین (محمدي، ۱۴۰۰)

به گفته علیزاده (۱۴۰۲)، نادرشاه با الهام از سنت‌های نظامی صفوی و شیوه‌های جنگی آسیای میانه، مدلی ترکیبی از «جنگ سیال» و «محاصره اقتصادی» را توسعه داد.

سازماندهی ارتش افشاری

ارتش نادرشاه متشکل از: ۱- سواره نظام سبک: عشایر ترکمان و افشار با توانایی حرکت سریع (جعفری، ۱۴۰۱)؛ ۲- پیاده‌نظام منظم: مجهز به تفنگ‌های فیلدهای و توپ‌های جنگی (نوروزی، ۱۴۰۲)؛ ۳- مهندسان جنگ: برای ساخت سازه‌های محاصره و پل‌های موقت (امیری، ۱۴۰۰).
نادرشاه با ایجاد سیستم تدارکات متمرکز، امکان حرکت ارتش در مسیرهای طولانی (مانند حمله به هند) را فراهم کرد (زارعی، ۱۴۰۱).

نادرشاه با ایجاد یک ساختار فرماندهی متمرکز، قدرت تصمیم‌گیری را از دست سران قبایل خارج کرد و آن را به فرماندهان وفادار به خود سپرد. این نظام سلسله‌مراتبی، کارایی عملیات‌های بزرگ را افزایش داد (رضایی و موسوی، ۱۴۰۰).

ساختار فرماندهی متمرکزی که او ایجاد کرده بود، بدین شرح است: ۱- فرمانده کل قوا: شخص نادرشاه به عنوان تصمیم‌گیرنده نهایی؛ ۲- فرماندهان منطقه‌ای: افرادی مانند تقی‌خان شیرازی و ابراهیم‌خان افشار که مسئولیت جبهه‌های مختلف را برعهده داشتند (شیرزادی، ۱۴۰۱).

راهبردهای کلان نادرشاه

نادرشاه همواره راهبردهای ذیل را اتخاذ می‌نمود: ۱- حمله پیشدستانه: نبرد دامغان (۱۷۲۹) علیه افغان‌ها نمونه‌ای از نابودی دشمن قبل از تجدید قوا (سلطانی، ۱۴۰۰)؛ ۲- جنگ فرسایشی: محاصره قلعه‌های عثمانی در بین‌النهرین برای تضعیف روحیه دشمن (رضوانی، ۱۴۰۲)؛ ۳- استفاده از اتحادهای موقت: همکاری با روسیه علیه عثمانی‌ها (شاهدی، ۱۴۰۱)؛ ۴- ترساندن دشمن: قتل عام‌های نمادین (مانند کشتار دهلی) به عنوان ابزاری برای بازدارندگی روانی (حسینی، ۱۳۹۹).

تاکتیک‌های میدانی نادرشاه

نادرشاه از تاکتیک‌های ذیل در میداین نبرد استفاده می نمود: ۱- جنگ روانی: نمایش قدرت با گردن زدن اسرا در میدان نبرد (حسینی، ۱۳۹۹)؛ ۲- شبیخون شبانه: استفاده از تاریکی برای حمله به اردوگاه دشمن (کاویانی، ۱۴۰۰)؛ ۳- تقسیم نیروها: پراکندن سپاه به گروه‌های کوچک برای محاصره دشمن (موسوی، ۱۴۰۰).

اقتصاد جنگ

نادرشاه هزینه‌های نظامی را از این طرق به دست می آورد: ۱- غنائم جنگی: غارت دهلی (۱۷۳۹) و انتقال ثروت به ایران (جعفری، ۱۴۰۱)؛ ۲- مالیات‌های اضطراری: افزایش فشار بر کشاورزان و تجار (محمدی، ۱۴۰۰)؛ ۳- استخراج معادن: استفاده از مسجدسلیمان برای تولید توپ (امیری، ۱۴۰۰) تامین می کرد، اما این سیاست‌ها به شورش‌هایی مانند قیام بختیاری‌ها انجامید (زارعی، ۱۴۰۱).

تمرکزگرایی و قدرت مطلقه

نادرشاه با الهام از الگوی حکومت‌های متمرکز شرقی، قدرت را در دستان خود متمرکز کرد تا از تفرقه‌های داخلی جلوگیری نماید. او با انحلال نهادهای موازی و حذف رقبا، فرماندهی واحد نظامی را پایه‌ریزی نمود (رضایی و موسوی، ۱۴۰۰). این تمرکزگرایی به او امکان می داد تصمیم‌گیری‌های سریع و بدون دخالت گروه‌های قبیله‌ای یا سیاسی اتخاذ کند (شیرزادی، ۱۴۰۱).

نوآوری‌های فناورانه

- توپخانه متحرک: استفاده از توپ‌های سبک‌وزن برای همراهی با سواره نظام در نبردهای صحرایی (کاویانی، ۱۴۰۰)؛

- تجهیزات محاصره: ساخت برج‌های چوبی و منجنیق برای تسخیر قلعه‌ها (شاهدی، ۱۴۰۱).

تأثیر جغرافیا بر اندیشه نظامی

- استفاده از موانع طبیعی: دفاع از مرزهای شمالی با استفاده از کوهستان‌های قفقاز (نوروزی، ۱۴۰۱)؛
- حمله از مسیرهای غیرمنتظره: حرکت سپاه از کویر لوت برای غافلگیری دشمن در نبردهای شرق ایران (جعفری، ۱۴۰۰).

ایدئولوژی سیاسی و مشروعیت‌سازی

- احیای امپراتوری ایران: نادرشاه با تأکید بر احیای مرزهای تاریخی هخامنشیان، مشروعیت خود را با افتخارات ملی گره زد (رضوانی، ۱۴۰۲)؛

- کاهش تنش‌های مذهبی: اعلام مذهب جعفری به عنوان مذهب پنجم اهل سنت برای جلب حمایت سنی‌ها (کرمی، ۱۳۹۹).

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نظر نوع روش، توصیفی-تحلیلی است و از آنجایی که تحقیق حاضر به دنبال شناخت تبیین اندیشه نظامی نادرشاه افشار می‌باشد، لذا از نوع موردی یا زمینه‌ای است. تحقیق حاضر از آنجایی که داده‌های کیفی تحقیق از طریق مطالعه منابع مختلف و هم چنین نشست تخصصی مرتبط با موضوع تحقیق، گردآوری شده، دارای رویکرد کیفی است.

جامعه آماری تحقیق، مشتمل بر کتب، مقالات، رساله دکتری و پایان نامه‌ها و همچنین اسناد و مدارک (شامل کلیه اسناد و مدارک مرتبط با موضوع تحقیق) است.

روش گردآوری اطلاعات؛ از آنجا که این تحقیق به دنبال تبیین اندیشه نظامی نادرشاه افشار می‌باشد، از روش کتابخانه‌ای برای گردآوری اطلاعات لازم استفاده شده است. در این روش تعاریف، مفاهیم، تاریخچه، اسناد و مدارک و... از طریق فیش‌برداری مورد مطالعه قرار گرفته است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات؛ اطلاعات کیفی جمع‌آوری شده حاصل از بخش کتابخانه‌ای (کتاب‌ها، مقالات، پایان نامه‌ها و...) و در بخش میدانی (نشست تخصصی) به روش تحلیل محتوا و با استفاده از نرم افزار مکس کیودا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. پس از مطالعه منابع و گردآوری متن خبرگان در نشست تخصصی، تحلیل کیفی اطلاعات و طی سه مرحله کدگذاری: «کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی» انجام شده است.

تجزیه و تحلیل اطلاعات و یافته‌های تحقیق

اطلاعات حاصل از مطالعه منابع، با پیروی از سؤال مربوطه به روش کیفی تحلیل و با استفاده از نرم افزار مکس کیودا کدگذاری شده که تحلیل کیفی اطلاعات به شرح ذیل انجام شده است.^۱

جدول ۱: تحلیل کیفی اطلاعات

منبع / خبره	گزاره	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
(کرمی، ۱۳۹۹)	کاهش تنش‌های مذهبی: اعلام مذهب جعفری به عنوان مذهب پنجم اهل	کاهش تنش‌های مذهبی	مبانی اعتقادی و	مبانی نظری،

۱ - به دلیل محدودیت در تعداد صفحات مقاله، تحلیل کیفی بطور خلاصه و جدول ۱ به عنوان نمونه آورده شده است.

منبع / خبره	گزاره	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
	سنت برای جلب حمایت سنی‌ها		ایراندوس تی	اعتقادی و ایراندوس تی موثر بر اندیشه های نظامی نادرشاه افشار
(سردادور، ۱۳۵۰)	نادر در نظر داشت در اولین جنگی که بین افراد او و رومیان درخواهد گرفت بطور قطع و حتمی پیروزی با او باشد نباید در اولین جنگ شکست و ناکامی باشد. او برای ارتقاء سطح روحی افراد خود به موفقیت صد درصد نیازمند بود و چنانچه خدای نکرده در همین جنگ اولین سربازانش به هزیمت در می‌آمدند دیگر هیأت بتواند آنها را قلباً برای جنگ بعدی آماده نماید.	روحیه‌سازی (ارتقاء روحیه و توان مقاومت)	مبانی اعتقادی و ایراندوس تی	
(کاویانی، ۱۴۰۰)	میراث و نقد تاریخی؛ احیای مرزهای ایران: گسترش قلمرو ایران از فرارود تا بین‌النهرین	احیای مرزهای ایران	مبانی نظامی	
(زارعی، ۱۴۰۱)	وابستگی به غنائم جنگی و افزایش مالیات‌ها که به شورش‌های مردمی انجامید	اخذ مالیات و توجه به مسائل مالی ارتش	مبانی نظامی	
(رضوانی، ۱۴۰۲)	نادرشاه با تأکید بر احیای مرزهای تاریخی هخامنشیان، مشروعیت خود را با افتخارات ملی گره زد.	احیای امپراتوری ایران	مبانی سیاسی	
(شاهدی، ۱۴۰۱)	استفاده از اتحادهای موقت و همکاری با روسیه علیه عثمانی‌ها	استفاده از اتحادهای موقت با کشورهای همسایه	مبانی سیاسی	
(Axworthy, ۲۰۰۷)	نادرشاه بیشتر مناطق فتح‌شده را به فرماندهان مورد اعتماد خود (اغلب از	به کار گیری افراد لایق و کاردان و	مبانی اعتقادی و	

منبع / خبره	گزاره	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
	قبایل افشار، قزلباش، یا کرد) می سپرد. این حاکمان معمولاً والیان نظامی بودند که مسئولیت جمع‌آوری مالیات، حفظ امنیت، و سرکوب شورش‌ها را بر عهده داشتند. برای مثال، پس از فتح هند، پسرش رضاقلی میرزا را به عنوان حاکم مناطق شمالی هند منصوب کرد	اعتقاد به شایسته سالاری	ایراندوس تی	
(قمریان معمره، ۱۴۰۲)	در برابر خیانت هرگز آرام نمی‌گرفت و نفر نظامی را حتی اگر در حد فرماندهی نیز بود به شدیدترین وجه مجازات می‌نمود.	ایجاد نظام تنبیه و پاداش به موقع	مبانی اعتقادی و ایراندوس تی	
(Tucker,) ۲۰۰۶)	نادرشاه با الهام از شیوه های جنگی قبایل شرقی، از تاکتیکهای جنگ نامنظم مانند ششیخون، محاصره های کوتاه مدت، و حمله های غافلگیرانه استفاده میکرد. این روشها به ویژه در مقابله با امپراتوری عثمانی و سرکشی شورشهای داخلی مؤثر بودند	استفاده از تاکتیکهای جنگ نامنظم	مبانی نظامی	
(جعفری، ۱۴۰۰)	شکست افغان‌ها: نبرد دامغان (۱۷۲۹ م). نقطه عطفی برای بازپس‌گیری اصفهان و تثبیت جایگاه نادر به عنوان نجات‌دهنده ایران	شکست افغان‌ها توسط نادرقلی در نبرد دامغان (۱۷۲۹ م.)	تحولات نظامی	تحولات سیاسی و نظامی
(شیرزادی، ۱۴۰۱)	جامعه چندفرهنگی؛ تنوع قومی: حضور ترک‌ها، کردها، بلوچ‌ها، و عرب‌ها که نیازمند مدیریت یکپارچه بود	وجود جامعه چند قومی و چند فرهنگی که نیازمند مدیریت یکپارچه	تحولات سیاسی	نادرشاه افشار

منبع /خبره	گزاره	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
		بود		
(نوروزی، ۱۴۰۲)	ادغام فناوری‌های اروپایی در توپخانه	رشد فناوریهای تولید سلاح در اروپا	تحولات نظامی	
(شیرزادی، ۱۴۰۱)	تجزیه ایران: ظهور حکومت‌های محلی در آذربایجان، خراسان، و کردستان، و مداخله عثمانی و روسیه در شمال و غرب ایران	تجزیه ایران و ظهور حکومت‌های محلی	تحولات سیاسی	
(کرمی، ۱۴۰۱)	او در شرایط هرج و مرج پس از سقوط صفویه توسط افغان‌های هوتکی ظهور کرد و با شکست دادن رقبا، ایران را به یک امپراتوری گسترده تبدیل نمود	شکست دادن رقبا	تفکرات نظامی	
(Lockhart,) ۱۹۵۸	نادرشاه با ادغام نیروهای قبیله ای (مانند افشارها، کردها، و بلوچها) در ساختار ارتش منظم، وحدت عملیاتی ایجاد کرد. این استراتژی نه تنها قدرت نظامی ایران را تقویت کرد، بلکه وفاداری قبایل را نیز جلب نمود	یکپارچه‌سازی نیروهای قبیله‌ای تحت یک ارتش واحد	تفکرات نظامی	تفکرات و تجارب نظامی نادرشاه افشار
(Amini, ۲۰۱۴)	مهم‌ترین تاکتیک‌ها و نوآوری‌های او بررسی می‌شود: استفاده از سواره نظام سبک و سنگین به صورت ترکیبی	استفاده از سواره نظام سبک و سنگین به صورت ترکیبی و هماهنگ	تجارب نظامی	
Lockhart, ۱۹۵۸)	لشکرکشی‌های نادرشاه به هند (۱۷۳۹)، قفقاز، و آسیای مرکزی، قلمرو ایران را به گسترده‌ترین حد پس از اسلام رساند.	حمله به هندوستان (۱۷۳۸-۱۷۳۹) و فتح دهلی	تجارب نظامی	

منبع / خبره	گزاره	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
(جعفری، ۱۴۰۱)	نادرشاه با الهام از سنت‌های نظامی صفوی و شیوه‌های جنگی آسیای میانه، مدلی ترکیبی از «جنگ سیال» و «محاصره اقتصادی» را توسعه داد.	توسعه مدلی ترکیبی از «جنگ سیال» و «محاصره اقتصادی»	تفکرات نظامی	
(سلطانی، ۱۴۰۰)	حمله پیشدستانه: نبرد دامغان (۱۷۲۹) علیه افغان‌ها نمونه‌ای از نابودی دشمن قبل از تجدید قوا	اجرای حملات سریع و جنگ پیش‌دستانه	تفکرات نظامی	
(Axworthy, ۲۰۰۶)	میراث نظامی نادرشاه افشار را می‌توان در دو بعد مثبت و منفی بررسی کرد: - از یک سو، بازسازی حاکمیت ایران، نوآوری‌های نظامی و تقویت غرور ملی را به همراه آورد.	نوآوری‌های فناورانه و تاکتیکی و متحرک سازی توپخانه	تجارب نظامی	
(نوروزی، ۱۴۰۲)	نادرشاه با ایجاد ارتش منظم و استفاده از تاکتیک‌های نوین، موفق به شکست عثمانی‌ها و بازپس گیری قفقاز و بین‌النهرین شد.	شکست عثمانی‌ها و بازپس گیری قفقاز و بین‌النهرین	تجارب نظامی	
(شاهدی، ۱۴۰۱)	تجهیزات محاصره: ساخت برج‌های چوبی و منجنیق برای تسخیر قلعه‌ها	تجهیزات محاصره (ساخت برج‌های چوبی و منجنیق برای تسخیر قلعه‌ها)	تجارب نظامی	

نتیجه گیری و پیشنهادها

الف - نتیجه گیری

در راستای پاسخ به سوال تحقیق مبنی بر اینکه: «اندیشه نظامی نادرشاه افشار چگونه بوده است؟»؛ با توجه به تحلیل‌های انجام شده، اندیشه نظامی نادرشاه افشار، مشتمل بر سه بعد: ۱- مبانی نظری،

اعتقادی و ایران‌دوستی موثر بر اندیشه‌های نظامی نادرشاه افشار با سه مولفه و ۷۸ زیرمولفه ۲- تحولات سیاسی و نظامی نادرشاه افشار با دو مولفه و ۲۰ زیرمولفه ۳- تفکرات و تجارب نظامی نادرشاه افشار از جنگ‌ها با دو مولفه و ۱۰۴ زیرمولفه به شرح ذیل تعیین گردید.

۱- مبانی نظری، اعتقادی و ایران‌دوستی موثر بر اندیشه‌های نظامی نادرشاه افشار:

(الف) مبانی اعتقادی و ایران‌دوستی: موقعیت‌شناسی؛ کاهش تنش‌های مذهبی؛ قرار گرفتن در وضعیت برتر؛ فرار از اسارت؛ روحیه‌سازی (ارتقاء روحیه و توان مقاومت)؛ توجه به ثبات و امنیت در ایران؛ تدبیر خردمندانه امور؛ بهره‌گیری از باور و اعتقادات مردم؛ به کارگیری افراد لایق و کاردان و اعتقاد به شایسته سالاری؛ بکارگیری سبک مدیریت و رهبری الهام بخش؛ ایجاد نظام تنبیه و پاداش به موقع؛ ایجاد حکومت مقتدر مرکزی با تمرکزگرایی؛ امیدآفرینی؛ الگو و سرمشق بودن؛ استفاده از ظرفیت افراد بومی؛ احیاء و حفظ حدود ایران.

(ب) مبانی نظامی: استفاده از تاکتیک‌های جنگ نامنظم؛ اتخاذ راهبرد و آرایش تهاجمی؛ اجرای اصول آفندی در نبرد؛ احیای مرزهای ایران؛ اخذ مالیات و توجه به مسائل مالی ارتش؛ اعمال اقتدار و درخواست اطاعت از دیگران؛ اقتصاد جنگ؛ تأمین هزینه‌ها از طریق غنایم و مالیات‌های سنگین؛ آمادگی و ارتقاء توان رزم؛ انعطاف‌پذیری تاکتیکی؛ ایجاد سیستم اطلاعاتی قوی؛ ایجاد هماهنگی بین نیروها؛ بکارگیری جنگ روانی و نمایش قدرت؛ پیشگیری از غافلگیری از تهدیدها و غافلگیری در حملات؛ تأکید بر آموزش نیروها؛ تضعیف روحیه و توان مقاومت دشمن؛ تعقیب و تنبیه متجاوز؛ تقسیم‌بندی کارکردی نیروهای نظامی؛ تقویت بنیه نظامی؛ تمایل به پیشروی و پیروزی؛ تمرکز بر تحرک‌پذیری و سرعت عمل و چابکی لشکر؛ تمرکز بر هدف و اجرای اصل هدف در جنگ‌ها؛ تمرکز قدرت و حذف نهادهای موازی و ایجاد فرماندهی واحد؛ توجه به تدارکات و آماده‌سازی مناسب آن؛ توجه به علائم قراردادی و شرطیه در رزم؛ جنگ برای ایجاد امنیت و انهدام کامل نیروی دشمن؛ حمله از مسیرهای غیرمنتظره؛ دادن اعتماد به نفس به سربازان؛ رسیدگی به امور حقوق، مواجب و مستمری سربازان؛ سرعت بخشیدن به تجهیز و تجدید قوا؛ طرح ریزی و برنامه ریزی مناسب؛ کسب آمادگی و مبارزه با توطئه دشمن؛ کنترل و نظارت مستقیم بر امور؛ کوچک و حقیر نشمردن حریف؛ مبارزه کردن با قوای اشغالگر و چپاولگر.

(پ) مبانی سیاسی: احیای امپراتوری ایران؛ استفاده از اتحادهای موقت با کشورهای همسایه؛ ابقاء پادشاهان و حکام مطیع؛ اتخاذ سیاست خارجی تهاجمی؛ اتخاذ سیاست‌های متناقض برای تثبیت

قدرت؛ استفاده از ارقابت سیاسی و اطلاعاتی مابین هلند، انگلستان و فرانسه؛ استفاده از دیپلماسی تهدید-پاداش؛ آشنایی با جغرافیای انسانی و محیط ژئوپولیتیک؛ اعزام سفیر به دیگر کشورها برای صلح؛ ایجاد فرماندهی های منطقه‌ای؛ ایدئولوژی سیاسی و مشروعیت‌سازی؛ بازسازی اقتدار ایران در سطح منطقه‌ای؛ بکارگیری ارتش به مثابه ابزار وحدت ملی؛ بکارگیری شعار «وحدت ایران»؛ ترسیم و توسعه قدرت و قلمرو؛ تفکر در مورد علل ناکارآمدی حاکمیت و شکستها؛ تنیده کردن میدان با دیپلماسی؛ تهی کردن ظرفیت تنازع مذهبی با کشورهای همسایه؛ خدمت به حکومت‌های محلی؛ داشتن آشنایی با سیاست بین الملل و جغرافیای سیاسی منطقه‌ای؛ در اختیار گرفتن فرمانده کل قوا؛ درک صحیح از رقابت آشکار ژئوپلیتیک به جای رقابت مذاهب؛ سنجیدن جوانب در تصمیمات و داشتن دقت در انجام امور؛ قراردادن مسئولیت جنگ بر عهده طرف مقابل؛ کاهش دادن سطح تقابل با همسایگان ایران؛ کسب پیروزی با سیاست و روش‌های دیپلماتیک؛ کوچاندن و جابجایی قبایل و عشایر برای تضعیف شورش‌ها و تثبیت مرزها؛ مقابله با شورش‌ها و ناامنی در سطح کشور.

۲- تحولات سیاسی و نظامی نادرشاه افشار:

الف) تحولات سیاسی: وجود هرج و مرج پس از سقوط صفویه توسط افغان‌های هوتکی؛ وجود نفوذ قبایل و روحانیون در سیستم سیاسی کشور؛ وجود گروهی از افسران ناراضی که منجر به ترور نادرشاه شد؛ وجود جامعه چند قومی و چند فرهنگی که نیازمند مدیریت یکپارچه بود؛ گسترش مرزهای ایران از بین النهرین تا هند؛ گسترش افشارها در سراسر ایران قبل از حکومت نادرشاه؛ کنترل بندرهای مهمی مانند بندر عباس برای تسلط بر تجارت دریایی؛ کسب تدریجی قدرت از شاه تهماسب دوم صفوی توسط نادرقلی؛ خراسان خاستگاه نادرشاه و پایگاه اصلی نیروهایش، با مرکزیت مشهد؛ تحت کنترل درآوردن منطقه قفقاز توسط نادرشاه؛ تجزیه ایران و ظهور حکومت‌های محلی؛ تاجگذاری نادرشاه در سال ۱۷۳۶ میلادی؛ بازپس‌گیری بین‌النهرین از عثمانی و تثبیت حاکمیت بر بصره و بغداد؛ اشغال ایران توسط محمود هوتکی افغان؛ حفظ ساختارهای اداری محلی.

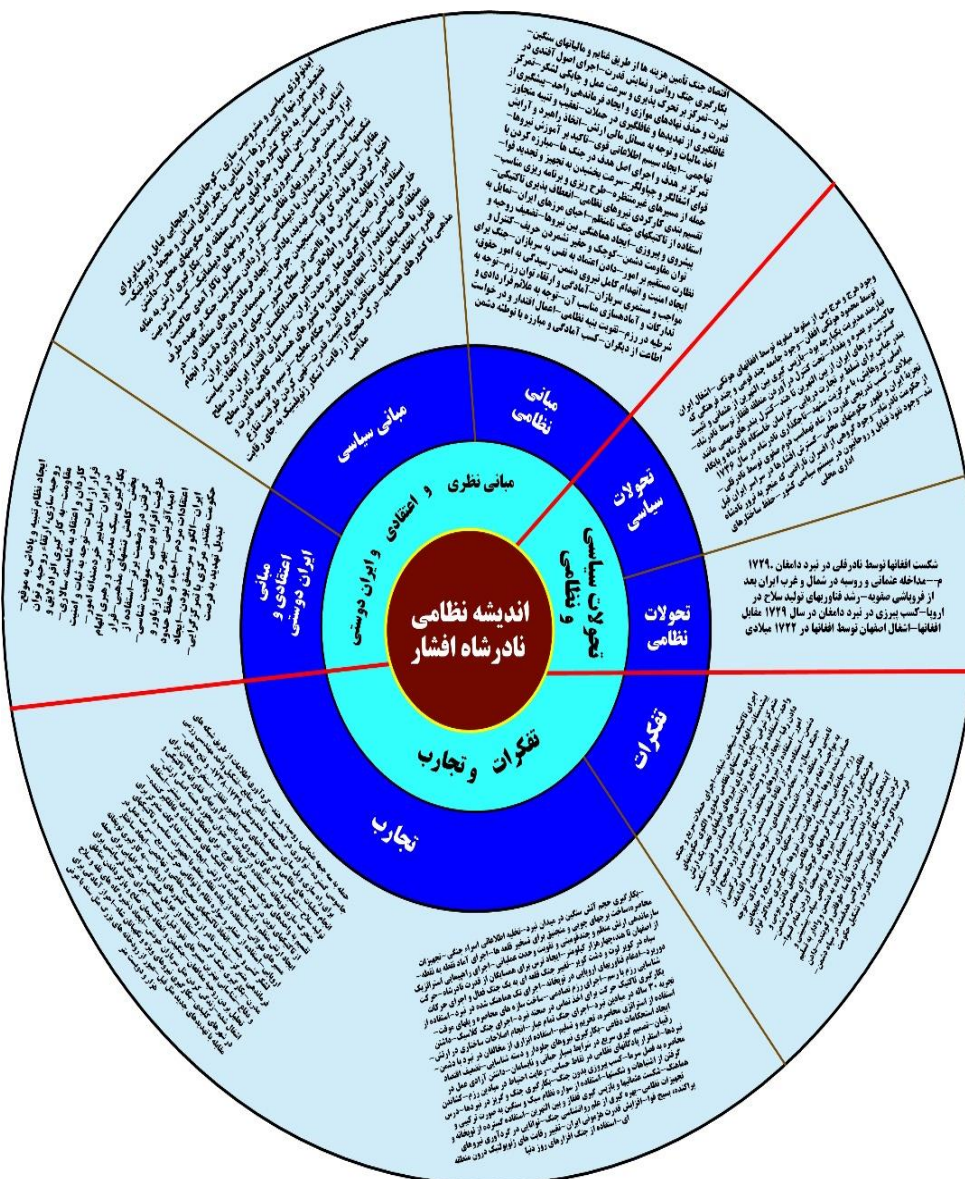
ب) تحولات نظامی: شکست افغان‌ها توسط نادرقلی در نبرد دامغان (۱۷۲۹ م.)؛ اشغال اصفهان توسط افغان‌ها در ۱۷۲۲ میلادی؛ رشد فناوریهای تولید سلاح در اروپا؛ کسب پیروزی در نبرد دامغان در سال ۱۷۲۹ مقابل افغانها؛ مداخله عثمانی و روسیه در شمال و غرب ایران بعد از فروپاشی صفویه.

۳- تفکرات و تجارب نظامی نادرشاه افشار از جنگ‌ها:

الف) تفکرات نظامی: یکپارچه سازی نیروهای قبیله ای تحت یک ارتش واحد؛ موضع گیری و آرایش مناسب نیروها؛ مشورت و همفکری در امور؛ مستاصل کردن دشمن؛ شکست دادن رقبای؛ دادن فرصت مذاکره به طرف مقابل؛ خبر پراکنی هدفمند در سپاه دشمن؛ حرکت سریع و جابجایی حساب شده نیروها؛ جانمایی مناسب واحدهای نظامی؛ توسعه مدلی ترکیبی از «جنگ سیال» و «محاصره اقتصادی»؛ توجه به مواجب، انعام و غنائم در پیشبرد جنگ ها؛ توجه به ایمنی و اقدامات تامینی در منطقه نبرد؛ تلفیق دانش بومی و نظامی؛ ترسیم و توسعه قلمرو و قدرت و تشکیل حکومت؛ تحمیل اراده به دشمن و وادار به تسلیم کردن دشمن؛ پیش بینی و آینده نگری و دوراندیشی؛ پراکندن سپاه به گروه های کوچک برای محاصره دشمن؛ به صحنه آوردن تمام قوا؛ بکارگیری حملات برق آسا، طوفانی و کوبنده؛ بکارگیری حداکثر توان رزم؛ برآورد صحیح از دشمن؛ ایجاد رقابت بین نیروها؛ ایجاد ترس و وحشت در دشمن؛ اهتمام به رفع نواقص سپاه؛ اندیشه بومی سازی صنعت کشتی سازی؛ استفاده موثر از نقاط ضعف دشمن؛ استفاده موثر از منابع و توانمندی های انسانی و فنی؛ استفاده از نیروهای مختلف در ارتش؛ اجرای حملات سریع و جنگ پیش دستانه؛ اجرای تاکتیک شبیخون شبانه؛ الهام از سنت های نظامی صفوی و الگوی حکومت های متمرکز شرقی.

ب) تجارب نظامی: حضور مؤثر نادرشاه به عنوان فرمانده کل در نوک پیکان صحنه جنگ؛ استفاده از توپخانه به عنوان محور و هسته اصلی ارتش؛ ایجاد ارتش منظم و انضباط نهادینه در ارتش؛ بکارگیری جنگ ترکیبی؛ حمله به سه جبهه عثمانی، روسیه، و هند؛ انجام عملیات های نظامی در کوهستان های صعب العبور قفقاز؛ سرعت عمل در لشکر کشی و جنگ؛ اتخاذ تاکتیک های صحیح دفاعی و تهاجمی؛ تشکیل و احیاء ناوگان نیروی دریایی؛ تشکیل واحد مهندسی رزمی برای راه سازی و پل سازی؛ نوآوری در لجستیک و تأمین منابع؛ حمله به هندوستان (۱۷۳۹-۱۷۳۸) و فتح دهلی؛ استفاده از تاکتیک های نوین در نبرد؛ بکارگیری تاکتیک های هوشمندانه و غافل گیرکننده؛ گردآوری اطلاعات از طریق شبکه های جاسوسی گسترده؛ جنگیدن و انعقاد پیمان صلح و بازگرداندن مناطق اشغال شده؛ بکارگیری تاکتیک حرکت برای اخذ تماس در صحنه نبرد؛ اجرای جنگ کلاسیک؛ داشتن تجربه ۳۰ ساله در میادین نبرد؛ انجام اصلاحات ساختاری در ارتش؛ تضعیف اقتصاد رقیبان؛ استقرار پادگان های نظامی در نقاط حساس؛ کسب پیروزی بدون جنگ؛ استفاده از سواره نظام سبک و سنگین به صورت ترکیبی و هماهنگ؛ بهره گیری از علم روانشناسی جنگ؛ شناسایی بهترین مسیرهای نفوذ قبل از جنگ؛ شناخت نادر از وضعیت کشورهای اروپایی؛ به کارگیری توپخانه مدرن؛ افزایش قدرت

هژمونی ایران؛ ایجاد ذخیره‌گاه‌های غله و سلاح در شهرهای کلیدی؛ بکارگیری نیروهای ویژه و نگهبانان شاه؛ تقسیم به واحدهای کوچک تحت عنوان «فوج» برای انعطاف‌پذیری بیشتر؛ ایجاد ساختار فرماندهی متمرکز؛ بکارگیری حجم آتش سنگین در میدان نبرد؛ تخلیه اطلاعاتی اسراء جنگی؛ تجهیزات محاصره (ساخت برج‌های چوبی و منجنیق برای تسخیر قلعه‌ها)؛ نوآوری‌های فناورانه و تاکتیکی و متحرک سازی توپخانه؛ سازماندهی ارتش منظم و چندقومیتی و تقویت وحدت عملیاتی؛ تغییر رقابت‌های ژئوپولتیک درون منطقه‌ای؛ استفاده از جنگ افزارهای روز دنیا؛ حرکت سپاه در کویر لوت و دشت کویر؛ استفاده از عوامل طبیعی و جغرافیایی برای حمله و دفاع؛ ادغام فناوری‌های اروپایی در توپخانه؛ استخراج معادن برای تولید سلاح؛ اجرای جنگ فرسایشی برای تحلیل بردن روحیه مدافعان؛ ایجاد سیستم تدارکات متمرکز برای مسیرهای طولانی؛ ساخت سازه‌های محاصره و پل‌های موقت؛ استفاده از پیاده‌نظام منظم با تجهیزات مناسب و تاکتیک‌های اروپایی؛ استفاده از عشایر و سواره نظام با توانایی حرکت سریع؛ زندگی کردن مثل سربازان خودش؛ اجرای جنگ تمام عیار؛ احراز آمادگی برای مقابله با تهدیدهای جدید مثل فیل؛ استفاده از استراتژی محاصره، تحریم و تسلیم؛ استفاده ابزاری از مخالفان در نبرد با دشمن؛ ایجاد استحکامات دفاعی؛ بکارگیری نیروهای جلودار و دسته شناسایی؛ عبور از رودخانه‌های بزرگ مثل سند با عرض هزار و دویست متر؛ تصمیم‌گیری سریع در شرایط بسیار حیاتی و نابسامان؛ داشتن آزادی عمل در نبردها؛ اجرای آماد نقطه به نقطه؛ رعایت احتیاط در میادین رزم؛ کشاندن محاصره به فصل سرما؛ اجرای راهپیمایی استراتژیک از اصفهان تا هند (چهارهزار کیلومتر)؛ بکارگیری جنگ و گریز در نبردها؛ درس گرفتن از اشتباهات و شکست‌ها؛ ایجاد ترس برای همسایگان از قدرت نادرشاه؛ شکست عثمانی‌ها و بازپس‌گیری قفقاز و بین‌النهرین؛ استفاده گسترده از توپخانه و تجهیزات نظامی؛ تغییر جنگ قلعه‌ای به یک جنگ فعال و اجرای حرکات دوربرد؛ توانایی در گردآوری نیروهای پراکنده (بسیج قوا)؛ اجرای تک هماهنگ شده در نبرد؛ استفاده از شناسایی رزم با رسم؛ اجرای رزم تصادمی.

شکل ۲: اندیشه نظامی نادرشاه افشار

ب- پیشنهادها

پیشنهاد می گردد نتایج حاصل از این پژوهش مورد بهره برداری کلیه فرماندهان و مدیران در سازمان های کشوری و لشکری و سیاست گذاران در سطوح عالی کشور قرار گیرد.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- آقامحمدی، داوود. (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی اندیشه های کلاسیک و غیر کلاسیک نظامی، جزوه درسی، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- آقاجری، سید هاشم؛ مومنی، فرشاد؛ خانی پور، سمیه. (۱۳۹۷). تاثیر سیاست نظامی گری نادرشاه افشار بر تجارت خارجی ایران، تاثیر سیاست نظامی گری نادرشاه افشار بر تجارت خارجی ایران، شماره ۱۶ علمی-پژوهشی.
- امیری، م. (۱۴۰۰). سیاست مذهبی نادرشاه افشار، پژوهش های تاریخی ایران، ۱۲(۳)، ۴۵-۶۰.
- بالالاک، هربرت. (۱۳۷۲). مقدمه ای بر تحقیقات اجتماعی، ترجمه ابراهیم پاشا، تهران: انتشارات سمت.
- فیض، علیرضا. (۱۳۸۰). مبانی فقه و اصول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوازدهم.
- جعفری، ا. (۱۴۰۱). فتوحات نادرشاه در هندوستان، فصلنامه مطالعات آسیای جنوبی، ۸(۲)، ۱۱۲-۱۳۰.
- جمشیدی، محمد حسین. (۱۳۹۹). جزوه درسی روش شناسی اندیشه نظامی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ثواقب، جهانبخش؛ لعبت فرد، احمد؛ حسینی، میرصادق. (۱۳۹۸). سیاست نظامی نادرشاه افشار در قفقاز، فصلنامه علمی-ترویجی تاریخ روابط خارجی، شماره ۸۰، از صفحات ۹۷ تا ۱۲۱.
- حسینی، م.، جعفری، ا. (۱۳۹۹). امنیت نرم در اندیشه دفاعی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی دفاعی، ۱۲(۳)، ۵۶-۷۸.
- حسینی، س. (۱۳۹۹). نادرشاه و تحولات ساختار قدرت در ایران، نشر دانشگاه تهران.
- شیرزادی، م. (۱۴۰۱). سازماندهی ارتش افشاری، نشر آجا.
- شیرزادی، م. (۱۳۹۹). تبارشناسی ایل افشار، پژوهشنامه تاریخ اجتماعی، ۷(۱)، ۳۳-۵۰.
- سلطانی، ر. (۱۴۰۰). روابط ایران و روسیه در عصر نادرشاه، فصلنامه روابط بین الملل، ۱۰(۴)، ۱۴۵-۱۶۰.

- شیرزادی، ر.، محمدخانی، پ.، و علی‌زاده، م. (۱۴۰۲). نوآوری در فناوری‌های دفاعی: مطالعه موردی پهپادهای ایرانی، مجله علوم و فنون نظامی، ۱۵(۴)، ۶۷-۴۵.
- کرمی، د. (۱۳۹۹). تاکتیک‌های نادرشاه در نبرد دامغان، فصلنامه پژوهش‌های نظامی، ۸(۳)، ۶۰-۴۵.
- رضایی، ع.، و موسوی، س. (۱۴۰۰). تأثیر آموزه‌های دینی بر اندیشه نظامی ایران، پژوهش‌های دفاعی، ۸(۲)، ۶۰-۴۵.
- رضایی، ع.، و موسوی، س. (۱۴۰۰). تحولات اندیشه نظامی در ایران پس از انقلاب، پژوهش‌های نظامی ایران، ۸(۱)، ۱۱۲-۱۳۰.
- نوروزی، م.، و احمدی، ک. (۱۴۰۰). سایبردفاع در اسناد راهبردی ایران، مجله امنیت ملی، ۷(۱)، ۵۰-۳۳.
- محمدی شرف آباد؛ هومان یداللهی، خدیجه. (۱۳۹۹). نیروی دریایی تجاری-نظامی ایران در خلیج فارس در عصر نادرشاه افشار، فصلنامه مطالعات خلیج فارس، شماره ۲۰.
- محمدی، ح. (۱۴۰۰). مالیات‌ستانی و شورش‌های مردمی در عصر نادرشاه، فصلنامه اقتصاد تاریخی، ۱۲(۴)، ۸۹-۱۰۴.

ب - منابع انگلیسی

- Amini, I. (2014). *The rise of Nader Shah: Military genius and empire builder*. Tehran: Nashr-e Elm.
- Axworthy, M. (2009). *Empire of the Mind: A History of Iran*. London: Hurst & Company.
- Johnson, T., Williams, K., & Brown, A. (2020). Hybrid Warfare: A 21st-Century Challenge. *Security Analysis*, 12(2), 33-50.
- Lockhart, L. (1958). *The fall of the Safavi dynasty and the Afghan occupation of Persia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, J., & Lee, R. (2021). *The Evolution of Military Strategy in the Digital Age*. Journal of Strategic Studies, 44(3), 123-145.

OPYRIGHTS

- © 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons
- © Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در ارتقاء قدرت دفاعی بعد از جنگ تحمیلی

جعفر سعادت‌ی رازیان^۱، پرویز احدی^۲، محمد یوسفی جویبار^۳، یعقوب سلامتی^۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۲۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱

چکیده

پس از پایان جنگ تحمیلی، ارتش جمهوری اسلامی ایران وارد مرحله‌ای جدید از مأموریت‌های خود شد که در آن، با توجه به تحولات پیچیده منطقه‌ای و بین‌المللی، نقش ارتش در ارتقاء قدرت دفاعی کشور به طرز چشمگیری برجسته گردید. بر همین اساس هدف از این پژوهش تبیین نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران بعد از جنگ تحمیلی در ارتقاء قدرت دفاعی کشور بود. این تحقیق از نظر هدف کاربردی و رویکرد آن آمیخته (کیفی- کمی) است که با ابزار مصاحبه با ۸ نفر از خبرگان که حوزه کاریشان مرتبط با ارتش و امنیت احصاء گردید و یافته‌ها این بخش کیفی به شکل ضریب مسیر معادلات ساختاری در نرم‌افزار Smart pls، پس از تأیید روایی و پایایی مدل درونی و بیرونی در جامعه کمی مورد آزمون قرار گرفتند. نتایج حاکی از آن است که: تغییرات ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از دوران دفاع مقدس شامل خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی، توسعه نیروی انسانی متخصص و تغییر ساختار و سازماندهی نیروها بوده که به افزایش کارایی و سرعت عمل در مواجهه با تهدیدات کمک کرده است. همچنین، بومی‌سازی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها و تقویت توان موشکی به عنوان یک بازدارنده مؤثر، قدرت دفاعی کشور را افزایش داده است. همکاری با سپاه پاسداران نیز به بهبود توان رزمی و کاهش هزینه‌های دفاعی کمک کرده و به ایران این امکان را می‌دهد که به عنوان یک قدرت مستقل و بازدارنده در عرصه بین‌المللی شناخته شود.

واژگان کلیدی: ارتش جمهوری اسلامی ایران، بعد جنگ تحمیلی، قدرت دفاعی کشور

۱ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی گروه روابط بین الملل

۲ دانشگاه آزاد اسلامی واحد بناب، علوم انسانی گروه حقوق و روابط بین الملل (نویسنده مسئول)

۳ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، حقوق و الهیات و علوم سیاسی، روابط بین الملل

۴ دانشگاه آزاد اسلامی واحد بناب، علوم انسانی، حقوق و روابط بین الملل

مقدمه

محیط امنیت خارجی ایران به طور ذاتی محل کشمکش‌های خاصی است و امنیت تنها با عدم وجود تهدید خارجی حاصل نمی‌شود. عدم درک واقعیات اجتماعی و مقاومت در برابر تحولات می‌تواند به تهدید امنیتی تبدیل شود. بنابراین، توان پاسخگویی سیستم، نهادینه کردن نهادهای مدنی و رواج فرهنگ نقد از عوامل بازدارنده ضد امنیتی به شمار می‌روند (سعادت‌ی رازیان، ۱۴۰۳، ۴).

نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران از زمان انقلاب اسلامی در تلاش برای تأمین امنیت و مقابله با نفوذ دشمنان بوده‌اند. تسلیح و تجهیز نیروها به آخرین دستاوردهای نظامی و افزایش توان رزمی آن‌ها از مولفه‌های اصلی امنیت محسوب می‌شود. در گذشته، امنیت با قدرت نظامی سنجیده می‌شد، اما امروزه ابزارهای غیرنظامی نیز به عنوان بخشی از قدرت دفاعی اهمیت دارند. ارتقای قدرت نظامی و دفاعی به عنوان یکی از ابعاد اساسی امنیت، برای ماندگاری و تأثیرگذاری کشورها ضروری است و این مورد به طور مستقیم به امنیت ساز بودن آن مرتبط می‌شود (سعادت‌ی رازیان و همکاران، ۱۴۰۳، ۱۸۷).

نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، به ویژه ارتش، نقش کلیدی در تأمین امنیت کشور و حفاظت از مرزها ایفا می‌کنند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به دنبال حمله عراق که با حمایت قدرت‌های بزرگ، به ویژه ایالات متحده، انجام شد، نیروهای مسلح ایران درگیر یک جنگ سخت و طولانی مدت شدند. این نیروها، با توجه به مأموریت‌های ذاتی خود و بر اساس اصول قانونی موجود در قانون اساسی (اصول ۱۴۳ تا ۱۴۸)، برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، اقداماتی مؤثر در برابر تهاجم دشمن انجام دادند و با شجاعت و فداکاری از امنیت ملی و منافع کشور دفاع کردند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۹).

امروزه، با توجه به حضور نیروهای نظامی خارجی در نزدیکی مرزهای ایران، که پس از سقوط دولت‌های طالبان و روی کار آمدن مجدد آن و سقوط صدام در افغانستان و عراق تشدید شده است، محیط امنیتی ایران به شدت تحت فشار اطلاعاتی و نظامی قرار دارد. در این شرایط، ارتش به عنوان نیروی اصلی و با برخورداری از تسلیحات مناسب، به میدان‌داری در دفاع از منافع امنیت ملی کشور می‌پردازد و ارتقاء قدرت دفاعی به عنوان یک عامل کلیدی در تأمین امنیت و ثبات کشور به شمار می‌رود.

پس از پایان جنگ تحمیلی، ارتش جمهوری اسلامی ایران وارد مرحله‌ای جدید از مأموریت‌های خود شد که در آن، با توجه به تنوع و تغییر شکل تهدیدات ملی و فراملی، نقش ارتش ج.ا.ایران در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت کشور به طرز چشمگیری برجسته گردید. این تغییرات به وضوح نشان‌دهنده ضرورت بازنگری در ساختار و عملکرد ارتش به منظور پاسخگویی به تهدیدات نوظهور و چالش‌های امنیتی جدید است. پرسش اصلی تحقیق این است که اقدامات ارتش جمهوری اسلامی ایران، در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت کشور بعد از جنگ تحمیلی چگونه است؟

در عصر حاضر، تهدیدات امنیتی به طور قابل توجهی تغییر کرده‌اند و ماهیت آن‌ها از تهدیدات کلاسیک و متعارف به تهدیدات نامتقارن، سایبری، تروریستی و جنگ‌های نیابتی منتقل شده است. این تحولات، ارتش را با چالش‌های جدیدی مواجه ساخته است (سازمند و فرهادی، ۱۴۰۱، ۸۳). به عنوان مثال، پیچیدگی روزافزون تهدیدات نیاز به تجهیزات و فناوری‌های نوین را به شدت افزایش داده است. همچنین، اهمیت اطلاعات و هوش مصنوعی در جنگ‌های آینده به یک ضرورت تبدیل شده و این امر نیازمند تطبیق ساختار و مأموریت‌های ارتش با این تحولات است. در این راستا، ارتش باید به سرعت خود را با تغییرات محیط وفق دهد و توانایی‌های خود را به روز کند.

با افزایش سازمان‌های امنیتی مانند سپاه پاسداران و نیروهای انتظامی، ضرورت هماهنگی و تعامل سازنده بین این سازمان‌ها را بیش از پیش نمایان می‌سازد. در این زمینه، سؤال این است که آیا این هماهنگی به اندازه کافی وجود دارد و آیا از منابع موجود به نحو مطلوب برای ارتقاء قدرت دفاعی استفاده می‌شود؟ این تعامل می‌تواند به تقویت ارتقاء قدرت دفاعی و کاهش تداخلات منجر شود و به ارتش کمک کند تا به عنوان یک نیروی کلیدی در این عرصه عمل کند.

تخصیص منابع مالی و انسانی کافی برای تجهیز، آموزش و ارتقای آمادگی رزمی ارتش، از دیگر چالش‌های پیش رو است. آیا بودجه کافی برای خرید تجهیزات مدرن و پیشرفته، برگزاری مانورهای نظامی و آموزش نیروهای متخصص اختصاص داده می‌شود؟ این سؤال به وضوح نشان‌دهنده اهمیت تأمین منابع لازم برای حفظ آمادگی ارتش در برابر تهدیدات نوظهور است. ارتش باید به گونه‌ای تجهیز شود که توانایی مقابله با تهدیدات ملی و فراملی را داشته باشد و در این راستا، تخصیص منابع بهینه و مؤثر از اهمیت بالایی برخوردار است.

پاسخ به این پرسش از آن جهت حائز اهمیت است که امنیت ملی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های هر کشوری است. ارتش به عنوان یکی از ارکان اصلی تأمین امنیت ملی، نقش کلیدی در حفظ تمامیت ارضی، استقلال و منافع ملی ایفا می‌کند.

در این تحقیق تلاش می‌شود تا به سؤالات زیر پاسخ داده شود: چه تغییراتی در ساختار ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از جنگ تحمیلی ایجاد شده است؟ آیا این تغییرات با توجه به تهدیدات ملی و فراملی جدید کافی بوده است؟ چه چالش‌هایی بر سر راه ایفای نقش مؤثر ارتش در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت وجود دارد؟ و چه راهکارهایی برای تقویت نقش ارتش در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت می‌توان پیشنهاد کرد؟ با بررسی این سؤالات، می‌توان به درک عمیق‌تری از نقش ارتش در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت ملی کشور دست یافت و راهکارهای مناسبی برای تقویت این نقش ارائه داد. این پژوهش می‌تواند به عنوان یک منبع برای تصمیم‌گیرندگان و برنامه‌ریزان عمل کند و به بهبود وضعیت ارتش در ارتقاء قدرت دفاعی و تأمین امنیت ملی کشور کمک نماید.

مبانی نظری

– پیشینه‌شناسی:

نوآوری این تحقیق دقیقاً از آنجایی نشأت می‌گیرد که بررسی نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در تأمین امنیت ملی پس از جنگ تحمیلی در دانشگاه‌ها و نشریات علمی به طور خاص مورد توجه قرار نگرفته است. در حالی که تحقیقات متعددی در زمینه‌های مرتبط با نقش ارتش در دوران جنگ و تأثیرات آن بر امنیت ملی وجود دارد، اما تمرکز بر تأثیرات و نقش ارتش در دوران پس از جنگ به وضوح در ادبیات علمی کمتر دیده می‌شود.

(۱) در نمونه‌های مورد مطالعه، تحقیقات انجام شده توسط داوری و همکاران (۱۴۰۰) به بررسی نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در نخستین سال جنگ و مقابله با تجاوز ارتش بعث عراق در جبهه جنوب پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که نیروهای مسلح، به‌ویژه ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌رغم فقدان انسجام لازم، که نتیجه شرایط انقلابی حاکم بر کشور بود، در آغازین سال تجاوز رژیم بعثی عراق به حریم ایران توانست با جلوگیری از ادامه پیشروی غافلگیرانه نیروهای متجاوز، آن‌ها را در اراضی اشغالی زمین گیر کند.

(۲) همچنین، کریمی و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی نقش نظامی، بازدارندگی و روانی ارتش در تأمین امنیت ملی کشور پرداخته و به این نتیجه رسیدند که بازدارندگی ارتش، با نمایش قدرت و توانایی‌های

نظامی، دشمنان را از اقدام خصمانه منصرف می‌کند و احساس امنیت را در بین مردم تقویت می‌کند. این احساس امنیت به ثبات اجتماعی و اقتصادی کشور کمک می‌کند و در مجموع، ارتش به عنوان یک عامل کلیدی در مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی عمل می‌کند.

۳) رستمی و مختاری (۱۳۹۹) نیز به اقتدار و امنیت ملی در سایه هم‌افزایی ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) پرداخته و نتایج این پژوهش نشان داد که تحقق اندیشه‌های والای فرمانده معظم کل قوا در حوزه‌های مختلف می‌تواند به عنوان نقشه راه، زمینه ارتقاء وحدت و هم‌افزایی نیروهای مسلح کشور را فراهم و نقش بسزایی در تأمین امنیت ملی ایفا کند.

با این حال، هیچ‌یک از این تحقیقات به طور خاص به نقش ارتش در تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران پس از جنگ تحمیلی نپرداخته‌اند. این خلأ در ادبیات علمی، ضرورت و اهمیت این تحقیق را بیشتر نمایان می‌سازد و به نوآوری آن در ارائه تحلیلی جامع و دقیق از نقش ارتش در تأمین امنیت ملی در دوران پس از جنگ کمک می‌کند.

در بررسی پیشینه‌های خارجی، مقالات مرتبط با موضوع یافت شد که به تحلیل نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در تأمین امنیت ملی پرداخته‌اند.

۴) عبدالرئوف دیوسلر و عزیزی^۱ (۲۰۲۳)، در مقاله‌ای با عنوان "به سوی یک مدل غیرغربی از کمک‌های امنیتی: چگونه ایران به ارتش‌ها کمک می‌کند" به بررسی نقش ارتش در ایجاد اتحادهای منطقه‌ای و افزایش بازدارندگی پرداخته‌اند. این مقاله همچنین به مقابله با نفوذ ایالات متحده و ادغام ابعاد ایدئولوژیک، اقتصادی و استراتژیک در رویکرد ایران اشاره می‌کند. نویسندگان به این نتیجه رسیدند که کمک‌های امنیتی ایران به ابزاری استراتژیک برای تقویت امنیت ملی این کشور تبدیل شده است.

۵) باهگات و احتشامی^۲ (۲۰۲۱)، در مقاله‌ای با عنوان "دفاع از ایران: از سپاه پاسداران تا موشک‌های بالستیک" به بررسی استراتژی دفاعی ایران پس از انقلاب ۱۹۷۹ پرداخته‌اند. این مقاله بر نقش ارتش، به ویژه سپاه پاسداران، در جنگ نامتقارن، استقرار موشک‌های بالستیک و نیروهای نامنظم تأکید

^۱ Divsallari & Azizi

^۲ Bahgat, G., & Ehteshami

می‌کند. نویسندگان بحث می‌کنند که این عناصر همگی برای تأمین امنیت ملی در بحبوحه انزوای بین‌المللی و تهدیدات منطقه‌ای حیاتی هستند.

۶) هاشم^۱ (۲۰۲۲)، در مقاله‌ای با عنوان "دفاع از ایران: از سپاه پاسداران تا موشک‌های بالستیک" به بررسی نقش اساسی ارتش ایران در امنیت ملی پرداخت. این مقاله بر نفوذ سپاه پاسداران و توسعه قابلیت‌های موشک بالستیک به عنوان اجزای ضروری در حفاظت از منافع جمهوری اسلامی پس از جنگ تأکید می‌کند. نویسنده همچنین به افزایش بازدارندگی و پیش‌بینی قدرت منطقه‌ای به عنوان جنبه‌های کلیدی در این زمینه اشاره می‌کند.

— مفهوم‌شناسی:

امنیت ملی: مفهوم امنیت، به معنای اعم از منظر اندیشمندان اجتماعی و محققان سیاسی، مانند سایر مفاهیم اساسی و رایج در علوم انسانی، نظیر صلح، عدالت و آزادی در معرض تفسیرها و تعبیرهای گوناگون بوده است. امنیت، مقوله‌ای است که جامعه و دولت به همراه یکدیگر، در تأمین آن سهیم و شریک هستند؛ بر این اساس، به تدریج و همگام با جدایی‌ناپذیر شدن دولت و جامعه از همدیگر، همین حالت در خصوص ناامنی آن دو، مصداق پیدا می‌کند (بوزان^۲، ۱۳۷۸: ۹).

در تعریفی امنیت ملی وضعیتی است که ضمن حفظ و حراست از ارزش‌های اساسی و هنجارهای جامعه، عموم مردم از هرگونه تعرض و تهدیدی نسبت به جان، مال، ناموس و عرض خود در امان بوده و در خصوص رعایت و حمایت از حقوق مشروع خود از طرف سایر بازیگران (افراد، گروه‌ها، نهادها و دولت) اطمینان خاطر داشته و احساس آرامش نمایند (بوالحسنی و همکاران، ۱۴۰۰، ۸۷).

امروزه تهدیدات امنیتی، بر اساس میزان، شدت و قدرت آسیب‌زایی‌شان نسبت به تمامیت و هویت ارزش نظام، تعریف و طبقه‌بندی می‌شوند. از این منظر، باید به تهدیدهای امنیتی، نگاه دوباره نمود. سایه تهدید در تمامی جوامع وجود داشته و مصالح و منافع، کیان کشور و استقلال و ثبات و مشروعیت و مقبولیت آن را به خطر انداخته است. در حقیقت، امنیت و مؤلفه‌های آن را باید بر پایه همین تهدیدها، بنا نهاد. تهدیدهای امنیتی متناسب با وضعیت هر کشور و هر جامعه‌ای متفاوت بوده و درجات آسیب‌پذیری‌شان متغیر می‌باشد. لذا می‌توان گفت هرگونه رویدادی که ثبات، تعادل و انسجام جامعه را برهم بزند، تهدید امنیتی محسوب می‌گردد. به عبارت دیگر، می‌توان بیان داشت که: تهدید امنیتی به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که بقای رژیم‌ها و نظام شهروندی، ارزش‌های حاکم و

^۱ Hashim

^۲ . Buzan

هنجارهای پذیرفته شده، حاکمیت قانون و شیوه زندگی آحاد جامعه را مختل و موجودیت آن‌ها را به خطر بیندازد (همان).

ارتش جمهوری اسلامی ایران: ارتش جمهوری اسلامی ایران یکی از ارکان اصلی نیروهای مسلح این کشور است که وظیفه اصلی آن حفاظت از استقلال، تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی ایران تعریف شده است. این سازمان به عنوان بازوی نظامی دولت، در حفظ امنیت داخلی و مقابله با تهدیدات خارجی نقش بسزایی دارد (اصغرزاده و نصیری، ۱۳۹۱).

ساختار کلی ارتش: ارتش جمهوری اسلامی ایران متشکل از چهار نیروی اصلی، نقش حیاتی در تأمین امنیت و دفاع از کشور ایفا می‌کند. نیروی زمینی، بزرگ‌ترین نیروی این ارتش، با وظیفه خطیر حفاظت از مرزهای زمینی، در خط مقدم دفاع قرار دارد. در کنار آن، نیروی دریایی یک نیروی راهبردی با مسئولیت حفاظت از آب‌های سرزمینی، تنگه‌ها و جزایر ایران، به تأمین امنیت در دریاها و اقیانوس‌ها می‌پردازد. نیروی هوایی نیز با توانایی انجام عملیات هوایی در عمق خاک دشمن، از آسمان کشور دفاع می‌کند و در نهایت، نیروی پدافند هوایی با دقت و سرعت، مسئول شناسایی و انهدام اهداف هوایی دشمن است. این چهار نیرو با همکاری و هماهنگی یکدیگر، به ایجاد یک سپر دفاعی قوی برای کشور کمک می‌کنند (داوری و همکاران، ۱۴۰۰).

اهداف و وظایف ارتش: ارتش در هر کشور، وظایف متعددی را بر عهده دارد که حفظ استقلال و تمامیت ارضی از مهم‌ترین آن‌هاست. این نیرو باید به دفاع از خاک کشور در برابر هرگونه تجاوز خارجی بپردازد و امنیت داخلی را در مواقع بحرانی با همکاری سایر نیروهای مسلح برقرار کند. همچنین، ارتش با تقویت توان نظامی خود، به مقابله با تهدیدات خارجی می‌پردازد و در تلاش است تا از امنیت ملی کشور حفاظت کند. علاوه بر این، ارتش جمهوری اسلامی ایران در برخی موارد در عملیات‌های بین‌المللی صلح‌بانی نیز مشارکت می‌کند (یگان زیر نظر سازمان ملل متحد^۱، که نشان‌دهنده تعهد این نیرو به همکاری‌های بین‌المللی و حفظ صلح جهانی است (نظریور، ۱۳۸۶).

اقدامات ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از جنگ تحمیلی: پس از پایان جنگ تحمیلی، ارتش جمهوری اسلامی ایران تحولات قابل توجهی را تجربه کرد که هدف اصلی آن‌ها تقویت توان دفاعی، خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی و ایجاد یک ارتش مدرن و کارآمد بود. یکی از مهم‌ترین دستاوردها در این دوران، تأکید بر خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی بود که به تولید انواع تسلیحات از جمله تانک،

¹ United Nations

توپ، موشک و هواپیما انجامید. همچنین، ارتقاء کیفی و کمی بعد نیروی انسانی متخصص با اجرای برنامه‌های آموزشی و ارتقای سطح علمی پرسنل نظامی، و تأکید بر بومی‌سازی دانش فنی و ایجاد مراکز تحقیقاتی و دانشگاه‌های نظامی از دیگر اقدامات مهم بود. ساختار و سازماندهی ارتش نیز دستخوش تغییراتی شد تا بتواند با تهدیدات جدید مقابله کند؛ ایجاد یگان‌های تخصصی‌تر و تقویت پدافند هوایی از جمله این تغییرات بود. همچنین، با توجه به تجربیات جنگ تحمیلی، تاکتیک‌ها و استراتژی‌های نظامی بازنگری شدند تا روش‌های جنگی مناسب‌تری اتخاذ شود. توجه به جنگ نامنظم و تقویت توان مقابله با عملیات‌های چریکی نیز از دیگر اولویت‌های ارتش بود (مصاحبه با سرتیپ دوم بختیاری). در نهایت، توسعه توان موشکی به عنوان یکی از مهم‌ترین دستاوردهای دفاعی ایران، این کشور را به یکی از قدرت‌های موشکی منطقه تبدیل کرد و این توانایی به عنوان یک بازدارنده قوی در برابر تهدیدات خارجی عمل می‌کند (یاری و خوش گفتار، ۱۳۹۸).

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی، به روش توصیفی پیمایشی و با رویکرد آمیخته (کیفی-کمی) می‌باشد که توسط هر یک از خبرگان به تفسیر شخصی از تجربه واقعی طی مصاحبه پرداخته و با تحلیل مصاحبه‌ها به روش گراند تئوری و کدگذاری آن شاخص‌ها احصاء گردیدند و سپس نتایج به دست آمده به صورت پرسشنامه ساخته شده و به گردآوری و تحلیل فرضیه‌ها پرداختند (اصغرزاده و همکاران^۱، ۲۰۲۴). دوره زمانی این تحقیق از اوایل سال ۱۴۰۲ شروع و در آذرماه سال ۱۴۰۳ اتمام یافت. در این مصاحبه‌ها سؤالاتی از این قبیل مطرح گردید: ۱- تجربیات جنگ تحمیلی چه تأثیری بر تغییرات ساختاری و سازماندهی ارتش داشت؟ ۲- اقدامات ارتش جمهوری اسلامی ایران در خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی چگونه بوده و این روند چه تأثیری بر توان دفاعی کشور گذاشت؟ ۳- توسعه نیروی انسانی متخصص چه نقشی در ارتقاء توان عملیاتی ارتش ایفا کرده است؟ ۴- درباره برنامه‌های آموزشی و تحقیقاتی که برای بومی‌سازی دانش فنی در ارتش اجرا شده‌اند، توضیح دهید؟ ۵- تغییرات تاکتیکی و استراتژیکی ارتش پس از جنگ چگونه به مقابله با تهدیدات نوظهور کمک کرده است؟ ۶- چگونه ارتش به تهدیدات غیرمتعارف و جنگ‌های نیابتی پاسخ داده و چه اقداماتی در این زمینه انجام شده است؟ ۷- توسعه توان موشکی ایران چه تأثیری بر امنیت ملی و بازدارندگی در برابر تهدیدات بیرونی داشته است؟ ۹- نقش ارتش در همکاری با سایر نیروهای مسلح

^۱. Asgharzadeh et al.

کشور در تأمین امنیت داخلی چگونه است؟ و سپس فرایند تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در قالب مکتب سیستماتیک کوربین و استراوس از روش گراند تئوری بر اساس کدگذاری انجام و نتایج نهایی پژوهش به صورت گزاره‌های خبری منعکس شد. همچنین بخش کیفی متن مصاحبه‌ها به همراه کدها توسط تیم متخصص در زمینه رسانه که از محققین شناخته شده در زمینه تحقیقات کیفی بودند، بازبینی و مورد تأیید قرار گرفت.

روش نمونه‌گیری بخش کیفی پژوهش حاضر نیز به صورت هدفمند و تئوریکال است. این نمونه شامل ۸ نفر از کارکنان که در حوزه اقدامات ارتش ج.ا.ایران پس از جنگ فعالیت داشته و قبل از آن نیز به وضعیت ارتش در دوران دفاع مقدس آشنا بودند به شرح جدول زیر است، از طرفی پژوهشگر طی مصاحبه با این ۸ خبره به اشباع نظری رسید و در واقع مصاحبه شوندگان مورد جدیدی را مطرح نمی‌کردند:

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان

کد خبره	سنوات	حوزه تخصصی شغل	مقطع علمی
۱	۲۸ سال	طراح عملیات در ۸ سال دفاع مقدس	دکترای تخصصی
۲	۳۱ سال	جهاد خودکفایی	دکترای تخصصی
۳	۳۲ سال	تحقیقات صنعتی	دکترای تخصصی
۴	۳۹ سال	مدیرعامل شرکت	دکترای تخصصی
۵	۲۹ سال	جهاد خودکفایی	دکترای تخصصی
۶	۳۲ سال	هیئت علمی	دکترای تخصصی
۷	۲۷ سال	مدرس دروس نظامی	دکترای تخصصی
۸	۲۸ سال	طرح ریزی	دکترای تخصصی

در ادامه برای تحلیل داده‌ها بر اساس ادبیات اکتشافی ابتدا کدهای اولیه طی یک مصاحبه عمیق و تجربه خبرگان از نقش ارتش در تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی بعد جنگ تحمیلی جمع‌آوری و سپس از نرم‌افزار مکس کیو دی ای^۱ جهت کدگذاری به شرح زیر استفاده گردید. همچنین مصاحبه‌ها با خبرگان تا جایی ادامه پیدا نمود که دیگر گزاره جدیدی برای ایجاد مقولات یافت نشد و ما به نقطه اشباع نظری رسیدیم.

^۱ Maxqda 2018

جدول ۲. کدگذاری روند شکل‌گیری الگوی پارادایمی

کد خبرگان	مقوله‌های فرعی
P1,P2,P7,P4,P5,P8	جنگ تحمیلی هشت ساله باعث ایجاد تغییرات عمیق در ساختار و سازماندهی ارتش ایران شد.
P4,P3,P6,P7,P8,P4	ارتش به دنبال بهبود و تقویت توانایی‌های خود به ویژه در حوزه خودکفایی و نیروی انسانی متخصص بود.
P1,P5,P7,P8	تولید داخلی به کاهش هزینه‌ها و افزایش سرعت پاسخگویی به تهدیدات کمک کرده است.
P8,P1,P6,P7	کاهش وابستگی به واردات به استقلال دفاعی و توسعه فناوری‌های جدید کمک می‌کند.
P1,P4,P6,P7	ایران با تمرکز بر تولید داخلی تجهیزات نظامی، توانسته است به قدرت موشکی و هوایی منطقه تبدیل شود.
P5,P1,P2,P8,P7	صنایع دفاعی شامل موشکی، هوایی، دریایی و زمینی به صورت چشمگیری توسعه یافت.
P6,P7,P3,P2	گسترش دوره‌های آموزشی تخصصی در حوزه‌های مختلف نظامی به ارتقای سطح دانش پرسنل کمک کرده است.
P1,P4,P5,P6,P8	اعزام افسران به دانشگاه‌ها و برگزاری دوره‌های مداوم از دیگر اقدامات این حوزه است.
P1,P3,P7,P6	دانشگاه‌های افسری و مراکز تحقیقاتی برای تربیت نیروهای متخصص و انجام پژوهش‌های دفاعی تأسیس شده‌اند.
P2,P3,P5,P6,P7	بومی‌سازی دانش فنی و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان از دیگر اقدامات مهم در این زمینه است.
P5,P8,P1,P4	ایران به تقویت نیروی دریایی و ساخت ناوهای جدید و زیردریایی‌ها توجه ویژه‌ای داشته است.
P4,P7,P12,P11	توسعه نیروی دریایی به افزایش توان کنترل دریایی و حفاظت از آب‌های سرزمینی کمک کرده است.
P4,P6,P8,P1,P3	ارتش به ایجاد یگان‌های تخصصی برای مقابله با تهدیدات مدرن و پیچیده پرداخته است.
P2,P3,P5,P9	یگان‌های ویژه، پدافند هوایی و جنگ الکترونیک از جمله این یگان‌ها هستند.
P1,P2,P4,P5,P6	تجربیات جنگ تحمیلی در تدوین تاکتیک‌های جدید، نظیر جنگ‌های نامنظم و پدافند غیرعامل به کار گرفته شده است.

P3,P1,P2,P8,P7	توسعه جنگ الکترونیک و توجه به توان موشکی به عنوان ابزارهای کلیدی در استراتژی‌های دفاعی ارتش ایران مورد توجه قرار گرفت.
P6,P5,P3,P2	تولید تجهیزات جنگ الکترونیک و آموزش نیروهای متخصص در این زمینه از جمله مهم‌ترین اقدامات ارتش ایران است.
P1,P4,P5,P7,P8	همکاری با صنایع داخلی برای تولید این تجهیزات به ارتقای توان عملیاتی کمک می‌کند.
P1,P3,P7,P8	قرارگاه‌های مشترک برای اجرای عملیات‌های بزرگ و بهبود هماهنگی در مقابله با تهدیدات تشکیل شده‌اند.
P1,P3,P5,P6,P7	قرارگاه‌های مشترک در مناطق مرزی و در عملیات‌های دریایی نقش مهمی ایفا می‌کنند.
P4,P6,P7	همکاری بین ارتش و سپاه پاسداران در زمینه‌های مختلف دفاعی، باعث افزایش توان رزمی و ارتقای هماهنگی گردیده است.
P1,P2,P8,P7	برگزاری عملیات‌های مشترک و تبادل اطلاعات از جمله زمینه‌های همکاری است.
P6,P7,P3	خودکفایی و توسعه نیروی انسانی متخصص منجر به افزایش توان دفاعی و کاهش هزینه‌های نظامی شده است.
P1,P4,P6,P8	همکاری بین ارتش و سپاه به توانایی بیشتر در مقابله با تهدیدات برون‌مرزی منجر گردیده است.
P1,P3,P7,P6	توان موشکی به عنوان یک بازدارنده قدرتمند در برابر تهدیدات خارجی عمل می‌کند.
P3,P5,P6,P7	این قدرت بازدارندگی به ایجاد تعادل در منطقه و کاهش نفوذ قدرت‌های خارجی کمک می‌کند.
P5,P2,P1,P4	کاهش وابستگی به واردات تجهیزات نظامی و توانایی اتخاذ تصمیمات مستقل در حوزه سیاست دفاعی از دیگر دستاوردها است.
P4,P7,P12,P8	دستاوردهای دفاعی و توانمندی‌های جدید ارتش به افزایش روحیه ملی و خودباوری در بین مردم کمک کرده است.

ب- جلسه کانونی با خبرگان (کدگذاری گزینشی و قضاوت)

جلسه کانونی با اساتید مربوطه که تخصص و علم کافی در خصوص موضوع تحقیق را داشتند به تعداد ۸ نفر در آجا مورد واکاوی قرار گرفت که و طبق نظراتشان ابعاد و مقوله‌های استخراج‌شده دسته‌بندی و پیشنهاد جدیدی برای اضافه کردن نداشتند.

جدول ۳. کدگذاری گزینشی و قضاوت

بعد	مؤلفه	گویه
خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی	توسعه صنایع دفاعی و بومی سازی فناوری	تکیه بر توان داخلی در ساخت موشک های بالستیک و کروز ساخت طراحی و تولید هواپیماهای جنگنده ای مانند کوثر و صاعقه ساخت ناوهای جنگی تولید تانک های کرار، نفربرها، و انواع توپخانه تولید سامانه های پدافندی ساخت زیردریایی های کلاس غدیر و طارق
	کاهش وابستگی به واردات	افزایش سرعت پاسخگویی به تهدیدات تولید داخلی تجهیزات نظامی کاهش وابستگی به واردات و افزایش استقلال
توسعه نیروی انسانی متخصص	آموزش و پرورش	برگزاری دوره های آموزشی تخصصی اعزام افسران به دانشگاه های معتبر داخلی و خارجی برگزاری دوره های آموزشی به صورت مستمر
	مراکز آموزشی و پژوهشی	دانشگاه ها در تربیت افسران حرفه ای و متخصص را دارند مراکز تحقیقاتی صنایع دفاعی در انجام پژوهش های کاربردی مراکز مطالعات راهبردی در بررسی مسائل راهبردی و تدوین استراتژی های دفاعی
	بومی سازی دانش فنی	همکاری با کشورهای دوست و همسو برای انتقال دانش فنی و فناوری های نوین حمایت از شرکت های دانش بنیان برای توسعه و تولید تجهیزات نظامی ایجاد شبکه های تحقیقاتی بین دانشگاه ها، صنایع دفاعی و مراکز پژوهشی
تغییر ساختار و سازماندهی	ایجاد یگان های تخصصی	نیروهای ویژه پدافند هوایی جنگ الکترونیک یگان های سایبری
	توسعه نیروی دریایی	ساخت ناوهای جدید توسعه زیردریایی ها تقویت نیروی دریایی سپاه توسعه موشک های ساحل به دریا

به‌روزرسانی تانک‌ها، نفربرها و خودروهای زرهی خرید و ساخت هواپیماهای جدید هواپیماهای بدون سرنشین سامانه‌های پدافندی	به‌روزرسانی تجهیزات	
فرصتی برای آزمایش و ارزیابی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها تجربه جنگ‌های چریکی ترکیبی از جنگ‌های متعارف و نامنظم کاهش تلفات با پدافند غیرعامل	تجربه اندوزی و تدوین تاکتیک‌ها و استراتژی‌های جدید	بومی‌سازی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها
تشکیل یگان‌های ویژه توسعه جنگ‌های اطلاعاتی تقویت پدافند غیرعامل	توجه به جنگ نامنظم	
یکی از مهم‌ترین ابزارهای جنگ مدرن همکاری صنایع داخلی در تولید تجهیزات جنگ الکترونیک آموزش نیروهای متخصص در زمینه جنگ الکترونیک	توسعه جنگ الکترونیک	
فناوری ساخت انواع مختلف موشک‌های بالستیک و کروز موشک‌ها دارای بردهای مختلف موشک‌ها با قابلیت پرواز در ارتفاع پایین و دور زدن موانع، دقت بالا	برنامه‌های موشکی	توان موشکی
افزایش قدرت چانه‌زنی کاهش تهدیدات نظامی ایجاد تعادل در منطقه و کاهش نفوذ قدرت‌های خارجی	بازدارندگی	
دوره‌های آموزشی مشترک، باعث افزایش همدلی تبادل اطلاعات و تجربیات بین ارتش و سپاه توسعه و تولید تجهیزات نظامی مشترک	تقویت همکاری	همکاری با سپاه پاسداران
عملیات‌های مشترک در مناطق مرزی عملیات‌های مشترک دریایی تمرینات مشترک نظامی توسعه صنایع دفاعی	تشکیل قرارگاه‌های مشترک	

پس از جنگ تحمیلی، ایران با درک اهمیت استقلال در حوزه دفاعی، بر خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی متمرکز شد که این رویکرد نه تنها به کاهش وابستگی به کشورهای خارجی کمک کرد، بلکه توان دفاعی و قدرت چانه‌زنی ایران را در عرصه بین‌المللی تقویت نمود. در این راستا، توسعه صنایع

دفاعی و بومی سازی فناوری های مختلف به وقوع پیوست؛ به طوری که ایران با تکیه بر توان داخلی به یکی از قدرت های موشکی منطقه تبدیل شد و موشک های بالستیک و کروز مانند شهاب، قدر و خرمشهر را تولید کرد. همچنین، طراحی و تولید هواپیماهای جنگنده ای مانند کوثر و صاعقه، ساخت ناوهای جنگی نظیر جماران و موج، و تولید تانک های کرار و نفربرها، توانایی ایران را در نبردهای زمینی و دریایی افزایش داد. با تولید سامانه های پدافندی مانند باور ۳۷۳ و زیردریایی های کلاس غدیر و طارق، ایران از آسمان و زیر آب خود نیز محافظت کرد. این توسعه ها به کاهش وابستگی به واردات تجهیزات نظامی منجر شد و مزایایی چون افزایش سرعت پاسخگویی به تهدیدات، کاهش هزینه ها، افزایش استقلال و توسعه فناوری را به همراه داشت.

پس از پایان جنگ تحمیلی، ارتش جمهوری اسلامی ایران با درک اهمیت نیروی انسانی متخصص در ارتقاء توان دفاعی کشور، برنامه های گسترده ای را برای توسعه نیروی انسانی خود اجرا کرد. این برنامه ها شامل گسترش و بهبود آموزش های نظامی بود که به برگزاری دوره های تخصصی در حوزه های مختلف مانند جنگ الکترونیک و عملیات ویژه، اعزام افسران به دانشگاه های معتبر داخلی و خارجی برای تحصیلات تکمیلی و برگزاری دوره های آموزشی مداوم برای به روزرسانی دانش و مهارت پرسنل می پرداخت. همچنین، ارتش اقدام به تأسیس مراکز آموزشی و پژوهشی متعددی مانند دانشگاه های افسری و مراکز تحقیقاتی صنایع دفاعی کرد تا نیروهای متخصص تربیت و پژوهش های دفاعی انجام شود. بومی سازی دانش فنی نیز یکی از اهداف مهم ارتش بود که با کاهش وابستگی به کشورهای خارجی، توانایی کشور در تولید تجهیزات نظامی را افزایش داد. در این راستا، تبادل دانش فنی با کشورهای دوست، حمایت از شرکت های دانش بنیان و ایجاد شبکه های تحقیقاتی بین دانشگاه ها و صنایع دفاعی انجام شد. به عنوان مثال، ایران در زمینه توسعه دانش هوافضایی به یکی از کشورهای پیشرو در ساخت هواپیماهای بدون سرنشین و ماهواره ها تبدیل شده و همچنین توانسته است تجهیزات الکترونیکی و نرم افزارهای پیشرفته نظامی را در داخل کشور تولید کند.

پس از جنگ تحمیلی، ارتش جمهوری اسلامی ایران با هدف مقابله با تهدیدات پیچیده و متنوع، اقدام به تغییر ساختار و سازماندهی خود کرد. یکی از این تغییرات، ایجاد یگان های تخصصی با مأموریت های خاص بود که با آموزش های ویژه و تجهیزات پیشرفته، توانایی پاسخگویی به طیف گسترده ای از تهدیدات را دارند. به عنوان مثال، نیروهای ویژه وظیفه انجام عملیات های پیچیده و مقابله با تروریسم را بر عهده دارند، در حالی که یگان های پدافند هوایی با سامانه های پیشرفته راداری و

موشکی مانند باور ۳۷۳ تقویت شده‌اند. همچنین، با توجه به اهمیت جنگ الکترونیک و فضای سایبری، یگان‌های تخصصی در این حوزه‌ها نیز تشکیل شده‌اند تا از زیرساخت‌های حیاتی کشور محافظت کنند. در کنار این تغییرات، توسعه نیروی دریایی به ویژه در خلیج فارس و تنگه هرمز نیز مورد توجه قرار گرفت و ایران با ساخت ناوهای جدید و زیردریایی‌های کلاس غدیر و طارق، توانایی گشت‌زنی و کنترل دریایی خود را افزایش داد. به‌روزرسانی تجهیزات نظامی نیز از دیگر اقدامات مهم بود که شامل تجهیز تانک‌ها و نفربرها با سیستم‌های پیشرفته، خرید و ساخت هواپیماهای جدید مانند کوثر و صاعقه، و توسعه پهپادها برای عملیات‌های مختلف می‌شود. این تغییرات به ارتقاء توان دفاعی و امنیت ملی ایران کمک شایانی کرده است.

پس از جنگ تحمیلی، بومی‌سازی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک اولویت مهم قرار گرفت. تجربیات کسب‌شده در طول جنگ، فرصتی برای آزمایش و ارزیابی تاکتیک‌ها و استراتژی‌های مختلف فراهم کرد. نیروهای مسلح ایران با تحلیل نقاط قوت و ضعف خود و دشمن، به تجربیات ارزشمندی دست یافتند که در تدوین تاکتیک‌های جدید مورد استفاده قرار گرفت. به عنوان مثال، عملیات‌های چریکی مانند والفجر مقدماتی و والفجر یک، نشان‌دهنده توانایی نیروهای ایرانی در انجام عملیات‌های مؤثر در مناطق صعب‌العبور بود. همچنین، با توجه به ماهیت جنگ تحمیلی که ترکیبی از جنگ‌های متعارف و نامنظم بود، نیروهای ایرانی تجربه‌های ارزشمندی در مقابله با جنگ‌های نامنظم کسب کردند و اهمیت پدافند غیرعامل نیز در کاهش تلفات و خسارات بیشتر مورد توجه قرار گرفت. با افزایش تهدیدات غیرمتعارف و جنگ‌های نیابتی در منطقه، ارتش ایران به تقویت توان خود در مقابله با جنگ‌های نامنظم و عملیات‌های چریکی پرداخت. این اقدامات شامل تشکیل یگان‌های ویژه با آموزش‌های تخصصی، توسعه جنگ‌های اطلاعاتی و تقویت پدافند غیرعامل بود. همچنین، جنگ الکترونیک به عنوان یکی از ابزارهای مهم جنگ مدرن در ارتش ایران تقویت شد. ایران با تولید تجهیزات جنگ الکترونیک مانند دستگاه‌های شنود و سیستم‌های مقابله با پهپاد، توانایی خود را در این حوزه افزایش داد و نیروهای متخصص در زمینه جنگ الکترونیک آموزش دیدند تا از این تجهیزات به بهترین نحو استفاده کنند. همکاری با صنایع داخلی نیز به تولید تجهیزات جنگ الکترونیک مورد نیاز ارتش کمک کرد. این تجربیات و اقدامات به ارتقاء توان دفاعی و امنیت ملی ایران کمک شایانی کرده است.

ایران به یکی از قدرت‌های موشکی منطقه تبدیل شده و توانایی تولید انواع مختلف موشک‌های بالستیک و کروز را پیدا کرده است. با سرمایه‌گذاری گسترده در حوزه تحقیق و توسعه، ایران به فناوری ساخت موشک‌هایی با برد، دقت و قدرت تخریب متفاوت دست یافته است. این موشک‌ها قادر به هدف قرار دادن اهداف زمینی، دریایی و هوایی با دقت بسیار بالا هستند. برخی از مهم‌ترین موشک‌های بالستیک و کروز ساخت ایران شامل موشک‌های بالستیک شهاب، موشک‌های کروز قادر و موشک‌های بالستیک خرمشهر هستند. موشک‌های شهاب با بردهای مختلف می‌توانند اهدافی در فاصله‌های دور را مورد هدف قرار دهند، در حالی که موشک‌های کروز قادر با قابلیت پرواز در ارتفاع پایین و دقت بالا، می‌توانند اهداف متحرک را مورد اصابت قرار دهند. موشک‌های خرمشهر نیز از نسل جدید موشک‌های بالستیک ایران هستند که دارای برد و دقت بسیار بالایی هستند. توان موشکی ایران به عنوان یک بازدارنده قوی در برابر تهدیدات خارجی عمل می‌کند. این به این معناست که دشمنان بالقوه ایران قبل از هرگونه اقدام نظامی، باید هزینه‌های سنگین آن را در نظر بگیرند. برخی از مزایای توان موشکی ایران به عنوان یک بازدارنده شامل افزایش قدرت چانه‌زنی در مذاکرات بین‌المللی، کاهش احتمال حمله نظامی به ایران و ایجاد تعادل در منطقه و کاهش نفوذ قدرت‌های خارجی است. این توانایی‌ها به ارتقاء امنیت ملی ایران و حفظ ثبات در منطقه کمک کرده است.

همکاری بین ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران در زمینه‌های مختلف دفاعی به طور قابل توجهی تقویت شده است. این همکاری باعث افزایش توان رزمی نیروهای مسلح و ارتقای هماهنگی بین آن‌ها شده است. برخی از مهم‌ترین زمینه‌های همکاری شامل عملیات‌های مشترک، آموزش مشترک، تبادل اطلاعات و توسعه تجهیزات مشترک است. ارتش و سپاه در عملیات‌های مختلفی مانند عملیات‌های مرزی، مبارزه با تروریسم و مقابله با تهدیدات دریایی با یکدیگر همکاری می‌کنند. برگزاری دوره‌های آموزشی مشترک نیز به افزایش همدلی و تبادل تجربیات بین نیروهای دو ارتش و سپاه کمک می‌کند. همچنین، تبادل اطلاعات و تجربیات بین ارتش و سپاه به ارتقای سطح دانش و آگاهی نیروهای مسلح کمک می‌کند و در توسعه و تولید تجهیزات نظامی مشترک نیز همکاری دارند. برای اجرای عملیات‌های مشترک، قرارگاه‌های مشترکی بین ارتش و سپاه تشکیل شده است. این قرارگاه‌ها با ترکیب نیروهای ارتش و سپاه، مسئولیت برنامه‌ریزی، فرماندهی و کنترل عملیات‌های بزرگ را بر عهده دارند. به عنوان مثال، در مناطق مرزی، ارتش و سپاه با همکاری یکدیگر به مقابله با گروه‌های تروریستی و قاچاقچیان می‌پردازند. همچنین، نیروی دریایی ارتش و سپاه در حفاظت از

آب‌های سرزمینی ایران و مقابله با تهدیدات دریایی فعالیت می‌کنند. تمرینات مشترک نظامی به طور مرتب برگزار می‌شود تا آمادگی رزمی نیروها افزایش یابد و همکاری در توسعه صنایع دفاعی کشور نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. این همکاری‌ها به تقویت امنیت ملی و دفاع از منافع کشور کمک شایانی کرده است. توسعه امنیت ملی ایران به واسطه تقویت توان دفاعی، بومی‌سازی استراتژی‌ها و همکاری نزدیک بین ارتش و سپاه پاسداران به وضوح مشهود است. ایران با سرمایه‌گذاری در فناوری موشکی و تولید تجهیزات نظامی، به یک قدرت بازدارنده تبدیل شده که توانایی مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی را دارد. این اقدامات نه تنها به افزایش قدرت چانه‌زنی ایران در عرصه بین‌المللی کمک می‌کند، بلکه به ایجاد تعادل در منطقه و کاهش احتمال حملات نظامی نیز منجر می‌شود. در این راستا، امنیت ملی به عنوان یک اولویت اساسی، محور تمامی تلاش‌ها و استراتژی‌های دفاعی ایران قرار دارد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

پژوهشگران بر اساس این جلسه و مقوله‌های احصاء شده قبلی، به‌مرور دوباره و دسته‌بندی مصاحبه‌ها پرداخته و پس از اینکه تحلیل هم‌پوشانی روی واحدهای معنایی انجام گرفت از آخرین جلسه کانونی، پرسشنامه‌ها تهیه و روایی ظاهری گویه‌ها توسط خبرگان با اصلاحات جزئی تأیید گردید. همچنین جامعه آماری بخش کمی این پژوهش، اساتید هیئت علمی دافوس آجا و جامعه آماری شامل ۱۵۴ نفر از کارکنان بودند که نمونه‌گیری با استفاده از فرمول کوکران و به روش تصادفی ساده تعداد ۱۱۰ پرسشنامه که با مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت تنظیم شده بود، پرسشنامه‌های تکمیل شده و با نرم‌افزار اسمارت پی ال اس^۱ تحلیل شد.

ارزیابی مدل در نرم‌افزار اسمارت پی ال اس: در این فرآیند ابتدا مدل اندازه‌گیری ارزیابی می‌شود و روایی و پایایی آن برحسب معیارهای مطرح در مدل‌های بیرونی مورد بررسی قرار می‌گیرند. سپس در صورت تأیید پایایی، روایی و شاخص اشتراک مدل اندازه‌گیری می‌توان به ارزیابی مدل ساختاری (درونی) پرداخت.

ارزیابی مدل اندازه‌گیری

ارزیابی پایایی مدل اندازه‌گیری: دو عامل در ارزیابی پایایی مدل‌های بیرونی مطرح است: تک‌بعدی بودن و پایایی درونی (ضریب قابلیت اطمینان ساختاری). برای تأیید عامل اول یعنی تک‌بعدی بودن، باید مقدار عاملی بزرگ‌تر از ۰/۴ باشد. در عامل دوم نیز آلفای کرونباخ باید از ۰/۷ بزرگ‌تر باشند.

¹ Smart PLS

همان‌طور که از نتایج جدول زیر مشاهده می‌گردد، پایایی مدل اندازه‌گیری تأیید می‌شود (اصغرزاده و همکاران، ۲۰۲۴).

جدول ۴. مقادیر بارهای عاملی، متوسط واریانس استخراج‌شده و پایایی ترکیبی

متغیر	گویه	بار عاملی
خودکفایی در تولید	تکیه بر توان داخلی در ساخت موشک‌های بالستیک و کروز	۰.۶۸۴
	ساخت	
تجهیزات	طراحی و تولید هواپیماهای جنگنده‌ای مانند کوثر و صاعقه	۰.۷۱۴
نظامی	ساخت ناوهای جنگی	۰.۵۴۸
	تولید تانک‌های کرار، نفررها، و انواع توپخانه	۰.۶۹۱
	تولید سامانه‌های پدافندی	۰.۸۴۵
	ساخت زیردریایی‌های کلاس غدیر و طارق	۰.۸۶۵
	افزایش سرعت پاسخگویی به تهدیدات	۰.۸۲۵
	تولید داخلی تجهیزات نظامی	۰.۹۱۴
	کاهش وابستگی به واردات و افزایش استقلال	۰.۷۴۰
	برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی	۰.۹۰۱
توسعه نیروی انسانی متخصص	اعزام افسران به دانشگاه‌های معتبر داخلی و خارجی	۰.۸۰۶
	برگزاری دوره‌های آموزشی به صورت مستمر	۰.۸۳۱
	دانشگاه‌ها در تربیت افسران حرفه‌ای و متخصص را دارند	۰.۷۹۱
	مراکز تحقیقاتی صنایع دفاعی در انجام پژوهش‌های کاربردی	۰.۹۳۱
	مراکز مطالعات راهبردی در بررسی مسائل راهبردی	۰.۸۴۴
	همکاری با کشورهای دوست و همسو برای انتقال دانش فنی و فناوری‌های نوین	۰.۷۶۴
	حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان برای توسعه و تولید تجهیزات نظامی	۰.۸۵۲
	ایجاد شبکه‌های تحقیقاتی بین دانشگاه‌ها، صنایع و مراکز پژوهشی	۰.۷۶۱

متغیر	گویه	بار عاملی
تغییر ساختار و سازماندهی	نیروهای ویژه	۰.۸۵۵
	پدافند هوایی	۰.۹۱۴
	جنگ الکترونیک	۰.۸۷۱
	یگان‌های سایبری	۰.۸۶۴
	ساخت ناوهای جدید	۰.۷۷۶
	توسعه زیردریایی‌ها	۰.۸۲۲
	تقویت نیروی دریایی سپاه	۰.۶۸۸
	توسعه موشک‌های ساحل به دریا	۰.۹۴۷
	به‌روزرسانی تانک‌ها، نفربرها و خودروهای زرهی	۰.۶۰۰
	خرید و ساخت هواپیماهای جدید	۰.۶۱۴
	هواپیماهای بدون سرنشین	۰.۷۱۴
بومی‌سازی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها	سامانه‌های پدافندی	۰.۷۶۳
	فرصتی برای آزمایش و ارزیابی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها	۰.۷۸۲
	تجربه جنگ‌های چریکی	۰.۸۲۱
	ترکیبی از جنگ‌های متعارف و نامنظم	۰.۹۰۳
	کاهش تلفات با پدافند غیرعامل	۰.۶۹۹
	تشکیل یگان‌های ویژه	۰.۷۰۱
	توسعه جنگ‌های اطلاعاتی	۰.۸۵۱
	تقویت پدافند غیرعامل	۰.۸۲۴
	یکی از مهم‌ترین ابزارهای جنگ مدرن	۰.۸۶۴
	همکاری صنایع داخلی در تولید تجهیزات جنگ الکترونیک	۰.۸۴۷
	آموزش نیروهای متخصص در زمینه جنگ الکترونیک	۰.۸۹۱
توان موشکی	فناوری ساخت انواع مختلف موشک‌های بالستیک و کروز	۰.۸۴۵
	موشک‌ها دارای بردهای مختلف	۰.۵۸۷
	موشک‌ها با قابلیت پرواز در ارتفاع پایین و دور زدن موانع، دقت بالا	۰.۵۶۱
	افزایش قدرت چانه‌زنی	۰.۸۱۴

۰.۶۱۷	کاهش تهدیدات نظامی	
۰.۸۴۱	ایجاد تعادل در منطقه و کاهش نفوذ قدرت‌های خارجی	
۰.۹۴۱	دوره‌های آموزشی مشترک، باعث افزایش همدلی	همکاری با سپاه پاسداران
۰.۸۶۴	تبادل اطلاعات و تجربیات بین ارتش و سپاه	
۰.۸۳۹	توسعه و تولید تجهیزات نظامی مشترک	
۰.۸۸۸	عملیات‌های مشترک در مناطق مرزی	
۰.۷۳۷	عملیات‌های مشترک دریایی	
۰.۸۱۴	تمرینات مشترک نظامی	
۰.۸۶۴	توسعه صنایع دفاعی	

ارزیابی مدل ساختاری (مدل درونی)

بعد از ارزیابی مدل اندازه‌گیری و تأیید پایایی و روایی مدل، می‌توان به ارزیابی مدل ساختاری پرداخت که از دو معیار برای ارزیابی این مدل استفاده می‌شود.

ضریب تعیین (R^2)

معیار اساسی برای ارزیابی میزان تبیین متغیرهای وابسته، ضریب تعیین است. ضرایب تعیین R مربوط به متغیرهای مکنون درون‌زای (وابسته) مدل است و ضریب تعیین نشان می‌دهد چند درصد از تغییرات متغیر وابسته، توسط متغیرهای مستقل تبیین می‌شود و مقدار این ضریب از ۰ تا ۱ متغیر است.

چون در سال ۱۹۸۸ مقادیر نزدیک به ۰/۶۷ را مطلوب، نزدیک به ۰/۳۳ را معمولی و نزدیک به ۰/۱۹ را ضعیف ارزیابی می‌نماید. بر همین اساس مقادیر ضریب تعیین در شکل ۲ قابل مشاهده است و لذا با در نظر گرفتن سه مقدار ملاک پیش‌گفته مناسب بودن برازش مدل ساختاری تأمین مالی صنایع دفاعی و نظامی تأیید می‌شود.

ارزیابی روایی مدل اندازه‌گیری

دو نوع روایی در این بخش مطرح است: روایی همگرا و روایی واگرا. روایی همگرا به این معنی است که متغیر پنهان به‌طور مناسب توسط متغیرهای آشکار توضیح داده می‌شود. برای سنجش روایی همگرا از متوسط واریانس استخراج‌شده، استفاده می‌شود که حداقل مقدار قابل قبول آن ۰/۵ است. وجود

روایی و اگر نیز به این معنی است که متغیر پنهان توسط متغیرهای آشکار خودش بهتر از متغیرهای عوامل دیگر توضیح داده می‌شود؛ که در مدل‌سازی مسیری PLS از معیار فورنل - لارکر برای سنجش آن استفاده می‌کنیم. معیار فورنل - لارکر بیان می‌کند که یک متغیر باید در مقایسه با معرف‌های سایر متغیرهای پنهان، پراکندگی بیشتری را در بین معرف‌های خود داشته باشد یا به عبارت دیگر متوسط واریانس استخراج‌شده هر متغیر پنهان باید بیشتر از بالاترین توان دوم همبستگی آن متغیر با سایر متغیرهای پنهان باشد و همچنین با توجه به جدول زیر میزان $CR > AVE$ بوده و می‌توان ادعا کرد که هر متغیر با یکدیگر همبستگی و همگرایی دارند.

جدول ۵. نتایج آزمون فورنل لارکر و متوسط واریانس استخراج‌شده

ابعاد	خودکفایی	نیروی انسانی	ساختار و سازماندهی	تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها	توان موشکی	همکاری	CR	AVE
خودکفایی							۰/۸۵۴	۰/۷۸۹
نیروی انسانی	۰/۸۸۳						۰/۸۷۵	۰/۷۶۵
ساختار و سازماندهی	۰/۴۴۶	۰/۷۶۵					۰/۸۹۱	۰/۷۴۰
تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها	۰/۴۷۱	۰/۵۸۲	۰/۷۱۵				۰/۸۴۲	۰/۷۵۴
توان موشکی	۰/۴۵۷	۰/۵۷۱	۰/۶۲۸	۰/۷۲۵			۰/۸۷۴	۰/۷۴۶
همکاری	۰/۴۰۰	۰/۳۵۸	۰/۴۵۲	۰/۴۵۸	۰/۷۷۶		۰/۸۱۴	۰/۶۵۸

اندازه‌گیری (شاخص اشتراک)

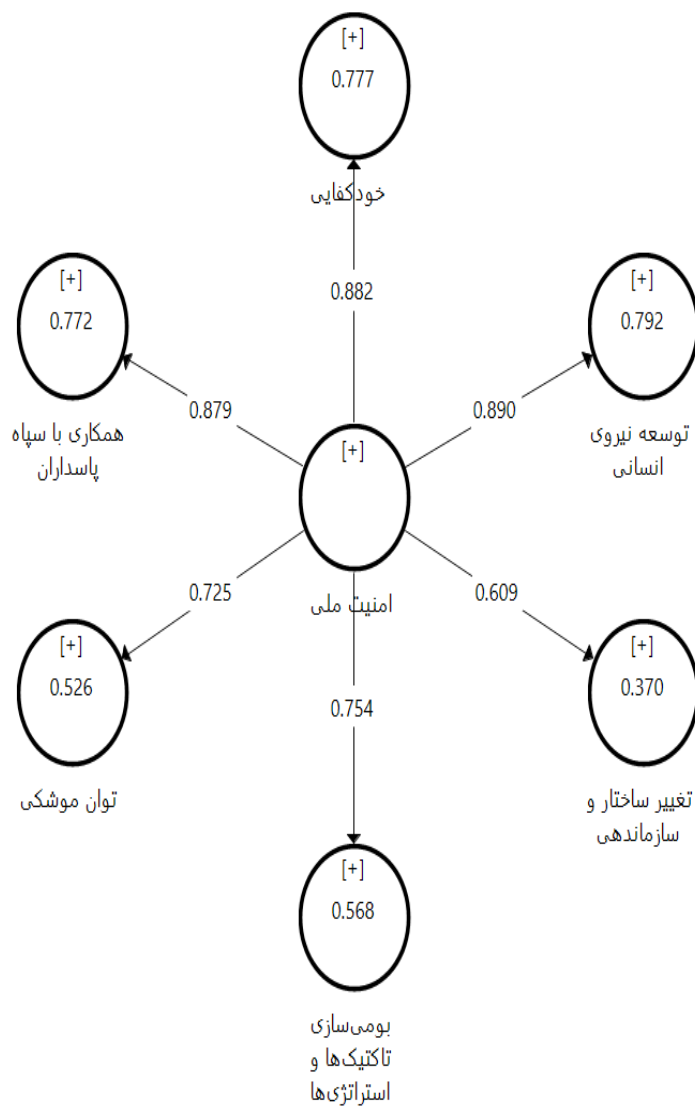
این شاخص توانایی مدل را در پیش‌بینی متغیرهای مشاهده‌پذیر از طریق مقادیر متغیر پنهان متناظرشان می‌سنجد. مقادیر مثبت این شاخص نشانگر کیفیت مناسب و قابل قبول مدل اندازه‌گیری می‌باشد. در جدول زیر مقادیر شاخص اشتراک مربوط به هر یک از متغیرها درج‌شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود مقادیر مثبت و بزرگ‌تر از صفر هستند.

جدول ۴. نتایج آزمون کیفیت مدل اندازه‌گیری

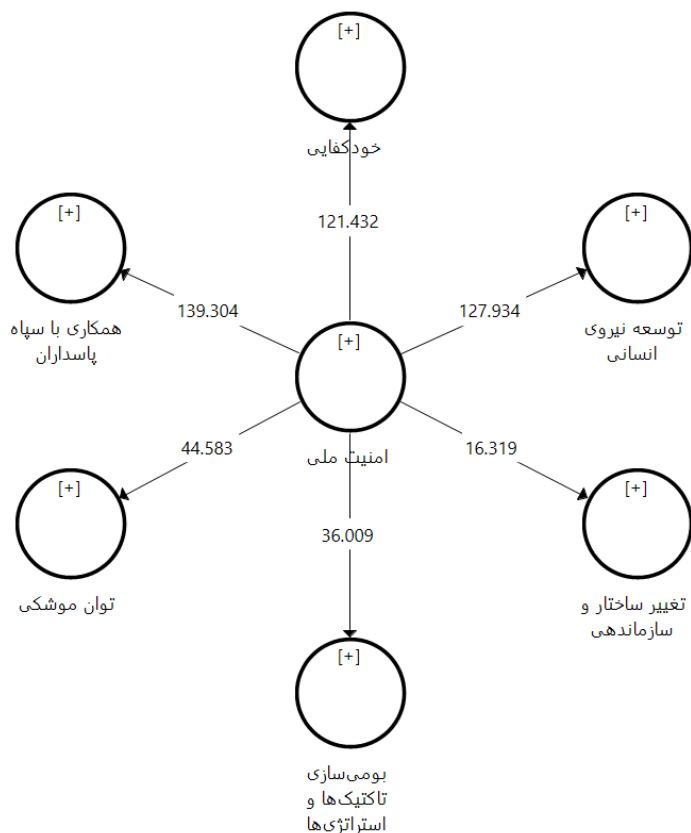
متغیر	CV Com
خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی	۰/۳۰۴
توسعه نیروی انسانی متخصص	۰/۴۴۴
تغییر ساختار و سازمандهی	۰/۳۱۷
بومی‌سازی تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها	۰/۳۴۵
توان موشکی	۰/۴۲۷
همکاری با سپاه پاسداران	۰/۴۱۸

ارزیابی مدل ساختاری (مدل درونی)

بعد از ارزیابی مدل اندازه‌گیری و تأیید پایایی و روایی مدل، می‌توان به ارزیابی مدل ساختاری پرداخت که از دو معیار برای ارزیابی این مدل استفاده می‌شود.

شکل ۱: مدل در حالت ضریب معانی ساختاری

شکل ۲. مدل در حالت اعداد معناداری

جدول ۶. نتایج آزمون مسیر

مسیر	ضریب مسیر (β)	مقدار بحرانی (t)	سطح معنادار (P)	نتیجه در سطح ۵٪
خودکفایی در تولید تجهیزات نظامی	۰/۹۲۴	۱۲۱/۴۳۲	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵
توسعه نیروی انسانی متخصص	۰/۸۸۵	۱۲۷/۹۳۴	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵
تغییر ساختار و سازماندهی	۰/۸۰۶	۱۶/۳۱۹	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵
بومی سازی تاکتیک ها و استراتژی ها	۰/۸۰۴	۳۶/۰۰۹	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵
توان موشکی	۰/۸۰۳	۴۴/۵۸۳	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵
همکاری با سپاه پاسداران	۰/۷۸۶	۱۳۹/۳۰۴	۰/۰۰۰	تأیید با احتمال ۰/۹۵

نتیجه گیری و پیشنهاد:

- نتیجه گیری

از تغییرات انجام شده در ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از دوران دفاع مقدس، چندین محور کلیدی شناسایی شده است که هر یک به نوعی در تقویت توانمندی‌های نظامی و دفاعی نقش دارند. تکیه بر توان داخلی در ساخت موشک‌های بالستیک و کروز، طراحی و تولید هواپیماهای جنگنده‌ای مانند کوثر و صاعقه، ساخت ناوهای جنگی و تولید تانک‌های کرار و نفربرها، همگی نشان‌دهنده عزم جدی کشور در کاهش وابستگی به واردات و افزایش استقلال دفاعی است. این خودکفایی نه تنها به افزایش سرعت پاسخگویی به تهدیدات کمک می‌کند، بلکه به تولید داخلی تجهیزات نظامی و سامانه‌های پدافندی نیز منجر می‌شود.

برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی و اعزام افسران به دانشگاه‌های معتبر، به تربیت نیروهای متخصص و حرفه‌ای کمک می‌کند. همچنین، همکاری با کشورهای دوست و همسو برای انتقال دانش فنی و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان، به توسعه و تولید تجهیزات نظامی کمک شایانی خواهد کرد. توسعه نیروهای ویژه، پدافند هوایی، جنگ الکترونیک و یگان‌های سایبری از جمله اقداماتی است که به بهبود ساختار نظامی و افزایش کارایی نیروها کمک می‌کند. به‌روزرسانی تجهیزات و ساخت ناوهای جدید، همچنین تقویت نیروی دریایی سپاه، از دیگر اقدامات ضروری در این زمینه است.

تجربه جنگ‌های چریکی و ترکیب جنگ‌های متعارف و نامنظم، فرصتی برای آزمایش و ارزیابی تاکتیک‌ها و استراتژی‌های جدید فراهم می‌آورد. تقویت پدافند غیرعامل و توسعه جنگ‌های اطلاعاتی نیز از مهم‌ترین ابزارهای جنگ مدرن به شمار می‌آید.

فناوری ساخت انواع مختلف موشک‌های بالستیک و کروز با قابلیت‌های منحصر به فرد، به افزایش قدرت چانه‌زنی کشور و کاهش تهدیدات نظامی کمک می‌کند. این توانمندی‌ها به ایجاد تعادل در منطقه و کاهش نفوذ قدرت‌های خارجی منجر می‌شود.

برگزاری دوره‌های آموزشی مشترک و تبادل اطلاعات و تجربیات بین ارتش و سپاه، به توسعه و تولید تجهیزات نظامی مشترک و انجام عملیات‌های مشترک در مناطق مرزی و دریایی کمک می‌کند.

- پیشنهادها

با عنایت به مباحث مطرح شده و براساس یافته‌های پژوهش موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

- ۱) افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه صنایع دفاعی و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان می‌تواند به تولید تجهیزات پیشرفته و کاهش وابستگی به واردات کمک کند. این امر به ویژه در زمینه ساخت موشک‌ها و سامانه‌های پدافندی اهمیت دارد.
- ۲) تبادل تجربیات با کشورهای دوست می‌تواند به ارتقای سطح علمی و عملی نیروها منجر شود.
- ۳) همکاری با کشورهای دوست و هم‌پیمان در زمینه انتقال دانش فنی و تجهیزات نظامی می‌تواند به افزایش توانمندی‌های نظامی کمک کند. این همکاری‌ها می‌تواند شامل برگزاری مانورهای مشترک و تبادل اطلاعات باشد.
- ۴) توسعه توانمندی‌های جنگ الکترونیک و سایبری به بهبود ساختار نظامی و افزایش کارایی نیروها کمک خواهد کرد. این امر به ویژه در مواجهه با تهدیدات نوین اهمیت دارد.
- ۵) توسعه و تقویت پدافند غیرعامل به عنوان یک ابزار کلیدی در جنگ‌های مدرن، می‌تواند به کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر تهدیدات نظامی کمک کند.
- ۶) استفاده از تجربیات جنگ‌های چریکی و ترکیب جنگ‌های متعارف و نامنظم برای آزمایش و ارزیابی تاکتیک‌ها و استراتژی‌های جدید.
- ۷) به‌روزرسانی تجهیزات نیروی دریایی و ساخت ناوهای جدید

فهرست منابع:

الف - منابع فارسی

- اصغرزاده، اصغر و نصیری، محمد (۱۳۹۱). تاریخچه تیپ ۲۲۱ متحرک هجومی، تربیت و آموزش نواجا. تهران، ایران.
- داوری، امین؛ سلطانی احمدی، مجتبی و کاظم بیگی، محمد علی (۱۴۰۰). بررسی نقش ارتش جمهوری اسلامی ایران در نخستین سال جنگ در مقابله و تثبیت تجاوز ارتش بعث عراق (جبهه جنوب). علوم و فنون نظامی، ۱۷(۵۸)، ۱۶۳-۱۸۳.
- رستمی، محسن و مختاری، میر ابوالفضل (۱۳۹۹). اقتدار و امنیت ملی در سایه هم‌افزایی ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی). علوم و فنون نظامی، ۱۶(۵۱)، ۱۲۷-۱۵۱.
- رستمی، محسن؛ مختاری، میر ابوالفضل؛ فتحی، محمدحسین و ایمانی، کاظم (۱۳۹۷). اقتدار و امنیت ملی در سایه هم‌افزایی ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی). کنفرانس بین‌المللی امنیت، پیشرفت و توسعه پایدار مناطق مرزی، سرزمینی و کلانشهرها، راهکارها و چالش‌ها با محوریت پدافند غیرعامل و مدیریت بحران، تهران.
- سعادت‌ریزانی، جعفر (۱۴۰۳). توسعه سیاسی و امنیت ملی. مرکز مطالعات و تحقیقات نیروی پدافند هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران. تهران، ایران.
- سعادت‌ریزانی، جعفر؛ احدی، پرویز؛ یوسفی جویباری، محمد و سلامتی، یعقوب (۱۴۰۳). جایگاه ارتش در تأمین امنیت ملی ایران در دهه اول انقلاب اسلامی (۱۳۶۷-۱۳۵۷). رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۶)، ۱۸۵-۲۰۴.
- سازمند، بهاره و فرهادی، زینب (۱۴۰۱). تهدیدهای نامتقارن و تغییر در راهبردهای امنیتی ژاپن، ۲۰۰۱-۲۰۲۱. فصلنامه سیاست، ۵۲(۱)، ۸۱-۱۰۸.
- کریمی، رضا؛ براتی، سجاد و شجاعی، مسعود (۱۳۹۹). بررسی نقش نظامی، بازدارندگی و روانی ارتش در تأمین امنیت ملی کشور جمهوری اسلامی ایران. سومین همایش علوم انسانی (پیشرفت‌های نوین در عرصه علم و فراعلم)، مشهد.
- کوهساریان، حسین؛ پرتوی، محمدتقی؛ اکرمی‌نیا، محمد و شکیب، علیرضا (۱۴۰۰). تأثیر تهدیدات علمی و سایبری بر نیروهای مسلح جمهوری اسلامی و امنیت ملی ایران. فصلنامه مطالعات جنگ، ۳(۱۰)، ۳۵-۶۱.
- نظریور، مهدی (۱۳۸۶). جایگاه نیروهای مسلح در نظام جمهوری اسلامی. حصون، شماره ۱۱.
- یاری، احسان و خوش‌گفتار، حسن (۱۳۹۸). توسعه صنایع موشکی جمهوری اسلامی ایران و سیاست‌های دفاعی-امنیتی شورای همکاری خلیج فارس. روابط خارجی، ۱۱(۳) (پیاپی ۴۳)، ۹۷-۱۳۱.

ب - منابع انگلیسی

- Asgharzadeha, A., Mohammadzadehb, M., & Mirjomehrib, A. R. (2024). Structural equation modeling (SEM) in institutionalizing e-learning culture: Case study AJA command and staff university. *Int. J. Nonlinear Anal. Appl.* In Press, 1, 9.
- Bahgat, G., & Ehteshami, A. (2021). *Defending Iran: From revolutionary guards to ballistic missiles*. Cambridge University Press.
- Boalhassani, K., Adhami, A., Asgharzadeh, A., Pajouhanfar, M., & Asgharzadeh Bonab, A. (2021). Security of the Islamic Republic of Iran with the change of great powers until 2040. *National Security*, 11(41), 79-102.
- Divsallar, A., & Azizi, H. (2024). Towards a non-Western model of security assistance: How Iran assists militaries. *Mediterranean Politics*, 29(4), 550-572.
- Hashim, A. S. (2022). *Defending Iran: From Revolutionary Guards to Ballistic Missiles*, by Gawdat Bahgat and Anoushiravan Ehteshami. Cambridge University Press, 2021. 288 pages.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons

© Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان

حسین خانزادی^۱، داود فلاح‌نژاد^۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰

چکیده

ارتقاء توان دفاعی کشورها در گرو ارتقاء سطح دانش، مهارت، رفتار و بینش سرمایه انسانی نیروهای مسلح آن کشور بوده و تربیت و آموزش هدفمند و برنامه‌ریزی شده را می‌توان اساسی‌ترین زیربنای این امر دانست. بر همین اساس، شاهد هستیم که اغلب سازمان‌های نظامی و دفاعی پیشرو در دنیا، بیش‌ازپیش توجه خود را به تربیت، آموزش و بهسازی منابع انسانی معطوف نموده و تبیین جایگاه واقعی تربیت و آموزش در مسیر توسعه این حوزه، رسالتی بزرگ بر دوش آن‌ها نهاده است. ارکان جهت‌سازی مانند مأموریت، چشم‌انداز، اصول، اهداف و سیاست‌ها، هدایتگر تبیین عوامل مؤثر بر آموزش در سازمان‌ها می‌باشد. هدف از این پژوهش، تبیین عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان می‌باشد. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی انجام و در جمع‌آوری مطالب آن از دو روش میدانی (مصاحبه نیمه‌ساختار یافته) و اسناد کتابخانه‌ای استفاده شده است. پس از تحلیل محتوای انجام‌شده بر روی مطالعات صورت گرفته، تعدیل، ادغام و اصلاح عوامل و با برگزاری جلسات خبرگی و استفاده از تکنیک دلفی، در نهایت ۸ عامل اثرگذار داخلی و ۵ عامل اثرگذار خارجی در حوزه فرادهان حاصل و پیشنهادهایی نیز ارائه گردید.

واژگان کلیدی: نیروی دریایی حرفه‌ای، آموزش، فرادهان،

۱ استادیار، علوم دفاعی، دانشگاه عالی دفاع ملی patrioth500@gmail.com

۲ دانشجوی دکتری، رشته مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی Dfallah550@gmail.com - 09129596552

مقدمه

هر چقدر در زمان صلح عرق بیشتری ریخته و آموزش بهتری داده شود، در زمان جنگ خون کمتری ریخته خواهد شد. در این راستا، نیروی دریایی حرفه‌ای به عنوان یکی از تأثیرگذارترین بخش‌ها در دفاع از مرزهای آبی کشور، نیازمند آموزشی جامع و تخصصی است. نیروی دریایی به دلیل تجهیزات پیشرفته، فناوری‌های نوین و شرایط محیطی خاص خود، نیازمند آموزشی است که به طور خاص به نیازهای این حوزه پاسخ دهد. در یگان‌های شناور اتکای فرماندهان برای انجام مأموریت، دانش و تجربه خود و کارکنان زیرمجموعه می‌باشد و زمانی که کارکنان یک یگان شناور از آموزش‌های مختلف و مناسبی بهره‌مند باشند با اطمینان خاطر بیشتری به مأموریت دریانوردی اعزام خواهند شد. همچنین، در طی مأموریت دریایی به‌جز دستگاه‌های مخابراتی، پل ارتباطی دیگری بین یگان شناور و ساحل وجود ندارد، نقطه اتکای هر فرمانده یگان شناور پس از خداوند متعال به توان علمی خود و کارکنان آن یگان می‌باشد. در چنین شرایطی آموزش‌های مناسب اعضاء ضریب تحقق اهداف و انجام مأموریت را افزایش می‌دهد. (سیاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۵۶). محتوای آموزشی در نیروی دریایی نه تنها باید شامل مهارت‌های علمی و فنی باشد، بلکه باید به توانایی‌های عملی و مدیریت بحران نیز توجه زیادی داشته باشد. در میان عوامل مختلف مؤثر بر آموزش کارکنان، اکثر صاحب‌نظران معتقدند که اساتید یا مربیان عامل اصلی در فرایند تدریس و یادگیری هستند. شایستگی هر نظام آموزشی به شایستگی و توانایی اساتید یا مربیان آن نظام آموزشی مرتبط است و حتی در گامی فراتر اعتقاد بر این است که میزان شایستگی هر جامعه‌ای به میزان توانایی و شایستگی یک نظام آموزشی است که مدیون و مرهون اساتید یا مربیان است (نصری، ۱۳۹۷: ۷۶). بنابراین، فرادهان یا مربیان نقش برجسته‌ای در انتقال این دانش به کارکنان نیروهای دریایی دارند. این افراد باید همواره به‌روز باشند و با آخرین استانداردها و روش‌های آموزشی آشنا گردند تا بتوانند به‌طور مؤثری دانش و مهارت‌های خود را به دیگران منتقل کنند. به‌طور کلی شناخت عوامل آموزشی مؤثر در حوزه فرادهان، موجب هم‌سویی

تصمیم‌گیران نیروی دریایی حرفه‌ای و بکارگیری توانمندی‌ها و پتانسیل‌های بالقوه و بالفعل برای رسیدن به اهداف مطلوب در این حوزه شده و فقدان این شناخت و اشراف نیز به معنای نادیده گرفتن مجموعه نتایج و کارکردهای مثبت و مطلوب آن و در نتیجه خسران و زیان به فرادهان که شالوده انتقال دانش و تجربه می‌باشند، می‌گردد.

پژوهش فراور به تبیین عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان می‌پردازد تا بتواند با بکارگیری منابع داخلی در اختیار و فرصت‌های خارجی موجود و بهره‌گیری از بهترین و مناسب‌ترین روش‌ها ضعفها را ترمیم و تهدیدات این حوزه را خنثی نموده و به اهداف تعریف شده آموزشی دست یابد.

موضوع حاضر به لحاظ اهمیت مؤلفه تأثیرگذار فراده در آموزش به‌روز در یک نیروی دریایی حرفه‌ای، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین عوامل توسعه منابع انسانی که باعث ممانعت از هدر رفت و تحلیل سرمایه‌های انسانی، هم‌سویی توانمندی‌ها و پتانسیل‌های بالقوه و بالفعل نیروی دریایی مذکور در امر آموزش، حرکت سرمایه‌های انسانی در یک مسیر مشخص آموزشی و ایجاد یک خط سیر روشن برای آن، تناسب برون‌دادهای آموزش در نیرو با نیاز روز و مأموریت‌ها، آینده‌نگری راهبردی در حوزه آموزش و کسب قابلیت‌های مورد نیاز برای جنگ‌های آینده مهم می‌باشد؛ همچنین ضرورت اجرای این پژوهش از آن جهت است که در صورت انجام نشدن آن: اساسی‌ترین رکن آموزش سرمایه انسانی در محیط پیچیده امنیتی، با ضعف شناخت مناسب در حوزه فرادهان مواجه می‌گردد؛ دستیابی به اهداف آموزشی در حوزه فرادهان، با کاستی معنادار نظام‌مندی، مواجه می‌شود؛ آموزش‌ها با مأموریت نیرو تناسب خوبی برقرار نمی‌کند و در نهایت مهم‌ترین رکن توسعه آموزشی یک نیروی دریایی حرفه‌ای مورد توجه مناسب قرار نگرفته و با چالش مواجه می‌گردد. بنابراین هدف از این پژوهش، تبیین عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان می‌باشد. از این‌رو سؤال مرتبط با این پژوهش بدین گونه مطرح می‌شود که: عوامل مؤثر بر آموزشی یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان چیست؟

مبانی نظری

- پیشینه شناسی:

در پژوهش حاضر سه عنوان رساله دکتری، یک کار مطالعات گروهی پژوهشی و دو عنوان مقاله علمی پژوهشی چاپ شده در فصلنامه‌های معتبر به شرح زیر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت:

۱. در رساله دکتری با عنوان «الگوی تربیت و آموزش افسران رسته عرشه نیروی دریایی راهبردی آجا با رویکرد توانمندسازی آنها» که توسط فرامرز نصری (۱۳۹۷) انجام شده است با توجه به نگاه مسئولین نداجا به توسعه امر آموزش و ارتقاء سطح آموزشی افسران رسته ناوبری نداجا به لحاظ بهره‌وری مناسب‌تر در عرصه دریا به رشته تحریر در آمده است و در نهایت با ارائه یک الگوی مناسب راهبردی در حوزه آموزش، نیروی دریایی آجا را که به فرموده مقام معظم رهبری، یک نیروی دریایی راهبردی است، برخوردار از یک الگوی جامع برای افسران ناوبری می‌یابد. در نهایت الگوی تربیت و آموزش افسران رسته عرشه با ۳ بعد، ۲۱ مولفه و ۱۰۲ شاخص ارائه گردیده است.

۲. در رساله دکتری با عنوان «مؤلفه‌های مؤثر بر بهره‌وری آموزش عالی ارتش ج.ا.ایران و ارائه راهبردهای بهینه» که توسط سید عبدالرحیم موسوی (۱۳۸۶) انجام شده است محقق براساس نظر صاحب نظران مشخص نمود که میزان کارایی آموزش عالی ارتش ج.ا.ایران در حد متوسط و میزان اثربخشی نیز اندکی بیشتر از ضعیف و در حد متوسط می‌باشد. ایشان بر اساس روش هاکس و ماجلف از ۹ راهبرد عمومی موجود نتیجه گرفت که راهبرد مناسب جهت ارتقاء بهره‌وری در آموزش عالی آجا، شناسایی بخش‌های رشدی، تخصص‌گرایی و سرمایه‌گذاری گزینشی است که با عنایت به ارزیابی جایگاه رقابتی و میزان کارایی به دست آمده است.

۳. در رساله دکتری با عنوان «راهبردهای تربیتی - آموزشی دانشگاه‌های افسری نیروها ی مسلح ج.ا.ایران» که توسط داود آقامحمدی (۱۳۸۸) تدوین شده است محقق راهبرد اصلی (طراحی و استقرار نظام مطلوب تربیتی - آموزشی مبتنی بر ارزش‌های

اسلامی - ملی و در جهت افزایش مهارت‌های راهبردی، نیل به جایگاه ممتاز تربیت و آموزش دانشگاه‌های افسری در منطقه و جهان اسلام) و ۱۲ راهبرد اجرایی را به دست آورده است.

همچنین در کار پژوهشی با عنوان «الگوی توسعه نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران» که توسط حبیب‌ا... سیاری (۱۳۹۲) و گروهی از دانشجویان دانشجویان دوره هجده دانشگاه عالی دفاع ملی و با راهنمایی حبیب‌ا... سیاری انجام شده آمده است در نهایت الگوی توسعه نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران با ۱۰ بُعد، و ۴۵ مؤلفه و ۲۸۳ شاخص تدوین گردید. یافته‌های پژوهش و آزمون‌های آماری انجام شده، اهمیت و تأثیر بالای هر یک ابعاد و مؤلفه‌های آن و نیز شاخص‌های هر یک از مؤلفه‌ها در الگوی توسعه نیروی دریایی راهبردی را تأیید نمود و با این‌که ابعاد ۱۰ گانه با هم شکل‌دهنده الگوی توسعه نیروی دریایی راهبردی می‌باشند، اما اهمیت بُعد تربیت و آموزش در رتبه‌های بالا بوده و آمایش سرزمینی در رتبه آخر قرار دارد. بنابراین برای توسعه نیروی دریایی ارتش ج.ا.ایران به نیروی دریایی مطلوب و در شأن ملت ایران، لازم است این نیرو در ابعاد ۱۰ گانه توسعه داده شود.

۱. در مقاله علمی پژوهشی با عنوان «ارائه الگوی مدیریت راهبردی تربیت و آموزش در دانشگاه‌های نیروهای مسلح کشور» که توسط فیض‌اله جلالی کوتنایی (۱۳۹۴)، به رشته تحریر در آمده است محقق پرسش اصلی را یافتن الگوی مناسب برای مدیریت راهبردی تربیت و آموزش در دانشگاه‌های نیروهای مسلح کشور بنا نهاده بود. وی پس از انجام مطالعه و سیر تحقیق به الگوی مورد نظر دست پیدا کرد. این الگو شامل سه بخش طرح‌ریزی راهبردی، عملیات راهبردها و پایش راهبردی است که مدیریت راهبردی امور تربیتی و آموزشی را در بر می‌گیرد. برنامه‌ریزی راهبردی با ۱۱ مرحله از آماده‌سازی سازمانی آغاز شده و تا تدوین هدف‌ها ادامه می‌یابد. اجرای راهبردهای تدوین شده شامل پنج مرحله از طراحی زیرنظام‌های آموزش و تربیت آغاز و تا

ساماندهی تعامل‌های برون‌سازمانی ادامه می‌یابد و در پایان، ارزیابی راهبردی شامل سه مرحله «تدوین استانداردها، هدف‌های ارزیابی و اصلاح فرآیندها» می‌باشد.

۲. یافته‌های مقاله «بررسی انگیزش شغلی اعضای هیئت علمی معاونت آموزشی ناجا بر اساس نظریه دو عاملی هرزبرگ» توسط مصطفی عسگریان (۱۳۹۱) و شادی باقری نشان می‌دهد که هم عوامل انگیزشی و هم عوامل بهداشتی در ایجاد انگیزش شغلی هیئت علمی مؤثرند ولی این همبستگی و روابط، بین انگیزش شغلی و عوامل بهداشتی مثبت و قوی‌تر است. بهر حال نتایج کلی این تحقیق از نظریه هرزبرگ که عوامل انگیزشی را منشاء اصلی انگیزش و رضایت شغلی می‌داند حمایت نمی‌کند؛ اما با یافته‌های هرزبرگ و همکاران که اظهار داشته‌اند که عوامل بهداشتی موجب افزایش انگیزش و رضایت شغلی می‌شود، همسو می‌باشد.

– مفهوم شناسی:

نیروی دریایی حرفه‌ای:

نیروی دریایی حرفه‌ای که در این تحقیق همان نیروی دریایی آب‌های آبی است به نیروی دریایی اطلاق می‌شود که توانایی عملیات در اقیانوس‌ها و آب‌های عمیق را دارد. این نیروها قادرند در فاصله‌های دور از سواحل خودی و در مناطق مختلف جهان به مأموریت‌های طولانی مدت بپردازند. این مفهوم معمولاً در مقابل نیروی دریایی آب‌های سبز قرار می‌گیرد که بیشتر در نزدیکی سواحل و آب‌های کم عمق فعالیت می‌کند. نیروی دریایی آب‌های آبی معمولاً شامل ناوهای هواپیمابر، زیردریایی‌های هسته‌ای، ناوشکن‌ها و سایر شناورهای بزرگ است که توانایی پشتیبانی لجستیکی و عملیاتی در مسافت‌های طولانی را دارند و جثه فریبی. (۲۰۱۸:۲۵)^۱

آموزش:

به فرآیندی نظام‌مند و هدفمند اشاره دارد که در آن، با استفاده از روش‌ها و راهبردهای علمی، یادگیری در افراد ایجاد می‌شود. هدف آموزش، تغییرات مطلوب و

^۱ (Geoffrey, 2018:25).

پایدار در رفتار، دانش، نگرش و مهارت‌های یادگیرندگان است. این فرآیند شامل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی فعالیت‌های آموزشی است تا یادگیرندگان به اهداف مشخص شده دست یابند (سیف، ۱۴۰۰: ۳۸).

فرادهان:

فرادهان آموزشی به افرادی اطلاق می‌شود که در زمینه آموزش و تربیت نیروهای انسانی در یک سازمان، مؤسسه یا نهاد خاص فعالیت می‌کنند. این افراد معمولاً تجربه و تخصص قابل توجهی در حوزه آموزشی دارند و وظیفه آنها شامل برنامه‌ریزی، طراحی و اجرای دوره‌های آموزشی و همچنین توسعه مهارت‌های آموزشی فراگیران است (همان: ۳۹).

- ادبیات تحقیق:

در اقتصاد دانش‌بنیان که همه بخش‌ها بر پایه دانش بنا شده‌اند، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی در کلیه فراگردهای آن حضور فعال دارند (استوارت و هارت، ۲۰۱۰). به همین دلیل است که سرمایه‌گذاری برای بهبود کیفیت آنها، سرمایه‌گذاری مستقیم برای آینده کشورها به حساب می‌آید (بارون، ۲۰۱۱). ایفای این نقش و اثربخشی آموزش، درگرو کارایی منابع انسانی و به‌ویژه عملکرد فرادهان آن است. بسیاری از تحلیلگران نیز بر این باورند که نداشتن توجه کافی به منابع انسانی ممکن است به شکست هر خط‌مشی منجر شود. یکی از این تبعات، ناکارآمدی مدیریت آموزشی در نگهداشت اثربخش اعضای هیئت‌علمی و بی‌توجهی به حضور مؤثر آنها در فضای آموزشی است. منظور از نگهداشت اثربخش این است که افراد حضور مؤثری در سازمان داشته باشند و با انگیزه به فعالیت پردازند؛ توانمندی آنها به هدر نرود و همه ظرفیت و توان خود را برای دستیابی به اهداف خود و سازمان به‌کارگیرند.

مشاهده وضع موجود و بررسی اسناد و مدارک، حاکی از آن است که دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، در زمینه نگهداشت اعضای هیئت‌علمی خود، به‌طور کارآمد عمل نمی‌کنند و روزبه‌روز شاهد نتایجی هستیم که می‌تواند حاصل اجرای خط‌مشی‌های غلط

و معیوب یا نبود خط‌مشی‌های لازم در زمینه نگهداشت اعضای هیئت‌علمی باشد. غفلت کردن از موضوع نگهداشت اثربخش فرادهان، پیامدهای زیر را در بردارد (شکوهی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۲۹):

- سازمانی که خط‌مشی‌گذاری مناسبی برای نگهداشت افراد خود ندارد به‌ناچار باید نظاره‌گر خروج آن‌ها باشد؛
- بی‌توجهی دانشگاه‌ها به هدر رفتن توان این استعدادها، در نگاه دوربرد، موجب عدم بازگشت سرمایه به نفع کشور می‌شود؛
- کاهش عملکرد کیفی اعضای هیئت‌علمی، کاهش کیفیت عملکرد سیستم آموزش را در پی دارد؛
- بی‌انگیزگی اعضای هیئت‌علمی و فرادهان، حضور مؤثر و فعال آن‌ها را در محیط دانشگاهی و مراکز آموزشی تحت‌الشعاع قرار می‌دهد، در نتیجه اوضاع زیر حاصل می‌شوند:
- کاهش تعهد برخی از فرادهان و کاهش عملکرد مؤثر در محیط‌های آموزشی؛
- به‌روز نبودن مطالعات و پژوهش‌های برخی از اعضای هیئت‌علمی؛
- ارائه نتایج آزمون، با تأخیر و کم‌دقت.
- عملکرد ضعیف و بی‌انگیزگی اعضای هیئت‌علمی، موجب بی‌انگیزگی دانشجویان در مسیر تولید علم شده و گاهی موجب خروج این استعدادها از سازمان می‌شود؛
- تمایل اعضای هیئت‌علمی به پذیرش فرصت‌های شغلی خارج از فضای دانشگاهی؛
- شاداب بودن در فضای غیر از محیط آموزشی و آوردن خستگی‌ها به محیط آموزشی؛
- اختصاص وقت‌های مرده برای ارائه درس به فراگیران؛

- غیبت و در دسترس نبودن برخی از اعضای هیئت علمی؛
- ضعف عمومی فعالیت‌های پژوهشی دانشگاهی در مقایسه با جوامع پیشرفته و بروز؛
- فقر نظریه‌پردازی و تولید علم بومی و متناسب با اقلیم فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی توسط اعضای هیئت علمی؛
- حضور کم‌رنگ اعضای هیئت علمی، در مجامع علمی خارجی؛
- عدم استفاده مطلوب و حداکثری از ظرفیت و توانمندی اعضای هیئت علمی و سوخت شدن این ظرفیت‌ها.

طراحی و تدوین خط‌مشی صحیح در زمینه نگهداشت اثربخش فرادهان و اعضای هیئت علمی از جانب مدیران آموزش نیروی دریایی حرفه‌ای، می‌تواند یکی از عوامل کلیدی موفقیت دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و در پی آن، توسعه علمی نیروی پیش‌گفته در نگاه دوربرد باشد. تحقق این مهم، بدون استفاده از ارزشیابی خط‌مشی‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود؛ زیرا هدف از ارزشیابی خط‌مشی، ارائه بازخورد به خط‌مشی‌گذاران، به‌منظور کمک به بهبود خط‌مشی‌های موجود یا ادامه و توقف اجرای آن در جهت دستیابی بهتر به اهداف به‌منظور کمک به «خط‌مشی نگهداشت اثربخش فرادهان و اعضای هیئت علمی» تعیین شده است.

روند رو به رشد فناوری در جهان و متنوع شدن نیازهای حال و آینده بشر و رقابت سنگین در پهنه علم و دانش، مدیریت کشورها را بیش‌ازپیش به دانشگاه‌ها و مراکز علمی پیشرو و دارای برنامه وابسته نموده است. سرعت شگرف توسعه فناوری اطلاعات این نکته مهم را دیکته می‌کند که دیگر سطح‌بندی دانشگاه‌ها از روال سنتی که بر مبنای زمین بزرگ، جمعیت دانشجویی فراوان و تعداد اساتید زیاد صورت می‌گرفته است، خارج نموده است و لاجرم دانشگاهی در سطوح بالا قرار خواهد گرفت که جامعه را به‌سوی

توسعه و پیشرفت بکشانند و چراغ هدایت را با تزریق فکر صحیح و توسعه مدار رهنمون گردد (شکوهی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۳).

اکثر صاحب‌نظران معتقدند که اساتید یا مربیان عامل اصلی در فرایند تدریس و یادگیری هستند (نصر، ۱۳۹۷: ۱۳۶). شایستگی هر نظام آموزشی به شایستگی و توانایی اساتید یا مربیان آن نظام آموزشی مرتبط است و حتی در گامی فراتر اعتقاد بر این است که میزان شایستگی هر جامعه‌ای به میزان توانایی و شایستگی یک نظام آموزشی است که مدیون و مرهون اساتید یا مربیان است (عبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۳). امروزه کیفیت استاد یا مربی به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده‌ی کیفیت آموزش و پرورش قلمداد می‌شود. در کیفیت کار استاد یا مربی، عوامل بسیاری دخالت دارند: میزان تحصیلات، آموزش‌های لازم برای تعلیم، علاقه و انگیزه به تدریس، تعهد و مسئولیت در امر آموزش، میزان تجربه و نهایتاً میزان حقوق و دستمزد دریافتی (عمادزاده، ۱۳۹۷: ۲۲۵). صلاحیت استاد یا مربی، اعتقاد او به توانایی شاگردان برای یادگیری، توسعه و به‌روز بودن حرفه‌ای مداوم، مکانیسم‌های بازخورد، نظارت و ارزیابی دائمی استاد یا مربی از دانش‌آموزان، زندگی خوب و شرایط کاری مناسب اساتید یا مربیان به یادگیری بیشتر منجر می‌شود (یونیسف، ۲۰۰۰: ۲۷). رابطه‌ی مستقیمی بین مهارت‌های حرفه‌ای و اطلاعات علمی اساتید یا مربیان و دبیران با سطح علمی آموزش دانش‌آموزان آنان وجود دارد. یکی از عوامل مهم و مؤثر در تعیین کیفیت آموزش، تناسب تخصص و تجربه استاد یا مربی با موضوع درس است. مطالعه مشترک یونسکو و سازمان جهانی کار در ۱۹۸۰ نشان داد که در بنگلادش، کامرون، نیکاراگوئه و ونزوئلا تقریباً نیمی از اساتید یا مربیان ابتدایی و متوسطه فاقد صلاحیت بودند (کافمن و زان ۱۹۹۶: ۵۵). ازجمله عوامل مؤثر بر راهبردهای این حوزه می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- تبادل فراهان و مربیان بین مراکز آموزشی و دانشگاهی نیروهای دریایی همسو؛

- به‌کارگیری استادان و پژوهشگران توانمند بازنشته
- اعطای بورس تحصیلی و اعزام به تحصیل در مقاطع تحصیلات تکمیلی حوزه‌های اولویت‌دار، در دانشگاه‌های معتبر خارج از سازمان؛
- اعزام استادان به فرصت‌های مطالعاتی داخل و خارج از کشور در حوزه‌های اولویت‌دار؛
- توسعه توان تحقیقاتی استادان، پژوهشگران و متخصصان؛
- شناسایی و بکارگیری محققان و دانشمندان خارج از نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه‌های آموزشی و پژوهشی اولویت‌دار؛
- حمایت از فعالیت تمام‌وقت استادان و پژوهشگران مراکز علمی و فناوری؛
- برخورداری از فرماندهان و کارکنان مجرب و جنگ‌دیده با انگیزه، به‌عنوان استاد و مدرس؛
- وجود نیروی انسانی مستعد و متعهد جهت به‌کارگیری در حوزه تربیت و آموزش
- امکان استفاده از تسهیلات رفاهی ویژه توسط اساتید دانشگاه، همانند اساتید دانشگاه‌های کشور؛
- افزایش اعتبار و جایگاه دانشگاه در جامعه علمی کشور
- افزایش اعتبار علمی و امکان برگزاری رویدادهای علمی ملی (جشنواره‌ها و همایش‌ها)؛
- همسان‌سازی حقوق و مزایایی با سایر اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌های کشور و افزایش انگیزه و روحیه آنها؛
- امکان جذب کارکنان با سابقه عملیاتی بالا بدون تحصیلات تکمیلی در سامانه آموزشی؛
- وجود فرادهان پژوهش‌محور در مراکز آموزشی؛
- بالا بردن ساعت موظفی فراهان و اساتید مراکز آموزشی بدون توجه به قوانین موجود؛

- محدودیت در همکاری مشترک پژوهشی بین اعضای هیئت علمی و فرادهان و مربیان دانشگاه و مراکز آموزشی نیروی دریایی حرفه‌ای با دانشگاه‌های داخلی و خارج از کشور به علت ملاحظات امنیتی؛
- اعزام همراه با ملاحظات امنیتی به دوره‌های تحقیقاتی خارج از کشور به دلیل قوانین و مقررات حاکم؛
- همسو نبودن تحقیقات اعضای هیئت علمی با سیاست‌های نشریات علمی پژوهشی به دلیل داشتن طبقه‌بندی (ملاحظات حفاظتی) و انتشار دستاوردهای پژوهشی اعضای هیئت علمی در مجلات معتبر.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است؛ اطلاعات این تحقیق شامل دو بخش است. بخشی مربوط به ادبیات موضوع و مباحث نظری و بخشی مربوط به نظر صاحب‌نظران و متخصصان موضوع؛ لذا در این پژوهش از دو روش میدانی (مراجعه به خبرگان و صاحب‌نظران مرتبط با موضوع تحقیق، برقراری ارتباط مستقیم با آنان، استفاده از مصاحبه نیمه ساختار یافته و ابزار پرسش‌نامه) و اسنادی و کتابخانه‌ای (مراجعه به کلیه کتابخانه‌های تخصصی مرتبط با موضوع تحقیق و همچنین استفاده از منابع دیجیتالی و ارتباطات اینترنتی) استفاده شده است.

پس از توزیع پرسش‌نامه بین ۱۵ نفر از افراد جامعه آماری اقدام لازم در خصوص تعیین روایی پرسش‌نامه به عمل آمد. در نهایت ۸ عامل داخلی و ۵ عامل خارجی مورد تأیید قرار گرفت.

در ادامه برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر، پس از آن‌که از طریق فیش‌برداری از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و مدارک داده‌های کیفی شامل مبانی نظری، محیط‌شناسی نمونه و مبانی نظری مرتبط با تدقیق عوامل مؤثر بر آموزش یک

نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فرادهان جمع‌آوری شد، با تحلیل کیفی و استفاده از فنون تحلیل محتوا، این داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که طی سه گام زیر انجام شد:

الف) گام اول: دسته‌بندی اطلاعات شامل پالایش، تلخیص و نمایش داده‌ها؛

ب) گام دوم: پردازش داده‌ها شامل تعیین واگرایی و هم‌گرایی داده‌ها؛

ج) گام سوم: قضاوت و تصمیم‌گیری در مورد داده‌ها و استخراج شاخص‌های نهایی.

همچنین به منظور ارزیابی کمی عوامل محیط داخلی و خارجی سازمان و تعیین عوامل کلیدی آن‌ها (قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها) با استفاده از پرسشنامه و بهره‌گیری از آمار توصیفی و شاخص‌های تمایل مرکزی نظیر انواع میانگین، میانه، نما و... و همچنین شاخص‌های پراکندگی نظیر واریانس، انحراف معیار و ... و تجزیه و تحلیل کمی، این عوامل احصاء گردید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

آمار توصیفی سوالات جمعیت شناختی:

این بخش شامل تحلیل آمار توصیفی است که در آن جداول و نمودارهای توزیع فراوانی مشارکت کنندگان در تحقیق با توجه ویژگی‌های جمعیت شناختی (تحصیلات، سنوات خدمتی، جایگاه شغلی و ...) ارائه شده است.

تحصیلات

جدول شماره ۱ توزیع فراوانی مربوط به تحصیلات پاسخ‌دهندگان

تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی
فوق لیسانس	۰	۰
دانشجوی دکتری	۱	۷
دکتر	۱۴	۹۳
جمع	۱۵	۱۰۰

سنوات خدمتی

جدول شماره ۲ توزیع فراوانی مربوط به سنوات خدمتی

سابقه کار	فراوانی	درصد فراوانی
۱۵ تا ۲۰ سال	۰	۰
۲۱ تا ۲۵ سال	۰	۰
۲۶ تا ۳۰ سال	۷	۴۷
بالای ۳۰ سال	۸	۵۳
جمع	۱۵	۱۰۰

جایگاه شغلی

جدول ۳ توزیع فراوانی مربوط به جایگاه شغلی

جایگاه شغلی	فراوانی	درصد فراوانی
جایگاه ۱۷	۰	۰
جایگاه ۱۸	۱۰	۶۷
جایگاه ۱۹	۴	۲۷
جایگاه ۲۰	۱	۶
جمع	۱۵	۱۰۰

میزان آشنایی با مسائل راهبردی حوزه آموزش

جدول ۴ توزیع فراوانی مربوط به میزان آشنایی با مسائل راهبردی حوزه آموزش

میزان آشنایی با مسائل راهبردی حوزه آموزش	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۰	۰
کم	۰	۰
متوسط	۰	۰
زیاد	۳	۲۰
خیلی زیاد	۱۲	۸۰
جمع	۱۵	۱۰۰

آمار توصیفی سوالات مربوط به وضع عوامل داخلی:

جدول شماره ۵. آمار توصیفی وضعیت عوامل داخلی

میانگین	انحراف معیار	درصد فراوانی پاسخ ها					گویه
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
فرادهان							
۲/۶۰	۰/۵۰۷	۰	۰	۶۰	۴۰	۰	وجود اساتید، مربیان و افسران باتجربه و تحصیلات عالیه، علاقمند به فعالیت‌های پژوهشی و تحقیقاتی در اکثر رشته‌های تحصیلی مراکز آموزشی پایه
۲/۲۰	۰/۴۱۴	۰	۰	۲۰	۸۰	۰	استفاده از اساتید وابسته با سابقه تدریس مناسب و تجربه عملیاتی بالا
۲/۶۷	۰/۶۱۷	۰	۰	۷۳	۲۰	۷	وجود فرماندهان با سابقه عملیاتی به‌عنوان فرادهان مراکز آموزشی به‌منظور انتقال تجارب میدانی
۱/۸۰	۰/۴۱۴	۰	۰	۰	۸۰	۲۰	امتیازات شاخص و تاثیرگذار برای ایجاد انگیزه در اساتید و فرادهان مراکز آموزشی
۲/۲۰	۰/۶۷۶	۰	۰	۳۳	۵۳	۱۳	چگونگی طی دوره‌های تربیت مربی، نحوه آموزش و انتقال تجربه توسط برخی از اساتید و مربیان
۱/۶۷	۰/۸۱۶	۰	۰	۶	۴۷	۴۷	برخورداری فرادهان از برنامه‌های رشد و توانمندسازی علمی اساتید و مربیان در مراکز آموزشی
۳/۰۷	۰/۴۵۸	۰	۱۳	۸۰	۷	۰	وابستگی به سایر کشورها در آموزش‌های پایه و خودکفایی در

میانگین	انحراف معیار	درصد فراوانی پاسخ ها					گویه
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
							عمده آموزش های دریایی بواسطه وجود فرادهان متخصص و باتجربه
۳/۱۳	۰/۳۵۲	۰	۱۳	۸۷	۰	۰	ارائه آموزش های منحصربه فرد تخصصی دریایی در سطح کشور منطبق با استانداردهای بین المللی دریایی روز دنیا

آمار توصیفی سوالات مربوط به وضع عوامل خارجی:

جدول شماره ۶ آمار توصیفی وضعیت عوامل خارجی

میانگین	انحراف معیار	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه
فرادهان							
۲/۸۰۰۰	۰/۵۶۰۶۱	۰	۷	۶۷	۲۷	۰	تمایل و انگیزه کم کارکنان خوب و شایسته یگان های عملیاتی به خدمت در مراکز آموزشی
۲/۲۰۰۰	۰/۴۱۴۰۴	۰	۰	۲۰	۸۰	۰	ضعف سطح علمی اساتید مدعو مراکز آموزشی و مهارتی تاکتیکی و عرضی
۲/۲۰۰۰	۰/۵۶۰۶۱	۰	۷	۷	۸۶	۰	چگونگی اعزام کارکنان کیفی کارآمد از مناطق عملیاتی به مراکز آموزشی در قالب فراده
۱/۷۳۳۳	۰/۵۹۳۶۲	۰	۰	۷	۶۰	۳۳	اهتمام کم برخی از فرماندهان شناورهای مناطق عملیاتی به آموزش های یگانی
۱/۶۰۰۰	۰/۸۲۸۰۸	۰	۷	۰	۴۰	۵۳	جایگاه نامناسب اساتید، مربیان و فرادهان حوزه آموزش در بین

گوپه	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	انحراف معیار	میانگین
یگان‌های مناطق عملیاتی و اثربخشی کم آن در مناطق							

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه‌گیری

دریابوردی یک دانش کاربردی است، بنابراین فرادهانی که آموزش می‌دهند، باید هر دو وجه دانش و تجربه را تواماً دارا باشند، تا بتوانند این موارد را در کلاس‌های آموزشی به فراگیران منتقل کنند. حضور یک استاد با دانش و تجربه کافی سبب می‌شود که فراگیران با دانش محفوظاتی خود وارد شناور نشده تا در حین اجرای آموزش‌ها بخواهند این تجارب را به دست آورده و باعث تحمیل هزینه‌های بعضاً سنگینی برای نیروی دریایی شوند.

بیشترین عامل داخلی تأثیرگذار در تربیت و آموزش فرادهان: ارائه آموزش‌های منحصربه‌فرد تخصصی دریایی در سطح کشور منطبق با استانداردهای بین‌المللی دریایی روز دنیا بوده و عوامل: عدم وابستگی به سایر کشورها در آموزش‌های پایه و خودکفایی در عمده آموزش‌های دریایی بواسطه وجود فرادهان متخصص و باتجربه، وجود فرماندهان با سابقه عملیاتی به‌عنوان فرادهان مراکز آموزشی به‌منظور انتقال تجارب میدانی، وجود اساتید، مربیان و افسران باتجربه و تحصیلات عالیه، علاقمند به فعالیت‌های پژوهشی و تحقیقاتی در اکثر رشته‌های تحصیلی مراکز آموزشی پایه، استفاده از اساتید وابسته با سابقه تدریس مناسب و تجربه عملیاتی بالا، ضعف در طی دوره‌های تربیت مربی، نحوه آموزش و انتقال تجربه توسط برخی از اساتید و مربیان، نبود امتیازات شاخص و تأثیرگذار برای ایجاد انگیزه در اساتید و فرادهان مراکز آموزشی و نهایتاً عدم برخورداری فرادهان از برنامه‌های رشد و توانمندسازی علمی اساتید و مربیان در مراکز آموزشی به‌ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارد.

همچنین بیشترین عامل تأثیرگذار: تمایل و انگیزه کم کارکنان خوب و شایسته یگان‌های عملیاتی به خدمت در مراکز آموزشی بوده و عوامل ضعف سطح علمی اساتید مدعو مراکز آموزشی و مهارتی تاکتیکی و عرضی، عدم اعزام کارکنان کیفی کارآمد از مناطق عملیاتی به مراکز آموزشی در قالب فراده، اهتمام کم برخی از فرماندهان شناورهای مناطق عملیاتی به آموزش‌های یگانی و در نهایت جایگاه نامناسب اساتید، مربیان و فرادهان حوزه تربیت و آموزش در بین یگان‌های مناطق عملیاتی و اثربخشی کم آن در مناطق به‌ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

ب- پیشنهادها

۱. مدیریت آموزش نیروی دریایی حرفه‌ای با نظام‌سازی فعالیت‌های علمی مدرسان دفاعی وابسته، انگیزه آنها را برای فعالیت کیفی‌تر و پویاتر، توسعه دهد.
۲. با تشکیل کمیته‌ای متشکل از مدیریت‌های سرمایه انسانی، آموزش و بودجه شیوه‌نامه‌ای یکپارچه برای جبران خدمات فرادهان مبتنی بر مدرس و درس تدوین و اجرا نمایند تا اساتید براساس درسی که ارائه می‌دهند و میزان زمان مورد نیاز برای ارائه آن درس، حق‌التدریس دریافت نمایند.
۳. مدیریت آموزش با همکاری روابط بین‌الملل و عملیات نیروی دریایی حرفه‌ای، نسبت به فراهم‌سازی بستر مناسب برای تبادل فرادهان با دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی داخلی و خارجی دریایی در قالب هم‌افزایی با مراکز علمی و دانشگاهی داخلی و ارتقاء دیپلماسی دفاعی با کشورهای دارای قدرت دریایی مطرح اقدام نمایند.

ب- پیشنهاد ادامه تحقیق:

- ۱- عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه فراگیران؛
- ۲- عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه متون و محتوای آموزشی؛
- ۳- عوامل مؤثر بر آموزش یک نیروی دریایی حرفه‌ای در حوزه نظامات و زیرساخت‌های آموزشی

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- ✓ آر دیوید فرد، ترجمه علی پارسایان و محمد اعرابی (۱۳۹۹)، «مدیریت استراتژیک»، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ سی و هشتم.
- ✓ آقا محمدی، داوود (۱۳۸۸) «تدوین راهبرد آموزشی و پرورشی دانشگاه های افسری نیروهای مسلح ج.ا.ایران». رساله، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- ✓ جلالی کوتنایی، فیض‌اله (۱۳۹۴) «ارائه الگوی مدیریت راهبردی تربیت و آموزش در دانشگاه‌های نیروهای مسلح کشور» فصلنامه راهبرد دفاعی شماره ۴۹.
- ✓ سیاری حبیب اله و همکاران (۱۳۹۳) «الگوی توسعه نداجا» مطالعات گروهی دانشجویان دوره ۱۸ دفاع ملی.
- ✓ سیف علی اکبر (۱۴۰۰) «روانشناسی پرورشی، روانشناسی یادگیری و آموزش»، تهران: نشر دوران.
- ✓ شکوهی حسین، شیخ علیرضا، عبدالله زاده علی‌اکبر، مرادی رضا، سنایی‌زاده، فروزان حمید، سپهری محمد، کریمی احمدقلی، کرانیان سیدعیسی، محبوب مطلبی ابوطالب، (۱۳۹۹) «تدوین راهبردهای ارتقاء آموزش عالی در ارتش جمهوری اسلامی ایران».
- ✓ عسگریان مصطفی و باقری شادی (۱۳۹۱) «بررسی انگیزش شغلی اعضای هیئت علمی معاونت آموزشی ناجا براساس نظریه دو عاملی هرزبرگ»، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی/سال هفتم، شماره اول..
- ✓ موسوی عبدالرحیم (۱۳۸۶) «مؤلفه‌های مؤثر بر بهره‌وری آموزش عالی ارتش ج.ا.ایران و ارائه راهبردهای بهینه» رساله، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- ✓ نصری فرامرز (۱۳۹۳) «الگوی تربیت و آموزش افسران رسته عرشه نیروی دریایی راهبردی آجا با رویکرد توانمندسازی آنها»، رساله، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- ✓ نادری سعید (۱۳۹۹) «آمادگی رزمی در نیروهای مسلح ج.ا.ایران» انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.

ب - منابع انگلیسی

-Till, Geoffrey. (2018). *Seapower: A Guide for the Twenty-First Century*.
Routledge.
COPYRIGHTS

- © 2024 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons
- © Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

مبانی دگرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

دکتر غلامعلی رشید^۱، دکتر یعقوب زهدی^۲، دکتر محمد حسین قنبری جهرمی^۳، عبدالکریم انصاری^۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۸

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

چکیده

وجود اندیشه و دگرترین عملیاتی منسجم، منطقی و منطبق بر آرمان و ارزش‌های انقلاب، منافع و اهداف ملی و همچنین ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود کشور در دوران دفاع مقدس، موتور محرکی برای خلق پیروزی‌های چشمگیری بوده که می‌تواند سرمشق مناسبی برای نسل‌های آینده باشد که تاکنون در حوزه مدیریت و فرماندهی صحنه جنگ و صحنه‌های عملیاتی به آن کمتر پرداخته شده و یا به صورت علمی مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در کنار ارتش ج.ا.ایران طرح‌ریزی و انجام عملیات‌ها را در دفاع مقدس به عهده گرفت. بنابراین، تجربیات منحصر بفرد فرماندهان و مدیران در اتخاذ دگرترین و راهبردهای عملیاتی در جهت تلاش برای موفقیت در شرایط دشوار و پر تلاطم صحنه جنگ از یکسو و محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی از سوی دیگر که بر اساس نیازها و ضرورت‌های جنگ نیز تحول می‌یافتند، می‌توانند در جنگ‌های احتمالی آینده مورد بهره‌برداری قرار گیرند. در این تحقیق نوع تحقیق «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» و این سوال مطرح شده است که "مبانی دگرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟"

واژگان کلیدی: دگرترین، دفاع مقدس، سپاه پاسداران، مناطق اشغالی

^۱ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۲ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۳ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۴ دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده و مسئول)

مقدمه

جنگ یک پدیده دائمی در زندگی بشر بوده، هست و خواهد بود و به رغم تمامی تغییراتی که در نظام‌های اجتماعی، سیاسی و مذهبی روی داده از میان نرفته و نخواهد رفت، بلکه فقط نوع و شکل آن تغییر یافته و هر روز در زندگی انسان‌ها به شکل و گونه‌ای جدید خودنمایی کرده است و هیچ پدیده‌ای در طول تاریخ بشری به اندازه جنگ، سرنوشت انسان‌ها را تحت تأثیر و دگرگونی قرار نداده است. بدین جهت، درک صحیح و دقیق از چگونگی فرماندهی و اداره جنگ‌ها، اتخاذ دکترین و راهبردها و شیوه‌های نبرد، مهم‌ترین دانشی است که استراتژیست‌ها و سیاستمداران یک کشور را برای ترسیم نوع و چگونگی آمادگی برای مقابله با تهدیدات و دشمنان، راهنمایی می‌کند و به طور مستقیم بر امنیت ملی و قدرت بازدارندگی و دفاعی کشورها تأثیرگذار است.

جنگ عراق علیه ایران مربوط به دوران تاریخی خاص خود و حاصل زمان حاکمیت حزب بعث بر کشور عراق بوده است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی رخ داده است. این جنگ در ساختار دو قطبی جهان آن روز و در دوره جنگ سرد اتفاق افتاده و یک بحران منطقه‌ای را در خاورمیانه بوجود آورده است. در چنین وضعیتی، جنگ تحمیلی مقاطع گوناگونی را برای مدت ۸ سال طی کرده است. این جنگ فراز و نشیب‌ها و پیروزی‌ها و شکست‌های عملیاتی متعددی برای طرفین آن داشته است. اما در نهایت عراق که جنگ را آغاز کرده بود نتوانست به تصرف سرزمین‌های اشغالی ایران ادامه دهد و به هیچ‌یک از اهدافش در برپایی از جنگ نرسید و راهبردهایش تا حد زیادی شکست خورد. ولی ج.ا.ایران توانست با اتخاذ "راهبرد نظامی تدافعی" در ابتدا پیشروی دشمن را متوقف نماید و سپس با بهره‌گیری از "راهبرد نظامی تهاجمی"، ارتش عراق را از عمده سرزمین‌های خود بیرون کند.

سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نهادی است که در نخستین روزهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به فرمان حضرت امام خمینی (رحمت‌اله علیه) تشکیل شد. این مجموعه ابتدا ماهیت امنیتی انتظامی داشت. سپاه پاسداران اگر چه اکنون هویتی نظامی دارد، در واقع نظامی‌گری آن یک بعد از ابعاد هویت این نهاد مکتبی-مردمی است و بر اساس قانون اساسی، وظیفه سپاه پاسداران، نگهداری از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن در همه شرایط و در ابعاد مختلف معنوی، نظامی علمی و... است. در جنگ تحمیلی بنا به ضرورت وارد جنگ شد و کم‌کم صبغه نظامی در سپاه رشد کرد و وجه غالب آن گردید. و در دوران دفاع مقدس توانسته است با بهره‌گیری از تعالیم

دینی و الهی، پیروی از فرامین و تدابیر حضرت امام خمینی (ره) به عنوان فرمانده معظم کل قوا، تکیه بر نیروهای بسیج مردمی و اتخاذ دکتربین و راهبردها، تاکتیک و روش‌ها، سلاح‌ها و تجهیزات مناسب و درک صحیح شرایط صحنه نبرد، در خلق پیروزی عملیات‌های انجام شده در آن دوران، نقش بی‌بدیلی را ایفا نماید.

هشت سال دفاع مقدس و مسائل پیرامونی آن از گستردگی و پیچیدگی بسیار زیادی برخوردار است. ابعاد و همچون مدیریت و فرماندهی جوانان انقلابی، دکتربین و راهبردهای اتخاذ شده، جذب و سازماندهی نیروهای مردمی، آموزش حین نبرد و به کارگیری تجهیزات غنیمتی و توسعه سازمان، بهره‌گیری از اطلاعات و جغرافیای مناطق عملیاتی، طرح‌ریزی و اجرای عملیات‌های پیچیده از جمله مواردی است که در خور تحصین صاحب نظران امور دفاعی است. ویژگی‌های دکتربین سپاه در هر عملیاتی منحصر به فرد بود و به همین علت است که دکتربین سپاه از سایر دکتربین‌های عملیاتی رایج دنیا متمایز می‌شود. بنابراین احصای دکتربین عملیاتی سپاه در دوران هشت سال دفاع مقدس می‌تواند در مثمر ثمر بودن ماموریت‌های کنونی و آتی این سازمان در داخل و خارج از کشور مفید واقع شود.

به عقیده فرماندهان عالی سپاه پاسداران، در دوران دفاع مقدس عمل و رفتار نیروهای سپاه متأثر از دکتربینی مشخص بوده است. ولو اینکه این دکتربین نانوشته بوده و در ذهن فرماندهان وجود داشته که بر اساس آن، جنگ را اداره و عملیات‌ها را طراحی و اجرا می‌کرده‌اند و موفقیت رزمندگان اسلام در سال دوم جنگ و آزادسازی مناطق اشغال شده، نشانگر حاکمیت دکتربینی صحیح و موفق بوده است. در نتیجه، دغدغه این تحقیق، فقدان اطلاعاتی مدون از مبانی دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس است که با توجه به گستردگی موضوع، در این تحقیق سعی بر آن است تا نسبت به تبیین مبانی دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران در مقطع زمانی سال دوم جنگ یعنی دوره زمانی انجام عملیات‌های بزرگ و موفق ثامن‌الائمه^(ع)، طریق‌القدس، فتح‌المبین و بیت‌المقدس، به واکاوی زمینه‌ها و شرایط صحنه نبرد و اقدامات صورت گرفته توسط سپاه پاسداران پرداخته تا از کنش‌ها و برکنش‌های آنها ضمن مستندسازی دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس، به رهیافت‌های راهبردی جدیدی برای تدوین دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران نائل آییم. از این رو، مسله اصلی این تحقیق این است که: «مبانی دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟»

مبانی نظری

-پیشینه شناسی:

در این تحقیق ۳ مورد رساله دکتری ۴ عنوان مقاله علمی پژوهشی مرتبط با موضوع تحقیق مورد مطالعه قرار گرفت که با اقتباس از این پیشینه‌ها، چارچوب نظری این تحقیق شکل گرفت. لذا دو مورد از پیشینه‌های تحقیق که ارتباط بیشتری با موضوع دارند به شرح ذیل بیان می‌شوند.

سرتیپ پاسدار محمد رثوفی‌نژاد در پژوهشی با عنوان "بررسی نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکترین عملیاتی سپاه" که در فصلنامه دانشگاه عالی دفاع ملی انتشار یافته است این سوال را مطرح کرده است که مهم‌ترین مؤلفه‌های مربوط به دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چه بوده است و چه رابطه‌ای بین آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام و دکترین عملیاتی سپاه وجود دارد؟ در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که مهم‌ترین مؤلفه‌های دکترین عملیاتی عبارتند از: ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به‌جای نتیجه‌گرایی، ایجاد تصویر مقدس و ارزشی دفاع مقدس، اصل مردمی کردن دفاع، بهره‌گیری از شعائر اسلامی، خلاقیت و نوآوری، دسترسی به اطلاعات دقیق و سریع، انعطاف‌پذیری، مقابله به مثل مشروط. نتایج نشان داد که ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به‌جای نتیجه‌گرایی و ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع، به ترتیب بیشترین اهمیت را دارند.

دکتر مصطفی ایزدی و همکاران در یک مطالعه گروهی در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان "تدوین رهنامه (دکترین) راهبردی دفاع ملی ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی" این سوال را مطرح کرده است که رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی با بهره‌گیری از ارکان قدرت ملی چیست؟ و در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که شناخت فلسفه وجودی، استخراج و تبیین اصول رهنامه‌ای از مبانی و عوامل مؤثر و تعیین الزامات تحقق اصول رهنامه راهبردی دفاع ملی در حوزه نظامی-امنیتی برای جهت‌دهی مناسب به رفتار نیروهای مسلح می‌باشد. بر اساس تحلیل اسنادی و جمع‌آوری ادبیات و مبانی نظری تحقیق، تجزیه و تحلیل انجام شده از طریق مطالعات و بررسی‌های اسنادی و میدانی و نشست‌های خبرگی عوامل مؤثر در تدوین رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی به این شرح احصاء گردید: مبانی و اندیشه‌های دینی، اندیشه دفاعی-امنیتی امامین انقلاب، اسناد بالادستی، تجربه جنگ‌های گذشته و دفاع مقدس، ماهیت جنگ‌های آینده (ویژگی‌ها و...)، برآورد تهدیدات دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران، مطالعات محیط ملی و فراملی.

مفهوم شناسی:**دکترین:**

(۱) تعریف نظری: دکترین به طور عام به معنای نظریه، عقیده، اصول و قواعد، آموزه و آئین است. دکترین شامل مجموعه‌ای از عقاید، نظریه‌ها، اصول و قواعد اساسی و بنیادی است که مورد باور، اعتقاد و حمایت پیروان یک مکتب بوده و معمولاً توسط نظریه‌پردازان مهم، در شاخه‌های مختلف علوم ابراز می‌شود و راهنما و هادی طراحان و سیاست‌گذاران و دولت‌مردان در طرح‌ریزی و مجریان در اجرای عملیات قرار می‌گیرد. دکترین فاقد قدرت قانونی است و به‌کاربردن آن مستلزم قوه تشخیص و درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی می‌باشد. (پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، ۱۳۹۳: ۱)

(۲) تعریف عملیاتی: دکترین به مجموعه مفاهیم نظری (اصول و اندیشه‌های) تعریف معناداری از فلسفه و اصول و ملاحظات معتبر، مشترک و پذیرفته‌شده و قابل اجرا اطلاق می‌شود که توسط مقامات دولت‌مردان و سیاست‌گذاران در راستای اهداف و منافع ملی به منظور هدایت (هماهنگی و همسوسازی) و راهنمایی نیروها (سازمان‌های نظامی، سیاسی، دفاعی، امنیتی و...) در اتخاذ روش‌ها (رفتارها، اهداف، اقدامات، ابزارها و...) با توجه به مقتضیات زمانی (جنگ یا بحران و صلح) و ملاحظات محیطی (ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی) به کار گرفته می‌شود. (شاه محمدی، ۱۳۹۴: ۴۲)

ویژگی‌های دکترین: سرلشکر دکتر افشردی ویژگی‌های دکترین را بدین صورت بیان می‌نماید:

(۱) الزام آور است (روی تاکتیک، سلاح، ساختار و سازمان تاثیر می‌گذارد).
 (۲) درک مشترک نسبت به وضعیت‌های پیش‌بینی شده ایجاد می‌کند. دکترین فقط مکتوبات نیست، بلکه به آن اعتقاد دارند و بر اساس آن عمل می‌کنند.
 (۳) دکترین رابطه‌ای میان تحقیق، نظریه، آزمایش و عمل را فراهم می‌کند (همه این‌ها را باید بتواند پیوند دهد).

(۴) دکترین ماهیتی پویا دارد. همگام با تغییرات محیط، تهدید، سازمان، آماد، تجهیزات و فناوری تغییر می‌کند. در صورتیکه سیاست حکومت، تهدیدات به طور عمده و سیستم جنگ افزار تغییر کند، دکترین کاملاً و به صورت زیربنایی دچار تغییر می‌شود.

انواع و طبقات دکترین: انواع دکترین‌های به کار گرفته شده توسط کشورها از لحاظ ماهیت عمل در دفاع از منافع ملی، عبارتند از:

- ۱- دکترین آفندی ۲- دکترین پدافندی ۳- دکترین بازدارندگی ۴- دکترین دفاع پیش‌گیرانه ۵- دکترین تنش‌زدایی و حرکت به سمت کنترل تسلیحات ۶- دکترین مقابله به مثل (دانش آشتیانی، ۱۳۸۳: ۴۲-۴۸).

ستاد کل نیروهای مسلح سطوح دکترین را این گونه تقسیم می‌نماید (رئوفی نژاد، ۱۳۸۹: ۱۳۰):

- سطح اول دکترین امنیت ملی
- سطح دوم دکترین دفاعی فراملی
- سطح سوم دکترین دفاعی
- سطح چهارم دکترین نظامی
- سطح پنجم دکترین نیرویی
- سطح ششم دکترین عملیاتی
- سطح هفتم دکترین‌های تاکتیکی

کارکردهای دکترین:

کارکردهای دکترین عمدتاً معطوف به دو چیز است؛ نشان دادن تصویری از آینده، وضعیت موجود و عملکردها در وضعیت آینده. بنابراین دکترین سعی می‌کند بر اساس اندیشه نظامی یک تصویری از آینده به ما ارائه دهد و خود بر اساس آن تصویر ما را راهنمایی می‌کند. دکترین نظامی باید چنان منطقی باشد که پاسخگوی مؤثری به نیازها بوده و ضمن استحکام در مقابله با تغییرات اجتناب‌ناپذیر، قابل‌انعطاف هم باشد و اصولاً دکترین نظامی به منظور برقراری تناسب بین کارکردهای نیروهای نظامی از یک طرف و اهداف سیاسی از سوی دیگر تبیین می‌گردد. از این‌رو شیوه‌ای که نیروهای مسلح آموزش می‌بینند، سازماندهی می‌شوند و عملیات نظامی انجام می‌دهند به‌وسیله دکترین نظامی تعیین می‌گردد. پس دکترین نظامی، هدایت‌کننده ساختار نظامی، نظام آموزشی و رفتار سازمانی نیروها نیز می‌باشد (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۴۳).

انواع دکترین: دکترین در انواع سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی، خط‌مشی و چگونگی عمل در حوزه، هر اقدامی را به‌صورت دیدگاهی رسمی بیان می‌کند (افشردی، ۱۳۹۰: ۱۱). دکترین در بخش نظامی به سه سطح دکترین راهبردی، دکترین عملیاتی و دکترین تاکتیکی تقسیم می‌گردد.

(قنبری جهرمی، ۱۳۸۶: ۴).

دکترین نظامی: دکترین نظامی عبارت است از «اصول اساسی و خط‌مشی کلی که نیروهای نظامی اقدامات خود را در پشتیبانی از اهداف ملی بر مبنای آن هدایت می‌کنند» و اینکه در زمان صلح هر کشوری بداند که در مواقع بروز حوادث نظامی و جنگی چه وظیفه‌ای داشته و طرح آن چیست؟ (قنبری جهرمی، ۱۳۹۶: ۷)

دکترین راهبردی: مرجع و مأخذ دکترین‌های نظامی و عملیاتی است و شاکله آن نمایش قدرت ملی، قدرت نظامی، ایجاد توان پاسخ‌دهی به تهدیدات و آمادگی مداوم نبرد در گستره جغرافیایی کشور، آماده نمودن کلی سرزمین برای دفاع و ساماندهی امکانات دولتی، مردمی و نظامی در پشتیبانی از اهداف و پشتیبانی از اهداف و سیاست‌های ملی و تامین منافع امنیت ملی کشور می‌باشد و در مفهومی ساده عبارت از سازماندهی مقتدرانه و با صلابت نظامی، تشکیل توان رزمی، تدارک و پشتیبانی و تامین امنیت راه‌های تدارکاتی، تامین احتیاجات ضروری نیروهای مسلح، تلفیق امنیت داخلی با عملیات دفاعی و ایجاد محیطی با روحیه و انگیزه برای نیروهای رزمی می‌باشد (جزوه درسی، سردار دکتر باقری).

دکترین عملیاتی: دکترین عملیاتی مبانی و قوانین حاکم بر سازماندهی، هدایت و بکارگیری نیروهای چندگانه در انجام مأموریت‌های عملیاتی- رزمی در جنگ‌های متعارف و غیر متعارف، عملیات‌های ویژه و ضد شورش و دیگر وظایف نظامی مربوط به آمادگی نظامی- را تعریف می‌کند. این دکترین شامل تدابیر و اصول منتج از دکترین راهبردی بوده و به عنوان راهنمای نیروهای زمینی، هوایی و دریایی در سازماندهی و بکارگیری نیروهای خود، مورد استفاده قرار می‌گیرد تا این نیروها بتوانند وظیفه‌ی خود را در درگیری‌های خاص و با اختیارت کافی به انجام رسانند. (پاتاجو نوئل، ۱۳۸۴: ۷)

دکترین تاکتیکی: دکترین تاکتیکی متضمن اجرای رزم در منطقه عملیات و هدایت‌کننده عوامل تاکتیکی در میدان نبرد است و در دو شکل انفرادی و یگانی دیده می‌شود. دکترین تاکتیکی عبارت است از یک سری باورها، چارچوب‌های نظری و اصول بنیادین رسمی که حاکم بر اقدامات پشتیبانی هوایی نزدیک یگان‌های عمده (تیپ، لشکر) توسط هوانیروز در سطح تا در میدان نبرد و نحوه ترکیب اثرات این اقدامات است. این دکترین، تاکتیک، تکنیک و مقررات جزء به جزئی که راهنمای استفاده از سلاح‌های خاص برای کسب اهداف خاص محسوب می‌شود را

تعریف می کند. (آیین نامه روشی ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۰: ۲۵)

مبانی و عوامل مؤثر بر دگرترین نظامی نظامی نیروهای مسلح ج.ا.ایران:

(۱) اندیشه دفاعی اسلام

(۲) اندیشه نظامی حضرت امام خمینی (رحمت اله علیه)

(۳) اندیشه نظامی مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

(۴) آرمان ها، اهداف و منافع ملی

(۵) دگرترین ملی

(۶) سیاست های کلان دفاعی و امنیتی

(۷) راهبرد ملی

(۸) قوانین جاری در کشور

صحنه جنگ: صحنه ی جنگ قسمتی از خشکی، دریا و هوا که به طور کلی عملیات جنگی در آن انجام شده یا ممکن است انجام گیرد یا سرزمین متشکل از یک حدود جغرافیایی معین که در آن محدوده جنگ جریان دارد. (رضائی: ۱۳۹۴)

صحنه عملیات: صحنه ی عملیات به آن قسمت از صحنه ی جنگ که برای انجام عملیات نظامی (آفند یا پدافند) و پشتیبانی خدمات رزمی مربوط به آن عملیات لازم است، گفته می شود. (افشردی، ۱۴۰۰) صحنه ی عملیات به آن بخش از مناطق جنگی اطلاق می شود که برای اجرای هر نوع عملیات نظامی برای دوره های طولانی مدت نیاز است. فرمانده صحنه ی عملیاتی دارای مسئولیت های مشابه سرفرماندهی بوده ولی حوزه ی عمل آن ها متفاوت است.

فلسفه تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: امام خمینی (رحمت اله علیه) در بیان اهمیت پاسداری می فرماید: «پاسدار انقلاب اسلامی، لفظ نیست. واقعیت است. یک واقعیتی است. این واقعیت است که شما هر جا اگر یکی پیدا شود و برخلاف مسیر اسلام بخواهد یک کاری بکند، شما را می کشاند آنجا، حرکت می کنید به آنجا، آن فتنه را خاموش می کنید» (امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج ۱۰، ۱۳۸۶: ۱۱).

امام خامنه ای با توجه به نقش و جایگاه سپاه می فرماید: «سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مجموعه ای است که وجودش امروز برای کشور و ملت ایران و هدف های والایی که این ملت برای خودش ترسیم کرده است، ضروری و لازم است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی برای دفاع از

انقلاب، تمامیت انقلاب و هدف‌های انقلاب و برای مقابله با دشمنان بوجود آمده است. انقلاب هر چه دشمن دارد و دشمنی دارند به طور طبیعی در مقابل پاسداران صف بسته‌اند و حضور دارند چون پاسدار انقلاب است. (مقام معظم رهبری^(مدظله-عالی)، بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۷۸/۶/۲۴)

مأموریت و وظایف سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: در ماده ۱۵۰ قانون اساسی در خصوص تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چنین آمده است: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که در نخستین روزهای پیروزی این انقلاب تشکیل شد، برای ادامه نقش خود در نگهبانی از انقلاب و دستاوردهای آن پا برجا می‌ماند. حدود وظایف و قلمرو مسئولیت این سپاه در رابطه با وظایف و قلمرو مسئولیت نیروهای مسلح دیگر با تأکید بر همکاری و هماهنگی برادرانه میان آنها به وسیله قانون تعیین می‌شود.

اصول دکترین نظامی ج.ا.ایران: اصول دکترینی در دو بخش، یکی اصول دکترین نظامی پایه نیروهای مسلح که عموماً اصولی اعتقادی و اخلاقی هستند، و همچنین دکترین نظامی جمهوری اسلامی که عموماً اصولی نظامی در بعد رفتار نظامی هستند و مورد اجماع نظر فرماندهان عالی ستاد کل نیروهای مسلح در زمینه علوم نظامی راهبردی می‌باشد. اصول پایه در نیروهای مسلح ج.ا.ایران به شرح زیر است (ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۵).

ولایت‌مداری، آرمان گرایی توأم با واقع بینی، مردمی بودن، خودفهمی و دشمن شناسی، تکلیف گرایی و توکل، تفکر بسیجی و عمل انقلابی، عزت و کرامت انسانی، اقتدار، بصیرت، خودباوری و پایداری، تعالی و پویایی، نظم و انضباط.

دکترین نیروهای مسلح ج.ا.ایران در سال دوم جنگ: راهبرد سال دوم جنگ تفاوت و تغییرات اساسی با سال اول جنگ داشت و به خوبی از همه منابع بهره برداری می‌کرد، به ویژه از منابع انسانی که متصل به دریای عظیم و پایان ناپذیر بسیج نیروهای مردمی بود.

- (۱) حمله پی در پی به دشمن با اجرای عملیات محدود؛
- (۲) تکیه به عوامل معنوی چون وحدت با ایمان و عشق به شهادت؛
- (۳) جذب نیرو و گسترش سازمان نیروهای انقلابی با سازماندهی نیروهای بسیجی؛
- (۴) همکاری با ارتش و به کارگیری نیرو و امکانات آنها؛

۵) اتخاذ تاکتیک‌های جدید با اتکا بر نیروهای سپاه و اجرای عملیات درست (درودیان، ۱۳۷۹: ۴۸).

عملیات‌های سال اول جنگ به فرماندهان ایرانی نشان داد که باید نیروهایشان را متمرکز کنند و ابتکار عمل را در دست بگیرند؛ با بسیج نیروها و با حوصله، طرح‌هایی را مبتنی بر اصول جنگ ارائه دهند تا با توکل بر خداوند، ارتش متجاوز را مرحله به مرحله از ایران بیرون برانند. در این مقطع، ارتش عراق در خاک ایران زمین گیر شد. همه قوای نظامی ایران به جبهه‌های جنگ آمده بودند. آرایش جنگی جدید جبهه‌ها، برنامه ریزی برای طراحی عملیات‌ها را ضروری می نمود؛ عملیات‌هایی که بتواند قوای متجاوز را از خاک ایران بیرون کند.

با آغاز سال دوم جنگ، طرح ریزی و اجرای عملیات‌های آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی‌هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه‌های یگان‌های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه‌های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند. برای شناخت کامل جغرافیای زمین منطقه عملیات و نیز جنبه‌های تاکتیکی زمین از قبیل دید و تیر، اختفاء و پوشش، موانع، عوارض حساس و معابر وصولی فعالیت‌های فراوان و بی وقفه‌ای را آغاز کردند. (علایی، ۱۳۹۱: ۳۴۴)

از عملیات ثامن الائمه (ع) تا بیت المقدس تحولی در جنگ شروع شد که اولین ویژگی آن از نظر تاکتیکی این بود که؛ بر خلاف سال اول که نیروهای ایران در روز حمله می کردند، نیروها در شب حمله می کردند. دومین ویژگی این بود که ایران در این حملات جدید، سبک و روش جنگیدن را عوض کرده بود؛ یعنی به جای اینکه صرفاً به تکنیک و تاکتیک تکیه کند، به عملیات تکیه می کرد و اول عملیات را طراحی می کرد، سپس تکنیک و تاکتیک آن را می ریخت و تا آنجا که می توانست اساس انجام عملیات را فراهم می کرد و عملیات نسبت به تکنیک و تاکتیک محور اصلی بود. مسئله سوم هم سازماندهی لشکرهای جدید انقلابی بود. (رضایی، ۱۳۹۰: ۱۰۹)

در مقایسه این دو مقطع به این نتیجه می رسیم که از لحاظ مدیریت و فرماندهی سال اول تا سال دوم کاملاً تغییر کرده است. یعنی در سال اول یک نحوی از مدیریت بر جنگ حاکم بوده که در سال دوم این مدیریت و فرماندهی تغییر کرده است. این نکته بدیهی است که تغییر در فرماندهی کل قوا موجب تغییر در عملیات، تکنیک و تاکتیک و حتی تغییر در ساختار و سازماندهی نیروهای مسلح است. مدیریت جدید که بر سر کار آمد، یک مدیریت صرف تکنیکی نبوده که صرفاً تکنیک

ها را تغییر بدهد؛ یک مدیریت صرف تاکتیکی نبوده که تاکتیک ها را تغییر بدهد؛ بلکه این مدیریتی که آمده، راهبردها، ساختارها، عملکردها، تکنیک ها و تاکتیک ها را عوض کرده و یک تحول اساسی بوجود آورده و حتی سبک جنگیدن را نیز عوض کرده است. بنابراین در مقطع دوم جنگ یک تحولی در جنگ صورت می گیرد که ناشی از مدیریت جدیدی است که در نهایت منجر به آزادسازی خرمشهر می شود. (همان: ۱۱۰)

ویژگی های دکترین عملیاتی سپاه از نظر محققین داخلی: بر اساس جمع بندی ارائه شده در کتاب دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در ۸ سال دفاع مقدس نوشته دکتر محمد رئوفی نژاد؛ ویژگیهای دکترین سپاه در هر عملیاتی منحصر به فرد بود و به همین علت است که دکترین سپاه از سایر دکترین های عملیاتی رایج دنیا متمایز و به شرح ذیل بیان شده است. (رئوفی نژاد ۱۳۹۴: ۱۷۳)

- ۱- اجتناب از پذیرش قواعد کلاسیک:
- ۲- عدم اعتقاد به وجود بن بست :
- ۳- خلاقیت و نوآوری:
- ۴- اطلاعات دقیق و سریع:
- ۵- غافلگیری جامع:
- ۶- مردمی کردن دفاع:
- ۷- ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع:
- ۸- مقابله به مثل مشروط :
- ۹- تکلیف گرایی به جای نتیجه گرایی :
- ۱۰- ولایت مداری:
- ۱۱- سازماندهی سپاه:
- ۱۲- شیوه فرماندهی:
- ۱۳- بهره گیری از شعائر اسلامی:

آرمانها و منافع ج.ا.ایران در جنگ هشت ساله: از همپوشانی ادبیات تحقیق، بررسی اسناد و مدارک علمی مهم ترین آرمانها و منافع ج.ا.ایران در زمان هشت دفاع مقدس عبارت است از:

- ✓ نفی استبداد، استثمار سلطه
- ✓ استقلال همه جانبه کشور
- ✓ حفظ تمامیت ارضی کشور
- ✓ دفع تهاجم، توقف تهاجم، بیرون راندن دشمن از سرزمین های اشغالی، تنبیه متجاوز
- ✓ اجرای عدالت اجتماعی در سطح جامعه
- ✓ صدور انقلاب اسلامی

چار چوب مفهومی

با عنایت به مبانی و عوامل مؤثر بر دکت‌رین که در این تحقیق، موارد ذیل را به عنوان مبانی مؤثر در تدوین دکت‌رین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می‌توان برشمرد:

- ۱) اندیشه دفاعی اسلام و انقلاب اسلامی؛
 - ۲) فرامین و تدابیر امام خمینی (رحمت اله) در خصوص دفاع مقدس؛
 - ۳) آرمان، ارزش‌ها، منافع و اهداف ج.ا.ایران؛
 - ۴) اصول قانون اساسی ج.ا.ایران ناظر به دفاع از تمامیت ارضی کشور؛
 - ۵) اهداف نظامی ج.ا.ایران؛
 - ۶) دکت‌رین و سیاست‌های کلی دفاعی ج.ا.ایران؛
- هم‌چنین با توجه به نظرات صاحب‌نظران در خصوص عوامل مؤثر در تدوین دکت‌رین نظامی و تلفیق عوامل مشترک، موارد ذیل را به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تدوین دکت‌رین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می‌توان برشمرد:
- ۱) اهداف و مأموریت‌های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آغاز جنگ تحمیلی و پس از آن؛
 - ۲) وضعیت (توانائی‌ها و محدودیت‌ها) ارتش بعث عراق در سال دوم دوران دفاع مقدس؛
 - ۳) وضعیت (توانائی‌ها و محدودیت‌ها) سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آستانه سال دوم دوران دفاع مقدس؛
 - ۷) ویژگی‌های صحنه جنگ و عملیات دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس؛
 - ۴) تجارب سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تا قبل از عملیات ثامن‌الائمه (ع)؛
- اصول و قواعد ایجاد آمادگی، به پای کار آوردن و گسترش توانائی‌های ن.م.ج.ا.ا. (دکت‌رین آمادگی نظامی)

- ❖ انسجام داخلی کشور ایران
- ❖ تقویت روحیه مذهبی و ملی
- ❖ افشاگری ماهیت رژیم بعث عراق

❖ تلاش برای جدا کردن مردم عراق از حکومت بعث

❖ استفاده از ظرفیت‌های بین المللی بر علیه متجاوز

در نهایت با ترکیب فرآیندها و الگوهای ارائه شده توسط صاحب نظران، برای تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس از الگوی زیر استفاده شده است:

تحقق اهداف و مأموریت‌های عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

شکل ۱: الگوی تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی

روش‌شناسی تحقیق: این تحقیق از نوع کاربردی بوده و روش تحقیق در این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد آمیخته (کمی-کیفی) است.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات: روش و ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش بطورکلی به دو طبقه تقسیم‌بندی شده است: روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی؛ گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی به صورت ترکیبی به شرح زیر صورت گرفته است.

➤ روش‌های کتابخانه‌ای و ابزار مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

الف) مطالعه (ب) بررسی اسناد (پ) بررسی نقشه‌ها

➤ روش‌های تحقیقات میدانی مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

الف) مصاحبه (ب) پرسش‌نامه

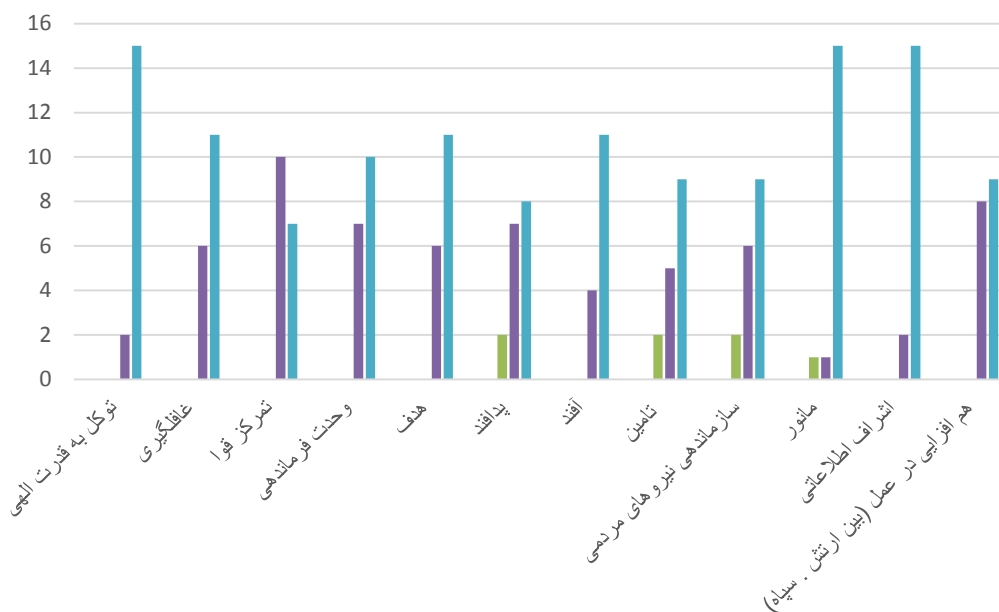
تجزیه و تحلیل کمی: با توجه به این که در این تحقیق از آمار توصیفی استفاده می‌شود بر اساس میانگین، گویه‌هایی که میانگین پایینی دارند (کمتر از ۴ هستند) از مطالعه حذف گردیدند. به طور کلی در پرسش‌نامه ارائه شده اولویت‌بندی اهمیت مولفه‌ها با توجه به داده‌های به دست آمده مدنظر محقق بوده است و با توجه به چولگی که در نتایج پاسخ‌ها وجود دارد اولویت‌بندی بر اساس میانگین انجام شده است. نتایج این سؤال که به صورت یک سؤال چند گویه‌ای با چند گزینه (طیف لیکرت) در نظر گرفته شده و در سطح جامعه آماری مطرح گردید، برابر جدول و نمودار زیر می‌باشد:

جدول ۱- مبانی دکتربین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

شماره سؤال	شاخص‌ها	چگونگی وضعیت (میزان بکارگیری)					میانگین	یافته
		خیلی زیاد ۵	زیاد ۴	متوسط ۳	کم ۲	خیلی کم ۱		
۱	توکل به قدرت الهی	15	2	--	---	--	4/88	تایید
۲	غافلگیری	11	6	--	--	--	4/64	تایید
۳	تمرکز قوا	7	10	--	--	--	4/41	تایید

۴	وحدت فرماندهی	10	7	--	--	---	4/58	تایید
۵	هدف	11	6	--	--	--	4/64	تایید
۶	پدافند	8	7	2	--	--	4/35	تایید
۷	آفند	11	4	---	---	---	4/17	تایید
۸	تامین	9	5	2	--	--	4/17	تایید
۹	سازماندهی نیروهای مردمی	9	6	2	--	--	4/41	تایید
۱۰	مانور	15	1	1	--	--	4/82	تایید
۱۱	اشراف اطلاعاتی	15	2	--	--	--	4/88	تایید
۱۲	هم افزایی در عمل (بین ارتش - سپاه)	9	8	--	--	---	4/52	تایید

دکترین عملیاتی سپاه

نمودار ۱- مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

نتیجه نظرخواهی در خصوص این سؤال در بعد مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، نظر جامعه آماری در زمینه گویه‌های مختلف برابر جدول (۱) و نمودار (۱) مورد تایید قرار گرفته است و میزان تاثیر آنها بالاست.

تجزیه و تحلیل کیفی:

مطابق مصاحبه با صاحب‌نظران مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس به شرح زیر است:

۱- **توکل:** نقش حضرت امام خمینی ^(ره) در تصمیم‌گیری نهایی و صدور فرمان برای انجام عملیات بسیار تعیین‌کننده و مهم بود که باعث گردید فرماندهان عالی‌رتبه ارتش و سپاه با توکل و اعتماد بیشتری به عنایات خداوند، عملیات را انجام دهند.

۲- **غافلگیری:** یکی از مؤلفه‌های اصلی دکترین عملیاتی سپاه در دوران دفاع مقدس بهره‌گیری از اصل غافل‌گیری جامع بوده است. از این اصل در صدر اسلام نیز استفاده می‌شد. سپاه اصل فوق را بصورت همه‌جانبه استفاده می‌کرد یعنی فقط به غافل‌گیری زمان حمله و عملیات بسنده نمی‌کرد بلکه در انتخاب و اجرای تاکتیک‌ها، زمین و استراتژی از اصل فوق استفاده می‌کرد.

۳- **تمرکز قوا:** به منظور طرح ریزی عملیات‌های موفق، حدکثر امکانات ممکن برای تمرکز قوا فراهم شد و هماهنگی و همدلی لازم بین ارتش و سپاه در سطوح مختلف پدید آمد.

۴- **وحدت فرماندهی:** ارتش و سپاه از رده‌های پایین گرفته تا بالاترین فرماندهان به‌صورت ادغامی و مشترک عمل کردند و با اینکه یکی از اصول عملیات، وحدت فرماندهی است و با این ادغام ظاهراً نادیده گرفته شده بود، ولی هدف مشترک تمام رزمندگان و فرماندهی ارتش و سپاه برای بیرون کردن دشمن آن‌چنان وحدت و هماهنگی ایجاد کرده بود که نظیر آن در قبل و بعد از این عملیات کمتر مشاهده شد.

۵- **هدف:** در تشکیل و تجهیز نیروهای دفاعی کشور توجه بر آن است که ایمان و مکتب، اساس و ضابطه باشد بدین جهت ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب در انطباق با هدف فوق شکل داده می‌شوند و نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود پدافند

- ۶- پدافند: اهداف مورد نظر در راهبرد جدید که بر پایه ترکیب و هم آهنگی ارتش و سپاه تدوین شده بود، عبارت بودند از: ۱) انهدام نیرو و امکانات دشمن برای کاهش توان نظامی عراق ۲) آزادسازی نیروهای خودی از خطوط پدافندی و تمرکز قوا برای اجرای عملیات در سایر مناطق اشغالی؛ ۳) آمادگی برای حمله نهایی و تعیین کننده به دشمن.
- ۷- آفند: با آغاز سال دوم جنگ، طرح ریزی و اجرای عملیات های آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه های یگان های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند
- ۸- تامین: طرح های عملیاتی مورد نظر، به گونه ای طراحی شده بود که بر اساس اصل صرفه جویی در قوا، بلافاصله بعد از هر عملیات، خط پدافندی خودی احتیاج به نیروی کمتری برای تامین داشته باشد.
- ۹- سازماندهی نیروهای مردمی: سازماندهی نیروهای مردمی به کوشش و تدبیر سپاه پاسداران، به گونه ای که در محاسبات عملیات، میزان استعداد و توان سپاه به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده در آغاز عملیات و کسب موفقیت مورد تأکید قرار گرفت.
- ۱۰- مانور: با استفاده از تجربیات عملیات های سال آغازین جنگ، رزمندگان تلاش کردند تا از حمله به خطوط پدافندی مستحکم دشمن در طرح های مانور اجتناب کنند و لذا اجرای مانورهای احاطه ای برای دسترسی به عقبه های دشمن در دستور کار فرماندهان و طراحان ایرانی قرار گرفت.
- ۱۱- اشراف اطلاعاتی: اشراف اطلاعاتی بر صحنه جنگ و توانایی ها و نقاط ضعف و اقدامات دشمن.
- ۱۲- هم افزایی در عمل (بین ارتش و سپاه): طرح های عملیاتی که فرماندهان جوان سپاه پاسداران و افسران ارتش، طرح ریزی می کردند و فرمانده کل سپاه و فرمانده نیروی زمینی ارتش پس از بحث و بررسی به تصویب می رساندند، نسبت به طرح های سال اول جنگ بی عیب و نقص بودند.

نتیجه گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه گیری

پس از گردآوری اطلاعات و مطالعه در خصوص مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس برگرفته از چارچوب نظری آن؛ مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس استخراج و بر اساس آن پرسشنامه‌ای تهیه و به حضور خبرگان و صاحب نظران ارائه گردید. در نهایت « مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس » با تحلیل نتایج حاصله از پرسش نامه، جمع بندی و به شرح زیر ارائه شده است.

- ۱- توکل
- ۲- غافلگیری
- ۳- تمرکز قوا
- ۴- وحدت فرماندهی
- ۵- هدف
- ۶- پدافند
- ۷- آفند
- ۸- تامین
- ۹- سازماندهی نیروهای مردمی
- ۱۰- مانور
- ۱۱- اشراف اطلاعاتی
- ۱۲- هم افزایی در عمل (بین ارتش و سپاه)

ب- پیشنهادها

- برای دفاع از کشور و تأمین اهداف و منافع ملی بایستی پژوهش‌هایی متوازن با اهداف و توانمندی‌ها و عناصر و مؤلفه‌های قدرت نظامی انجام شود. و با عنایت به نتایج به دست آمده از این تحقیق، پیشنهادهای تحقیقی و پژوهشی به شرح زیر مطرح می‌شود:
- (۱) تمامی عملیات‌های دوران دفاع مقدس مدل سازی و تحلیل شوند.
 - (۲) بر اساس رویکرد کیفی عملیات‌های دفاع مقدس مورد بررسی و مدل سازی شود.

۳) مبانی دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در سال‌های سوم تا پایان جنگ مورد تحلیل قرار گیرد.

۴) مبانی دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در ۸ سال دفاع مقدس تحلیل و جمع‌بندی گردد.

منابع و مأخذ

منابع دینی

- قرآن کریم
- کتب و بیانات حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی)

کتب فارسی

- افشردی محمدحسین (۱۴۰۰)، جزوه درسی **صحنه ی جنگ ۲**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی
- امام خمینی (قدس سره)، **صحیفه نور**، ج ۱، ۲، ۵، ۸، ۱۱، چاپ سوم (۱۳۸۲)، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام (ره)
- پاتاجو نوئل، علمایی داود (مترجم) (۱۳۸۴)، **راهنمای تدوین دکتربین**، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
- ثروتی محسن، مظلوم علی (۱۳۸۹)، **راهنمای تدوین دکتربین**، تهران، ستاد کل نیروهای مسلح.
- جمشیدی محمدحسین (۱۳۸۳)، **مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان**، تهران، دوره ی عالی جنگ دانشکده ی فرماندهی و ستاد سپاه.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۶۹)، **مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان**، تهران دافوس سپاه
- حدیث ولایت (۱۳۸۸)، **نرم افزار مجموعه ی رهنمودهای مقام معظم رهبری**، ویرایش دوم، تهران، مؤسسه فرهنگی پژوهشی انقلاب اسلامی.
- رستمی محمود (۱۳۷۸)، **فرهنگ واژه های نظامی**، ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- رشید غلامعلی، (۱۳۸۳)، **تحلیلی بر عملیات های فتح المبین و بیت المقدس**، نگین ایران شماره ۸، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- سلامی، حسین (۱۳۹۲)، **نگرش های راهبردی جلد اول**، تهران، معاونت فرهنگی و تبلیغات سپاه.
- سند دکتربین نظامی جمهوری اسلامی (۱۳۹۵)، ستاد کل نیروهای مسلح.
- شاه محمدی، محمد (۱۳۹۵)، **دکتربین پدافند غیرعامل ج.ا.ایران** در برابر تهدیدات ناهمگون تهران دانشگاه عالی دفاع ملی
- صحیفه حضرت امام (قدس سره)، **مجموعه آثار حضرت امام (قدس سره)**، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام (ره)

- قنبری جهرمی، محمد حسین، (۱۳۹۴)، پروژه طراحی رهنامه بازدارندگی همه جانبه جمهوری اسلامی ایران در چشم انداز بیست ساله کشور، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی - گروه دکترین و راهبردها
- نیروی زمینی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، معاونت اطلاعات، فصل نامه بررسی های نظامی - شماره ۱۳، دکترین نظامی از تئوری تا عمل، صص ۱۴۷-۱۶۹.
- نیلفروشان عباس (۱۳۹۲)، رهنامه نظامی با رویکرد نبرد ناهمگون، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).

مقالات

- دانش آشتیانی محمدباقر (۱۳۸۹)، (مقاله) اصول و روش تدوین دکترین نظامی، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره سوم، سال دوم.

جزوات آموزشی

- افشردی محمدحسین (۱۳۹۳)، جزوه درسی درسی صحنه ی جنگ او ۲، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی

رساله ها

- جمعی از دانشجویان (۱۳۹۵)، راهبردهای دفاع همه جانبه در جنگ احتمالی آینده، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- رثوفی نژاد، محمد (۱۳۸۹)، رساله، بررسی نقش آموزه های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران هشت سال دفاع مقدس، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

سایت ها

- پایگاه اطلاع رسانی دانشگاه عالی دفاع ملی، (۱۳۹۳)، قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: www.sndu.ac.ir
- پایگاه اطلاع رسانی دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۹۲)، اصطلاحات دفاعی امنیتی.
- <http://farsi.khamenei.ir>

شناسایی سناریوهای آینده تحولات ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در افق ۱۴۱۴

عبدلعلی پورشاسپ^۱، محمد احدی^۲، رحیم ایلغمی^۳، مهدی امیری^۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱۴

چکیده

در این تحقیق با عنوان « شناسایی سناریوهای آینده تحولات ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در افق ۱۴۱۴ » با بهره‌گیری از روش سناریونویسی پدram-احمدیان و به صورت کاربردی پس از انجام مطالعات نظری و تشکیل تیم خبرگی متشکل از افراد صاحب نظر مرتبط با موضوع و مسائل دفاعی و اخذ نظرات آنان، پرسشنامه‌ای جهت اخذ نظر جامعه آماری تنظیم و طراحی گردید، این پرسشنامه در جامعه آماری ۵۰ نفری به صورت تمام شمار توزیع و پس از اخذ نظر جامعه آماری با استفاده از تکنیک‌ها و روش‌های آماری، تجزیه و تحلیل شده و در ادامه در پنل‌های خبرگی اعتبارسنجی شده است. بنابراین جهت رسیدن به سوال اصلی؛ ۶ بازیگر منطقه‌ای-پیرامونی و ۴ بازیگر فرمانطقه‌ای شناسایی و پیشران‌های موثر بر گزینه اقدام آنها نیز در ۶ بخش دسته‌بندی شد. سپس با تقاطع فضاهای احتمالاتی، به دو نااطمینانی کلیدی در آینده قفقاز جنوبی دست یافتیم؛ «ثبات-بی‌ثباتی داخلی در قفقاز» و «بازیگردانی غرب-شرق». بر این اساس ۴ سناریو مورد شناسایی واقع شد که در آن بازیگردانی قدرت‌های شرقی و ثبات در واحدهای سیاسی منطقه قفقاز جنوبی به عنوان سناریوی مطلوب جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۰ ساله معرفی شد.

واژگان کلیدی: سیاست‌گذاری سناریوپایه، سناریوپردازی، قفقاز جنوبی، سیاست دفاعی

^۱ دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۲ دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ دانش‌آموخته علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی و پژوهشگر دانشگاه عالی دفاع ملی

^۴ دانشجوی دکتری علوم دفاع راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) amiri_m1400@gmail.com

مقدمه

شتاب گرفتن نرخ تغییرات در حوزه‌های مختلف از جمله دفاع، روابط بین‌الملل، اقتصاد، فناوری‌ها، محیط زیست و غیره، تحولات شتابان و شگفتی‌ساز در جهان معاصر، ضرورت بیش‌بینی و آینده‌پژوهی پیرامون آن را دو چندان می‌سازد. تغییرات و تحولات چنان برق‌آسا از راه می‌رسند که حتی لحظه‌ای درنگ می‌تواند بهای گزاف غافلگیری راهبردی در عرصه‌های سیاسی فرهنگی و اقتصادی را بر حکومت‌ها تحمیل کند و منافع دولت-ملّتی را از بین برد. بنابراین در این محیط سرشار از بی‌ثباتی و آکنده از عدم قطعیت، تنها رویکرد و سیاستی که احتمال موفقیت و کامروایی دارد، تلاش برای آینده است و این امر به این معنا است که آینده‌پژوهی در هر حوزه حکومت‌داری برای دستیابی به منافع ملّی امری ضروری می‌باشد (کریمی شیرودی، ۱۳۹۷: ۱۵)

منطقه قفقاز جنوبی متشکل از جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان، یکی از مناطق پیرامونی جمهوری اسلامی ایران است که در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به بسترهای همکاری مساعدی با جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است و فارغ از این موضوع که تا چه میزان از این ظرفیت‌ها استفاده شده؛ باید توجه داشت که تحولات در جمهوری‌های منطقه قفقاز جنوبی به شدت بر جایگاه منطقه‌ای، اوضاع داخلی و مناسبات خارجی جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار است. از این‌رو یکی از مسائل و موضوعات مهم بازیگری جمهوری اسلامی ایران در صحنه منطقه‌ای و بین‌المللی برای دستیابی به حداکثر منافع ملّی و تبدیل شدن به یک قدرت منطقه‌ای کسب دورنمایی از چیستی و چگونگی تحولات در منطقه قفقاز جنوبی است. در نتیجه، سؤال اصلی مقاله این است که سناریوهای احتمالی دفاعی ناشی از تحولات ژئوپلیتیک در حوزه قفقاز جنوبی در افق ۱۴۱۴ ساله کدامند؟

مبانی نظری

- پیشینه‌شناسی:

در رابطه با تحولات در منطقه قفقاز جنوبی، آثاری منتشر شده که به برخی از آنها در ادامه اشاره می‌شود:

فتح‌الله کلاتری (۱۳۹۹) مقاله‌ای با عنوان اولویت‌بندی مهم‌ترین پویش‌های تهدیدزای متوجه ایران از راه قفقاز جنوبی چیست؟ را تدوین نموده و نتیجه‌ی حاصل از این مقاله این است که در پاسخ به پرسش اصلی با تحلیل نتایج پیمایش حوزه‌های اصلی تهدیدات در قفقاز جنوبی که

می‌توان خطرهایی را متوجه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کنند به این شکل اولویت‌بندی نموده است:

۱- حوزه نظامی و امنیتی

۲- حوزه اقتصادی

۳- حوزه فرهنگی

۴- حوزه محیط زیستی

۵- حوزه سیاسی، و مهم‌ترین پویش‌های تهدیدزا متوجه ایران، پویش‌های نظامی و اقتصادی می‌باشند.

فاطمه دینارلو (۱۳۹۱) رساله خود را با عنوان جایگاه قفقاز جنوبی در سیاست خارجی ایالات متحده و روسیه و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تدوین نموده است که در این پژوهش نتیجه‌گیری گردیده است که فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ و استقلال جمهوری‌های قفقاز، مسائلی چون اختلافات قومی، درگیری‌های داخلی، بی‌ثباتی و مشکلات اقتصادی ناشی از این فروپاشی زمینه را برای بهره‌برداری‌های اقتصادی و اعمال نفوذ توسط قدرت‌های منطقه ای و فرامنطقه‌ای فراهم کرده است. آمریکا و روسیه دو بازیگری هستند که در این میان از تأثیرگذاری و اهمیت بیشتر نسبت به سایرین برخوردارند. لذا یکی از اصول محوری که برای این دو کشور مطرح است، مسئله بازدارندگی است. به این معنا که از ظهور و نفوذ هرگونه قدرت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای که منافع آن دو را در منطقه تحدید و تهدید کند جلوگیری به عمل آورند. از آنجاکه ایران به دلایل متعدد در این منطقه ذینفع است و از طرفی روسیه این منطقه را محیط استراتژیک خود دانسته و از طرف دیگر منطقه از جهات متعدد ژئواستراتژیک، ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک برای کشور آمریکا حائز اهمیت است، طبعاً تعارض منافی در این میان ایجاد می‌گردد و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را متأثر می‌نماید.

حسن خوزین (۱۴۰۰) رساله‌ای با عنوان راهبردهای ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آذربایجان بر امنیت ایران نگاشته است که بر اساس پژوهش صورت گرفته تنگ‌تر شدن حلقه محاصراتی امنیتی کشور، افزایش تنش‌های مرزی و قومی، کوتاه شدن دست بلند ایران در نفوذ منطقه‌ای، رصد و جاسوسی علیه کشور و حذف جمهوری اسلامی ایران از معادلات منطقه‌ای ضمن حضور عناصر تکفیری و سلفی در مجاورت مرزها، تأثیرات حضور کشورهای مذکور بر امنیت ایران ملی کشور بوده و بهترین راهکار برای کاهش یا خنثی‌سازی آثار منفی حضور این کشورها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، گسترش ارتباطات

دیپلماتیک و شفاف‌سازی راهبرد جمهوری اسلامی ایران در قبال همسایگان و اعتمادسازی در میان همسایگان است. بنابراین تقویت دیپلماسی دو یا چند جانبه، مقابله با پروژه ایران‌هراسی در کنار تفاهم‌های اقتصادی می‌تواند زمینه اعتمادسازی موردنیاز را بیش از پیش فراهم سازد.

محمدحسین افشردی و موسی حامد بابائی (۱۳۹۵) مقاله‌ای با عنوان عوامل ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی مرتبط با مسائل دفاعی ارائه دادند که بر اساس یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل انجام‌شده، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ایران در مقابل کشورهای منطقه قفقاز جنوبی در ابعاد، فیزیکی (طبیعی)، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظامی در قالب ۹۴ عامل ژئوپلیتیکی برحسب میانگین (ضریب اهمیت) تعیین گردیدند. در بین این عوامل مشاهده گردیده که عامل «نفوذ رقبای دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور» و پس از آن عامل «علاقه‌مندی‌های مختلف منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای در قفقاز» بیشترین تأثیر را بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران داشته‌اند. هم‌چنین از بین این عوامل، عامل «وجود تفکرات دینی در میان اکثریت مردم آذربایجان» کمترین اثرگذاری را بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران داشته است.

ابوالقاسم اکبرنژاد و دیگران (۱۴۰۳) مقاله‌ای با عنوان ارائه الگوی راهبردی در اداره امور روابط با همسایگان به انجام رساندند که بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در این پژوهش، بررسی شده است که چگونه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به عنوان یک منبع اصلی برای تعیین اصول حاکم بر سیاست و روابط خارجی این کشور با همسایگان عمل کند. با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌ها، الگوی راهبردی در اداره امور روابط با همسایگان بر اساس قانون اساسی برای پیشبرد سیاست حسن همسایگی ایران مورد بررسی قرار گرفته است و نتیجه‌گیری شده است که اصول مهمی که در سیاست و روابط خارجی ایران تأکید شده‌اند شامل حاکمیت قانون خدا، تنظیم سیاست خارجی بر اساس معیارهای اسلامی، حمایت از جنبش‌های اسلامی، همه مسلمانان یک امت‌اند، نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، سلطه بیگانه ممنوع، استقلال و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان، صدور انقلاب، دفاع از حقوق همه مسلمانان جهان، پناهندگی سیاسی و تصمیم‌گیری در روابط خارجی با شورای عالی امنیت ملی و تأیید رهبری و دستگاه مجری وزارت امور خارجه می‌باشند.

- مفهوم شناسی:

آینده‌پژوهی: آینده‌پژوهی تلاش و تکاپوی نظام‌مندی است که در جهت اصلاح فهم ما از پیامدهای آینده ناشی از تحولات و انتخاب‌های کنونی است. به عبارتی هر تلاشی که در جهت روشمند کردن فرضیه‌ها و برداشت‌های ما در باب آینده باشد. این تلاش‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند: آینده‌های احتمالی، ممکن و مطلوب (پدرام و احمدیان، ۱۳۹۴: ۱۷)

سناریو: سناریو داستانی همراه با روابط علی باورپذیر است که موقعیت و وضعیتی در آینده را به حال پیوند می‌زند؛ ضمن آنکه تصویری از تصمیم‌ها، رویدادها و پیامدهای کلیدی را در خلال روایت‌ها به ما نشان می‌دهد. همچنین در تعریفی دیگر سناریو ابزاری برای توصیف آینده و مواجهه با عدم قطعیت موجود در محیط است. (سی گلن و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۲)

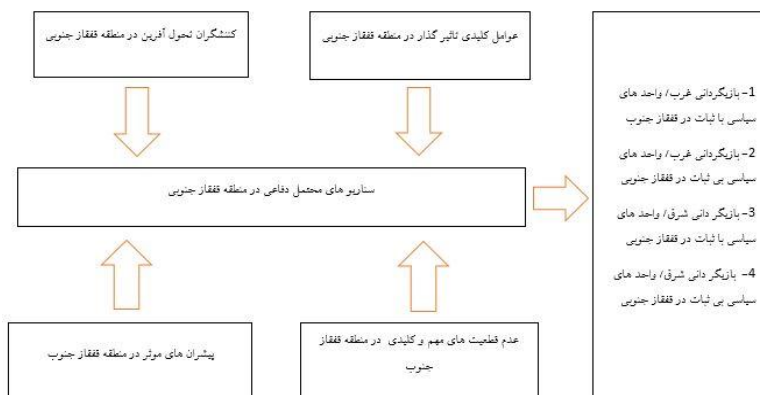
تحول ژئوپلیتیکی: عبارت است از بروز تغییر و دگرگونی در الگوها، نظم‌ها و ساختارهای ژئوپلیتیکی (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۲۴).

چارچوب نظری: الگوهای مختلفی برای سناریونویسی وجود دارد که تقریباً همه آن‌ها به شناسایی عدم قطعیت‌ها و طراحی سناریوها از عدم قطعیت‌ها منجر می‌شوند. پدرام و احمدیان الگویی را ارائه دادند که به‌نوعی برگرفته شده از روش سناریونویسی ۸ مرحله‌ای "پتر شوارتز" بوده و به نظر کامل‌تر از سایر الگوها است و به عنوان چارچوب نظری در این پژوهش استفاده شده است. در این الگو تمرکز اصلی روی عدم قطعیت‌ها است و بعد از شناسایی عدم قطعیت‌ها و تقاطع آن‌ها، سناریوهای اصلی به‌دست می‌آید.

مدل مفهومی: در این پژوهش، مدل تحلیل به صورت کلی به صورت شکل شماره ۱ قابل ترسیم است. با توجه به شکل، ابتدا عوامل کلیدی تاثیرگذار در منطقه قفقاز جنوبی بر اساس نظر تیم خبرگی مشخص و سپس کنشگران تاثیرگذار در منطقه مورد بحث به دو دسته بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مشخص گردیدند. در مرحله بعد تیم خبره پیشران‌های موثر در منطقه قفقاز جنوبی را معین و بر حسب درجه اهمیت و نااطمینای به هر پیشران امتیاز داده شد که با توجه به درجه بالای اهمیت و درجه بالای نااطمینانی، هشت مورد عدم قطعیت شناسایی و با ترکیب موارد مشابه دو عدم قطعیت کلیدی احصاء و بر این اساس چهار سناریو شامل: بازیگردانی غرب/ واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی، بازیگردانی غرب/ واحدهای سیاسی بی‌ثبات در قفقاز جنوبی،

بازیگردانی شرق/ واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی و بازیگردانی شرق/ واحدهای بی ثبات قفقاز جنوبی مشخص و تدوین گردیدند.

شکل شماره ۱: مدل مفهومی

روش‌شناسی تحقیق:

با توجه به اینکه این پژوهش مورد استفاده تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران در حوزه دفاعی کشور قرار می‌گیرد، کاربردی است و از آن جهت که موجب توسعه ادبیات ژئوپلیتیکی می‌گردد، توسعه‌ای نیز محسوب می‌شود؛ بنابراین، تحقیق حاضر از نوع «توسعه‌ای- کاربردی» می‌باشد. روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، روش توصیفی- تحلیلی بر پایه سناریونویسی با رویکرد منطق شهودی انجام می‌شود و اطلاعات مورد نیاز نیز از طریق روش اسنادی (کتابخانه‌ای) و نظر خبرگان در این حوزه جمع‌آوری گردیده است. شایان ذکر است در تحقیقات توصیفی - تحلیلی، محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست؛ به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد. در روش تحقیق این پژوهش پس از مطالعه ادبیات موضوع، نسبت به تدوین مباحث نظری پرداخته شده است. همچنین در این تحقیق به منظور تحلیل همکاری‌های احتمالی از روش آینده‌پژوهی (سناریونویسی) در بخش تحلیلی استفاده گردیده است؛ بنابراین برای سناریونویسی در این تحقیق از الگوی سناریونویسی در موضوعات راهبردی توسط "عبدالرحیم پدرام و احمدیان" استفاده شده است. که گام‌های (مراحل) این الگو به شرح ذیل می‌باشد:

گام اول، شناسایی بازیگران؛ گام دوم، شناسایی مؤلفه‌ها و عوامل تأثیرگذار؛ گام سوم، شناسایی پیشران‌ها؛ گام چهارم، شناسایی عدم قطعیت‌ها؛ گام پنجم، تعیین عدم قطعیت‌های کلیدی؛ گام ششم، نوشتن سناریوها؛ گام هفتم، ارزیابی سناریوها؛ گام هشتم: بازنگری و بازخوردگیری از سناریوها؛

محیط شناسی منطقه

جمهوری آذربایجان: جمهوری آذربایجان در جنوب شرقی قفقاز و کنار ساحل غربی دریای خزر واقع شده و از جنوب با جمهوری اسلامی ایران، از غرب با جمهوری‌های گرجستان، ارمنستان و ترکیه و از شمال با روسیه (جمهوری خودمختار داغستان) هم‌مرز و پایتخت آن بندر باکو است. این کشور در ۱۸ نوامبر ۱۹۹۱ پس از فروپاشی اتحاد شوروی به استقلال رسیده و در مارس ۱۹۹۲ به عضویت "سازمان ملل متحد" درآمد. جمهوری آذربایجان دارای یک جمهوری خودمختار (نخجوان) و یک منطقه خودمختار (قره‌باغ) است (کولایی، ۱۳۹۳: ۹۵). اسلام دین اکثریت مردم این کشور را تشکیل داده و سه چهارم جمعیت مسلمانان شیعه بوده و بقیه آنان سنی حنفی هستند. در این جمهوری بیش از ۲۰ گروه قومی زندگی می‌کنند. آذربایجان به‌علت دارا بودن منابع نفت و گاز دارای اهمیت ژئوپلیتیکی ویژه بوده و مورد توجه غرب قرار گرفته است. ارمنستان کاملاً در خشکی محصور است و دو کشور همسایه (آذربایجان و ترکیه) روابط غیردوستانه‌ای با ارمنستان دارند. گرجستان به جهت قرار گرفتن در مسیر ارتباط بازار مصرف انرژی آذربایجان و هم‌چنین دروازه ورود غرب به قفقاز و آسیای مرکزی، دارای ویژگی گذرگاهی شده و امید دارد این مزیت ژئوپلیتیکی تا حدی به رونق کشور کمک کند. هم‌چنین در سال‌های اخیر ارمنستان از طریق جاده لاری در خاک گرجستان با روسیه ارتباط زمینی برقرار کرده است (افشردی، ۱۳۸۱: ۹۶-۹۵). اصلی‌ترین دغدغه جمهوری آذربایجان به عنوان یک کشور تازه استقلال یافته مبتنی بر تثبیت ساختارهای سیاسی و امنیتی بوده و بر این اساس از زمان استقلال تاکنون تمامی مواضع و تحرکات کشورها نسبت به باکو را (چه در سطح منطقه‌ای و چه بین‌المللی) از زاویه امنیتی بررسی کرده است و دوری یا نزدیکی خود به آن‌ها را بر همین مبنا تعریف کرده است؛ به طوری که اکنون جایگاه همسایگان و متحدان این جمهوری بیش از هر چیز با توجه به تأثیری که آنها بر امنیت ملی باکو می‌گذارند، ارزیابی می‌شود. از نظر سیاسی، جمهوری آذربایجان یک مثال ابتدایی از یک حکومت استبدادی در دوران پس از فروپاشی شوروی است. دموکراسی در این جمهوری، سوء استفاده گروه اقلیت حاکم از قدرت را پنهان می‌کند؛ در مورد جمهوری آذربایجان این گروه

نماینده یک قبیله خانوادگی است که جانشینی در آن بر اساس اصل ارشدیت صورت می‌گیرد (کریمی شیروودی، ۱۳۹۷: ۱۱۳)

ارمنستان: جمهوری ارمنستان در غرب قاره آسیا، در قسمت جنوب غربی منطقه قفقاز بدون دسترسی به دریا در منطقه‌ای کوهستانی و بین دریای خزر و سیاه محصور شده است. این کشور از جنوب با جمهوری اسلامی ایران، جنوب غربی با جمهوری خودمختار نخجوان، غرب با ترکیه، شمال با گرجستان و جنوب با جمهوری آذربایجان مرز مشترک دارد. این کشور با اعلام انحلال شوروی توسط روسای جمهوری روسیه، اوکراین و روسیه سفید در مینسک در دسامبر ۱۹۹۱، پس از گذشت ۷۰ سال از تسلط اتحاد شوروی خارج و در مارس ۱۹۹۲ به عضویت سازمان ملل متحد درآمد. ارمنستان از نظر ترکیب قومی، بهترین وضعیت را در میان جمهوری‌های قفقاز داشته و براساس آخرین آمارهای موجود بیش از ۹۷/۹ درصد از جمعیت این جمهوری را ارمنه، ۱/۳ درصد را کردها و ۰/۵ درصد آن‌ها را کردها تشکیل می‌دهند. اولویت سیاست خارجی ارمنستان پس از استقلال برقراری روابط راهبردی با قدرت‌های بزرگ و روابط عادی با کشورهای همسایه بوده است. لیکن ارمنستان در برقراری روابط دیپلماتیک عادی با ترکیه و جمهوری آذربایجان با مشکل روبرو بوده است؛ ریشه مشکل با آنکارا بر سر مسئله کشتار ارمنه و با باکو بر سر منطقه قره‌باغ بوده است (کریمی شیروودی، ۱۳۹۷: ۱۱۳). در سال‌های اخیر ارمنستان از طریق جاده لاری در خاک گرجستان با روسیه ارتباط زمینی برقرار کرده است (افشردی، ۱۳۸۱: ۹۶-۹۵).

گرجستان: جمهوری گرجستان در مرکز و غرب منطقه قفقاز در منطقه‌ای کوهستانی واقع شده است. این جمهوری پس از استقلال، در ژوئیه ۱۹۹۲ به عضویت سازمان ملل متحد درآمد. آمارهای دولتی میزان گرجی‌های کشور را ۸۳/۸ درصد نشان می‌دهند. آبخازها، اوست‌ها و آجارها اقلیت‌های عمده هستند که طی سالیان استقلال کشور سر به شورش برداشته و به خصوص دو اقلیت اول به شدت با دولت مرکزی درگیر شده و عملاً سرزمین خود را از دولت مرکزی جدا ساخته‌اند. به طوری که روسیه استقلال آن‌ها را به رسمیت شناخته است. اقلیت‌های عمده‌ای چون آذری‌ها و ارمنه نیز به‌طور بالقوه انگیزه و توان تحرک و تجزیه طلبی را دارند اما تاکنون چنین تحرکی را از خود بروز نداده‌اند (افشردی، ۱۳۸۱: ۲۴۳). گرجستان در ترکیب سیاسی خود دارای دو جمهوری و یک منطقه خودمختار است؛ جمهوری خودمختار آبخازیا در شمال غرب و هم مرز با روسیه، جمهوری خودمختار آجاریا در جنوب غربی و هم مرز با ترکیه و منطقه خودمختار

اوستیای جنوبی در شمال و هم مرز با روسیه قرار دارند. اهمیت این کشور از دیدگاه ژئوپلیتیک و مزیت‌های راهبردی سرزمینی در مسائل اقتصادی به مسائل امنیتی نیز تسری یافته است؛ به طوری که در ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی به علت برخورداری از موقعیت مهم در منطقه، کانون ارتباط شرق به غرب و جنوب به شمال به شمار می‌رود. ترکیب گرجستان در ساختارهای غربی از جمله اولویت‌های اصلی سیاست خارجی تفلیس است و مقام‌های آن اهداف راهبردی خود را پیوستن به نهادهای اروپایی اعلام کرده و معتقدند عملیاتی شدن این برنامه منافع متقابل زیادی برای کشورهای منطقه و همچنین اتحادیه اروپا در برخواهد داشت. این کشور بعد از انقلاب گل رز در سال ۲۰۰۱ با اتخاذ سیاست روس‌گریزی و گسترش روابط با غرب به‌ویژه آمریکا در حال حرکت به سمت ساختارهای غربی است. این جمهوری همچنین به عنوان دروازه ورودی قفقاز و حساس‌ترین بخش آن، از گسترش ناتو به شرق و اقدام‌های جدید آن به گرمی استقبال و آن را از هر نظر سازگار با منافع ملی خود ارزیابی کرد و با جنگ سال ۲۰۰۸ واگرایی نهایی خود را از روسیه نشان داد (کریمی شیرودی، ۱۳۹۷: ۱۱۵)

نقشه‌ی شماره ۱: ساختار سیاسی منطقه‌ی قفقاز جنوبی (<http://www.etomest>)

مهمترین کنشگران تحول آفرین در قفقاز جنوبی: کنشگران تحول آفرین بازیگرانی هستند که به واسطه داشتن منابع و گزینه‌های اقدام متنوع، قدرت و قابلیت تأثیرگذاری بر محیط را داشته و بتوانند بازی‌های گوناگون را در زمین بازی قفقاز پیاده کنند. این کنشگران می‌توانند فراملی یا فروملی باشند. در این پژوهش کنشگران تحول آفرین در قفقاز جنوبی به دو دسته الف) کنشگران منطقه‌ای و ب) کنشگران فرامنطقه‌ای تقسیم‌بندی شده است. در خصوص تعیین مهم‌ترین کنشگران تحول آفرین در قفقاز جنوبی یک نشست خبرگی با حضور افراد صاحب نظر و خبره که با مشورت اساتید راهنما انتخاب شده بودند برگزار شده است که ضمن مصاحبه با افراد در پنل خبرگی در

این خصوص بحث و بررسی و نتایج مباحث به شرح زیر جمع‌بندی شد. شایان ذکر است که در پنل‌های خبرگی این بخش از اساتید دانشگاه‌های تهران و دیپلمات‌های ایران در منطقه تا معاونین ستاد کل نیروهای مسلح نیز حضور داشتند که پس از بحث و تبادل نظر بین اعضای پنل این جمع‌بندی حاصل شد که کنشگران فرامنطقه‌ای شامل ایالات متحده امریکا، رژیم صهیونیستی، ناتو، چین و کنشگران منطقه‌ای قفقاز جنوبی، روسیه، ایران، ترکیه، و سه کشور قفقاز جنوبی شامل آذربایجان، ارمنستان و گرجستان هستند. در این مجموعه، روسیه و ترکیه نیز کنشگر مؤثر محسوب می‌شوند.

شناسایی عوامل کلیدی و تاثیرگذار در محیط ژئوپلیتیکی قفقاز

پس از شناسایی بازیگران، باتوجه به شناخت ایجاد شده و مطالعات صورت گرفته، مهمترین عوامل کلیدی و تاثیرگذار در محیط شامل عوامل نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، سیاسی امنیتی، زیست محیطی و جغرافیایی شناسایی و این موارد در قالب پنل مطرح و بررسی شد که مهمترین موارد بااهمیت شناسایی و برابر جدول زیر آورده شده است.

جدول شماره ۱: عوامل کلیدی و تاثیرگذار در محیط قفقاز جنوبی

اختلاف و شکاف‌های قومی و مذهبی	عوامل سیاسی و امنیتی	عوامل کلیدی و تاثیرگذار در محیط
اختلاف بین احزاب و گروه‌ها		
حضور و تاثیر کشورهای منطقه‌ای و قرامنطقه‌ای در مباحث سیاسی و امنیتی		
عضویت و حضور در پیمان‌های سیاسی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای		
وابستگی نظامی به سایر کشورها	عوامل نظامی	
عدم توازن قوا		
سابقه جنگ‌های مختلف در منطقه		
منابع و مسیر انرژی	عوامل اقتصادی	
حضور شرکت‌های خارجی		
مسیر کالا		
فراوانی قومیتی	عوامل فرهنگی و اجتماعی	
اختلافات قومی		
عدم انسجام اجتماعی		
ضعف قانون در ساختارهای اجتماعی		

رشد و گسترش رسانه		
کمیت جمعیت		
ملی‌گرایی		
کمبود منابع آبی	عوامل زیست‌محیطی	
وجود بلندی‌ها و نقاط استراتژیک		
زمین‌های قابل کشت و کشاورزی		
منابع نفت و گاز و وجود معادن		
شکل کشورها	عوامل فیزیکی	
وضعیت مرزها		
محصور بودن کشورها		
برخورداری از موقعیت ارتباطی		
دوپارگی سرزمینی		

شناسایی و تحلیل پیشران‌های مؤثر

با استفاده از عوامل کلیدی مؤثر بر تحولات قفقاز جنوبی و با بهره‌گیری از مطالعات انجام‌شده و نظرات کارشناسان این حوزه مهم‌ترین پیشران‌ها در سه عرصه داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی شناسایی و در یک پنل خبرگی به اعضای پنل ۱ ارائه شد. سپس صاحب‌نظران به نقد موارد ارائه شده پرداخته و آنتی‌تزه‌های متعددی مطرح شد که از برخی نقدها دفاع و نهایتاً ستنز جلسه که احصاء مهم‌ترین پیشران‌های تاثیرگذار بر منطقه قفقاز جنوبی بود به شرح جدول شماره ۲ حاصل گردید.

۱ در این پنل‌ها اساتیدی از دانشگاه‌های تهران، معاونین ارتش، معاونین ستاد کل نیروهای مسلح، رابزنان نظامی، دیپلمات‌های وزارت خارجه و دیگر نهادهای مربوطه حضور داشتند که بنا به محدودیت‌های موجود، تشریح دقیق اعضای پنل‌ها و اطلاعات محرمانه و فوق محرمانه ارائه‌شده از سوی آنها مقدور نیست. با این حال، مولفین این مقاله و اساتید راهنمای این رساله، تمامی ادعاهای مطرح‌شده را راستی‌آزمایی کرده و سوگیری احتمالی آنها را در جلسات خبرگی مورد نظر به نقد کشیدند.

از نکات مثبت این پنل جلسات متعدد صاحب‌نظران متخصص و میدانی زیر نظر اساتید مشاور بود تا پس از احصاء پیشران‌های مختلف، پس از ارائه استدلال‌ها و با توجه به داده‌های میدانی، به هر یک از پیشران‌ها بر اساس ضریب تأثیر و عدم قطعیت‌ها امتیاز داده شد.

جدول شماره ۲: وزن‌دهی به پیشران‌ها بر اساس ضریب تأثیر و عدم قطعیت

پیشران‌ها	پیشران	ضریب تأثیر	ضریب عدم قطعیت
پیشران‌های محیطی	احزاب سیاسی داخلی	۲	۱
	اختلاف قومیت‌ها	۳	۱
	حفظ مشروعیت	۱	۱
	حضرثو پل‌تیکی	۲	۱
	اقتصاد کشورهای قفقاز جنوبی	۲	۲
	علاق و همبستگی قومی	۲	۱
پیشران‌های منطقه‌ای	منافع اقتصادی ترکیه	۲	۱
	پان ترکیسم	۳	۱
	تنش و بحران‌های منطقه‌ای (درگیری‌های ارضی و مرزی)	۳	۲
	جلوگیری از حرکت ناتو به سمت شرق	۳	۳
	نفوذ منطقه‌ای روسیه	۲	۱
	برقراری مسیر استراتژیکی شمال- جنوب	۱	۱
	حضور رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران	۲	۱
	تغییر در مرزهای جغرافیایی	۲	۲
	شکل‌گیری گروهک‌های معاند و تروریست در کشورهای قفقاز جنوبی	۱	۱
	مسیر انتقال کالا و انرژی	۲	۱
پیشران‌های بین‌المللی	حرکت ناتو به سمت شرق	۳	۳
	هم‌سویی کشورهای قفقاز جنوبی با غرب و آمریکا	۳	۲
	عضویت کشورهای قفقاز جنوبی در ناتو	۳	۳
	شرکت‌های نفتی	۱	۱
	مسیر انتقال کالا و انرژی به صورت شرقی- غربی	۲	۱
	سیاست منطقه‌ای آمریکا در منطقه	۲	۱

شناسایی عدم قطعیت‌ها از نظر کارشناسان و خبرگان: با توجه به امتیازهای داده شده به

پیشران‌ها، در ابتدا هشت عدم قطعیت محرز گردید که این عدم قطعیت‌ها به شرح زیر هستند؛

وضعیت اقتصادی کشورهای قفقاز جنوبی

سیاست منطقه‌ای آمریکا

سیاست منطقه‌ای روسیه

وضعیت بحران‌های منطقه‌ای

ساختار و ثبات سیاسی در کشورهای قفقاز جنوبی

وضعیت تنش‌های منطقه‌ای

غرب‌گرایی کشورهای قفقاز جنوبی و حرکت ناتو به شرق

روس‌گرایی کشورهای قفقاز جنوبی

در گام بعدی، فهرست عدم قطعیت‌ها در اختیار اعضای گروه خبرگی قرار گرفت و با توجه به نظرات خبرگان

الف) موضوع شناسایی عدم قطعیت‌ها مبنی بر ادغام سیاست منطقه‌ای امریکا و غربگرایی کشورهای قفقاز جنوبی تابع یکدیگر شدند و از تاثیرگذاری و درجه اهمیت بالایی برخوردار گردیدند؛

ب) از طرف دیگر سیاست منطقه‌ای روسیه و روس‌گرایی کشورهای قفقاز جنوبی نیز که از یک جنس تلقی شده و می‌توانند با یکدیگر جمع شوند، به عنوان یک عامل مهم و اثرگذار دیگر شناسایی گردیدند.

ج) همچنین بحران‌های منطقه و تنش‌های قومی، ارضی و مرزی نیز عامل تأثیرگذار دیگری بودند که می‌بایستی در منطقه لحاظ می‌گردیدند؛ بنابراین این عامل به عنوان ثبات یا بی‌ثباتی در نظر گرفته شد.

د) در نهایت نیز از آنجایی که ساختار سیاسی و وضعیت اقتصادی نمی‌تواند در تقاطع با سایر مؤلفه‌ها قرار گیرد حذف گردید. در نتیجه دو عدم قطعیت کلیدی و مهم در قفقاز جنوبی -یکی از عوامل داخلی و دیگری از عوامل فرامنطقه‌ای شناسایی شد:

(۱) بازیگردانی غرب / بازیگردانی شرق در قفقاز،

(۲) ثبات / بی‌ثباتی داخلی واحدهای قفقاز جنوبی.

گام نهایی نگارش سناریو: در نگارش سناریوها و آینده‌های بالقوه آنچه که مهم است رسیدن به این مطلب است که ما باید از وضعیت موجود درک درستی داشته باشیم. تحولات قفقاز جنوبی به لحاظ هم مرز بودن با شمال و شمال غرب ایران از اهمیت زیادی برخوردار است. هر یک از واحدهای سیاسی در قفقاز جنوبی دارای یک جغرافیا، جمعیت و حاکمیت مشخص است. قفقاز جنوبی بر اساس تنوع قومیتی بالا، موقعیت خاص استراتژیکی و ژئوپلیتیکی، منابع نفت و گاز و غیره، زمینه حضور بازیگران زیادی را در عرصه‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای فراهم نموده است. به بیان واضح، عدم قطعیت‌های موجود در آینده قفقاز جنوبی برای پیش‌بینی تحولات آن اهمیت زیادی دارد. بنابراین برای نگارش سناریو لازم بود دو عدم قطعیت کلیدی به دست آمده را در یکدیگر ادغام نماییم تا سناریوهای مختلفی مشخص شود. پس با ادغام دو عدم قطعیت، چهار حالت به دست آمد و برای هر یک از دو عدم قطعیت‌ها، دو وضعیت متفاوت پیش‌بینی شد؛ (۱)

- ۱- بازیگردانی غرب/ واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی
- ۲- بازیگردانی غرب/ واحدهای سیاسی بی‌ثبات در قفقاز جنوبی
- ۳- بازیگردانی شرق/ واحدهای سیاسی بی‌ثبات در قفقاز جنوبی
- ۴- بازیگردانی شرق/ واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی

آسیا

اروپا

آمریکای شمالی

آمریکای جنوبی

در این بخش منطق سناریوها خواهد آمد. در این میان اشاره به چند نکته کلیدی است. نخست اینکه این روایت‌ها صرفاً یک خط داستانی از اتصال اتفاقات محتمل در هر وضعیت هستند که الزاماً ثابت نخواهد بود. به عبارت دیگر امکان وقوع اتفاقاتی مشابه و یا با ترتیب زمانی متفاوت نیز در آن سناریو به هیچ وجه دور از ذهن نیست. دومین نکته، قابلیت عبور از یک سناریو به سناریوی دیگر است. برای مثال ممکن است در پی یک انتخابات یا رخداد سیاسی، یک کشور منطقه از بی‌ثباتی به سمت ثبات حرکت کرده و وضعیت سناریویی تغییر کند. نکته سوم به منطق روایی داستان سناریو و تاثیر آن بر مدل تصمیم‌سازی سیاستمداران ایرانی باز می‌گردد. به بیان دیگر، این خطوط داستانی از آینده، برای این هستند که نهادهای تصمیم‌ساز از هم‌اکنون آمادگی خود را برای ۴ وضعیت مختلف افزایش داده و با دیدن نشانه‌های هر سناریو، به سرعت واکنش نشان داده و سیاست و اقدام متناسب را در دستور کار قرار دهند.

سناریوی اول- نام سناریو: بازیگردانی غرب / واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی
شاخص راهنما: - اول: یکی از استانهای نوپدید روسیه در اوکراین آزاد می شود.

- دوم: رشد اقتصادی ارمنستان و آذربایجان به ۴-۶ درصد می رسد.

رخدادهای کلیدی: الف) آزادسازی بخش عمده خرسون یا زاپروژیا توسط ارتش اوکراین در سال ۲۰۲۳ میلادی، یک نقطه عطف در معادلات دریای سیاه و حوزه بالکان خواهد بود.

ب) تشکیل و آغاز به فعالیت کنسرسیومی چندملیتی برای اتصال راه آهن بندر چابهار به اروپا به عنوان کلید آغاز دوباره تعاملات سازنده ایران و غرب تلقی خواهد شد.

ج) ایده ایجاد یک پیمان تجاری میان ترکیه، آذربایجان، گرجستان، اوکراین و حتی ارمنستان برای همکاری اقتصادی و ترانزیتی میان دریای خزر و دریای سیاه مطرح شده و به محفلی برای مهار اقتصادی روسیه در این منطقه مبدل خواهد شد.

د) وضعیت عراق، سوریه و لبنان در شامات نسبتاً پایدار خواهد شد؛ که از یک سو نمایانگر ثبات نسبی در مناطق پیرامونی مانند قفقاز، مدیترانه و خلیج فارس است، و از سوی دیگر، رونق اقتصادی منطقه، زمینه نارضایتی داخلی و تشدید بحران را تا حدودی از میان برده است.

چشم انداز (ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی): سطوح جغرافیایی (سرزمینی)، سیاسی، اقتصادی، امنیتی، اجتماعی: چشم انداز قفقاز جنوبی و محیط پیرامونی آن در این سناریو بسیار باثبات بوده و مرزهای سرزمینی در آن تغییر چندانی نداشته و ثبات سیاسی و رونق اقتصادی در کشورهای قفقاز در حالی شکل گرفته است که اختلافات سیاسی جناح‌ها و گروه‌های داخلی در این کشورها به یک موضوع حاشیه‌ای مبدل شده است. نیروها و بازیگران فرامنطقه‌ای مانند ایران و ترکیه نیز هر یک سهم نسبتاً مشخصی از اقتصاد و سیاست سه کشور قفقاز جنوبی را در اختیار گرفته و به تبع آن، احتمال مداخله بیرونی و برهم زدن معادلات نیز به کمترین حد خود در دهه اخیر سقوط خواهد کرد. تهدیدات امنیتی واحدهای قفقاز و کشورهای دیگر برای این سه کشور نیز بسیار محدود و کم تعداد خواهد بود؛ به طوری که بواسطه درهم تنیدن منافع اقتصادی کشورهای بزرگی مانند ایران و ترکیه، با منافع جریان حاکم در کشورهای قفقاز، بستر همکاری امنیتی میان آنها نیز فراهم خواهد بود.

سناریوی دوم - نام سناریو: بازیگردانی غرب/ بی‌ثباتی در قفقاز جنوبی

شاخص راهنما: - اول: بودجه گسترش حوزه ناتو افزایش یافته و طرح عضویت کشورهای جدید در دستور کار مجمع این سازمان قرار گرفته است.

- دوم: انتخابات زودهنگام در ارمنستان به اعتراضات وسیع مردمی منتهی می‌شود. رخدادهای کلیدی:

(الف) افشای فساد گسترده سیاسی و اقتصادی در میان سران ارمنستان در آستانه انتخابات، به موج اعتراضات عمومی دامن می‌زند.

(ب) ترکیه در منطقه آزاد شده قره باغ، کنسولگری تاسیس می‌کند.

(ج) دولت فنلاند، تقاضای عضویت در ناتو را به دبیرخانه این سازمان ارسال می‌کند.

(د) عملیات تروریستی علیه یکی از شخصیت‌های سیاسی و امنیتی در استان‌های شمال غرب ایران رخ می‌دهد.

چشم انداز (ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی): سطوح جغرافیایی (سرزمینی)، سیاسی، اقتصادی، امنیتی، اجتماعی: بی‌ثباتی سیاسی در ارمنستان و گرجستان و کاهش امنیت داخلی در این کشورها، مهمترین و عیان‌ترین مولفه قفقاز جنوبی در آینده دور این سناریو به شمار می‌رود. این در حالی است که امنیت اقتصادی این کشورها نیز نه تنها در سطح کلان یعنی در نرخ رشد و تولید ناخالص داخلی کاهش نشان خواهد داد، بلکه در سطح خرد نیز فساد در کنار افزایش تورم در این کشورها فشار زیادی به شهروندان وارد خواهد کرد. در بخش امنیت فیزیکی و سرزمینی نیز، بعید نیست که برخی تحرکات نظامی در منطقه قره باغ یا نوار مرزی کشورهای قفقاز مشاهده شود. عملیات‌های پراکنده در کنار عملیات خرابکارانه در این سناریو افزایش نشان داده و امنیت روانی شهروندان این کشورها کاهش خواهد یافت. کاهش سرمایه اجتماعی، نارضایتی عمومی و ضعف دولتهای داخلی نیز زمینه را برای مداخله بیشتر بازیگران فرامنطقه‌ای فراهم خواهد کرد. بنابراین، دورنمای این سناریو، برای جمهوری اسلامی ایران به هیچ وجه جذابیت نخواهد داشت.

سناریوی سوم - نام سناریو: بازیگردانی شرق / واحدهای سیاسی بی‌ثبات در قفقاز جنوبی

شاخص راهنما: - اول: یورش وسیع و غافلگیرکننده روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۳ با تمرکز بر استان‌های ساحلی این کشور به منظور قطع دسترسی دریایی کیف.

- دوم: دولت‌های گرجستان و ارمنستان با تغییرات جدی در سال آینده روبرو خواهند شد.

- رخدادهای کلیدی: الف) روسیه در مسیر ادغام مناطق روس‌نشین به خاک خود، مناطق روس‌نشین گرجستان را نیز اشغال کرده و به عنوان استان جدید اعلام خواهد کرد.
- ب) جابجایی‌های سریع سیاسی، فارغ از این که ناشی از مرگ، ترور و یا حتی انتخابات زودهنگام ناشی از نارضایتی عمومی، در قفقاز جنوبی به رخدادی پرتکرار تبدیل خواهد شد.
- ج) علیرغم لفاظی‌های مداوم دولتمردان ارمنستان و آذربایجان، چیزی جز برخی تنش‌های پراکنده در مرزهای دو کشور به وقوع نخواهد پیوست.
- د) رجب طیب اردوغان از راس هرم قدرت ترکیه خارج خواهد شد.
- چشم انداز (ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی): سطوح جغرافیایی (سرزمینی)، سیاسی، اقتصادی، امنیتی، اجتماعی: قفقاز جنوبی در این سناریو به یک منطقه حاشیه‌ای تبدیل خواهد شد که به دلیل بی‌ثباتی واحدهای سیاسی و همچنین نرخ نزولی شاخص‌های اقتصادی در آن، دیگر مطلوبیتی برای قدرت‌های جهانی نخواهد داشت. جغرافیایی اجتماعی و هویتی این منطقه با درگیری‌های متعدد جریان‌های اجتماعی و قومی با رویکردهای مختلف قابل فهم بوده و هیچ گفتمان مسلط و فراگیری در کل منطقه شکل نخواهد گرفت. این رقابت‌های هویتی به زمین سیاست داخلی نیز تسری یافته و در نتیجه، قدرت سیاسی در میان جریان‌های مختلف دست به دست خواهد شد. در سطح امنیتی و استراتژیک، این سه کشور کمتر توسعه یافته، در تامین امنیت خود ناکام بوده و به عنوان واردکننده امنیت، روابط راهبردی و نظامی خود با همپیمانان فرامنطقه‌ای را به هیچ وجه کاهش نخواهند داد. وابستگی اقتصادی و نظامی به قدرت‌های فرامنطقه‌ای در ارمنستان و آذربایجان، عملاً قدرت کنشگری فعال و پیشدستانه آنها در ساحت دیپلماتیک را نیز محدود خواهد کرد. اما بعید نیست که در گرجستان شاهد تغییر مرزها بوده و جغرافیای سرزمینی جدید را در این منطقه شاهد باشیم. در نتیجه، قفقاز جنوبی به یک زمین بازی نسبتاً متروکه تبدیل خواهد شد که دوباره از آن با عنوان «حیات خلوت مسکو» نام برده خواهد شد.
- سناریوی شماره چهار- نام سناریو: بازیگردانی شرق/ واحدهای سیاسی باثبات در قفقاز جنوبی
- شاخص راهنما: -اول: روسیه از بسته پیشنهادی خود برای احداث یک گذرگاه ارمنی-آذری تحت نظارت کشور ثالث (روسیه) رونمایی می‌کند.
- دوم: دور جدید مذاکرات میان باکو و ایروان به جریان افتاده و نشانه‌های مثبتی از آن مخابره می‌شود.

رخدادهای کلیدی: الف) مذاکرات موفق میان ایروان و باکو به میزبانی روسیه به جریان خواهد افتاد.

ب) مسئله احداث گذرگاه به سمت نخجوان از نوار مرزی ایران و ارمنستان به کلی از دستور کار خارج خواهد شد.

ج) وقوع جنگ داخلی در افغانستان و تشدید درگیری‌ها در حاشیه دریای سرخ مهمترین رخدادهای امنیتی در غرب آسیا خواهند بود.

د) مذاکرات ایران و قدرت‌های جهانی با محوریت فعالیت هسته‌ای دوباره به جریان می‌افتد.

- چشم‌انداز (ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی) سطوح جغرافیایی (سرزمینی)، سیاسی، اقتصادی، امنیتی، اجتماعی قفقاز جنوبی در این سناریو، یک سرزمین نسبتاً آرام است که سه کشور با رشد اقتصادی مثبت و آرامش سیاسی در آن قرار دارند. مرزهای جغرافیایی تغییری را مشاهده نمی‌کنند و جغرافیای امنیتی نیز حاکی از این است که رویکرد خصمانه طرف‌های درگیر با کاهش جدی مواجه است. **نتیجه‌گیری و پیشنهاد:**

الف- نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در طول مقاله نیز تشریح شد، مسئله سیاست خارجی به مثابه یک نقطه کانونی در اداره یک واحد سیاسی، زمانی با چالش جدی روبرو خواهد شد که آن کشور شاهد تحولات روزافزون و بعضاً غافلگیرکننده در محیط پیرامونی خود باشد. برای جلوگیری از این غافلگیری راهبردی، باید پیش از هر تحولی، احتمال وقوع آن سنجیده شده و سیاست‌های متفاوتی برای شرایط گوناگون تدوین شود. قفقاز جنوبی به عنوان یک منطقه پیرامونی، طی سالیان اخیر و دهه آینده دستخوش تحولات بسیاری بوده و خواهد بود. از سوی دیگر، کنشگری بازیگران جهانی مانند آمریکا، روسیه و ناتو در کنار محیط موازنه‌گری میان تهران و آنکارا در این منطقه به پیچیدگی روزافزون آن خواهد افزود. دخالت‌های بازیگرانی مانند پاکستان و رژیم صهیونیستی و همچنین بحران دنباله‌دار قره‌باغ میان باکو و ایروان نیز زمینه پویایی ساختاری را در این منطقه فراهم خواهد کرد. بر این اساس، با احساس ضرورت رسیدگی به این تحولات، در این مقاله تلاش شد تا فضای احتمالاتی آینده بر پایه چند عاملی کلیدی به بخش‌های نسبتاً شفاف تقسیم شود. این تقسیم‌بندی به ۴ سناریو، عملاً ابهام عمومی نسبت به «آینده نااندیشیده» را کاهش داده و تصاویری اولیه از برخی رخدادهای کلیدی در آینده را ارائه می‌کنند. در نتیجه، دولتمردان و تصمیم‌گیرندگان

راهبردی در ایران این امکان را خواهند داشت تا رابطه میان منابع موجود و شرایط کنونی ایران را از یک سو، با شرایط مطلوب در هر سناریو، مرتبط ساخته و بهترین گزینه‌های اقدام را شناسایی کنند. بر اساس تحلیل‌های خبرگی در طول این پژوهش (رساله دکتر) نیز مشخص شد که کنشگری روسیه در محیط باثبات داخلی در ارمنستان و آذربایجان به عنوان مطلوب‌ترین سناریو برای تهران در شرایط کنونی کمی کمرنگ شده و مهمترین هدف کنونی ایران باید جلوگیری از افتادن در سناریویی باشد که از یک سو آمریکا و رژیم صهیونیستی و ترکیه کنشگری قفقاز را در اختیار دارند و از سوی دیگر، بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی در آذربایجان و ارمنستان، زمینه تنش و درگیری مداوم و سرریز شدن ناامنی به مرزهای ایران را فراهم کرده است.

ب- پیشنهادها

با توجه به حضور رقبا و دشمنان جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی، لازم است با آینده‌نگری، جهت ایفای نقش در این منطقه و ممانعت از هرگونه غافلگیری، تحولات و آینده‌های محتمل منطقه را پیش‌بینی و اقدام به‌موقع و موثر را که پیشنهادات زیر نیز می‌تواند نمونه‌ای از آن باشد را اتخاذ نماییم؛

- با توجه به تغییر جهت تهدیدات آنی ج.ا. ایران از غرب به شمال غرب، در حال حاضر راهبرد و رویکرد کلانی مناسبی در این خصوص نداریم بنابراین ضروری است که با محوریت شورای عالی امنیت ملی نسبت به تهیه و تدوین راهبردهای مرتبط با قفقاز جنوبی اقدام و به تصویب شورای عالی امنیت ملی جهت ابلاغ به دستگاه‌های مرتبط در حوزه نظامی و کشوری جهت اجرا برسد. - لازم است که برآورد تهدید ۵ ساله در منطقه قفقاز جنوبی را تهیه و سپس اولویت بندی تهدید را با محوریت قرارگاه مرکزی خاتم به انجام برسانیم.

- نظر به نوع رابطه ج.ا. ایران با بازیگران در قفقاز جنوبی نیاز است که شفاف سازی و رفع ابهام با روسیه در موضوع مسائل قفقاز جنوبی انجام پذیرد و پیشنهاد می‌گردد این موضوع با محوریت وزارت امور خارجه انجام گیرد و توجه به این مهم که انتصاب افراد و نمایندگان ویژه بر اساس توانمندی و شایسته سالاری انجام گردد تا بتوان منافع ملی را در همه حوزه‌ها (بدون گرایشات قومی مذهبی) دنبال و به مقصود رساند، همواره مد نظر قرار گیرد.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- ابوالقاسم اکبرنژاد، ابوالقاسم (۱۴۰۳)، ارائه الگوی راهبردی در اداره امور روابط باهمسایگان بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال بیست و دوم، شماره ۹۷، پائیز ۱۴۰۳
- اخباری، محمد (۱۳۹۹)، پیامد ژئوپلیتیک بحران قره‌باغ در مناسبات جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی، دوره ۳، شماره ۱۰، ص ۱۹-۳۰
- افشردی، محمدحسین، بابایی، حامد (۱۳۹۵)، تاثیر عوامل ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال ۱۳۹۵، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۵
- افشردی، محمدحسین، (۱۳۸۱)، ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات
- اصولی اودلو، قاسم، (۱۴۰۱) تقابل و نظم؛ سیاست امنیتی امریکا و روسیه در قفقاز جنوبی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- بیک بیلندی، علی اصغر (۱۳۹۵)، رساله دکتری تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، تهران دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، دانشکده دفاع
- پادماگریان، الکساندر، (۱۳۸۰)، تاریخ ارامنه، تاریخ اجتماعی و سیاسی ارامنه، ترجمه گیو آقاسی، تهران انتشارات فرهنگی پاد
- پدرام عبدالرحیم، احمدیان مهدی، (۱۳۹۴)، آموزه‌ها و آزموده‌های آینده‌پژوهی، تهران: موسسه افق آینده‌پژوهی راهبردی
- حکیم، حمید، (۱۴۰۰) تاریخ سیاسی و روابط بین‌الملل در قفقاز، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- عارف، منوچهر، (۱۴۰۰)، ضرورت‌های روابط با گرجستان از منظر منافع منطقه‌ای ایران در قفقاز جنوبی، دانشگاه مازندران
- کاظمی‌پور دهبه، علی، (۱۳۹۹)، الگوی توسعه روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد ژئوپلیتیک در راستای ارائه یک مدل راهبردی در سیاست خارجی ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای) سال دهم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۹، ص

- کریمی شیرودی، محسن، (۱۳۹۷)، ثبات سیاسی قفقاز جنوبی تا سال ۲۰۲۵، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تهران
- کولایی الهه (۱۳۸۰)، «روسیه، اسرائیل جهت گیری ها و روابط» مطالعات خاورمیانه شماره ۲۷، ص ۷۱-۱۱۳
- کولایی الهه (۱۳۸۹)، «جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی» ژئوپلیتیک سال، ششم شماره اول، ۷۵-۱۱۱
- محمودی طولش، ساسان، (۱۳۹۹)، سیاست های دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل آینده های محتمل همکاری های دفاعی رژیم صهیونیستی، عربستان و امارات، رساله دکتری، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، دانشکده دفاع

ب- منابع انگلیسی

- Bal banyan, Ani & Others (2011), Charged Decisions: Difficult Choices in Armenis's Energy Sector, Washington D.C: The World Bank Publications
- Chitatdze. Nika(2012). Geopolitical Interests of Iran in South Caucasus and Georgian-Iranian Relation. Journal of Social Sciences, 1(2).
- Chomakhidze, Demur (2007), "Georgia: Natural Energy Resources", Central Asia and the Caucasus, No. 4 (46), pp. 26-34
- Gultekin-Punsmann, Burcu (2012). TURKEY'S INTEREST AND STRATEGIES IN THE SOUTH CAUCASUS, Economic Policy Research Foundation of Turkey, EVALUATION NOTE.
- Iseri, Emre&Dilek, Oguz(2011), "The Limitation of Turkey's New Foreign Policy- Activism in The Caucasian Regional Security Complexity", Turkish Studies, Vol. 12, No. 1, 41-54
- Meister, Stefan (2021), "Shifting Geopolitical Realities in the South Caucasus", Available at: <https://www.ui.se/forskning/centrum-for-osteupastudier/seecus-httpwww.etomest.rog>

عوامل ژئوپلیتیکی موثر در روابط ایران و عربستان در افق همکاری‌های جدید

محمدرضا کمالی^۱، خسرو بوالحسنی^۲، علی فاطمی نسب^۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۲۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۳

چکیده

دو کشور ایران و عربستان به عنوان دو بازیگر مهم در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در صدد هستند با درک شرائط جدید در عرصه جهانی، کنش منطقه‌ای مناسبی را در منطقه جنوب غرب آسیا بعمل آورند، در همین جهت چگونگی روابط دو کشور نقش تعیین کننده‌ای را داراست. از آنجایی که عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند پایه‌ای برای رقابت یا تقابل محسوب شود لذا این پژوهش با هدف تعیین عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر روابط دو کشور ایران و عربستان انتخاب شده است. روش پژوهش توصیفی، تحلیلی است که به صورت کاربردی انجام شده است. برای انجام پژوهش با انجام مطالعات نظری ژئوپلیتیکی کشورهای عربستان و ایران پرسشنامه‌هایی در دو مرحله تنظیم و به جامعه آماری ۳۶ نفری (به صورت تمام شمار) ارائه و پس از اخذ نظرات، نسبت به پردازش داده‌ها اقدام شده است. در تحلیل آماری از جداول توزیع فراوانی، آزمون تی استیودنت یک نمونه‌ای و آزمون میانگین‌ها بهره گرفته شده و برهمین مبنا ۳۴ عامل برای جوابگویی به سوال تحقیق به استناد نظریات توازن قوا و ژئوپلیتیک انتقادی و براساس کلان عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی، اقتصادی، فناورانه، طبیعی و نظامی دو کشور در حوزه خلیج فارس در قالب ادبیات تحقیق شناسایی که نهایتاً بعد از تحلیل داده‌های جمع آوری شده به ترتیب اولویت، کلان عامل نظامی باهفت زیر عامل، فناورانه باسه زیر عامل سیاسی با یازده زیر عامل، طبیعی با چهار زیر عامل اقتصادی با نه زیر عامل از مهمترین عوامل موثر در روابط دو کشور مشخص شدند.

واژگان کلیدی: توازن قوا، ژئوپلیتیک انتقادی، روابط و همکاری کشورها، علائق ژئوپلیتیکی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) m.rezakamali27@gmail.com

۲- عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

۳- دانش آموخته دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

ژئوپلیتیک علاوه بر توجه به تأثیر عوامل جغرافیایی، به مطالعه نقش مؤثر مؤلفه‌های قدرت ملی در تدوین سیاست‌ها و روابط بین کشورها در عرصه نظام بین‌الملل می‌پردازد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۲۶۰)، در این بین برخی حتی عامل جغرافیایی را همچنان یکی از عوامل تعیین کننده در حکمرانی کشورها می‌دانند و معتقد هستند که سیاست‌های دفاعی و راهبردی کشورها تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی آنها قرار دارد. (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۴، ۹۷). هر منطقه ژئوپلیتیکی ویژگی‌های خاص خود را دارد به نحوی که هویت روابط آن منطقه را مشخص می‌کند. کشورهایی که در مناطق مشترک ژئوپلیتیکی قرار دارند با تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای، اتحادیه‌ها و ترتیبات امنیتی، سعی در حفظ روابط مطلوب به منظور نیل به امنیت ملی و منافع خود در پیوند با کشورهای همجوار را دارند. روابط مرتبط با ترتیبات امنیتی زمینه را برای همیاری و مشارکت منطقه‌ای به منظور حفظ امنیت منطقه و در نتیجه امنیت کشورهای منطقه فراهم می‌کند. در این میان حوزه خلیج فارس به دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اهمیت راهبردی آن در تأمین انرژی جهان همواره یکی از کانون‌های مناقشه و نزاع در جهان معاصر بوده است. تحولات سال‌های اخیر در نظام بین‌الملل و به‌ویژه در سطح منطقه خلیج فارس موجب تشدید بی‌نظمی در ژئوپلیتیک غرب آسیا شده، که در این راستا برخی از کنشگران اصلی را در منطقه به سمت ائتلاف‌سازی در برابر تهدیدات مشترک سوق داده است (ژناروید اتوتایل ، ۱۳۸۰: ۲۰). مهمترین ویژگی امروز منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس، در کنار هویت اسلامی مردم، وجود منابع و ذخایر عظیم نفت و گاز آن است که نظر کشورهای مختلف جهان از جمله کشورهای صنعتی و عمده مصرف‌کننده نفت و گاز را به خود جلب کرده است. کشورهای حوزه خلیج فارس به دلیل همجواری با پهنه آبی و سهم بودن در مسائل آن و داشتن اشتراکات جغرافیایی فراوان تشکیل یک "منطقه ژئوپلیتیکی" را می‌دهند. این منطقه در برگیرنده ملت‌هایی است که از نظر فرهنگی تفاوت‌هایی دارند، ولی از جنبه‌های سیاسی و اقتصادی از شباهت‌هایی برخوردارند.

با توجه به اینکه منطقه یا حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در برگیرنده هشت کشور با وزن‌های ژئوپلیتیکی متفاوت است و از طرفی به دلیل اهمیت جهانی منطقه خلیج فارس و اینکه به عنوان هارتلند انرژی جهان شناخته شده است، کشورهای منطقه تحت تأثیر عوامل دیگری نیز قرار دارند، که همین امر موجبات اهمیت پیچیدگی خاصی برای منطقه شده است. حضور بازیگران متعدد

منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای نیز بر این پیچیدگی افزوده و نوعی روابط متزلزل و شکننده را به وجود آورده است که با هرگونه تغییر و تحول جدید، می‌تواند جرقه‌ی بی‌ثباتی را به وجود آورده و زمینه را برای ظهور تهدیدات امنیتی فراهم کند. تحولات سال‌های اخیر در نظام بین‌الملل و به‌ویژه در سطح منطقه، برخی از کنشگران اصلی را به سمت ایجاد روابط در راستای همکاری مشترک سوق داده است. این کشورها تلاش می‌کنند تا متناسب با علائق ژئوپلیتیکی خود، اقدام به شناسایی ظرفیت‌ها و چالش‌های پیشروی امنیت ملی خود کرده، نسبت به اتخاذ سیاست‌های مناسب در راستای توجه به منافع ملی خود اقدام نمایند.

اکثر کشورهای حوزه خلیج فارس گام‌های جدی را در روند بازنگری در روابط خود با همسایگان در این برهه زمانی برداشته‌اند و عربستان سعودی و ایران نیز از این امر مستثنی نیستند. در این بین تلاش‌های عربستان سعودی و ایران به عنوان بازیگران مؤثر در تحولات منطقه گویای این مطلب است که دو کشور درصدد هستند تا جایگاه مهم‌تری نسبت به گذشته در تحولات آسیای جنوب غربی به دست آورند و نقش مؤثرتری در مدیریت بحران‌های آن ایفا نمایند.

جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن سیاست خارجی مبتنی بر تعامل با همسایگان حوزه خلیج فارس، وارد روابطی چند بعدی و پیچیده شده است. از آنجایی که یکی از عوامل شکل‌گیری فهم مشترک از همکاری‌های دو جانبه علائق ژئوپلیتیک می‌باشد در تحقیق حاضر تلاش شده تا با تمرکز بر مفهوم «ژئوپلیتیک انتقادی»، عوامل مؤثر بر روابط ایران و عربستان شناسایی تا با کم رنگ نمودن تضادها و تمرکز بر اشتراکات نیل به فضای تعامل هموارتر گردد.

با وصف آنچه گفته شد، هدف اصلی این پژوهش تعیین عوامل ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در منطقه خلیج فارس در فضای روابط جدید است که متناظر با آن سوال پژوهش نیز ارائه شده است. این پژوهش به علت اکتشافی بودن فرضیه ندارد و اهمیت تحقیق این است که در فضای جدید جهانی نیاز است که از برهم کنش عوامل ژئوپلیتیکی بر روابط دو کشور ایران و عربستان استفاده مناسب را برای تأمین منافع ملی در فضای همکاری متقابل بعمل آورد و از طرفی عدم توجه به این مهم می‌تواند فضای کنش هر دو کشور را در فضای تعارض رقابت آمیز که بعضاً ممکن است به سمت تخاصم نیز دامنه دار شود قرار دهد و فلذا ضرورت دارد عوامل ژئوپلیتیکی

هر دو کشور در بستر علائق ژئوپلیتیک^۱ مبتنی بر درک از واقعیات جدید جهانی قرار گیرد تا از بروز پیامدهای منفی اثر گذار بر منافع ملی جلوگیری شود.

مبانی نظری

پیشینه شناسی:

در این پژوهش از پروژه تحقیقاتی ایران، عربستان؛ مقتضیات تازه، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی/ گروه مطالعات اروپا آمریکا/ مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۹)، رساله دکتری عوامل ژئوپلیتیکی عربستان موثر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران کمالی (۱۳۹۳)، رساله دکتری ارائه الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی - دفاعی ریوندی (۱۳۹۸)، مقاله فرصت و قوت های ژئوپلیتیکی ایران در قبال عربستان پروژه ایران، بوالحسنی و کمالی (۱۳۹۴)، مقاله بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان، ازغندی، آقا علیخانی، (۱۳۹۲)، استفاده شده است.

مفهوم شناسی:

ژئوپلیتیک: ریشه مفهوم ژئوپلیتیک به زمانی بازمی‌گردد که رابطه قدرت و سرزمین مشغله ذهنی متفکرانی چون ارسطو^۲، و ژان بدن^۳ شد (لادیس^۴، ۲۰۱۸: ۱۶-۲۰).

ژئوپلیتیک به لحاظ کاربردی، دارای قابلیت‌ها و امکاناتی است که باعث قوام یافتن سایر بخش‌های نظری و عملی حوزه روابط بین‌الملل شده است. ساماندهی سیاسی فضا در سطوح محلی، ملی و منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل تأثیرپذیری تصمیمات و کنش‌های سیاسی و فرایند قانون‌گذاری از متغیرهای محیطی و فضایی، ارزیابی موقعیت ژئوپلیتیک کشورها و سنجش مستمر قدرت ملی به‌منظور پیش‌گیری از بروز فشارهای بین‌المللی و کنترل مستمر تحول متغیرهای سرزمینی، فضایی و ملی به‌منظور تأمین حداکثری امنیت ملی در رابطه با تحولات پویای ژئوپلیتیک جهانی نمونه‌ای از کاربردهای این مفهوم است (سورین^۵، ۲۰۲۰: ۶۵). در پژوهش حاضر مفهوم ژئوپلیتیک بدین

¹ Geopolitical Intrests

² Aristotle

³ Jean Bodin

⁴ Ladis

⁵ sorin

شرح می‌باشد: « ژئوپلیتیک عبارت است از توجه به سرشت پویای سیاست و قدرت و روابط متقابل آن‌ها در بستر جغرافیا و کاربرد حداکثری از فضاهای انضمامی و انتزاعی در جهت پیشبرد اهداف کلان یک واحد سیاسی در ارتباط مستمر با علائق، عوامل و حوزه‌های جغرافیایی هدف». ژئوپلیتیک تصویری کلان را ارائه داده و روش ارتباط تحولات محلی و منطقه‌ای با سامانه نظام جهانی به عنوان یک کل را نشان می‌دهد. ژئوپلیتیک طیف وسیعی از وقایع، برخوردها و تحولات را در درون یک چشم انداز راهبری بزرگ قالب بندی می‌کند و نقطه نظر وسیعی که مورد علاقه و مطلوب حکمرانان است را ارائه می‌دهد. (اتوتایل و همکاران، ۱۳۸۷، ۲۲)

علائق ژئوپلیتیک: ساماندهی سیاسی فضا در سطوح محلی، ملی و منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل تأثیرپذیری تصمیمات و کنش‌های سیاسی و فرایند قانون‌گذاری از متغیرهای محیطی و فضایی، ارزیابی موقعیت ژئوپلیتیک کشورها و سنجش مستمر قدرت ملی به منظور پیش‌گیری از بروز فشارهای بین‌المللی و کنترل مستمر تحول متغیرهای سرزمینی، فضایی و ملی به منظور تأمین حداکثری امنیت ملی در رابطه با تحولات پویای ژئوپلیتیک جهانی است (سورین^۱، ۲۰۲۰: ۶۵). از آنجایی که مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی دارای ویژگی‌ها و ارزش‌های خاصی هستند و منابع و مزیت‌ها نیز در سطح جهان به طور متعادل پخش نمی‌باشند، یا به عبارتی الگوی پخش عرضه مزیت‌ها و نیز تقاضای مزیت‌های جغرافیایی نامتعادل است، از این رو مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی و به دنبال آن گروه‌های انسانی ساکن در آن‌ها، ملت‌ها و حکومت‌ها به یکدیگر نیازمند و وابسته می‌شوند. همچنین مزیت‌های جغرافیایی کشورها از طیف گسترده‌ای برخوردار است و برخی از کشورها از تمام یا بخشی از آن برخوردارند و برخی از آن‌ها آن را ندارند. این ضرورت وابستگی متقابل جغرافیایی، فلسفه تعامل بین‌المللی و توسعه و تکامل سیستم سیاسی جهان است (حافظ نیا و رومینا، ۱۳۹۶: ۱۱).

در تعریفی دیگر علائق ژئوپلیتیکی مؤثر در اتخاذ سیاست‌های راهبردی یک کشور عبارت‌اند از تنوع در مرزها، دسترسی یا عدم دسترسی به آب‌های آزاد، تعداد همسایگان، و برخورداری از جایگاه کشوری در مجموعه نظام بین‌الملل (صیادی و سنایی، ۱۳۹۶: ۸۹).

¹ sorin

در مجموع میتوان گفت علائق ژئوپلیتیکی عبارت از مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در درون و ماورای مرزها که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و به لحاظ کارکردی تأمین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور محسوب می‌گردد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۱۲۰)

در پژوهش حاضر عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر تبیین محیط و علائق ژئوپلیتیکی کشورهای مورد مطالعه بدین قرار است:

«عوامل طبیعی، عوامل انسانی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی داخلی، عوامل سیاسی بین‌الملل و عوامل نظامی» (افشردی، ۱۳۸۶: ۷). در کنار این عوامل به بررسی عامل فناورانه نیز به‌عنوان یکی از متغیرهای نوظهور در حوزه ژئوپلیتیک نیز خواهیم پرداخت که چشم‌انداز نظری نوینی در مطالعات بین‌رشته‌ای ایجاد کرده است (دانیلین^۱، ۲۰۱۸: ۴۲۰).

منطقه ژئوپلیتیک

منطقه به عنوان زیرمجموعه فضای جغرافیایی سطح کره زمین بخشی از آن است که به لحاظ ساختاری و یا کارکردی از تجانس و یگانگی برخوردار می‌باشد و بر پایه خصیصه‌های ساختاری و یا کارکردی از مناطق هم‌جوار خود متمایز می‌گردد. بنابراین منطقه ژئوپلیتیکی ناحیه‌ای کم‌وبیش محدود از وحدت نسبی یا ساختاری برخوردار بوده و از سایر نواحی متمایز می‌باشد. چنین ناحیه‌ای بسته نبوده و توسط عوامل و بازیگران مختلف دائماً تولید و بازتولید می‌شود. (جونز^۲، ۲۰۲۰: ۱۷۴).

بنابراین ضمن توجه به تعاریفی که ارائه شد در تحقیق حاضر، تعریف موردنظر پژوهشگر که در این پژوهش از قابلیت استنادی بیشتری برخوردار است عبارت است از «از ناحیه‌ای جغرافیایی با مختصات هم‌چون قابلیت تحول و پویایی قدرت سیاسی، تجانس ساختاری و کارکردی و هویت متمایز که در بستر دریا، خشکی و یا تلفیقی از هر دو قرار گرفته و توسط عوامل و بازیگران منطقه-ای و فرا منطقه‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد». حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس یکی از شش حوزه پیرامونی مجاور جمهوری اسلامی ایران شامل کشورهای ج.ا.ایران، عراق، کویت، عربستان، امارات، قطر، بحرین و عمان می‌باشد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۰).

¹ Danilin

² Jones

ژئوپلیتیک انتقادی

ژئوپلیتیک انتقادی به دنبال بازتعریف مفروضات ژئوپلیتیک سنتی است و استدلال می‌کند که مفهوم فضا تنها محدود به سرزمین‌ها و مرزهای جغرافیایی نیست و در عصر فناوری ارتباطات و اطلاعات، باید پایه و اساس متفاوتی برای مباحث جغرافیای سیاسی ایجاد کرد. از نظر معتقدان به این دیدگاه، مسئله اصلی این نیست که جغرافیا و یا مرزها دیگر مهم نیستند بلکه اتخاذ رویکرد انتقادی به پژوهشگران کمک خواهد کرد تا از محدودیت‌های ژئوپلیتیک سنتی^۱ و «دام سرزمینی»^۲ فراتر رفته و درک جامع‌تری از فضاهای پیچیده قدرت به دست آورند (رودهن^۳، ۲۰۱۸: ۲۱).

بر این اساس، ژئوپلیتیک انتقادی^۴ تلاش می‌کند با محوریت قرار دادن فناوری، دولت‌ها را از قلب نظریه‌های ژئوپلیتیک سنتی خارج کرده و در مشروعیت مرزهای جغرافیایی به‌عنوان تنها واحد مشروع تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک تجدیدنظر کند. بر این اساس فناوری‌های جدید با قابلیت‌هایی که دارند می‌توانند دولت‌ها را در شکل‌دهی و تغییر شکل مرزهای جغرافیایی طبیعی یاری کنند و گفتمان غالب را به چالش بکشند. نتیجه به چالش کشیدن مفروضات سنتی توسط ژئوپلیتیک انتقادی، تولد حوزه نوینی در مطالعات جغرافیایی به نام ژئوپلیتیک فناوریانه^۵ بوده است که موضوع مطالعه خود را بررسی رابطه بین قدرت، سیاست و فناوری قرار داده است (تواتیل^۶، ۲۰۱۹: ۱۳۰).

توازن قوا

در خصوص توازن قوا^۷ نظریه واحدی وجود ندارد. هر یک از نظریه‌های موجود، هسته‌ای از واقع-گرایی را الهام گرفته که بر اساس آن، دولت‌ها بازیگران اصلی نظام بوده که تحت فشار آنارشی، به‌طور عقلایی در پی افزایش قدرت یا امنیت خود هستند. از این دریچه، پیوند دو عامل قدرت و ترس، رفتار موازنه ساز را طبیعی می‌نماید. در این ساحت نظری، بقاء به‌عنوان مفهومی ذاتی در واحدهای سیاسی، نگرش آنان به قدرت‌یابی دیگر واحدها را متأثر ساخته و موجب ترس در بازیگران می‌شود. موازنه قوا نتیجه طبیعی این فرآیند است. بنابراین موازنه قوا پویش درون سیستمی است که تعادل، ثبات و دوام نظام را تضمین می‌کند (هنریش^۸، ۲۰۱۹: ۱۲-۲۳). از توازن

¹ Traditional geopolitics

² territorial trap

³ Rodhun

⁴ Critical geopolitics

⁵ Techno-Geopolitics

⁶ Twoetil

⁷ Balance of power

⁸ Henricsh

قوا تعاریف بسیاری شده است. دایره‌المعارف راتلج، موازنه قوا را توزیع میان کشورها، پیکربندی خاصی از توزیع، سیاست خارجی یا مجموعه‌ای از نظریات روابط بین‌الملل می‌داند. مورگنتا^۱ آن را در چهار معنا به کار برده است: ۱- سیاست معطوف به وضعیتی خاص؛ ۲- توصیفی از هر نوع وضعیت واقعی در سیاست بین‌الملل؛ ۳- توزیع نسبتاً برابر قدرت؛ ۴- هر نوع توزیع قدرت (مورگنتا^۲، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۲۸۷).

با توجه به تعاریف فوق آن تعریفی از موازنه قدرت از مورگنتا که بر روی آن اتفاق نظر بیشتری وجود دارد، مد نظر قرار گرفته شده است این تعریف تلاش برای جلوگیری از هژمونی یک کشور بر دیگر کشورها از رهگذر توزیع کنترل‌شده منابع قدرت شامل منابع نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فناوریانه است. (مورگنتا، ۱۳۸۹، ۸۷).

چارچوب نظری تحقیق

ژئوپلیتیک انتقادی نسبت به تحلیل روابط یا سیاست‌های خارجی کشورها پرداخته و سعی میکند مسائل را در قالب دیدگاه‌های موجود حل ننموده بلکه با بازاندیشی در باره فرآیند نظریات حاکم دنبال نتایج دیگری باشد. این تفکر سعی میکند از محدود کردن عوامل ژئوپلیتیکی به یک حوزه خاص و ثابت خودداری نماید و در این جهت روابط را مبتنی بر تحول و پویایی که دائماً مفاهیم خود را با واقعیت‌های پویا سازگار می‌سازد همسو نماید، این نظریه در جهت دستیابی به واقعیت‌هایی که منتج از دگرگونی شرایط است به کار میرود، از طرفی دیگر روند تاریخی روابط ایران و عربستان موید این است که دو کشور در راستای توازن قوا همواره مترصد این بوده‌اند که با استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سنتی در قالب یک رقابت به عنوان یک هژمون منطقه‌ای عمل نمایند، که در این تحقیق با چارچوب قرار دادن اصول و مفاهیم ذکر شده تلاش گردیده است تا روابط دو کشور در پرتو عوامل ژئوپلیتیکی مشخص با توجه به مقاله افشردی (۱۳۸۶: ۷)، (عوامل طبیعی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل نظامی و عوامل فناوریانه) مورد واکاوی علمی قرار گیرد.

محیط شناسی خلیج فارس

خلیج فارس نام آبراهی پراهمیت در آسیای غربی است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه‌جزیره عربستان قرار دارد.

¹ Hans Morgenthau

² Morgenthau

درباره اهمیت اقتصادی منطقه خلیج فارس باید گفت که این منطقه جایگاه اساسی در بازار انرژی دنیا دارد. چهار کشور اول تولیدکننده نفت دنیا در این منطقه قرار دارند. کشورهای حاشیه خلیج فارس روزانه به طور متوسط ۱۶ میلیون بشکه نفت تولید می کنند که این رقم معادل یک پنجم تقاضای جهانی نفت است که ۹/۵ میلیون بشکه در روز آن از سوی عربستان سعودی تأمین می شود (استاتیستا، ۲۰۲۰).

به طور سنتی حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس، از کشورهایی تشکیل شده است که به عنوان صادرکننده مواد خام و واردکننده فناوری شناخته می شوند و به لحاظ شاخص های فناوریانه از مناطق متوسط جهانی محسوب می گردد. بر اساس شاخص نوآوری جهانی که توسط سازمان همکاری و توسعه اقتصادی ارائه می شود و کشورها و مناطق جهان را بر اساس پیاده سازی یک محصول یا کالای جدید، فرایند فناوریانه جدید، روش های بازاریابی جدید و فهم درک فناوریانه پیشرفته رده بندی می کند، منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا که حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در آن قرار می گیرد در رده کشورهای متوسط به لحاظ پیشرفت ها و نوآوری های فناوریانه قرار می گیرد. بر همین اساس امارات متحده عربی در صدر کشورهای حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس قرار گرفته و رتبه ۳۴ جهانی دارا است. (سارین^۱، ۲۰۲۰: ۱۴).

بازیگران فرا منطقه ای حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس

ایالات متحده آمریکا، چین، روسیه

دولت آمریکا در ابتدای سال ۲۰۱۲ میلادی بازبینی جدید راهبرد دفاعی خود برای قرن ۲۱ اعلام که بخش هایی از آن در رسانه ها اعلام گردید. یکی از مهم ترین نکات مطرح شده در راهبرد مذکور تأکید بر انتقال تمرکز آمریکا از منطقه غرب آسیا و خلیج فارس به شرق آسیا و باهدف مهار توان رو به رشد چین در دو حوزه نظامی و اقتصادی بود. (ادو^۲، ۲۰۱۸: ۱۶۱). منافع اقتصادی و همچنین تلاش برای «تجدید موازنه» بین سیاست های داخلی، خارجی و امنیتی، محرک اصلی سیاست پکن در خلیج فارس است. علاقه و تعامل روزافزون در حوزه خلیج فارس، بازتاب وابستگی فزاینده به منابع انرژی این منطقه و تلاش های چین برای «پیشروی به غرب» و آسیای میانه و ورای آن است. با آغاز طرح راه ابریشم جدید که شی جین پینگ در سپتامبر ۲۰۱۴ رسماً آن را اعلام کرد، استراتژی پکن در غرب آسیا چارچوب تلاش سفت و سخت و شدیداً جاه طلبانه

¹ Sorien

² Oddo

برای ساخت یک کمربند راه ابریشم هوایی و راه ابریشم دریایی قرار گرفت که چین را به غرب آسیا و ماورای آن پیوند می‌دهد. اگرچه مقابله با ایالات متحده را نیز می‌توان به‌عنوان یک عامل محسوب نمود. (اسکوبل، ۲۰۱۵: ۱۵۶). حضور روسیه در حوزه خلیج فارس ریشه در مجموعه‌ای از ملاحظات امنیتی، نظامی و اقتصادی دارد. به لحاظ امنیتی روسیه به دنبال نوعی امنیت دسته-جمعی در منطقه است. مقامات مسکو در اواخر دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ زمانی که خطر حمله آمریکا به عراق شدت یافته بود پیشنهاد امنیت دسته‌جمعی را مطرح کرد، اما مسکو نتوانست حمایت کشورهای منطقه را از این طرح به دست آورد. در سال‌های گذشته نیز وزارت امور خارجه روسیه از سندی تحت عنوان «دکترین امنیتی خلیج فارس» رونمایی کرد که در آن پیشنهادهایی در جهت تقویت اعتماد و شفافیت در منطقه و ایجاد سازمان منطقه‌ای در عرصه تأمین امنیت خلیج فارس مطرح شده بود. روسیه برای تقویت امنیت در خلیج فارس، عدم حضور نظامی کشورهای فرا منطقه‌ای و جلوگیری از تنش در جهت تأمین امنیت جمعی در منطقه این طرح را ارائه کرده است. مسکو از همه نقش‌آفرینان در منطقه، از جمله طرف‌هایی که با یکدیگر اختلافاتی دارند، می‌خواهد تا در جهت تقویت اعتماد متقابل و شفافیت، گام‌های مشخصی بردارند (کوزانوف، ۲۰۲۱).

محیط کشور عربستان سعودی

عربستان سعودی در جنوب غربی آسیا واقع شده و از شمال به اردن، عراق و کویت، از شرق به قطر، خلیج فارس و امارات متحده‌ی عربی، عمان، از جنوب به یمن و از غرب به دریای سرخ محدود می‌گردد. این کشور با عضویت در سازمان‌های مهم بین‌المللی همچون سازمان ملل، سازمان کنفرانس اسلامی، گروه ۲۰، گروه ۷۷، اپک، سازمان تجارت جهانی، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، صندوق بین‌المللی پول خود را به عنوان یک بازیگر منطقه‌ای مطرح و از طرفی ویژگی‌های ژئوپلیتیکی کشور عربستان سعودی به واسطه دسترسی به خلیج فارس و دریای سرخ و داشتن یک چهارم ذخایر نفتی جهان موقعیت ممتاز جغرافیایی برای این کشور را رقم زده است. کشور عربستان سعودی دارنده بزرگترین اقتصادهای غرب آسیا بوده و از اعضای مهم گروه G20^۱ می‌باشند و از رشد اقتصادی بالایی برخوردار است. طی دهه اخیر، کشور عربستان با بهره‌مندی از زیرساخت‌های عظیم به محل‌های خوبی برای سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل شده و در همین

^۱ Kozhanov
2 - Group 20

سال‌ها این کشور شاهد جهش در فعالیتهای اقتصادی بوده و واردات و صادرات آن رشد دورقمی داشته است. خصوصی‌سازی و آزادسازی اقتصاد نیز یکی از اصلاحاتی است که در این کشور به وقوع پیوسته است. (سایت بانک جهانی، ۲۰۱۹)^۱

عربستان با دارا بودن نیروی نظامی قوی (تارنمای گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷)، تولید سرانه ملی بالا، جمعیت جوان، برخورداری از نقش رهبری مذهبی و نژادی، موقعیت راهبردی جغرافیایی، عضویت گسترده در سازمان‌های بین‌المللی، دارای توان تاثیرگذاری بین‌المللی است. (ولدانی، ۱۳۷۴: ۲۰۰). اقتصاد عربستان سعودی شدیداً به صادرات نفت که ۷۵ درصد از حجم صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد وابسته است. عربستان سعودی در منطقه‌ای نزدیک به دو مورد از شلوغ‌ترین گلوگاه‌های جهان یعنی تنگه هرمز و باب المندب واقع شده است. (فاطمی نسب، ۱۳۹۹، ۲۲۷)

محیط جمهوری اسلامی ایران

ایران در جنوب غرب آسیا واقع شده است. ایران در سازمان‌های مهم بین‌المللی و منطقه‌ای سازمان ملل، سازمان همکاری اسلامی، اوپک، اکو-نم، دی ۸، جی ۱۵، جی ۷۷، صندوق بین‌المللی پول، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، عضو ناظر سازمان تجارت جهانی، سازمان شانگهای، مجموعه کشورهای صادرکننده گاز و سازمان‌های تابعه سازمانی ملل عضویت دارد. از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران حلقه واسطه بین سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، (نوذری، ۱۳۹۱: ۶۸)، داشتن نیروی نظامی قوی و جمعیت جوان (تارنمای گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷) و موقعیت راهبردی جغرافیایی، برخورداری از نقش رهبری مذهبی، دارای توان تاثیرگذاری بین‌المللی است.

ایران بزرگ‌ترین منابع انرژی را از نظر ذخایر نفت و گاز طبیعی در جهان دارد. در رتبه‌بندی جهانی ایران رتبه دوم در ذخایر گاز و چهارم در ذخایر نفتی را دارد. ایران همچنین بین ۱۰ کشور برتر تولیدکننده نفت و ۵ کشور برتر تولیدکننده گاز طبیعی در جهان است. (فاطمی نسب، ۱۳۹۹، ۲۲۴) ایران روزانه ۲/۵۰۰۰۰۰ بشکه نفت خام در سال ۲۰۲۳ تولید می‌کند. تولید گاز طبیعی نیز در این کشور ۲۵۹ میلیارد مکعب سال ۲۰۲۲ بوده است. (سایت اقتصاد ایران، ۱۴۰۲)

تنگه هرمز در سواحل جنوبی ایران مهم‌ترین کانال صادرات و واردات برای ایران و سایر کشورهای حوزه خلیج فارس به شمار می‌آید. (سازمان اطلاعات انرژی، ۲۰۱۴). در یک نگاه جمع‌بندی وضعیت دو کشور به شرح جدول زیر است:

جدول شماره ۱: وضعیت دو کشور ایران و عربستان در یک نگاه

ردیف	شاخص	ج.ا.ایران	عربستان سعودی	منبع
۱	رتبه منطقه ای بر اساس بودجه تحقیقاتی	۵	۲	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰
۲	رتبه جهانی بر اساس بودجه تحقیقاتی	۶۴	۴۶	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰
۳	رتبه رده‌بندی بر اساس شاخص نوآوری در خلیج فارس	۳	۲	تارنمای شاخص نوآوری جهانی، بلومبرگ، ۲۰۲۰
۴	رتبه رده‌بندی بر اساس شاخص نوآوری جهانی	۶۷	۶۶	تارنمای شاخص نوآوری جهانی، بلومبرگ، ۲۰۲۰
۵	بودجه نظامی نسبت به GDP	۲/۲	۷/۱	تارنمای گلوبال فایر پاورز، ۲۰۲۱
۶	قدرت نظامی در حوزه خلیج فارس	۱	۲	تارنمای گلوبال فایر پاورز، ۲۰۲۱
۷	سهم درآمدهای نفتی در GDP (درصد)	۲۰/۴۱	۴۲	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰
۸	رتبه جهانی از نظر ذخایر گاز طبیعی	۲	۵	تارنمای اوپک ۲۰۲۱
۹	درصد از کل ذخایر جهانی ذخایر طبیعی	۱۵/۹	۳/۹	تارنمای اوپک ۲۰۲۱

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و رویکرد آن تحقیق آمیخته (کمی و کیفی) است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می باشد. در این پژوهش به لحاظ تخصصی بودن موضوع مورد تحقیق جامعه آماری آن با روش دلفی در دو گروه نخبگان و صاحب نظران به شرح زیر به تعداد ۳۶ نفر مشخص گردیده است:

الف. خبرگان: این افراد شامل خبرگان نظامی و اساتید برجسته کشور در حوزه‌های دفاعی، سیاسی، روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی است که دارای ویژگی‌هایی از قبیل دارا بودن تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری در موضوع تحقیق و همچنین منتصب در مشاغل راهبردی و جایگاه ۱۹ و بالاتر باشند تعداد این افراد ۱۲ نفر بوده و جهت انجام مصاحبه تخصصی با آنان، اعتبار پژوهش و استخراج داده‌های حاصل از تجارب کاری و عملیاتی مرتبط مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

ب. صاحب‌نظران: برای انتخاب جامعه آماری صاحب‌نظران ابتدا فهرستی از افراد موردنظر را آماده و سپس با لحاظ نمودن ویژگی‌های از قبیل مدرک تحصیلی حداقل فوق‌لیسانس، آشنایی با حوزه خلیج فارس، حیطه کاری و مسئولیتی داشتن، تألیف یا مقاله و تحقیق در زمینه کشورهای حوزه خلیج فارس، تعداد افراد واجد شرایط به تعداد ۲۴ نفر مشخص گردیده‌اند. در این تحقیق با توجه به اینکه جامعه آماری کمتر از یک‌صد نفر می‌باشد لذا جامعه نمونه همان جامعه آماری می‌باشد و با استفاده از روش تمام شمار به تمام اعضاء جامعه مراجعه شده است.

دو روش برای گردآوری اطلاعات لازم برای انجام تحقیق در نظر گرفته شده است که عبارتند از: الف. کتابخانه ای: در این روش تعاریف مفاهیم، نظریات، محیط شناسی دو کشور مورد بررسی قرار گرفته است.

ب. میدانی پیمایشی، در این روش محقق حوزه مورد نظر را به صورت مستقیم و غیر مستقیم و از طریق پرسشنامه مورد بررسی قرار داده است. برای احصاء عوامل ژئوپلیتیکی در دو مرحله پرسشنامه توزیع که در مرحله نخست عوامل احصاء شده از انجام تحقیق به منظور اطمینان از ژئوپلیتیکی بودن تنظیم و پرسشنامه دوم به منظور تعیین میزان روابط دو کشور ایران و عربستان به جامعه نمونه تقدیم گردیده است.

پرسشنامه اول با توجه به ارائه آن به خبرگان از روایی و پایایی برخوردار بوده و پرسشنامه دوم از طریق محاسبه آلفای کرونباخ با مقدار ۰.۹۱۲ و همچنین ضریب لاوشه، به میزان ۰/۸۲۷ از پایایی و روایی بالایی برخوردار می‌باشد، به منظور تعیین میزان تاثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر روابط دو کشور ایران و عربستان از آزمون تی استیودنت یک نمونه ای و میانگین ها، جداول توزیع فراوانی استفاده شده است.

قلمرو تحقیق از نظر زمانی در زمان انجام تحقیق از سال ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۲ هجری شمسی است که ماندگاری آن تا پایداری شرائط خواهد بود. مکان جمع آوری داده، دانشگاه ها، مراکز علمی معتبر در جمهوری اسلامی ایران است که از لحاظ کاربرد مکانی شامل وزارتخانه های امور خارجه، علوم تحقیقات و فناوری، صنعت، معدن و تجارت، اقتصاد و دارایی و نفت می گردد. قلمرو موضوعی این تحقیق نیز در حوزه علوم سیاسی، مدیریت راهبردی و ژئوپلیتیک است.

تجزیه و تحلیل داده ها و یافته های تحقیق

روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، توصیفی تحلیلی است که در آن پس از مطالعه ادبیات موضوع به تدوین مباحث نظری متغیرهای ژئوپلیتیکی بعنوان مبانی استدلال پرداخته شده است و با شناخت و توصیف متغیرهای ژئوپلیتیکی مربوط به حوزه خلیج فارس مبتنی بر دو کشور عربستان و ایران کارکرد آنها را مشخص و به عنوان عوامل تاثیر گذار در روابط دو کشور ارائه شده است. در جهت اجرای تحقیق ابتدا پرسشنامه‌ای براساس یافته‌های مطالعات نظری و محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی به منظور تایید عوامل با ۳۶ سؤال باز تنظیم و به جامعه خبره ارائه گردید. در این مقاله نتیجه حاصله از پرسشنامه اول به عنوان مفروض دیده شده است. پس از اخذ نظرات و اعمال تصحیحات لازم، مجدداً پرسشنامه‌ای برای تعیین تاثیر عوامل ژئوپلیتیک بر روابط دو کشور ایران و عربستان در طیف سه گزینه‌ای لیکرت با ۳۸ سؤال بسته طراحی و به عنوان پرسشنامه دوم به جامعه صاحب نظر ارائه که نتایج به دست آمده با استفاده از آزمون تی استیودنت یک نمونه ای و با استفاده از درصد تاثیر خیلی زیاد سنجیده گردید؛ (دو گزینه متوسط و خیلی کم، در این تحقیق مد نظر گرفته نشده است) با این توصیف اگر درصد اثرگذاری عاملی در یک بستر بزرگتر از معیار آزمون ۵۰ درصد باشد آن عامل به عنوان عامل اثر گذار بر روابط دو کشور تعیین شده است.

از آنجایی که توزیع داده ها به صورت نرمال است بنابراین از آزمون میانگین ها با شاخص توزیع نرمال استاندارد تی استیودنت استفاده شده است. در این آزمون برخی از عوامل از نظر آماری بر روابط دو کشور تاثیر خیلی زیاد دارند و نیز تعدادی از عوامل تاثیر معنی داری ندارند لازم به ذکر است که غربال این عوامل با استفاده از آزمون درصد تاثیرگذاری خیلی زیاد آنها بر روابط دو کشور لحاظ و تنها با این گزینه انتخاب می شوند ولی با استفاده از آزمون میانگین ها عواملی با تاثیرگذاری پایین تر نیز ممکن است از نظر آماری تاثیرگذار شناخته شوند، به همین منظور در مرحله دوم، با بهره گیری از آزمون میانگین ها نتایج مورد ارزیابی قرار گرفته که چنانچه آماره‌ی آزمون به دست آمده بیشتر از ۱.۶۴۵ (دنباله بالایی توزیع نرمال استاندارد در سطح ۰.۰۵) باشد از نظر آماری عامل موثر است و در غیر این صورت با وجود داشتن میانگینی بزرگتر از ۳ در گروه عوامل موثر قرار نمی گیرند، عوامل ژئوپلیتیکی کشور عربستان و ایران بر اساس آزمون ذکر شده به دو گروه عوامل موثر بر روابط دو کشور و عوامل غیر موثر (از نظر آماری) تفکیک می شوند، که عوامل تاثیر گذار نیز برای تعیین میزان تاثیر بر مبنای گروه بندی آماری آماره های آزمون (جدول

توزیع فراوانی آماره ها) تفاوت بالاترین و پایین ترین آماره (گزینه خیلی زیاد) مورد پردازش آماری قرار گرفته که نتایج حاصله به شرح زیر می باشد. لازم به توضیح است چون این مقاله مستخرج از یک پروژه تحقیقاتی است لذا به کلیت بررسی همه عوامل اشاره نشده است.

الف- تحلیل عامل های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی سیاسی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۲: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	چرخش سیاسی عربستان در نگاه به شرق	۴.۷۵	۰.۷۲	۱۴.۴۷
۲	حضور فعال و نفوذ چشم گیر ایران در برخی کشورهای منطقه	۴.۴۳	۰.۸۱	۱۴.۳۹
۳	افول قدرت آمریکا و ایجاد حس نااطمینانی از نقش این کشور در حل مسائل بین المللی بین کشورهای عرب حوزه خلیج فارس	۴.۴۱	۰.۸۳	۱۴.۳۸
۴	قرار داشتن ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیک جهانی با توجه به داخل شدن به نظم نوین جهانی	۴.۴۲	۰.۸۱	۱۴.۳۷
۵	درک ایران از افول قدرت در غرب و تعامل بیشتر با شرق	۴.۲۲	۰.۷۱	۱۴.۳۰
۶	نقش آفرینی قدرت های فرا منطقه ای و تأثیرگذاری آن ها در منطقه	۴.۱۴	۰.۷۰	۱۴.۲۲
۷	فعالیت تقابل گرایانه در ایران متناسب با عملکرد دولت عربستان	۴.۱۰	۰.۷۰	۱۴.۲۰
۸	نگاه سیاسی عربستان به ایجاد قدرت مبتنی بر منافع بدون توجه به مسائل ایدئولوژیکی و ترویج اسلام غیر سیاسی	۴.۰۹	۰.۶۹	۱۴.۱۱
۹	نبود دموکراسی در عربستان و نگرانی حکومت عربستان از این منظر	۴.۰۸	۰.۶۹	۱۴.۰۰
۱۰	محوریت عربستان در شورای همکاری خلیج فارس	۴.۱۷	۰.۶۴	۱۳.۴۰
۱۱	استفاده جمهوری اسلامی ایران از عربستان در زمینه تسهیل روابط با کشورهای عرب حوزه خلیج فارس	۴.۰۷	۱.۰۱	۱۳.۱۲

ب- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی اقتصادی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۳: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	روابط اقتصادی عربستان با چین و قرار گرفتن ایران در جاده راه ابریشم	۴.۴۳	۰.۸۴	۱۴.۵۵
۲	مدیریت بازارهای نفت توسط ایران و عربستان	۴.۲۲	۰.۷۹	۱۳.۷۲
۳	همکاری دوجانبه دو کشور در زمینه تبادل پولی و بانکی بدون در نظر گرفتن دلار و استفاده از واحدهای پول ملی یا از جایگزین به غیر از دلار	۴.۱۸	۰.۷۳	۱۳.۴۵
۴	عضویت ایران در پیمان شانگهای و درک عربستان از این موضوع که برای پیوستن به آن پیمان نظر موافق ایران ضروری است	۴.۱۱	۰.۷۲	۱۳.۲۲
۵	مدیریت بازارهای انرژی (به خصوص گاز) توسط ایران و عربستان	۴.۰۳	۰.۷۹	۱۳.۱۲
۶	حجم بالای منابع انرژی در دو کشور و ایجاد رقابت بین آنها	۴.۰۲	۰.۷۰	۱۳.۰۸
۷	وجود شرکای تجاری غربی در عربستان	۴.۰۱	۰.۵۲	۱۳.۰۴
۸	عضویت عربستان در سازمان‌های اقتصادی	۴.۱۲	۰.۶۹	۱۳.۰۳
۹	تعامل مخفیانه اقتصادی عربستان با رژیم اشغالگر قدس	۴.۰۰	۰.۵۰	۱۳.۰۰

ج- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی فناورانه موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۴: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی فناورانه با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	توان جمهوری اسلامی ایران در زمینه توسعه فناوری‌های جدید	۴.۶۳	۰.۸۲	۱۳.۷۰
۲	توسعه فناوری‌های جدید در عربستان با استفاده از ظرفیت کشورهای سلطه جو	۴.۲۲	۰.۸۰	۱۳.۶۹
۳	توسعه فناوری‌های جدید در عربستان با استفاده از ظرفیت کشور اشغالگر قدس	۴.۰۸	۰.۷۴	۱۳.۱۲

د- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی نظامی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۵: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی نظامی با میزان تاثیر خیلی زیاد

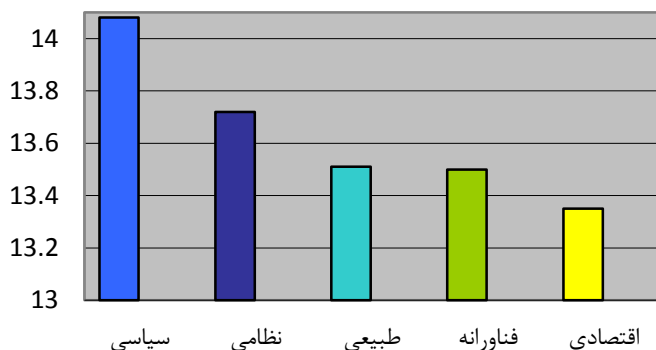
ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	افزایش مداوم توان و تسلیحات نظامی دو کشور	۴.۸۰	۱.۳۸	۱۴.۴۲
۲	آمار بالای نیروی نظامی آماده و توانمند در ایران	۴.۷۴	۱.۲۸	۱۴.۱۳
۳	ایجاد توازن دفاعی بین دو کشور	۴.۴۲	۱.۱۱	۱۴.۱۲
۴	همکاری دفاعی - امنیتی عربستان با آمریکا و رژیم اشغالگر قدس	۴.۱۱	۱	۱۳.۸۰
۵	تمایل دو ن در زمینه توسعه فناوری های جدید نظامی	۴.۷۲	۱.۰۸	۱۳.۴۲
۶	ایجاد پیمان های دفاعی - امنیتی	۴.۴۴	۱	۱۳.۱۳
۷	ایجاد امنیت پایدار در منطقه خلیج فارس از طریق کشورهای منطقه و بدون حضور بیگانگان	۴.۰۶	۰.۹	۱۳.۰۲

ه - تحلیل عامل های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی طبیعی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۶: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	موقعیت جغرافیایی خلیج فارس و رقابت دو کشور برای تسلط بر آن	۴.۳۲	۱.۰۸	۱۳.۷۸
۲	وجود تنگه هرمز و تسلط قدرتمند ایران در کنترل آن	۴.۲۴	۱.۱۲	۱۳.۵۲
۳	وجود راه ارتباطی شمال به جنوب در ایران جهت دستیابی به بازارهای آسیای میانه	۴.۳۳	۱.۰۴	۱۳.۴۶
۴	افزایش مشکلات زیست محیطی در منطقه و کاهش منابع	۴.۱۱	۱.۱۱	۱۳.۲۹

با توجه به جداول بالا تعداد ۳۴ عامل در آماره آزمون پذیرفته شده قرار گرفته که در همین جهت با در نظر گرفتن میانگین آماره های آزمون، عامل سیاسی با ۱۴/۰۸، عامل نظامی با ۱۳/۷۲ عامل طبیعی با ۱۳/۵۱، عامل فناوریانه با ۱۳/۵۰ و عامل اقتصادی با ۱۳/۳۵ به ترتیب به عنوان عوامل اولویت دار ژئوپلیتیکی ایران با عربستان به شرح نمودار زیر مشخص شده است. در ضمن شاخص های این عوامل نیز به شرح جداول بالا اولویت بندی می گردند.

نمودار شماره ۱: وضعیت عوامل اولویت دار روابط ایران با عربستان

نتیجه گیری و پیشنهاد :

الف - نتیجه گیری

جهان امروز از نظام دو یا تک قطبی در حال گذر بوده و کشورهای مختلف در پی آن هستند که در نظم جدید موقعیت خود را با روابط مطلوب تثبیت نموده و از قدرت مناسبی برای نقش آفرینی برخوردار گردند و این مهم با درک درست از اتفاقات جهانی امکان پذیر است . دنیای آینده فضای جدیدی را برای کشورها فراهم می کند و مسلماً بسیاری از روابط دستخوش تغییرات شده و دشمنی ها به تعامل و تعاملات ممکن است به چالش های جدیدی تبدیل شود.

منطقه جنوب غرب آسیا به خصوص حوزه خلیج فارس که از دیرباز نقش مهمی را در فضای همکاری بین کشورهای منطقه و بین المللی ایفا نموده ، در آینده نیز از همین اهمیت برخوردار است و طبیعتاً کشورهای این حوزه درصدد خواهند برآمد از موقعیت جدید نهایت بهره را ببرند. در این میان دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عربستان به عنوان دو قدرت بزرگ منطقه ای از این مورد جدا نبوده و از آنجایی که این دو کشور از ظرفیت های سرشاری آن هم نه فقط در حوزه منطقه ای بلکه در حوزه جهانی برخوردار هستند، می طلبد با بازنگری در روابط پر از نشیب و فراز خود و با درک موقعیت موجود اراده خود را بر محور همکاری قرار دهند، تا مسیر تعامل هموارتر و فضای بهره مندی از شرایط گذار برای تامین اهداف ملی دو کشور مهیا شود.

این پژوهش با طرح سوالی با موضوعیت عوامل ژئوپلیتیکی موثر در روابط ایران و عربستان در افق همکاری‌های جدید در صدد برآمد تا این عوامل را به صورت یک تحقیق علمی شناسایی نماید.

برای جوابگویی به سوال تحقیق به استناد نظریات توازن قوا و ژئوپلیتیک انتقادی و براساس کلان عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی، اقتصادی، فناورانه، طبیعی و نظامی نسبت به تحلیل دو کشور در حوزه خلیج فارس در قالب ادبیات تحقیق اقدام که نهایتاً بعد از تحلیل داده های جمع آوری شده، به ترتیب اولویت، کلان عامل نظامی با هفت زیرعامل، فناورانه با سه زیرعامل، سیاسی با یازده زیرعامل، طبیعی با چهار زیرعامل و اقتصادی با نه زیرعامل از مهمترین عوامل موثر بر روابط بین دو کشور مشخص شدند.

نتایج پژوهش مویده آن است که دو کشور با اراده لازم بایستی در درجه اول با دیپلماسی واقع بینانه سیاسی نسبت به تصحیح و به روزرسانی ادراک خود از تغییرات جدید محیط منطقه ای و بین المللی، روابط خود را با مدیریت مبتنی بر کاهش تنش های ناشی از تعارض منافع گسترش داده و با استفاده از ظرفیت های درونی نسبت به افزایش همکاری در حوزه خلیج فارس اقدام نمایند بدیهی است ارتقای این روند می تواند منجر به همکاری های بیشتر در زمینه های دیگر گردد.

ب - پیشنهادها:

در این پژوهش عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور عربستان تعیین شده است لذا تصمیم گیران و تصمیم سازان راهبردی کشور می توانند از نتایج بدست آمده در تدوین سیاست های کشور در تعامل مناسب با عربستان به شرح زیر استفاده نمایند.

(الف) مؤلفه سیاسی:

دستگاه دیپلماسی کشور از شرایط بوجود آمده در فضای جهانی درخصوص انتقال قدرت از غرب به شرق و با توجه به درک مناسب هر دو کشور از فضای جدید، نسبت به تعامل بیشتر به جهت نزدیکتر شدن گفتمان سیاسی بدون وابستگی به قدرت های بزرگ برای ایجاد کاربست شرایط بهتر برای نیل به اهداف مدنظر رادر دستور کار قرار دهند.

(ب) مؤلفه نظامی:

دستگاه های دیپلماسی دفاعی دو کشور مبتنی بر درک واقعیت های موجود در منطقه در راستای ایجاد امنیت منطقه ای مبتنی بر همکاری نظامی مشترک در قالب تعاملات نظامی اقدام و به جهت

افزایش توان دفاعی از ظرفیت‌های موجود هر دو کشور در راستای ایجاد امنیت مشترک بجای افزایش رقابت نظامی استفاده نمایند.

(ج) مؤلفه فناورانه:

وزارت علوم به جهت شتابدهی به حرکت فناورانه، باتعامل نزدیک با نهادهای علمی کشور عربستان با تبادُل دانشجو نسبت به انجام پژوهش‌های علمی اقدام تا این همکاری بین دو کشور همسایه و مسلمان جایگزین مناسب روابط عربستان در تعامل علمی با رژیم اشغالگر قدس باشد.

(د) مؤلفه طبیعی:

موقعیت طبیعی جمهوری اسلامی ایران به عنوان راه ارتباطی بین شمال و جنوب می‌تواند فضای سیاسی را برای جمهوری اسلامی ایران و عربستان برای ظرفیت سازی در ترانزیت کالا فراهم نماید، در همین جهت متولیان مرتبط در وزارت صنعت معدن و تجارت با برنامه ریزی مناسب در جهت ایجاد زنجیره ارزش در این مسیر ارتباطی مبتنی بر منافع دو کشور به گونه ای که فضای رقابت به فضای همکاری در جهت نیل به منافع مشترک باشد اقدام نمایند.

(ه) مؤلفه اقتصادی:

وزارت نفت در پرتو تعاملات سیاسی و در مجمع کشورهای صادر کننده گاز نسبت به ایجاد ساز و کار مناسب با محوریت هر دو کشور به جهت رفع نیازهای گازی بازارهای اروپا و چین اقدام به گونه‌ای که منافع حاصله بیشتر از منافی باشد که عربستان در پرتو تعاملات با کشورهای غیر دوست جمهوری اسلامی ایران بدست می‌آورد، همچنین متصدیان وزارت اقتصاد و دارائی می‌توانند با بازتعریف روابط پولی دو کشور در تعاملات اقتصادی از ارزشهای جایگزین (ریال) استفاده نمایند.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- اتوتایل، ژناروئید، دالبی، سیمون، روتلج، پاول، ترجمه حافظ نیا، محمدرضا، نصیری، هاشم، (۱۳۸۷)، اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- ازغندی، علیرضا، آقا علیخانی، مهدی، (۱۳۹۲)، بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۱
- ازغندی، علیرضا، روشندل، جلیل، (۱۳۷۴)، مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت
- افشردی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، طرح‌ریزی راهبرد نظامی در صحنه جنگ و عملیات، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- بوالحسنی، خسرو، کمالی، محمد رضا (۱۳۹۴)، فرصت و قوت‌های ژئوپلیتیکی ایران در قبال عربستان، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۵۹، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- تارنمای آژانس مرکزی اطلاعات ایالات متحده، (۲۰۱۷)، کتاب حقایق جهان، جنوب غرب آسیا
- تارنمای گلوبال فایرپاور، (۲۰۱۷)، آسیا
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۷۴). تحولات مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس. تهران: نشر قومس.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
- حافظ‌نیا، محمدرضا، رومینا، ابراهیم، تأثیر علائق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا، "مجله تحقیقات جغرافیایی"، تابستان ۱۳۹۶، شماره ۵۹.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
- خلیلی، حسین، (۱۳۹۸) امنیت در خلیج فارس (اولویت‌ها و راهکارها)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- ریوندی، رضا (۱۳۹۸)، "ارائه الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی-دفاعی"، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ژناروئید اتوتایل، سمیمون دالی، پاول روتلج، (۱۳۸۰)، "اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم"، ترجمه محمدرضا حافظ‌نیا و هاشم نصیری، تهران، وزارت امور خارجه
- سایت اقتصاد ایران، (۱۴۰۲)

- صفوی، سید یحیی، ژئوپلیتیک خلیج فارس و جریان انرژی، (۱۳۸۱)، "فصلنامه جغرافیای انسانی"، سال دوم، بهار، شماره ۲.
- صبادی، هادی، سنایی، اردشیر، (۱۳۹۶)، عوامل ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر تغییر نگاه سیاست خارجی ایران از غرب به شرق با تأکید بر روسیه بین سال‌های ۱۹۹۱-۲۰۱۶، "فصلنامه علمی مطالعات بین‌الملل"، دوره ۱۰، شماره ۳۹ پاییز.
- فاطمی نسب، علی، (۱۳۹۹)، طراحی مدل امنیت جمعی منطقه‌ی خلیج فارس با تأکید بر عوامل ژئوپلیتیک، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کمالی، محمد رضا (۱۳۹۳)، عوامل ژئوپلیتیکی عربستان موثر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی/ گروه مطالعات اروپا آمریکا/ مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۹)، ایران، عربستان؛ مقتضیات تازه، پروژه تحقیقاتی، تهران.
- مورگنتا، جی، مترجم، چگینی زاده، غلامعلی، تحول در نظریه‌های موازنه قوا، (۱۳۸۹)، چاپ اول، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران.
- مورگنتا، هانس، (۱۳۸۹)، "سیاست میان ملت‌ها؛ تلاش در راه قدرت و صلح"، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران، وزارت امور خارجه.
- نوذری، فضل‌الله (۱۳۹۱)، تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.

ب - منابع انگلیسی

- Danilin, IV (2018), Emerging technologies and their impact on international relations and global security [Internet], Stanford: Hoover Institution
- Henricsh, Nathan (2019), "The Corinthian Thesis: The Oratorical Origins of the Idea of the Balance of Power in Herodotus, Thucydides, and Xenophon", International Studies Quarterly. 62 (4): 857-866.
- Jones, Clive, Guzansky, Yoel (2020), Fraternal Enemies: Israel and the Gulf Monarchies, Oxford University Press.
- Kozhanov, Nicolay (2021), "Diversifying relationships: Russian policy toward GCC", International Politics.
- Ladis, Erick (2018), the origins and evolution of geopolitics, Chicago: University of Chicago Press.
- Oddo, Joseph (2018), "In Iraq Attack, a Rudimentary Insurgent Tactic Allows Little Defense", the New York Times.

- Rodhun, Gearoid (2018), "Critical geopolitics: the politics of writing global space", London: Routledge.
- Sanders, Paul (2019), "Functionalism: The approach of David mMitran".in A.J.R Groom & Paul Taylor, Framework.
- Schmitter, Philippe (2018), "Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration", European University Institute.
- Scoble, Nicole (2015), "The long game China's grand strategy to displace
- Sorien, Pengfei (2020), "Estimation of the Heat and Water Budgets of the Persian (Arabian) Gulf Using a Regional Climate Model", Journal of Climate. 28 (13): 10-43.
- Sorien, Pengfei (2020), "Estimation of the Heat and Water Budgets of the Persian (Arabian) Gulf Using a Regional Climate Model", Journal of Climate. 28 (13): 10-43
- The Department of Defense, National Defense Strategy (NDS), 2022
- The Russian National , Security Strategy (2021)
- Twoetil, Indra (2019), "The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths", Energy Research & Social Science. 49: 36-40

ب- سایت ها:

- www.sipri.org: 2021
- www.globalfirepower.com.
- www.bloomberg.com: 2020
- www.statista.com: 2020
- WWW. World bank .org. Saudi Arabia ,Countries and Economies,Dec 12,2019

عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی

محمدحسن باقری^۱، عباسعلی، سلمانی^۲، آرمین حسن‌زاده^۳، حسین رضایی^۴، احمد ویسی پور^۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۱۴

چکیده

شناخت وضع موجود هر حوزه‌ای، یکی از مهم‌ترین مراحل تدوین راهبرد در آن حوزه می‌باشد؛ بدون شناخت صحیح و دقیق از وضعیت حال، امکان برنامه‌ریزی اثربخش برای آینده وجود ندارد. ارتقاء نظم و انضباط امروزه در همه سازمان‌های نظامی و غیرنظامی مورد توجه شدید مدیران سطوح مختلف بوده و در این میان در سازمان‌های نظامی از جایگاه به مراتب بالاتر و حساسیت بیشتری برخوردار می‌باشد. بنابراین می‌توان ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی جهت مواجهه مؤثر با تغییرات پرشتاب و پیچیده دنیای امروز را دغدغه‌ای مهم در جهت اجرای مأموریت‌های محوله به سازمان‌های نظامی دانست. لذا هدف اصلی این پژوهش "شناسایی و تعیین عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی" تعیین گردیده است. نوع پژوهش نیز کاربردی بوده و به دلیل استفاده از مجموعه داده‌های کمی و کیفی با رویکرد آمیخته و از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است. یافته‌های حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های میدانی انجام‌شده از صاحب‌نظران، خبرگان و کارشناسان منتج به تنظیم سه پرسش‌نامه گردید. با بهره‌گیری از نظرات کیفی موضوع مورد مطالعه ۴۲ عامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی احصاء که در نشست خبرگی این عوامل در قالب تعداد ۴ فرصت، ۷ قوت، ۸ تهدید و ۲۳ ضعف، تعیین نقش شدند. با توجه به وضعیت فعلی و وضعیت مطلوب سازمان، جایگاه سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط در ناحیه تدافعی تعیین و راهبردهای پیشنهادی و الزامات اجرایی تحقق راهبردهای احصایی جهت برون‌رفت از وضعیت موجود و حرکت به سمت وضع مطلوب مورد انتظار ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: نظم، انضباط، انضباط سازمانی، فرهنگ سازمانی، عوامل محیطی، سازمان‌های نظامی

۱ استادیار، مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی

۲ دانشیار، مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی

۳ دانشجوی دکتری، مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی arminhasanzadeh1362@gmail.com - ۰۹۱۱۲۳۱۴۳۰۶

۴ دانشجوی دکتری، مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی

۵ دانشجوی دکتری، مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

گردش هزاران میلیارد ستاره در فراخنای فضا در مدارهای معینی بانظم و انضباط کامل برهان روشنی بر علم و قدرت آن آفریدگاری است که آن‌ها را در این نظام، دقیق، مقتدر و استوار نموده است (نوری همدانی، ۱۳۸۴: ۵۴). انضباط همواره از ارکان اصلی پایداری و تداوم هر حوزه‌ای بوده و ضرورت انضباط در تمامی جوامع انسانی و در همه‌شمول زندگی انسان موضوعی موردتوجه است. جنبه‌های فردی زندگی انسانی، هنگامی که نظم به خود بگیرند معنادار می‌شوند (بیگی، ۱۳۸۹: ۲۳). نظم و انضباط در تمامی سازمان‌ها دارای اهمیت زیادی بوده و این امر در سازمان‌های نظامی از اهمیت بی‌بدیلی برخوردار می‌باشد؛ ارتقاء انضباط را باید به‌مثابه یکی از ارکان اصلی فرهنگ سازمانی به حساب آورد. انضباط در هر جامعه و سازمانی لازمه و شرط اولیه هر نوع توسعه‌ای به شمار می‌رود. یکی از مشخصه‌های بارز سازمان‌های نظامی که آنان را از سایر اقشار جامعه متمایز می‌سازد، رعایت مسائل انضباطی و پایبندی به نظم و مقررات فردی و سازمانی و اجتماعی از سوی کارکنان سازمان‌های نظامی است. انضباط برای سازمان‌های نظامی همچون نقش آب برای ماهی را داشته و اگر انضباط را از این سازمان‌ها بگیریم به‌مثابه تسبیحی است که رشته آن گسسته شده و دانه‌های آن هرکدام به سمت و سویی پراکنده خواهند شد. ارتقاء انضباط در سازمان‌های نظامی همواره یکی از دغدغه‌های فرماندهان و مدیران عالی‌رتبه این سازمان‌ها بوده، هست و خواهد بود. با توجه به اهمیت نظم و انضباط، سازمان‌های نظامی قبل از اجرای وظایف ذاتی و قانونی خود باید بتوانند نظم و انضباط را در تمامی بخش‌های سازمان ارتقاء بدهند تا بتوانند ضمن پیشگیری و کاهش تخلفات انضباطی که خود پایه و اساس بروز جرائم در سازمان خواهد بود، سازمانی تأثیرگذار در برقراری نظم و امنیت کشور باشند و بدون شک جهت تحقق این مهم، نقش و بررسی عوامل برون‌سازمانی و درون‌سازمانی در ارتقاء نظم و انضباط بسیار مهم است. با توجه به اینکه محیط مأموریت نیروهای مسلح به سبب حساسیت بالا، مستلزم سرعت، دقت عمل و هماهنگی سطوح مختلف سازمانی است، به نظر می‌رسد با پیچیده‌تر شدن محیط مأموریت در آینده، نیاز به ارتقاء نظم و انضباط سازمان‌های نظامی نیز بیش از گذشته احساس می‌گردد.

بنابراین ارتقاء نظم و انضباط در جهت انجام مأموریت سازمان‌های نظامی به بهترین وجه ممکن نیاز به تعیین عوامل محیطی مؤثر بر نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی می‌باشد. از آنجایی که تلاش‌های به‌عمل‌آمده در این خصوص و شناسایی وضع موجود و بهره‌گیری از فرصت‌های

ایجاد شده و دوری جستن از تهدیدات موجود به صورت علمی سازمان یافته و نظام مند تدوین نشده و بعضاً به علت عدم انسجام و پراکندگی، فاقد اثرگذاری لازم و مناسب می باشد لذا باعث ایجاد دغدغه اصلی محقق شده است. اهمیت پژوهش طوری است که با انجام این پژوهش زمینه و بستر مناسب را برای افزایش آگاهی فرماندهان و مدیران سازمان های نظامی در خصوص عوامل زمینه ای تأثیرگذار فراهم می کند و موجب بهره مندی از الزامات اجرایی متناسب با مأموریت ها و مقدورات سازمان در راستای ارتقای وضع سازمان در حوزه نظم و انضباط می شود. به نظر می رسد عدم انجام پژوهش بر روی چنین موضوع مهمی، مانع از بهره گیری از ظرفیت های علمی برای ارتقاء نظم و انضباط در سازمان های نظامی می شود، و باعث هدر رفت منابع سازمان و سرمایه گذاری در زمینه هایی که ارتباط چندانی با حوزه های نظم و انضباط در سازمان های نظامی ندارد، می گردد و کماکان برخی مسائل و مشکلات سازمان های نظامی بدون راه کار علمی باقی مانده و مرتفع نخواهد شد. لذا موارد یاد شده منجر به شکل گیری مسئله اصلی تحقیق با عنوان اینکه "عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان های نظامی کدامند؟" گردیده تا پاسخی برای هدف اصلی تحقیق یعنی "شناسایی و تعیین عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان های نظامی" احصا گردد.

مبانی نظری

- پیشینه شناسی:

علی عباسی رائی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود با عنوان "مدل تأثیرگذاری نظام آراستگی محیط کار" (۵۵)^۱ در ارتقای انضباط و تعالی سازمان های نظامی "با ارائه یک مدل، ارتباط اصول نظام آراستگی سازمانی با آیین نامه انضباطی نیروهای مسلح و رعایت نظم و انضباط در سازمان های نظامی و بالاخره نقش آن ها در تعالی سازمان های نظامی مشخص کرده است. نعمت نعمتی (۱۴۰۰) در رساله خود با عنوان "طرح راهبردی شناسایی و پیشگیری از آسیب های اجتماعی در چهار سازمان نیروهای مسلح ایران" عنوان می کند که مهم ترین آسیب های اجتماعی نیروهای مسلح بر اساس یافته های این پژوهش به ترتیب عبارت اند از: فساد اخلاقی، معضلات معیشتی، استعمال مواد مخدر و سایر جرائم مرتبط با آن، ناهنجاری های اقتصادی - مالی، استفاده نادرست از فضای مجازی، مشکلات و معضلات خانوادگی و اشرافی گری و سبک زندگی غربی.

^۱. Sort, set in order, shine, standardize, sustain

در این پژوهش، مهم‌ترین علل، عوامل و زمینه‌ها، تبعات و پیامدها و راه‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در نیروهای مسلح شناسایی و اولویت‌بندی شده است. لازار جلی^۱ (۲۰۲۴) در پژوهش خود با عنوان "تأثیر نظم و انضباط، محیط کار و تعهد سازمانی بر عملکرد کارکنان" به این نتیجه دست‌یافت که انضباط علاوه بر نظم‌بخشی در سازمان بر انگیزه کارکنان جهت ایفای نقش خود در سازمان و انجام وظایف محوله نیز تأثیر مثبت و معناداری دارد. این بدان معناست که نظم و انضباط با شاخص‌های رعایت مقررات زمانی، رعایت قوانین رفتاری در محیط کار موجب بالا رفتن انگیزه کارکنان در محیط کار نیز می‌شود. نظم و انضباط همچنین از طریق ارتقای انگیزش بهبود عملکرد کاری را فراهم می‌نماید.

حسن دانایی فرد و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهش خود با "عنوان باز پردازی انضباط کارکنان" با استفاده از روش تحقیق بنیادی گونه‌شناسی (راهبرد قیاسی)، چهار گونه انضباط کارکنان، یعنی انضباط به مدد ابزارهای کنترلی و قرارداد، انضباط به مدد اخلاق، انضباط به مدد قانون الهی، انضباط به مدد اخلاق فردی الهی معرفی کرده است.

غلامرضا مرادی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان "بررسی تأثیر مدیریت انضباط بر کارایی کارکنان انتظامی" بیانگر آن است که اعمال مدیریت انضباط برافزایش کارایی کارکنان تأثیر بسزایی دارد که نتایج تحقیق نشان می‌دهد؛ مدیریت انضباط به صورت مثبت، منفی و جامع بر کارایی کارکنان انتظامی، تأثیر بیش‌ازحد متوسط دارد.

سلیمان طاهری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان "نقش معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح ج.ا.ایران" به این نتیجه رسیدند که رابطه مثبت و معناداری بین معنویت و هر سه مؤلفه آن (وحدت، پیوند معنوی، کامروایی) با انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح ج.ا.ایران برقرار می‌باشد، همچنین بر اساس نتایج پژوهش نقش معنویت در انضباط معنوی بیشتر از انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح می‌باشد.

مفهوم شناسی:

نظم: واژه نظم در لغت به معنای به رشته درآوردن مهره‌های جواهر، هم‌ردیف کردن چیزی با چیز دیگر یا ضمیمه کردن پاره‌ای از آن به پاره‌ای دیگر به کار می‌رود. ترتیب دادن هر چیزی

-
1. Lessar Jelly
 2. Disipline

از جمله وزن و ترتیب دادن به سخن، «نظم» و به نحی که جواهر یا هر چیز دیگری را به نظم درآورد، «نظام» گفته می‌شود. درباره کسی که در کارهایش استوار نباشد، گفته می‌شود آموزش نظام ندارد؛ بنابراین، نظم به معنای ترتیب، آراستگی، سامان و پیوستگی است (حسینی سیاهکلودی، ۱۳۹۹: ۱۳).

انضباط^۱: التزام عملی به ولایت فقیه، آداب و سنن و احکام اسلامی و تبعیت از فرامین مقام معظم فرماندهی کل قوا، قوانین و مقررات و دستورات سلسله مراتب فرماندهان و روسا و مدیران (ماده ۶ آیین نامه انضباطی نیروهای مسلح). به عبارتی دیگر اعمال روشی که باعث ایجاد نظم در کار و حسن انجام وظیفه، طبق موازین تعیین شده در افراد می‌شود و تخطی از موازین، کارکنان را الزاماً با نوعی تنبیه روبرو می‌کند (عامری و همکاران، ۱۳۹۴).

نظم و انضباط^۲: نظم و انضباط جزء لاینفک و هسته‌ی اصلی تمام سازمان‌های نظامی بوده و انضباط آهنین، ارزش و ملاک اصلی سازمان نظامی را تشکیل می‌دهد. یک نیروی نظامی باید در کیفیت پوشیدن لباس نظامی، سروقت حضور یافتن در محل کار، به غیر کار موظف، نپرداختن به برخی امور نیز مقید باشد؛ برای دفاع از اسلام و میهن اسلامی آمادگی کامل داشته باشد؛ سلسله مراتب نظامی را رعایت کند؛ احترام مقامات مافوق خود را نگه دارد؛ در برخورد با همکاران هم‌ردیف، منظم و منضبط باشد. (رائی و همکاران، ۱۳۹۲).

ارتقاء^۳: در فرهنگ لغت معین به معنای بلند شدن و برآمدن و همچنین به معنای صعود آمده است. در این پژوهش ارتقاء به مفهوم افزایش و بالا بردن سطح موجود می‌باشد.

انضباط سازمانی^۴

«انضباط سازمانی» عبارت است از مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری افراد در جامعه که توسط قوانین و مقررات آن جامعه مشخص می‌شوند؛ یعنی نظام‌پذیری در همه امور. برای ارائه تعریف عملیاتی از انضباط سازمانی در سازمان، لازم است به شاخص‌ها، معرف‌ها، مصداق‌ها و آثار آن در سازمان توجه کرد و لذا می‌توان گفت: نمود عینی یا پدیده‌ای است که در ساختارهای سازمانی «انضباط سازمانی در سازمان» چه در ساختارهای رسمی و چه در ساختارهای سازمانی ظاهر شده و نتایج، آثار و تبعات آن با نمودهای مثبتی از قبیل نظم، ترتیب، قاعده، رویه، برنامه، سازمان،

1.Order

2.Disipline and order

3.Upgrade

4.Disipline of organisation

هماهنگی و غیره در سطح سازمان نمایان می‌شود. انضباط سازمانی یک هنجار اجتماعی است که برای تداوم زندگی اجتماعی و ایجاد نظم در جامعه پدید می‌آید. وجود انضباط سازمانی موجب آرامش جامعه و محیط کار و در نتیجه موجب افزایش بهره‌وری می‌گردد. در واقع انضباط سازمانی برخاسته از باورها و ارزش‌های اجتماعی هر جامعه و هر فرد است. باورها و ارزش‌های اجتماعی از روابط و مناسبات اجتماعی هر جامعه نشأت می‌گیرد. (کریمی و همکاران، ۱۳۸۹).

فرهنگ سازمانی^۱

از نظر عملی، فرهنگ سازمانی محیطی را که افراد در آن کار می‌کنند و تأثیر آن بر نحوه فکر، عمل و تجربه کار آن‌ها را شرح می‌دهد را توصیف می‌کنند. دنیون^۲ معتقد است که فرهنگ سازمانی به ارزش‌های اسلامی، باورها و اصولی ارجاع می‌شود که همچون شالوده‌ای محکم به نظام مدیریتی خدمت می‌کنند. علاوه بر آن، هم ارزش‌ها و باورها و هم نظام مدیریتی باعث تقویت آن اصول اولیه می‌گردند. این اصول و ارزش‌ها ماندگارند چون برای اعضای سازمان حاوی معانی و مفاهیم خاصی می‌باشد. وی در مدل خود ابعاد فرهنگ سازمانی را برای سازمان‌ها در چهار محور اصلی، شامل درگیر شدن در کار (مشارکت)، سازگاری (ثبات و یکپارچگی، انطباق‌پذیری)، انعطاف‌پذیری و رسالت و مأموریت در نظر می‌گیرد. مهم‌ترین ویژگی فرهنگ سازمانی، رسالت و مأموریت آن است. سازمان‌هایی که نمی‌دانند به کجا می‌روند و وضعیت موجودشان چیست، معمولاً به بیراهه می‌روند. سازمان‌های موفق درک روشنی از اهداف و جهت خود دارند؛ به‌طوری‌که اهداف سازمانی و اهداف استراتژیک را تعریف کرده و چشم‌انداز سازمان را به روشنی ترسیم می‌کنند (رجب‌پور و ایجازی، ۱۳۹۶). محققان سازمان معمولاً از واژه فرهنگ سازمانی به معنای وسیع استفاده می‌کنند تا به فرهنگ کلی یک سازمان با هر واحد از افراد که در داخل سازمان همکاری می‌کنند اشاره شود (وریک^۳، ۲۰۱۷).

تحلیل محیطی^۴

محیط سازمانی، مجموعه‌ی همه‌ی عوامل بیرونی و درونی سازمان است که بر پیشرفت سازمان در راستای نیل به آن اهداف تأثیر می‌گذارد. (پورصادق و همکاران، ۱۳۹۶). از جمله مفاهیم اصلی

1. Culture of organisation

2. Denion.

3. Warrick

4. Environmental analysis

در ادبیات تدوین استراتژی، مطالعه و شناخت محیط و تجزیه و تحلیل و ارزیابی مجموعه عوامل محیطی است که از درون یا بیرون سازمان بر اجرای مأموریت، فرایند کار و فعالیت‌های سازمان و طرح‌ها، استراتژی‌ها و تصمیمات مربوط به آن تأثیر می‌گذارند. سازمان‌ها در اجرای مأموریت و انجام فعالیت‌های جاری خود همواره تحت تأثیر شرایط و عوامل و فشارهای محیط پیرامونی خود قرار دارند و توانایی‌ها و ناتوانایی‌های درونی آن‌ها نیز در دستیابی به اهدافشان مؤثر می‌باشد. در ادبیات استراتژی به مجموعه این عوامل اعم از داخلی یا خارجی محیط سازمان گفته می‌شود. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که محیط فراتر از یک عامل^۱ و به‌عنوان یک بازیگر^۲ اصلی به‌حساب می‌آید و واژه محیط را تنها بر مجموعه عوامل خارجی و شرایط برون‌سازمانی که بر طرح‌ها و تصمیمات سازمان و درنهایت بر فرآیند فعالیت‌ها و اجرای مأموریت تأثیر می‌گذارند، اطلاق می‌کند. اما اغلب صاحب‌نظران حوزه مدیریتی، علاوه بر عوامل خارجی، عوامل داخلی مربوط به سازمان را که آن‌ها نیز بر فرآیند کار سازمان و طرح‌ها و تصمیمات آن تأثیر می‌گذارند موردتوجه قرار داده‌اند و مجموعه این عوامل را در کنار محیط بیرونی سازمان تحت عنوان محیط درونی یا داخلی سازمانی مطرح می‌کنند (دانش‌آشتیانی، ۱۳۸۹). در بررسی محیطی، باید به تأثیر عوامل توجه نمود، یعنی باید عواملی موردبررسی قرار گیرند که، قدرت ایجاد تغییر و توان کنترل‌کنندگی داشته باشند. (دانش‌آشتیانی، ۱۳۸۹) برای تشخیص و تعیین عوامل داخلی و خارجی، باید به توانایی کنترل آن‌ها توجه نمود. تغییر و کنترل عوامل تأثیرگذار محیط خارجی (برون‌سازمانی) خارج از قدرت و اختیارات سازمان (یا مدیریت سازمان) بوده و بر سازمان تحمیل می‌شوند و به همین علت، در تجزیه و تحلیل‌ها، معمولاً آن‌ها را مفروض و داده^۳ در نظر می‌گیرند؛ درحالی‌که عوامل داخلی (درون‌سازمانی) تحت کنترل و نظارت سازمان بوده و سازمان می‌تواند با آن‌ها در پژوهش‌های محیطی به‌صورت متغیرهای مستقل، وابسته یا میانجی برخورد کند. (علی‌احمدی، ۱۳۸۲)

نقاط قوت^۴: به آن دسته از شرایط و متغیرهای محیطی سازمان که در کنترل مدیران و تصمیم‌گیران می‌باشند و در انجام مأموریت‌های سازمانی دارای اثرات مثبت هستند، قوت گفته

¹ Factor.

² Actor.

³ Given.

⁴ Strengths

می‌شود (نظامی‌پور، ۱۳۹۷). فرد آر. دیوید نیز قوت‌ها را در زمره فعالیت‌های قابل کنترل سازمان می‌داند که سازمان می‌تواند آن‌ها را به‌شیوه‌ای بسیار عالی انجام دهد. (دیوید، ۱۳۹۵: ۳۷)

نقاط ضعف^۱: عواملی هستند که سازمان آن‌ها را ضعیف انجام می‌دهد و یا توانایی انجام آن‌ها را ندارد و یا در آن زمینه‌ها دارای آسیب‌پذیری زیادی است از این‌رو موجب تضعیف توان عملی سازمان در رقابت و یا تحقق رسالت و چشم‌انداز مطلوب آن می‌شود، و یا عوامل و شرایط ضعیف داخلی که رفع نکردن آن‌ها در فرایند جلوگیری از تهدید در محیط خارجی مانع ایجاد می‌کنند. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۹۸)

فرصت^۲: تعیین مجموعه‌ای از شرایط و موقعیت‌های خارج از سازمان که بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند در انجام مأموریت و اجرای وظایف سازمان اثرگذار باشد که این عوامل را فرصت می‌نامند (شهلائی، ۱۳۹۳: ۷۹). کلیه عوامل و پدیده‌هایی که منشأ آن عمدتاً در محیط جامعه یا سازمان (خارج از جامعه یا سازمان) وجود دارند و می‌توانند مجموعه را در رسیدن به هدف‌های خود و یا انجام موفقیت‌آمیز مأموریت کمک کنند. (واژه‌گزینی س.ک.ن.م، ۱۳۹۲)

تهدید^۳: تهدید برآیند وضعیتی است که عوامل محیطی برخلاف خواسته سازمان و خارج از کنترل آن عمل می‌کنند و از این حیث، روند امور مطلوب نیست و احتمال آشفتگی، به خطر افتادن یا زیان برای مؤسسه وجود دارد بر این اساس هر عنصر و یا وضعیتی که موجودیت سازمان را به خطر اندازد تهدید محسوب می‌شود. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۹۹) فرد آر. دیوید نیز همچون بسیاری دیگر از صاحب‌نظران این حوزه، تهدیدات را همانند فرصت‌ها، رویدادها و روندهایی می‌داند که خارج از کنترل یک سازمان است. (دیوید، ۱۳۹۵: ۳۵)

سازمان نظامی^۴

سازمان‌های نظامی به یکی از نهادهای حکومت گفته می‌شود که به وسیله قانون اساسی اجازه تأسیس و سازماندهی یافته و با دراختیار داشتن انواع تسلیحات و بکارگیری تجهیزات نظامی آماده است تا هر نوع تهدید ایجاد شده در تقابل با دولت را که با مرزهای ملی شناسایی می‌شود، مهار کند (رستمی، ۱۴۰۱: ۵۳). سه عنصر دولتی بودن، تأسیس شدن توسط قانون اساسی و دائمی بودن،

¹ weaknesses

² Opportunity

³ threat

⁴ Military organization

سازمان نظامی را از سازمان‌های خصوصی امنیتی جدا می‌کند. فلسفه وجودی و کارکرد اصلی سازمان نظامی در هر جامعه‌ای عبارت است از جنگیدن و کسب پیروزی در جنگ، برای حفظ امنیت یا کسب اهداف سیاسی. این کارکرد، درعین‌حال، اولین ویژگی آن نیز هست و آن را تا اندازه زیادی از دیگر سازمان‌های اجتماعی جدا می‌کند. نظم، انسجام گروهی و روحیه. وجود این سه شرط موجب می‌شود تا خطرات مأموریت‌های نظامی برای افراد شرکت‌کننده در مأموریت، به حداقل برسد و توانائی آن‌ها برای انجام موفق مأموریت‌ها افزایش یابد (حسینی، ۱۳۹۷). شاید بتوان گفت مأموریت درگیری با دشمن و دفع نیروهای دشمن یا بازداشتن آنان از تجاوز و برهم زدن امنیت ملی هر جامعه‌ای اصلی‌ترین و مهم‌ترین وظیفه هر سازمان نظامی است (پارسایی، ۱۳۹۲: ۱۱۲).

محیط‌شناسی سازمان‌های نظامی استخراج‌شده از مصاحبه با خبرگان:

۱- مهم‌ترین عوامل عمده‌ی موفقیت سازمان‌های نظامی مؤثر بر نظم و انضباط کارکنان

وحدت فرماندهی و مدیریت اثربخش؛ علاقه؛ روحیه و انگیزه کارکنان؛ ساختار و سازمان؛ آموزش و آگاهی کارکنان نسبت به نظم و مقررات سازمان قداست نیروهای مسلح سلسه‌مراتب؛ آموزش سرمایه انسانی کیفی؛ متخصص و انقلابی؛ وجود قوانین و مقررات و آیین‌نامه انضباطی؛ وجود فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی در انجام وظیفه؛ تعهد و مسئولیت‌پذیری تشکیل و فعال نمودن گروه ناظران انضباطی در سازمان‌ها و رده‌های تابعه؛ اعطای جوایز به خدمت برجسته‌ی کارکنان در امورات انضباطی سازمان‌ها؛ وجود تشکیلاتی به نام سازمان قضایی نیروهای مسلح؛ وجود سازمان‌های نظارتی همچون حفاظت اطلاعات؛ بازرسی و عقیدتی سیاسی؛ عجزین شدن نظم و انضباط نیروهای مسلح مکتبی با آموزه‌های دینی و اسلامی؛ وجود الگو و مدل‌های مؤثر بر نظم و انضباط (مصاحبه با: محمدحسن باقری؛ حبیب‌الله سیاری؛ محمد کلهر؛ محمد علاء؛ مهدی ترکمن؛ قادر عبدالعلی پور)

۲- مهم‌ترین ظرفیت‌های عمده داخل کشور ج.ا.ایران مؤثر بر نظم و انضباط سازمان‌های نظامی

- نظام آموزشی کشور؛ خانواده؛ نهادهای فرهنگی از جمله مساجد؛ حسینیه‌ها؛ سینماها؛ فرهنگ اجتماعی به‌عنوان یک الگو اقتصاد و بودجه نظامی کشور به‌عنوان عامل انگیزاننده؛ جایگاه و موقعیت اعضای سازمان‌های نظامی در بین مردم؛ وضعیت معیشتی سازمان‌های نظامی؛ قانون‌گذاری در کشور و قانون‌گذاری در خصوص حقوق کارکنان؛ اعتبارات در بخش دفاعی و نظامی؛ پشتیبانی ملت به‌عنوان یک دلگرمی برای سازمان‌های نظامی و پشتیبانی مردم در ابعاد

مختلف؛ توجه به اصل حاکمیت ارزش‌ها و مبانی دینی در جامعه؛ همراهی قوای حاکم و دولت با سازمان‌های نظامی (مصاحبه با: محمدحسن باقری؛ حبیب‌الله سیاری؛ محمد کلهر؛ محمد علاء؛ مهدی ترکمن، قادر عبدالعلی پور؛ منوچهر قدیمی)

۳- مهم‌ترین ظرفیت‌های عمده خارج از کشور ج.ا.ایران مؤثر بر نظم و انضباط سازمان‌های نظامی

فضای مجازی و دسترسی آحاد مردم به اطلاعات خارج از کشور؛ مراودات دوجانبه در زمینه اعزام توریست و گردشگر و اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها در نظم و انضباط؛ سفر توریست‌ها به ایران و اعزام توریست ایرانی به خارج کشور؛ الگوبرداری از سازمان‌های بین‌المللی در خصوص عمل به قوانین و مقررات؛ عدم توجه مناسب برای ملزومات نظامی؛ تأثیر رزمایش‌های مشترک نظامی بین کشورها؛ تعدد و کثرت مأموریت‌های خارج از کشور توسط سازمان‌های نظامی؛ استفاده از تجربیات کشورهای منطقه در اجرای نظم و انضباط؛ دقت کشورها در نظم و رعایت آن‌ها؛ الگو گرفتن و تعامل و تبادل با کشورهای دوست در خصوص دستور پذیری؛ نظم و انضباط پذیری کارکنان؛ سلسله‌مراتب و وجدان کاری؛ فناوری و نوآوری (مصاحبه با: محمدحسن باقری؛ حبیب‌الله سیاری؛ محمد کلهر؛ محمد علاء؛ مهدی ترکمن، قادر عبدالعلی پور؛ رضا ریوندی؛ خانی پور)

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی تحلیلی و رویکرد آن آمیخته (کمی - کیفی) می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش از بین صاحب‌نظران، خبرگان و متخصصین نظامی با ویژگی‌هایی همچون انتصاب در مشاغل فرماندهی تیپ و هم‌تراز به بالا، دارای سوابق خدمتی بیش از ۲۰ سال در یگان‌های صف و ستاد و اینکه حداقل دارای مدرک کارشناسی ارشد باشند، انتخاب شده‌اند، که معادل ۱۹۵ نفر می‌باشند که حجم نمونه جامعه کلی تحقیق به صورت سهمیه‌بندی سازمان‌های نظامی با در نظر گرفتن یک ضریب ۱۲۵ نفر برآورد گردید. جامعه آماری خبرگی این پژوهش از میان کارشناسان حوزه راهبردی نظم و انضباط جهت مصاحبه و تولید ادبیات و روایی سنجی پرسش‌نامه استفاده شده است. این افراد در حوزه‌های مختلف موردنیاز پژوهش، خبره بوده و صاحب تجربه‌ی مرتبط با حداقل ۲۰ سال سابقه‌ی کار علمی و اجرایی می‌باشند و علاوه بر آن، دید راهبردی در موضوع نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی نیز دارند. حجم جامعه نمونه خبرگی به صورت هدفمند، همگون و ناهمگون می‌باشد. در این تحقیق از دو روش کتابخانه‌ای (مطالعه منابع، فیش‌برداری، بررسی اسناد و مدارک و درگاه‌های اینترنتی) و میدانی (مصاحبه نیمه

ساختاریافته و پرسش‌نامه) برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. به منظور روایی سؤالات از روش کنترل بیرونی استفاده شده است و سؤالات طرح شده توسط خبرگان مرتبط با موضوع مورد ارزیابی و بازنگری قرار گرفته تا هرگونه ابهام و نارسایی برطرف گردد. برای تعیین میزان پایایی سؤالات مصاحبه و پرسشنامه از فرمول آلفای کرون باخ استفاده شده که ضریب آن معادل ۰/۸۳۲. محاسبه گردید و نشان‌دهنده سطح بالایی از پایایی در سؤالات و فرم مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها کلیه عوامل محیطی که بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی مؤثر می‌باشند را در قالب پرسش‌نامه پس از تأیید جامعه خبرگی، در بین جامعه آماری و خبره توزیع و نتایج آن توسط نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت. سپس نقش‌های چهارگانه میزان تأثیر عوامل محیطی در ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی مشخص و میانگین هر یک از عوامل از مجموعه پاسخ‌ها، نشان از توافق نسبی بر روی سؤالات دارند. همچنین پس از اخذ آزمون تی تک نمونه‌ای، سطح معنی‌داری کلیه عوامل با توجه به اینکه ارزش آزمون تی برابر ۳ مشخص و مورد بررسی قرار گرفت و سؤالاتی که خارج از بازه ۱/۹۶- و ۱/۹۶ هستند و نیز مقادیر سطح معنی‌داری کوچک‌تر از ۰/۰۵ با میزان ۹۵ درصد و سطح معنی‌داری کوچک‌تر از ۰/۰۱ با ۹۹ میزان درصد پذیرفته و تأیید گردیدند. سپس ماتریس EFE برای عوامل خارجی (فرصت و تهدید) و ماتریس IFE برای عوامل داخلی (قوت و ضعف) و ماتریس SPACE برای تعیین موقعیت فعلی و مطلوب تشکیل گردید. در ادامه ماتریس زوجی عوامل فرصت، تهدید، ضعف و قوت احصا گردید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

(۱) ویژگی‌های جمعیت شناختی جامعه تحقیق (جامعه کیفی)

وضعیت تحصیلی و سابقه خدمت در مشاغل راهبردی

جدول ۱ توزیع فراوانی مقطع تحصیلی افراد نمونه

مقطع تحصیلی	فراوانی	درصد فراوانی
کارشناسی ارشد	۲۰	۱۶
دانشجوی دکتری	۵۰	۴۰
دکتری	۵۵	۴۴
جمع	۱۲۵	۱۰۰٪

جدول ۲ توزیع فراوانی سابقه در مشاغل راهبردی

سنوات خدمت	فراوانی	درصد فراوانی
تا ۱۵ سال	۱۳	۱۰.۳
۱۶ تا ۲۰ سال	۳۰	۲۴
۲۱ تا ۳۰ سال	۵۰	۴۰.۳
بیش از ۳۰ سال	۳۲	۲۵.۶
جمع	۱۲۵	۱۰۰٪

۴) تشکیل جدول IFE و EFE

جدول ۴ جدول IFE عوامل محیطی داخلی

قوت و ضعف (IFE)							
R	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	وزن	ضریب وضعیت فعلی عامل	نرمالیزه وضعیت فعلی	ضریب وضعیت مطلوب عامل	نرمالیزه وضعیت مطلوب
S1	حاکمیت روح معنویت و خدااباوری در بدنه سازمان‌های نظامی ج.ا.ایران	4.4545	0.0355	3	0.1066	4	0.1422
S2	تأثیر هم‌افزایی و حضور سازمان‌های نظامی در محیط خارج سازمان بر ارتقاء نظم و انضباط	3.7272	0.0297	3.5	0.1041	4	0.1190
S3	ساختار سلسله‌مراتبی و فرهنگ سازمانی حاکم	4.5454	0.0363	3.8	0.1378	4	0.1451

قوت و ضعف (IFE)							
R	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	وزن	ضریب وضعیت فعلی عامل	نرمالیزه وضعیت فعلی	ضریب وضعیت مطلوب عامل	نرمالیزه وضعیت مطلوب
S4	توجه به مبانی ارزشی در سازمان‌های نظامی ج.ا.ایران	4.5454	0.0363	4	0.1451	4	0.1451
S5	قوانین و مقررات	4.6363	0.0370	3.1	0.1147	4	0.1480
S6	نظام فرماندهی در سازمان‌های نظامی ج.ا.ایران	4.5454	0.0363	4	0.1451	4	0.1451
S7	تجربیات ن.م در هشت سال دفاع مقدس و مبارزه با نیروهای تکفیری	4.1800	0.0334	۴	0.1334	4	0.1334
		۴۸.۰۴۵	۱.۰۰۰		1.9653		۲.۷۰۹۶

۵) تعیین موقعیت سازمان‌های نظامی در خصوص نظم و انضباط

الف) تعیین موقعیت وضعیت فعلی

جهت تعیین موقعیت فعلی بر روی محور مختصات دکارتی باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی و خارجی باید استفاده نمود.

حاصل جمع نمره موزون جدول ارزیابی عوامل داخلی

برای موقعیت فعلی IFE نمره وزن‌های موزن

۱.۹۲

حاصل جمع نمره موزون جدول ارزیابی عوامل خارجی

برای موقعیت فعلی EFE نمره وزن‌های موزن

۱.۹۶

در محور مختصات، روی محور عمودی که در ریاضیات به آن محور Y گفته می‌شود، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف‌ها و قوت‌ها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور X گفته می‌شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت‌ها و تهدیدات قرار می‌گیرند.

پس از تعیین نتیجه نمرات موزون عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز موزون نهایی آن‌ها در ماتریس‌ها به منظور تعیین موقعیت (وضعیت و جایگاه فعلی) و برای تدوین و فرموله کردن عوامل ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی امتیازات فوق را روی محورهای مختصات دکارتی برابر شکل ذیل مشخص نموده و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد را به دست می‌آوریم. این نقطه وضعیت و موقعیت فعلی ما را در این حوزه نشان می‌دهد. این ناحیه که نقطه در آن قرار گرفته تعیین‌کننده رویکرد فعلی است که محققین آن را A نامیده‌اند.

(ب) تعیین موقعیت وضعیت مطلوب

مثل حالت قبل جهت تعیین موقعیت وضعیت مطلوب بر روی محور مختصات دکارتی باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی نمره نهایی را از حاصل جمع نمره موزون ضعف‌ها و نمره موزون قوت‌ها به دست آورد. حاصل جمع نمره موزون جدول ارزیابی عوامل داخلی

برای موقعیت مطلوب IFE نمره وزن‌های موزن

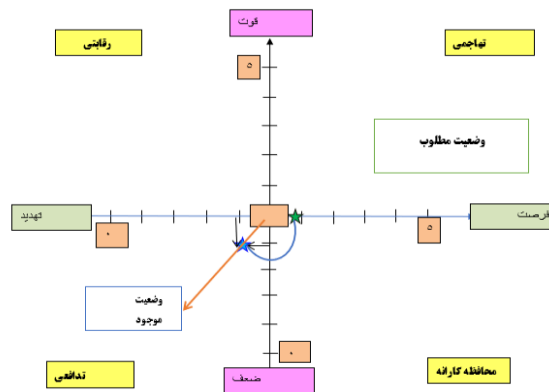
۲.۵

حاصل جمع نمره موزون جدول ارزیابی عوامل خارجی

نمره موزون تهدیدها- نمره موزون فرصت‌ها

۲.۷

همانند مرحله قبل در محور مختصات، روی محور عمودی (محور Y)، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف‌ها و قوت‌ها و روی محور افقی (محور X)، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت‌ها و تهدیدها قرار می‌گیرند. پس از تعیین نتیجه نمرات موزون عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز موزون نهایی آن‌ها در ماتریس‌ها به منظور تعیین وضعیت و جایگاه مطلوب و تدوین و فرموله کردن راهبردهای ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی، امتیازات فوق را روی محورهای مختصات دکارتی برابر شکل زیر مشخص و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد را به دست می‌آوریم.

- ماتریس ارزیابی موقعیت^۱

نمودار ۱ تعیین موقعیت راهبردی

تشریح نمودار تعیین موقعیت وضعیتی فعلی و وضعیت مطلوب بیانگر مطالب ذیل است:

الف) وضعیت موجود در ربع تدافعی قرار گرفته و وضعیت مطلوب در روی خط فرصت‌ها در ربع تهاجمی قرار دارد.

ب) وضعیت موجود نشان می‌دهد سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط در شرایط کنونی دارای ضعف و تهدید می‌باشند، یعنی مؤلفه‌های محیطی اثرگذار داخل و خارج سازمان نیروهای نظامی در حوزه نظم و انضباط در شرایط مساعدی قرار ندارند. بنابراین سازمان‌های نظامی بایستی مؤلفه‌های آسیب‌پذیری در این حوزه را کاهش و توانمندی خود را تقویت نمایند.

ج) وضعیت مطلوب سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط بیشتر معطوف به فرصت‌های خفیف است. این بدان معنی است که در شرایط فعلی اگر بخواهیم به نقطه مطلوب برسیم باید منابع موجود سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط جهت شکار فرصت‌ها تقویت گردد. وضعیت مطلوب سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط نشان می‌دهد که از قوت بالایی جهت برقراری نظم و انضباط برخوردار نیستند، لذا باید برنامه‌ها، سیاست‌ها و راهبردهای کلی سازمان‌های نظامی جهت ایجاد قوت و منابعی که قابلیت تقویت نظم و انضباط را داشته باشد، پیش‌بینی شود.

1 (SPACE) Strategic Position & Action Evaluation

د) نمودار بالا بیانگر آن است که سازمان‌های نظامی برای ارتقاء نظم و انضباط بیشتر متکی به محیط سازمانی خود بوده تا اینکه به محیط فراسازمانی وابسته باشند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف-نتیجه‌گیری

موضوع نظم و انضباط و ارتقاء سطح آن امروزه در همه سازمان‌های نظامی برای تحقق اهداف سازمان بسیار حائز اهمیت است. با توجه به ویژگی‌های جدید محیط مأموریت سازمان‌های نظامی مانند عدم قطعیت، پیچیدگی، متغیر و خلاق بودن و گستردگی و پیچیدگی روزافزون حوزه‌های تأثیرگذاری سازمان‌های نظامی در سطح ملی و فراملی، موضوع نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی اهمیت دوچندان پیدا کرده است. آنچه در پژوهش حاضر می‌تواند وجه افتراق آن با پژوهش‌های پیشین باشد تحلیل محیط راهبردی سازمان‌های نظامی پیرامون اصل نظم و انضباط و شناسایی عوامل آن است. نتایج حاصل نشان‌دهنده آن است که درمجموع ۴۲ عامل شامل ۷ عامل قوت، ۲۳ عامل ضعف، ۴ عامل فرصت و ۸ عامل تهدید به‌عنوان عوامل محیطی مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی شناسایی گردید، که حاکم بودن روح معنویت و خداپاوری در بدنه نیروهای مسلح، حضور سازمان‌های نظامی در محیط خارج سازمان، ساختار سلسله‌مراتبی و فرهنگ‌سازمانی حاکم، توجه به مبانی ارزشی در سازمان، قوانین و مقررات، تجربیات نیروهای مسلح در دوران هشت‌ساله دفاع مقدس به‌عنوان نقاط قوت و عواملی چون وجود فناوری‌های نرم‌افزاری در اجرای نظام ارزیابی و ارزشیابی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی، تأثیر نظام آموزشی به‌ویژه نظام خانواده بر ارتقاء نظم و انضباط، تأثیر روابط آموزشی با برخی کشورها، بالا بودن جایگاه و منزلت نیروهای مسلح درون جامعه به‌عنوان فرصت، و عواملی مانند بالا بودن میزان نرخ جرایم و بزهکاری در جامعه، تأثیر رسانه‌های جمعی دشمن و تأثیرات شناختی آن در سازمان‌های نظامی، کاهش روح معنویت و تربیت دینی در برخی کارکنان، جذابیت مشاغل بیرونی برای اشتغال برخی کارکنان سازمان‌های نظامی به‌عنوان تهدید در ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی در نظر گرفته شدند. آنچه به‌عنوان نتیجه بحث بیان می‌شود این است که در سازمان‌های نظامی چنین استدلال می‌شود که عوامل فرهنگی-اجتماعی، علمی-فناوری، اقتصادی، قانونی، ساختاری و سازمانی در تعیین نقش عوامل محیطی به‌عنوان ضعف، قوت، فرصت و یا تهدید مؤثر بوده است. وضعیت موجود سازمان‌های نظامی در حوزه نظم و انضباط

در شرایط کنونی دارای ضعف و تهدید می‌باشند، یعنی مؤلفه‌های محیطی اثرگذار داخل و خارج سازمان نیروهای نظامی در حوزه نظم و انضباط در شرایط مطلوبی قرار ندارند. از آن‌سو وضعیت مطلوب بیشتر معطوف به فرصت‌های معدودی بوده و از قوت‌های لازم جهت برقراری نظم و انضباط نیز برخوردار نیستند، بنابراین سازمان‌های نظامی بایستی مؤلفه‌های آسیب‌پذیری در حوزه نظم و انضباط را کاهش و منابع موجود را نیز برای استفاده بهینه از فرصت‌ها تقویت نمایند. در واقعیت چنین به نظر می‌رسد وجود ضعف در شناسایی عوامل محیطی پیش‌گفته در این تحقیق، سازمان‌های نظامی را در موقعیت قابل‌توجهی قرار داده است؛ بنابراین، در صورتی که با تکیه بر این عوامل برای تدوین راهبردها می‌تواند در بلندمدت کارایی سازمان‌های نظامی را به همراه داشته باشد. از این رو باید با طرح‌ریزی، برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی مناسب، در راستای سیاست‌ها و راهبردهای کلی سازمان، قوت‌ها و منابعی که قابلیت ارتقاء نظم و انضباط در تمامی سطوح سازمانی، سازمان‌های نظامی را در جهت پیشگیری و کاهش سطح جرائم و تخلفات، مدیریت درست منابع انسانی و تقویت استحکام سازمانی و رسیدن به کارایی مناسب در اجرای مأموریت‌ها محوله داشته باشند پیش‌بینی کنند. نتایج این پژوهش می‌تواند تأثیرات مثبت بر کارایی سازمان‌های نظامی از جمله ایجاد زمینه و بستر مناسب برای شناخت عوامل محیطی مؤثر بر ارتقاء نظم و انضباط، کمک به فرماندهان و مدیران سازمان‌های نظامی برای رسیدن به اهداف سازمانی با شناسایی حوزه‌های تأثیرگذار بر نظم و انضباط، ارائه راهکارهای اساسی برای رفع موانع و مشکلات ارتقاء نظم و انضباط، هدفمند شدن سرمایه‌گذاری در حوزه‌های ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌ها و در نهایت افزایش کارایی و اثربخشی سازمان‌های نظامی داشته باشد.

ب- پیشنهادها

در راستای یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی ذیل می‌تواند مؤثر باشد:

- ۱- عوامل محیطی شناسایی شده در راستای ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی به شورای عالی هماهنگی و هم‌افزایی نیروهای مسلح ارائه تا پس از تصویب مبنای تدوین راهبردها در ستاد کل نیروهای مسلح قرار گیرد.

- ۲- معاونت آموزش ستادکل نیروهای مسلح به منظور آگاه‌سازی و آموزش هر چه بیشتر فرماندهان و مدیران سطوح مختلف سازمان‌های نظامی با قوانین و مقررات انضباطی در حوزه مسئولیتی خود از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی اقدام نماید.
- ۳- معاونت نیروی انسانی ستادکل نیروهای مسلح در راستای توسعه فرهنگ سازمانی مبتنی بر نظم و انضباط از طریق ابلاغ شیوه‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها، برگزاری همایش‌ها، دوره‌ها و نظارت‌های ستادی اقدام نماید.
- ۴- معاونت پشتیبانی ستادکل نیروهای مسلح به موضوع نظام آراستگی محیط سازمان‌های نظامی رابه منظور ایجاد تأثیرات مثبت بر رفتار کارکنان اهتمام داشته باشد.
- ۵- معاونت‌های بازرسی و نیروی انسانی ستادکل نیروهای مسلح از طریق راه‌های ارتباطی مؤثر بین سطوح مختلف سازمان و تقویت ارتباطات درون‌سازمانی، به ایجاد حس مشترک در کل سازمان‌های نظامی نسبت به موضوع ارتقاء نظم و انضباط اقدام نماید.
- ۶- معاونت نیروی انسانی ستادکل نیروهای مسلح با استفاده از فناوری‌های نوین در مدیریت رفتارهای سازمانی، امکان تحلیل و توسعه نظام‌مند سازمان در فرآیند، خروجی، پیامدها و اثرات ارتقاء نظم و انضباط در سازمان‌های نظامی را فراهم آورد.
- ۷- معاونت‌های بازرسی و نیروی انسانی ستاد ک.ن.م از طریق نظارت‌های ستادی و میدانی و کنترل راهبردی مفروضات برنامه‌های ابلاغی در این زمینه، ارزیابی و ارزشیابی فرماندهان، مدیران و آحاد کارکنان در کل سازمان را اجرایی نماید.
- ۹- معاونت طرح و برنامه ستادکل نیروهای مسلح آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی به منظور ترسیم تصویر مطلوب سازمان ارتقاء یافته در حوزه نظم و انضباط را مورد توجه قرار دهد.
- ۱۰- معاونت بازرسی ستادکل نیروهای مسلح با توجه به شاخص‌ها و سنجه‌ها و تصویر مطلوب نسبت به الگوسازی در سازمان به منظور ایجاد وحدت رویه و همسان‌سازی در روش‌ها و نظامات، ایجاد انگیزه و حس پاسخگویی اقدام نماید.

فهرست منابع:

الف - منابع فارسی

- بیگی، محسن (۱۳۸۹). پلیس و انضباط اجتماعی، مجموعه مقالات همایش ملی امنیت و انضباط اجتماعی، تهران معاونت اجتماعی ناجا.
- پارسایی، سعید (۱۳۹۲). عوامل محتوایی مؤثر در بهینه‌سازی سازمان‌های نظامی، فصلنامه علوم و فنون نظامی، شماره ۹، ۱۰۷-۱۲۷.
- پورکریمی، جواد؛ مزاری، مهسا (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی توسعه فردی (راهنمای عمل خودتوسعه‌ای مدیران و کارکنان)، تهران: انتشارات ابعاد.
- پورصادق، ناصر و بیک، علی اصغر و طهماسبی، پرویز (۱۳۹۶). تبیین و بازاریابی در تعریف، فرآیند و قالب طرح راهبردی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حسینی سیاهکلرودی، سیدقوام‌الدین (۱۳۹۹). مبانی دینی نظم و انضباط در نیروهای مسلح. قم پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع): انتشارات زمزم هدایت.
- حسینی، حسین (۱۳۹۷). شناخت سازمان نظامی نگرش جامعه‌شناسی. نشریه علمی سیاست دفاعی
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰). مدیریت راهبردی، چاپ اول، تهران، انتشارات: سمت
- رجب‌پور، ابراهیم؛ ایجازی، محمدحمید (۱۳۹۶). رابطه فرهنگ، کارآفرینی، عملکرد در سازمان‌های پژوهش فناوری. مجله مدیریت فرهنگی، سال دهم، شماره ۳۱.
- رائی، علی عباسی؛ حاجی پور، ابراهیم؛ فقیهی پور، جواد (۱۳۹۲). مدل تأثیرگذاری نظام آراستگی محیط کار ۵S در ارتقای انضباط و تعالی سازمان‌ها. فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، ۲۸۱-۲۸۶.
- عامری، محمدعلی؛ رحمتی، داریوش؛ حبیبی، صفر (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر کاهش سطح انضباط در ناجا. نشریه مدیریت منابع در نیروی انتظامی شماره ۸، ۹۰-۱۱۵.
- دانایی‌فرد، حسن؛ لطیفی، میثم؛ نقی پورفر، ولی‌الله؛ مشیکی (۱۳۸۹). اصغر باز پردازی مفهوم انضباط کارکنان: رویکردی قرآنی، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت در ایران دوره ۱۴، شماره ۳
- دانش‌آشتیانی، محمدباقر (۱۳۸۹). جزوه درسی مدیریت استراتژیک (دفاعی - امنیتی)، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- دیوید، فرد آر (۱۳۹۵). مدیریت استراتژیک، چاپ سی و چهارم، ترجمه: علی چارسیان و سیدمحمد اعرابی، تهران: انتشارات پژوهش‌های فرهنگی.
- ستادکل نیروهای مسلح دفتر واژه‌گزینی نظامی (۱۳۹۲). فرهنگ واژه‌های نظامی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، انتشارات روناس.
- شهلائی، ناصر؛ ولیوندزمانی، حسین (۱۳۹۳). نظریه‌های راهبردی، چاپ دوم، تهران، انتشارات دافوس آجا.

- طاهری، سلیمان؛ سعادت، علیرضا؛ شیخ ویسی، یاسر (۱۳۹۸). نقش معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح ج.ا.ایران. فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک سال هفدهم، شماره ۷۵، مقاله چهارم، از صفحه ۱۰۶ - ۸۳.
- علی احمدی، علیرضا (۱۳۸۲). نگرش جامع بر مدیریت استراتژیک، چاپ اول، تهران: انتشارات تولید دانش.
- معین، محمد، «فرهنگ معین»، تهران، انتشارات زرین، ۱۳۸۶.
- مرادی، غلامرضا؛ مجیدی، عبدالله؛ فضل الله؛ سالار، روح الله (۱۳۹۵). بررسی تأثیر مدیریت انضباط بر کارایی کارکنان انتظامی فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت منابع در نیروی انتظامی، سال چهارم، شماره ۲.
- نظامی پور، قدیر (۱۳۹۷). جزوه درسی مدیریت راهبردی، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- نعمتی، نعمت (۱۴۰۰). طرح راهبردی شناسایی و پیشگیری از آسیب های اجتماعی در چهار سازمان نیروهای مسلح ایران، رساله دکترا، دانشگاه و پژوهشگاه دفاع ملی، تهران.
- نوری همدانی، حسین (۱۳۸۴). دانش عصر فضا. قم: انتشارات مهدی موعود.

ب - منابع انگلیسی

- Yunita Lessar Jelly, Miami(2024) The influence of discipline, work environment, and organizational commitment on employee performance through motivation in pt. Bank people inesia tbk makassar city region. Rgsa.volume. 18.
- Warrick, D. D. (2017). What leaders need to know about organizational culture?
- Pierre, andrew j. (1982) arms sales: the new diplomacy, foreign affairs 60; no. 2 Business Horizons, 60(3), 395-404.

ENVIRONMENTAL FACTORS AFFECTING THE PROMOTION OF DISCIPLINE IN MILITARY ORGANIZATIOS

By: MOHAMMADHASAN BAGHERI, ABBAS ALI SALMANI, HOSSEIN REZAEI,
ARMIN HASAN ZADE, AHMAD VEYSI POUR

Abstract

Understanding the current state of any field is one of the most important steps in developing effective strategies; without accurate and precise knowledge of the present situation, effective future planning is impossible. Today, enhancing order and discipline is a top priority for managers at all levels in both military and non-military organizations, but it holds a particularly critical and sensitive position within military institutions. Therefore, improving order and discipline in military organizations is a key concern for effectively responding to the rapid and complex changes of the modern world and for accomplishing assigned missions. The main objective of this study is to identify and determine the environmental factors influencing the enhancement of order and discipline in military organizations. This applied research uses a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data with a descriptive-analytical method. Findings from literature reviews and field interviews with experts and specialists led to the development of three questionnaires. Through qualitative analysis, 42 environmental factors affecting order and discipline in military organizations were identified. In expert panel sessions, these factors were categorized as follows:

4 opportunities - 7 strengths -8 threats -23 weaknesses

Based on the current and desired states of the organization, military organizations were found to be in a defensive position regarding order and discipline. The study offers recommended strategies and practical requirements to help organizations move from their current state toward the desired level of order and discipline.

Keywords: Order, Discipline, Organizational Discipline, Organizational Culture, Environmental Factors, Military Organization

The geopolitical factors influencing Iran-Saudi Arabia relations in the context of new cooperation

Mohammadreza Kamali, Khosro Boualhosseini, Ali Fatemi Nasab

Abstract

Iran and Saudi Arabia, as two major players in the geopolitically significant Persian Gulf region, are seeking to adapt their regional actions to the evolving global landscape. The nature of their bilateral relationship plays a decisive role in shaping developments in Southwest Asia. Given that geopolitical factors can serve as a foundation for either competition or confrontation, this study aims to identify the key geopolitical factors affecting relations between Iran and Saudi Arabia.

The research employs a descriptive-analytical and applied methodology. The study involved theoretical investigations into the geopolitical landscapes of both countries, followed by the development of questionnaires administered in two stages to a full sample of 36 participants. After collecting responses, the data were processed using statistical methods, including frequency distribution tables, single-sample t-tests, and mean comparisons.

Based on the theories of balance of power and critical geopolitics, and drawing on the main geopolitical dimensions—political, economic, technological, natural, and military—34 factors influencing bilateral relations were identified. Analysis of the collected data revealed that, in order of priority, the military dimension (with seven sub-factors), technological (three sub-factors), political (eleven sub-factors), natural (four sub-factors), and economic (nine sub-factors) are the most significant factors shaping the relationship between Iran and Saudi Arabia.

Keywords: Balance of power, critical geopolitics, interstate relations and cooperation, geopolitical interests.

Identifying future scenarios of geopolitical developments in the Southern Caucasus in the horizon of 2035

By: Abdol-Ali Pourshasb, Mohammad Ahadi, Rahim Ilghami, Mehdi Amiri

Abstract

Scenario-based Policy-Making as a new policy-making method has been developed for this purpose so that decision-makers can design different policies by identifying possible scenarios for the future of a phenomenon. Hence, in addition to increasing the readiness and speed of reaction in crises, we will probably face a reduction in the cost of implementing the policy. This technique, which is used more in fluid and dynamic environments, has been raised in the field of strategic studies and international relations. In the meantime, considering the importance of Iran's surrounding environment, the changing conditions in the Southern Caucasus and the role-playing of various actors in this region, the need to identify the future scenarios of this region is well felt for Tehran. In this regard, this article tries to develop the future scenarios for geopolitical developments in the Southern Caucasus in a 10-years horizon. For this purpose, the Pedram-Ahmadian scenario-writing method was used and the data which is been collected from the open source documents was validated in expert panels. Based on the mentioned method, 6 regional-peripheral actors and 4 extra-regional actors were identified and the drivers affecting their action options were also categorized into 6 sections. Then, by crossing the possible interactions between any pair of uncertainties, we found two key uncertainties in the future of the Southern Caucasus; "Internal stability/instability in the Caucasus" and "West/East as first (or dominant) actor". Based on this, 4 scenarios were identified, in which the "acting of eastern powers" and "stability in the political units of the Southern Caucasus" region were introduced as the ideal scenario for the Islamic Republic of Iran in the 10year horizon..

Keywords: Scenario-based policy making, scenario development, South Caucasus, defense policy.

The basics of the operational doctrine of the Islamic Revolutionary Guard Corps during the liberation of the occupied areas of the holy defense

By: Gholam Ali Rashid .Yaqub Zohedi Mohammad Hossein Ghanbari Jahormi

Abdul Karim Ansari

Abstract

The existence of coherent, logical and operational doctrine and doctrine in accordance with the ideals and values of the revolution, national interests and goals, as well as the existing capacities and capabilities of the country during the Holy Defense era, has been a driving engine for creating significant victories that can It should be a good role model for the future generations, which has not been studied or scientifically reviewed in the field of The management and command of the battlefield and operational scenes. Islamic Revolutionary Guard Corps, along with the Iranian Army, undertook the Therefore, the planning and execution of operations in the sacred defense. unique experiences of commanders and managers in adopting doctrine and operational strategies in order to try to succeed in the difficult and turbulent conditions of the war scene on the one hand and the restrictions caused by sanctions and international pressure on the other hand based on the needs And the necessities of war also evolve, they can be exploited in possible future wars.

In this research, the type of "applied-developmental" research and the "descriptive-analytical" research method and the question "What are the foundations of the operational doctrine of the Islamic Revolutionary Guard Corps during the liberation of the occupied areas of the holy defense?"

Key words: doctrine, sacred defense, Revolutionary Guards, occupied areas

Effective Educational factors on a professional naval force in the field of maritime aviation.

By: Hossein k Khanzadi . Fallahnejad Davood

Abstract

"Enhancing the defensive capability of countries depends on improving the knowledge, skills, behavior, and insight of the human capital of their armed forces, and systematic and targeted training and education can be regarded as the fundamental foundation for this purpose. Guiding elements such as mission, vision, principles, objectives, and policies steer the development of these strategies within organizations. The aim of this research is to elucidate the effective educational factors (strengths, weaknesses, opportunities, and threats) affecting a professional naval force in the field of advanced missions. This applied study was conducted using a descriptive method, and data collection employed both field and library document methods. After content analysis of the conducted studies and adjustments, integration, and refinement of factors through expert meetings and the Delphi technique, a questionnaire was presented in the form of a thesis to 15 experts in strategic issues. Following various discussions, this ultimately led to the identification of 8 internal factors (strengths and weaknesses) and 5 external factors (opportunities and threats) in the realm of advanced missions.

Keywords: Professional Navy, Education, Instructors

The role of the Islamic Republic of Iran Army in enhancing defensive power after the Iran-Iraq War

Jaafar Saadati Razian, Parviz Ahadi, Mohammad Yousefi Jooybar, Yaghoub Salamati

Abstract

After the Iran-Iraq war, the Islamic Republic of Iran Army entered a new phase, with its role in enhancing national defense becoming prominent amid complex regional and international changes. This study aimed to clarify the army's role in boosting defense power post-war. Using a mixed qualitative-quantitative approach, interviews with eight experts related to the army and security were conducted. Qualitative findings were analyzed with structural equation modeling in Smart PLS, then tested quantitatively after confirming model validity and reliability.

Results show that post-war changes include self-sufficiency in military equipment, development of specialized personnel, and restructuring of forces, improving efficiency and responsiveness to threats. Localization of tactics and strategies and strengthening missile capabilities as a deterrent further enhanced defense power. Cooperation with the Revolutionary Guard improved combat ability and reduced defense costs, enabling Iran to be recognized as an independent deterrent power internationally.

Keywords: Islamic Republic of Iran Army, post-Iran-Iraq war, national defense power.

Nader Shah Afshar's Military Thought

By: Hossein Valivand Zamani, Esmail Qomriyan Moamerah Manesh

Abstract

Explaining the military thought of a country in a historical period and its role in the formation of defense thought is a noteworthy and thought-provoking issue. The military dimension of defense thought is the most important dimension of its dimensions; because the task of establishing and maintaining the security of countries is the secret of their survival in this dimension; therefore, to examine the factors and grounds for the emergence of military thought, we need to understand the areas of thought and its foundations, for which prominent individuals, historical dynasties, and various schools are suitable options. Among them, Nader Shah Afshar, who was one of the historical geniuses of Iran, is of particular importance in explaining his military thought; Accordingly, the main question of the research was posed as follows: "What was Nader Shah Afshar's military thought like"?

The present research is descriptive-analytical in terms of method, and since the present research seeks to understand and explain the military thought of Nader Shah Afshar, it is of a case or contextual type. Since the qualitative data of the research were collected through the study of various sources related to the research topic, the present research has a qualitative approach.

The research findings indicate that the military thought of Nader Shah Afshar consists of three dimensions: 1- Theoretical and ideological foundations affecting the military thoughts of Nader Shah Afshar with three components and 78 subcomponents 2- Nader Shah Afshar's political and military developments with two components and 20 subcomponents 3- Nader Shah Afshar's military thoughts and experiences of wars with two components and 104 subcomponents.

Keywords Military thought, Nader Shah Afshar, theoretical and ideological foundations, political and military developments, military thoughts and experiences.

Identifying the Philosophical, Active and Material Causes of the Military Thought of Prophet Muhammad (PBUH) in the Battles

Mohammad Hassan Dehghan, Reza Yadollahi, Hamed Mehrabadi, Mohammad Reza Rezaloo*

Abstract

Military thought, as a subset of social thought, is rooted in the rational analysis and reflection of military thinkers, shaping how societies and leaders approach defense and conflict. Prophet Muhammad (PBUH), as the exemplary figure in Islam, provided profound insights and directives regarding jihad and defense, particularly through his military campaigns. This study seeks to identify the philosophical, active, and material causes underlying these campaigns.

The research utilizes a mixed qualitative-quantitative methodology. In the qualitative phase, content analysis was applied to extract key concepts, while in the quantitative phase, CVI and CVR questionnaires were used to validate the identified indicators and dimensions of Prophet Muhammad's (PBUH) military thought. These form the foundation of Prophet Muhammad's (PBUH) military strategy, reflecting underlying beliefs and principles. Supernatural Executors: Involvement of agents, divine forces, angels, and natural phenomena such as earth, sky, and wind. Human Executors: Roles fulfilled by Prophet Muhammad (PBUH) himself, senior and subordinate commanders, the Muslim community including Ansar and Muhajireen, and psychological warfare units.

Infrastructural Factors: Availability of equipment, weapons, logistical readiness, treaties, and the concept of resistance economy. Environmental Factors: Consideration of geographical location and prevailing weather conditions. These elements collectively illustrate the multidimensional nature of Prophet Muhammad's (PBUH) military thought, highlighting the integration of philosophical, spiritual, human, and material factors in the planning and execution of his campaigns..

Keywords: Military thought, Prophet Muhammad (PBUH), active causes, material causes, invasions.

Strategic Planning Model for Media Defense in the Islamic Republic of Iran

Maryam Bostan Pira, Abdolreza Sobhani, Seyyed Mohsen Banihashemi,

Abstract

Any policy-making and strategic planning to deal with media threats requires paying attention to the way new media threats operate and taking into account management considerations in media organizations. The present study aimed to find a model for strategic planning of media defense in the country and its validation. This study is applied in terms of its purpose and exploratory in terms of data type. The statistical population includes researchers, experts, and managers in the media field and defense specialists. Purposive sampling was used in both the quantitative and qualitative parts of this study. In order to collect data in the qualitative part, interviews were conducted with 14 people from the statistical population. In the qualitative part, the content analysis method was used in the data analysis and the data was coded using MaxQuda software. In the quantitative part of the research, the results of the qualitative part were validated by presenting a questionnaire and applying the Delphi method in two consecutive rounds. In the qualitative part of the research, six main themes were extracted, including: recognition of new media threats, media defense requirements in the scope of comprehensive defense, media strategic planning requirements, establishment, strengthening and resolution of conflicts of media defense laws, weaknesses of the media structure and system, cultural attachment and socialization of the model in order to develop the current research model. In the quantitative part of the research, the developed model was validated, the results showed that despite the elimination of some sub-components, all extracted components and ultimately the research model are confirmed..

Keywords: Strategic planning, strategic media management model, media defense, new war approaches, media warfare.

Productivity model based on the views of Imam Khamenei

By:

Amin Pashaei Houlaso ; Hossein Dehghani podeh ; Abotaleb Shafaghat

Abstract

Today, productivity and the correct and better use of all factors of production has become a national priority and all societies believe that the survival of any society is not possible regardless of the issue of productivity and achieving productivity as a philosophy and vision based on improvement strategy. As the goal of any organization is achieved through effective and optimal use of facilities.

The present study has been written in order to clarify the dimensions of productivity from the perspective of the Leader of the Islamic Revolution so that the concept of productivity from His Majesty's point of view can be understood, clarified and clarified for everyone. The main question of the research is what is the productivity model based on the view of the Supreme Leader? The type of research is applied and developmental, the data collection tool in the documentary section is to record the orders and statements of Imam Khamenei (as) from 1988 to 01/01/1398 and in the field section, a researcher-made questionnaire is made. In order to extract the data, the method of basic theory and content analysis has been used, and in order to validate and confirm the components and indicators from the point of view of experts. Based on the results of this research, 625 concepts of extraction and juxtaposition of them, 59 components of statistics and finally the productivity model based on Imam Khamenei's view were presented in 6 categories: causal, pivotal, interventional, environmental, consequential and strategic..

Keywords: Imam Khamenei, Productivity, Basic Theory eriences.

Human values effective on the military thought of Lieutenant General Martyr Haj Qassem Soleimani

By:
Farzad azadi

Abstract

Lieutenant General Martyr Haj Qassem Soleimani is without a doubt one of the most influential Iranian commanders throughout history, especially during the period of holy defense and the axis of resistance, prominent on the world stage. Therefore, knowing his military thought is of special importance.

Since one of the dimensions and aspects of military thought are theoretical and religious foundations, it is necessary to examine, research and identify the categories of their religious foundations.

For this purpose, the fundamentals of belief effective on the military thought of Martyr Soleimani is the main issue of this research, and its main question is: What are the fundamentals of Human values effective on the formation of the military thought of Major General Haj Qasim Soleimani?

In response to this question, the current research was conducted with a qualitative approach and a statistical population, including public and private speeches, official interviews, books and manuscripts (wills, notes, etc.) and sampling from the statistical population to the extent of data saturation. And the data analysis was done using the foundation data method and Max QDA software.

The findings of the research show that deep Human values in the principles of religion, knowledge, belief and trust in God, the prophethood and prophethood of the Holy Prophet of Islam (peace be upon him and his family), the Resurrection and the Hereafter, the Imamate of Shia imams (peace be upon him), Justice and branches of religion, such as prayer, fasting, Hajj, Jihad, commanding good and forbidding evil, and especially Tuli and Tabari, etc., were prominent characteristics of Martyr Soleimani's beliefs, which were also observed in practice.

Keywords: Human values, thought, military thought, Shahid Soleimani, Grounded theoryeriences.

❧ Table of Contents ❧

Articles

Human values effective on the military thought of Lieutenant General Martyr Haj Qassem Soleimani	4
<i>Farzad azadi</i>	
Productivity model based on the views of Imam Khamenei	5
<i>Amin Pashaei Houlaso ; Hossein Dehghani podeh ; Abotaleb Shafaghat</i>	
Strategic Planning Model for Media Defense in the Islamic Republic of Iran	6
<i>Maryam Bostan Pira, Abdolreza Sobhani, Seyyed Mohsen Banihashemi</i>	
Identifying the Philosophical, Active and Material Causes of the Military Thought of Prophet Muhammad (PBUH) in the Battles	7
<i>Mohammad Hassan Dehghan, Reza Yadollahi, Hamed Mehrabadi, Mohammad Reza Rezaloo</i>	
Nader Shah Afshar's Military Thought	8
<i>Hossein Valivand Zamani, Esmail Qomriyan Moamerah Manesh</i>	
The role of the Islamic Republic of Iran Army in enhancing defensive power after the Iran-Iraq War	9
<i>Jaafar Saadati Razian, Parviz Ahadi, Mohammad Yousefi Jooybar, Yaghoub Salamati</i>	
Effective Educational factors on a professional naval force in the field of maritime aviation	10
<i>Hossein k Khanzadi ❧Fallahnejad Davood</i>	
Foundations of the Islamic Revolutionary Guard Corps' operational doctrine during the liberation of occupied areas in the Sacred Defense period	11
<i>Gholamali Rashid, Yaghoub Zahdinasab, Mohammad Hossein Ghanbari Jahromi, Abdolkarim Ansari</i>	
Identifying future scenarios of geopolitical developments in the Southern Caucasus in the horizon of 2035	12
<i>Abdol-Ali Pourshasb, Mohammad Ahadi, Rahim Ilghami, Mehdi Amiri</i>	
The geopolitical factors influencing Iran-Saudi Arabia relations in the context of new cooperation	13
<i>Mohammadreza Kamali, Khosro Boualhosseini, Ali Fatemi Nasab</i>	
ENVIRONMENTAL FACTORS AFFECTING THE PROMOTION OF DISCIPLINE IN MILITARY ORGANIZATIOS	14
<i>MOHAMMADHASAN BAGHERI, ABBAS ALI SALMANI, HOSSEIN REZAEI, ARMIN HASAN ZADE, AHMAD VEYSI POUR</i>	

The General Staff of Armed Forces
Quarterly Journal of Strategic-Defensive Studies
23th Year, spring 2025, Vol. 99

Concessionaire: Supreme National Defense University
Editor: Mohammad MehdinezhadNouri **Editor-in-chief:** Mohammadreza Kamali

Editorial Members:	
Mohammad Hussein Afshordi	Professor of Political Geography at SNDU
Seyed Mehdi Alvani	Professor of Management at Allameh Tabatabaei University
Mohammad Hassan Sadeqi Moqadam	Professor of Criminal Law at Tehran University
Siamk Rahpeik	Professor of Law at the University of Law and Forensic Sciences
Naser Mirsepasi	Professor of Management at Islamic Azad University
Mohammadreza Hamidzadeh	Professor of Management at Shahid Beheshti University
Ali Rezaeian	Professor of Management at Imam Sadeq (a.s.) University
Mohammadbaqer Heshmatzadeh	Associate Professor of Sociology at Shahid Beheshti University
Ibrahim Hassan Beigi	Professor of Strategic Management at SNDU
Arastoo Touhidi	Associate Professor of National Defense at SNDU
Content Editor: Alireza Rahchamany	Scientific Editor: Alireza Rahchamany
Executive Manager: Alireza Rahchamany	
Cover Designer: Alireza Rahchamany	Line Editor: Alireza Rahchamany
Context Designer: Alireza Rahchamany	Lithography, print and binding: SNDU

This journal is published under license No. 124/973 dated Apr. 14, 1999
issued by the Deputy of
Media and Propagation Affairs of the Ministry of Culture & Islamic
Guidance and it is a scientific-research journal in accordance with license
No. 3/304 dated Apr. 17, 2005, issued by the Ministry of Science, research
and Technology.

- ❖ The essays do not necessarily reflect the view of the university.
- ❖ The journal wields the right to reject, accept and edit the essays.
- ❖ The quotations are permitted with reference.

Price 30000 Rls

Address: SNDU, pass Hengam expressway, north side of Shahid Babaei highway, Tehran. Email: defaeistrategic@sndu.ac.ir Fox: 22975544 Tel: 22970347

*In the Name of God, the
Compassionate,
the Merciful*
